

‘KAPALIÇARŞI’DAKİ EL YAPIMI MÜCEVHERAT USTALIĞI; MESLEĞİN
DÖNÜŞÜMÜ’

FATMA ALTINBAŞ SARIGÜL

HAZİRAN, 2015

‘KAPALIÇARŞI’DAKİ EL YAPIMI MÜCEVHERAT USTALIĞI; MESLEĞİN
DÖNÜŞÜMÜ’

FATMA ALTINBAŞ SARIGÜL

PHD TEZİ

ANTROPOLOJİ BÖLÜMÜ

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ, HAZİRAN, 2015

T. C.
YERDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kapalıçarşı'daki El Yapımı Mücevherat
Ustalığı; Mesleğin Dönüşümü

Fatma Altınbaş Sarıgül

ONAY:

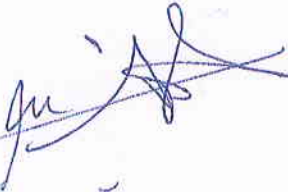

Yrd. Doç. Dr. Arif Acaloğlu

(Danışman)


Prof. Dr. Mehmet Bayraktar


Prof. Dr. İnci User


Yrd. Doç. Dr. Seyhan Rayhan Kılıç


Yrd. Doç. Dr. Baktak Javanshir

TEZ ONAY TARİHİ: 24.06.2015

Doktora tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gsterilenlerdeb oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışımda alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

31.08.2015

Fatma Altınbaş Sarıgl



ÖZET

Günümüzde Kapalıçarşı’da geleneksel yöntemlerle üretim yapan el işi mücevher ustalığının tarihe karışmak üzere olduğu tezi yaygınlaşmış bir görüştür. Bu görüşe göre önümüzdeki on – on beş yıl içerisinde İstanbul’da tek bir el yapımı mücevher ustası bile kalmayacak ve el yapımı mücevher ustalığı işi yok olacaktır. Bu çalışmada, yaygın şekilde kabul gören bu görüşün sınanmasına çalışılmıştır. Araştırma çerçevesinde Kapalıçarşı’da çok sayıda el yapımı mücevher ustasıyla görüşülmüş, görüşmelerin yorumcu kuram çerçevesinde yorumlanmasına gayret edilmiştir. Söz konusu evrende dış dünyadan farklılaşmış bir iç kültür inşa edildiği, bu insanın on beşinci yüzyıl ile yirminci yüzyıl arasındaki beş yüzyıllık süre içerisinde pek az değişikliğe uğradığı yani evrime direndiği gözlemlenmiştir. Söz konusu direnişte, el yapımı mücevher üretiminde üretim biçiminin de neredeyse hiç değişmemesinin önemli rolü olduğu saptanmıştır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren üretim biçiminde bilgisayar destekli üretimin üretim ilişkilerindeki değişiklikler, el yapımı mücevher ustalarının kültürel evrenlerinde dramatik dönüşümler yaratmış ve yüzyıllardır evrime direnen yapıda sert bir devrime yol açmıştır. Mücevher ustaları evreninde, tarihten gelen kültürel kodlarla, küreselleşmenin getirdiği sermaye odaklı yeni üretim biçimi çarpışmıştır. Bu çarpışmadan, kültürel evrenlerini esnetmeden çıkmaya çalışan el yapımı mücevher ustaları piyasadan çekilmek zorunda

kalırlarken, eski kültürel yapıyı, yeni üretim şartlarına adapte edebilen el yapımı mücevher ustaları varlıklarını korumakta ve hatta güçlenmektedirler. Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre yaygın görüş olan el yapımı mücevher ustalığının ortadan kalktığı tezi doğru değildir. Son yıllarda meydana gelen şey, üretim biçimindeki dönüşüme uyum sağlanıp sağlanamamasıdır. Söz konusu değişime ayak uydurabilen az sayıda da olsa el yapımı mücevher ustaları vardır ve bu ustalar günümüzde gerek ekonomik gerek de şöhret açısından oldukça iyi yerlerdedirler. Bu durum yeni nesillere mesleğin devamı için gereken motivasyonu sağlıyor görünmektedir.

Anahtar Sözcükler

El işi mücevher – Kapalıçarşı – Mücevher ustalığı – Küreselleşme – Teknolojik devrim

ABSTRACT

Today, the thesis that handmade jewelry mastership performing production by traditional methods in Grand Bazaar is about to vanish in history, is a prevalent opinion. According to this opinion, no handmade jewelry master will be left in Istanbul within 10-15 years and handmade jewelry mastership will be disappeared. In this study, the aim is to test this widely accepted opinion. Under the scope of the research, interviews were performed with many handmade jewelry masters in Grand Bazaar and interpretation of interviews was made within interpreter hypothesis as much as possible. In above mentioned universe it was observed that an internal culture was built which differentiated from outer world and that this process was subject to very little change in five hundred years starting from fifteenth century to twentieth century, in other words it resisted to evolution. It was determined that unchanged production style of handmade jewelry played an important role in this resistance. Starting from the second half of twentieth century, the changes due to computer supported production methods caused dramatic conversions in cultural universe of handmade jewelry masters and resulted in a sharp revolution in the structure which had been resisting for centuries. In jewelry masters' universe the historical codes collided with capital focused new production style. The handmade jewelry masters who tried to retreat from this collision without stretching their cultural universe had to fall back from the market while handmade jewelry masters who managed to adapt old cultural structure to new

production conditions continue to exist and even become stronger. According to the findings of this study, the prevalent opinion that handmade jewelry mastership has vanished is not true. What happened in recent years is the ability to adapt the conversion in production style or not. There are few handmade jewelry masters who could adapt the above mentioned changes and these masters are in very good position from economical and reputational point of view. This fact seems to have provided the necessary motivation to the new generations for the continuity of the profession.

Keywords

Handmade jewelry – Grand Bazaar – Jewelry Mastership – Globalism -
Technological revolution

İçindekiler

I. GİRİŞ.....	3
1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	6
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	7
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	8
1.4. ARAŞTIRMANIN İZLEYECEĞİ YOL	10
1.5. ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ	14
1.5.1. Yapısal İşlevselci Kuram.....	19
1.5.2. Yorumcu (Simgesel) Kuram	22
1.5.3. Yorumcu Antropolojinin Semantik Olarak Desteklenmesi.....	27
1.6. ALAN ARAŞTIRMASI.....	33
1.6.1. Araştırmada Kullanılan Görüşme Rehberi	36
1.6.2. Araştırmada Etik	38
1.6.3. Sahada Bir Antropolog Olarak Benim Yerim	42
1.6.4. Araştırmanın Bütçe Dökümü.....	44
II. MÜCEVHER USTALIĞI TARİHİ VE KAPALIÇARŞI	46
2.1. TÜRK MÜCEVHER TARİHİ	49
2.1.1. Eski Türk Mücevherleri.....	50
2.1.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Mücevher	58
2.2. KAPALIÇARŞI'NIN VE KAPALIÇARŞI'DAKİ MÜCEVHER USTALIĞI'NIN TARİHİ	61
III. KAPALIÇARŞI'DAKİ EL YAPIMI MÜCEVHER USTALIĞI'NIN DÖNÜŞÜM NEDENLERİ.....	69
3.1. GENEL PARADİGMANIN DEĞİŞMESİ	69
3.2. EKONOMİK NEDENLER	74
3.2.1. Osmanlı İmalat Sektörü: Loncalar.....	75
3.2.2. Sanayi Devrimi.....	89
3.2.3. Küreselleşme ve Sermaye Odaklı Üretim.....	100
3.2.4. Turizmdeki Dönüşüm	104
3.3. SOSYAL NEDENLER	111
3.3.1. Kapalıçarşı ile AVM'lerin Rekabeti.....	112
3.3.2. Zorunlu Yer Değiştirme.....	115
3.3.3. Beşeri Faktör.....	118
IV. ALAN ARAŞTIRMASI	121
4.1. YETİŞME SÜREÇLERİ	122
4.1.1. Eğitim Seviyesi	122
4.1.2. Ailevi Durum	123
4.1.3. Etnik Köken.....	124
4.1.4. Kapalıçarşı Çıraklığı	125
4.1.5. Nereli Oldukları	126
4.1.6. Kuşaktan Kuşağa	126

4.2.	USTA – ÇIRAK İLİŞKİSİ	128
4.2.1.	Çırak Alımında Aranılan Özellikler	130
4.3.	MESLEK – ETNİK KÖKEN İLİŞKİSİ	134
4.3.1.	“Ötekilere” Duyulan Güvensizlik	135
4.3.2.	Ermeni Ustaların Çırak Seçme Eğilimi.....	137
4.3.3.	“Ötekilere” Konulan Bariyerin Kalkması	144
4.3.4.	İşyerlerindeki Türklük Simgeleri	152
4.3.5.	1980 Öncesindeki Ermeni Göçü.....	156
4.4.	MESLEĞİN GELECEĞİNE İLİŞKİN ÖNGÖRÜLER.....	160
4.4.1.	Dönüşümün Başlangıcı	160
4.4.2.	Makineleşme ve Teknolojinin Etkileri.....	163
4.4.3.	Taklit Ürünler.....	176
4.4.4.	Zenginleşenler Sanatkar mı, Tüccar mı?	186
4.4.5.	Büyük Sermayeli Türk Şirketlerinin Piyasaya Girişi	193
4.4.6.	Müşteri/Kuyumcu Bilincinin Düşmesi.....	201
4.4.7.	Uzakdoğu Etkisi	206
4.4.8.	Piyasada Etnik Kimliklerin Etkisi	213
4.4.9.	Cemaatsel/Dinsel Ayrım.....	214
4.4.10.	Mücevher Ustalarının Başka Mesleklere Geçışı	221
4.4.11.	Karapara Aklama.....	223
4.4.12.	Değişen Turist Tipolojisi.....	224
4.4.13.	Çırak Bulunamaması.....	224
4.4.14.	Çocuklara Başka İş Arama	225
4.4.15.	Kurumsallaşma Yokluğu	226
V.	BULGULARIN ANALİZİ.....	228
VI.	SONUÇ.....	241
VII.	KAYNAKÇA.....	245
VIII.	EKLER.....	265
A.	GÖRÜŞÜLEN MÜCEVHER USTALARI	265
B.	ÖRNEK GÖRÜŞMELER	267
	Görüşme Örneği 1.....	267
	Görüşme Örneği 2.....	277

I. GİRİŞ

Türkiye’de 1980’lerde yaşanan ekonomik liberalleşme, üretim süreçlerini doğrudan etkilemiştir. Bu dönemde el işçiliğinin ve yerel kültürün etkisi zayıflamaya yüz tutmuş, çeşitli sektörlerde geleneksel üretim tarzları yerlerini makineleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte modern üretim tarzlarına bırakmaya başlamıştır. Türkiye’nin geleneksel el sanatları üzerine en önemli ticari merkezlerinden birisi olan Kapalıçarşı da 1980’ler boyunca geleneksel üretimin yavaş yavaş terk edildiği bir üretim merkezi olmuştur.

Uzun yüzyıllar boyunca Kapalıçarşı’da usta çırak ilişkisiyle kuşaktan kuşağa öğretilen el işçiliği, mücevher üretmenin tek yöntemi olmuştur. Böylece İstanbul’daki mücevher arzı genellikle Kapalıçarşı’daki mücevher ustası sayısı ile sınırlı kalmıştır. Ancak 1980’lerle birlikte ilerleyen teknoloji sayesinde mücevher üretiminde makineleşme gerçekleşmiş ve böylece mücevher üretiminde mücevher ustalarına duyulan doğrudan bağımlılık ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu da mücevher arzının usta sayısından bağımsız bir şekilde artmasına olanak tanımıştır.

Mücevher üretiminin sermaye yoğun bir makine üretimine dönüşmesiyle birlikte daha düşük girdilerle daha yüksek adetli üretimlere ulaşılmış yani verimlilik arttırılmıştır. Bu durum mücevher arzını yükseltmiş, fiyatları düşürmüştür. Bununla birlikte el işi mücevherlere göre makine üretimi mücevherlerde sanatsallık ve özgünlük bağlamında önemli değer kayıpları yaşanmıştır. Tüketicilerin mücevher taleplerinin sanatsallık ve özgünlükten çok fiyata duyarlı olması, toplam müşteri talebini büyük ölçüde teknoloji yoğun mücevherlere yöneltmiştir. Böylesi bir ortamda geleneksel biçimde el emeğiyle mücevher üreten ustalar giderek rekabet güçlerini yitirmektedirler.

Her yıl daha fazla sayıda usta emekli olarak ya da başka sektörlere geçerek mesleklerine veda etmektedirler. Sermaye yoğun üretim yapan yüksek sermayeli mücevher üretim şirketlerine maaşlı çalışanlar olarak geçmeyi seçen ustalar ise üretimin ancak bir bölümünde görev almakta ve bu nedenle de el işi mücevher üretimi sanatlarını artık gerçekleştirememektedirler. Rekabetçi bir iş modeli sunamadığı için alttan yeni el yapımı mücevher ustaları da yetişmemektedir. Bu nedenle el işi mücevher üretimi sanatı ve bu sanatın ustaları giderek ortadan kaybolmaktadır. Ancak kaybolan yalnızca bir meslek ve bir sanat olmakla kalmamakta, yaklaşık 550 yıldır Kapalıçarşı’da süregelen bir gelenek, bir kültür ve bir mikro evren bu sanatla birlikte tarihin karanlıklarına gömülmektedir.

Kapalıçarşı’daki mücevher ustalarının oluşturduğu evren 550 yıl boyunca yalnızca mücevher üretmemiş, aynı zamanda çeşitli sosyal ve kültürel kurallar, temayüller ve gelenekler tesis etmiş, belli bir ahlak biçimi oluşturmuş, Kapalıçarşı’daki mücevher ustalarına özgü bir esnafılık anlayışı geliştirmiş ve bu davranış biçimlerini usta-çırak ilişkisi çerçevesinde nesilden nesle aktarmayı başarmıştır. Alan çalışmaları sırasında tespit edildiği üzere Kapalıçarşı’daki mücevher ustaları toplumun diğer kesimlerine oranla daha düşük eğitim seviyelerine sahip olmakla birlikte¹, toplum geneline oranla daha yüksek bir kültür ve görgü seviyesinde bulunmaktadır. Aynı zamanda kendi aralarında ciddi bir kültürel ve davranışsal benzerlik göstermektedirler. Kendilerine bu durumun nasıl meydana geldiği sorulduğunda neredeyse tüm ustalardan tek bir yanıt duyulmaktadır: “Kapalıçarşı her şeyiyle bir yaşam okuludur ve burada

¹ Alan araştırması neticesinde çıkan bulgulara göre bugün el yapımı mücevher ustalığını sürdüren kesimdeki kişiler 60’lı yaşlara yaklaşmışlardır zira arkalarından yeni bir nesil gelmemiştir. Bu kesimin ortalama eğitim seviyesi ilkokul mezunluğudur.

insan ustasından mücevher işlemekten önce oturup kalkmasını, adap ve görgüyü, nezaket ve dürüstlüğü, tatlı dilliliği ve kibarlığı öğrenir.”

Gerçekten de Kapalıçarşı'daki mücevher ustaları arasındaki tavır ve davranış pratikleri büyük bir benzerlik göstermektedir. Daha ilginç olan ise ustaların bu ortak tavır ve davranış pratiklerinin, toplumun diğer kesimlerinden oldukça farklı olmasıdır. Açıkçası, kendi aralarında kültürel anlamda önemli bir yekparelik oluşturmuş bu iş kolu çalışanları, toplumdan da aynı anlamda önemli bir ayrılık göstermektedirler. Kapalıçarşı'daki mücevher ustaları arasında gerçekten farklı bir kültür bulunmaktadır ve onların söylemine göre bu kültür, Kapalıçarşı'daki mücevher ustalarına özgü bir kültürdür ve 550 yıllık bir süreç içerisinde usta-çırak ilişkisiyle çeşitli evrimleşmeler de geçirerek fakat özü korunarak bugüne kadar getirilmiştir.

Kapalıçarşı'daki mücevher ustaları arasındaki kültürel yekpareliğin yanı sıra, etnik bir yekparelik de göze çarpmaktadır. Kapalıçarşı'daki mücevher ustalarının büyük çoğunluğu Ermeni etnik kökenine sahiptir. Mücevher ustalığı ile Ermenilik arasındaki ilişki Kapalıçarşı'nın ilk yıllarından başlamış ve mesleğin 550 yıllık geçmişi boyunca sürmüştür. Başlangıçta mücevher ustalığı mesleğinde egemen etnik grup olan Ermeniler, bu egemenliklerini korumak için mesleklerini başka etnik gruplara kapatmayı tercih etmişlerdir. Bu kapalılık tercihi Ermeni ustalar tarafından son derece bilinçli bir şekilde inşa edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu etnik kapalılığın nedenleri Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde önemli farklılıklar göstermiştir. Fakat uygulamada bu kapalılık sıkı bir şekilde sürdürülmüştür. Kapalıçarşı'daki mücevher ustaları arasında oluşturulan kültürel yapının özgün kalmasında bu kapalılığın da önemli bir etkisi olmuştur.

Ancak günümüzde yukarıda anılan ekonomik nedenlerden ötürü Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustalığı mesleği ve onun oluşturduğu içine kapalı, özgün kültürel ve toplumsal yapı büyük bir hızla tahrip olmaktadır. Mesleğin son temsilcileri 50'li yaşlarını sürmektedir ve sektörde çalışmak isteyen yeni çıraklar bulunmadığı için yeni ustalar da yetişmemektedir. İnsan unsurundaki bu keskin kesiliş, tüm mücevher ustaları arasında, Kapalıçarşı'da el yapımı mücevher sanatçılığının sona yaklaştığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bu ince işçiliğin sona yaklaşmasıyla birlikte 550 yıllık bir mesleğin yanı sıra 550 yıllık bir özgün kültürel yapı da son bulmaya yüz tutmuştur. Oysa bu kültür, İstanbul'un en önemli kültürel zenginliklerinden birisini oluşturmakta ve kente estetik mücevherlerin yanı sıra, sosyokültürel bir alternatif yaşam biçimi de sunmaktadır. Bu mesleğin yok olmasıyla birlikte, söz konusu kültür de tarihe karışacak ve İstanbul önemli bir kültürel zenginliğini daha yitirecektir.

Bu anlamda Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustalarının evreni taşıdığı kültürel yekparelik ve özgünlük ile bu kültür yapısının 550 yıllık köklü bir geçmişe dayanması ve İstanbul'un kültürel dokusuna önemli katkılar sağlamış olması antropolojik bağlamda bu evreni önemli ve araştırmaya değer kılmaktadır.

1.1. Araştırmanın Konusu

Bu araştırma, Kapalıçarşı'nın en köklü geleneklerinden birisi olan el işlemesiyle mücevher üretiminin ve bu üretimi gerçekleştiren ustaların, günümüzde yok olma tehdidiyle karşı karşıya olup olmadığı, eğer böyle bir durum varsa da, bunun nedenlerinin neler olduğunu konu edinmektedir. Bu geleneksel el sanatındaki gerilemenin ekonomik, sosyal ve kültürel nedenleri bulunmaktadır. Bununla birlikte söz

konusu ekonomik, sosyal ve kültürel nedenler birbirlerinden bağımsız değildir ve birbirleriyle yakın ilişki içerisindeyler. Ekonomik ve sosyal nedenler birbirlerini tetiklemekte, kültürel alışkanlıklar ve bellekler ise gelenekler yaratarak hem ekonomik hem de sosyal nedenleri etkilemektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma çerçevesinde, Kapalıçarşı bölgesinde el yapımı mücevher üretimi ile uğraşan ustaların ürettikleri özgün kültür yapısının neden dönüşüme uğradığı, tarih içerisinde modernleşmenin de etkisiyle nasıl gücünü yitirdiği, genç nesillere mesleğin aktarılması konusunda ustaların görüşleri, farklı nesillerin farklı sosyalizasyon süreçlerinin bu duruma etkisi ve yer değiştirme zorunluluğunun mesleğe etkileri konularının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi hedeflenmektedir. İnşa edildiği günden bu yana pek çok farklı etnik kökenden insan için kazanç kapısı olan Kapalıçarşı’da el yapımı mücevher sektöründeki ustaların genelinin Ermeni kökenli olmasının etkileri de incelenecek konular arasındadır. Alan araştırması sırasında görüşülecek ustalarla yapılacak derin mülakatlar sonucu ortaya çıkacak bulgular, kavramlar ve kuramlar çerçevesinde incelenerek, antropolojik bir çalışmayla ortaya konulacaktır.

Yapılan literatür taramasında, antropoloji alanında Kapalıçarşı’da el yapımı mücevher sektörüne ilişkin kapsamlı bir analiz çalışmasının bulunmadığı görülmektedir. Bu araştırmanın amacı, Kapalıçarşı’daki el işi mücevher ustalarıyla yapılan görüşmeler eşliğinde yok olmaya yüz tutan bir sanat alanının usta emektarlarının hayat hikayelerinin, yok olma tehdidi karşısında geliştirdikleri direnme ve yaşama tutunma stratejilerinin ortaya konulması ve analiz edilmesidir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Köklerini on beşinci yüzyıldan alan Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustaları evreni, yirminci yüzyıla değin geçen beş yüzyıllık sürede, İstanbul'daki sosyo ekonomik değişim ve dönüşümlerden, kentteki diğer iş ve sosyal gruplara oranla, göreceli olarak çok daha az etkilenmiştir. Usta-ırak ilişkisi merkezinde oluşan bu mikro evrende, sürekli olarak değerli taşlarla iş yapılması, usta ile çırak arasında yüksek güvene dayalı bir ilişki kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu güven çerçevesinde kurulan ilişkide, ustalar, çıraklarının yalnızca iş yapma biçimlerini öğreten büyükleri değil, aynı zamanda sosyal ve ahlaki bakımlardan da öğretmenleri konumundadırlar. Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustaları evreninde tarihsel süreklilik, yazılı kurallara değil, ustaların, çıraklarına aktardıkları sözlü kültür üzerinden ilerlemektedir. İlginç olan taraf ise, söz konusu sözlü kültürün temel öğelerinin beş yüzyıl boyunca neredeyse hiç değişmemiş ve esnememiş olmasıdır. Oysa söz konusu yüzyıllar içerisinde İstanbul'daki değişimler kadar, Kapalıçarşı'da da pek çok değişimler olmuş, nüfus, gelenek, adet, iş yapma biçimleri ve gelen müşteri kitlesi defalarca dönüşüme uğramıştır.

El yapımı mücevher ustaları ise üretim yöntemlerinde çok küçük değişiklikler göstermişler, hatta yirminci yüzyıla gelindiğinde bile zaman zaman on beşinci yüzyıldaki üretim biçimine bire bir sadık kalan üretimler gerçekleştirmişlerdir. Bunda mücevher işleme tekniklerinin hızlı bir atılım göstermemiş olmasının da katkısı büyüktür. Ancak iş yapma biçiminin değişmemesi, el yapımı mücevher ustaları evrenindeki sosyal ve kültürel yapıyı da değişmeyen ya da çok az değişmekle yetinen

bir aşamaya taşımıştır. Bu anlamda söz konusu grubun tavrı ilginçtir ve incelenmeye değerdir.

Beş yüz yıl boyunca neredeyse çok az değişimle kendi özünü büyük ölçüde korumayı başaran ve evrimleşmeye direnen el yapımı mücevher ustaları evreninde yirminci yüzyılın sonlarına doğru gerek küreselleşmenin ve sermaye hareketlerinin hızlanması, gerekse de bunlara bağlı olarak, teknolojinin ani bir atılım yapmasıyla birlikte bilgisayar teknolojisinin eskiden yalnızca el işi ile üretilebilen çeşitli mücevher ürünlerini üretebilir hale gelmesi, yüz yıllardır sabit olan iş yapma biçimlerini temelden değiştirmiştir. İş yapma biçimlerindeki yani üretimdeki bu dramatik değişiklik, yüz yıllardır evrime direnen el yapımı mücevher ustaları evreninde bu kez bir devrime yol açmıştır. Yeni sistem başka bir sosyo kültürel yaklaşımı dayatmaktadır ve bu yeni yaklaşıma ayak uyduramayan el yapımı mücevher ustaları ekonomik olarak direnç gösterememekte ve mesleği terk etmektedirler. Uyum gösteren az sayıdaki usta ise, beş yüzyıllık üretim biçimleriyle birlikte, o üretim biçiminin getirdiği sosyo kültürel evreni de terk etmektedir. Böylece her iki şekilde de çok uzun zamandır muhafazakar bir görünüm sergileyen bir kültür, beklenmedik ve çok ani bir şekilde yok olmaya yüz tutmaktadır.

Böyle bir konunun araştırılması nadiren rastlanılan bir kültürel dönüşümün yakalanması ve bir kültürün yüzyıllara meydan okumasının ardından, çok kısa bir süre içerisinde nasıl yok olmanın eşiğine geldiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

1.4. Araştırmanın İzleyeceği Yol

Bu araştırma, antropolojinin kullandığı kuramlardan yorumcu kuram çerçevesinde Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustalarını inceleyecektir. Bu çerçevede hem yazılı pek çok metin incelenecek hem de yapılan saha çalışmasında gözlemlenen bulgularla ortaya yeni bir sonuç çıkarılmasına çabalanacaktır. Her antropolojik çalışmada olduğu üzere, bu çalışmada da öncelikle metinsel bilgiler elde edilmiş ve gerçekleştirilen okumaların ardından, Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustaları üzerine kuramsal bir kavrayış oluşturulmuştur. Ancak Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustaları üzerine doğrudan bir çalışma bulunmadığı için, metinlerden elde edilen kuramsal kavrayışın saha çalışması sonrasında elde edilecek bilgilerle sınanması ve yanlış bilgilerle doğru bilgilerin ayıklanması ve yorumcu kuram çerçevesinde de yeni bir senteze ulaşılması amaçlanmaktadır.

Yirminci yüzyılın ilk çeyreği, on sekizinci yüzyılın sonlarında gerçekleşen Sanayi Devrimi'nin bir aşama daha atlayarak Fordist üretimle tanışmasına tanıklık etmiştir. Taylor'un 1911'de ortaya koyduğu *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* çalışması ise seri üretimin ve üretimin parçalara bölünerek, her bir parça için başka bir uzmanın olması gerektiği tezi verimlilik artışı için gerekli kuramsal alt yapıyı sağlamıştır (Taylor, 1997). Taylor'a göre eğer böyle bir üretim biçimine geçilirse, bir işin her aşaması bilen zanaatkarlar yerine, vasıfsız ya da yarı vasıflı işçiler aracılığıyla, makine ağırlıklı bir üretim gerçekleştirilebilmekte ve böylece hem üretim maliyetleri düşmekte hem de daha yüksek adetlerde üretim yapılabilir. (Gilbert & Gilbert, 1948). Böylece Taylorizmin başlıca ilkesi, bir ürünün üretim sürecinin olabildiğince parçalanarak basit işlemlere ayrıştırılması ve bu basit işlemlerin, becerileri onları

uygulamaktan ibaret olan uzmanlaşmış işçiler ile makineler arasında örgütlenmesi olmuştur. Bu yenilikle üretimin makinelere devredilmesi ve nitelikli zanaatkarların, vasıfsız işçilerle yer değiştirmesi söz konusudur.

Taylor ilkelerinin ilk yetkin uygulaması, Taylor'un kitabının yayınlanmasından yalnızca üç yıl sonra Henry Ford tarafından Michigan'ın Dearborn kentindeki otomobil fabrikasında başlatılmış ve 1920'lerde de tepe noktasına ulaştırılacak biçimde gerçekleştirilmiştir (Harvey, 1999). Bu fabrikada, Taylor'un küçük parçalara böldüğü işler, yapılış sırasına göre bir hatta dizilmekte ve kayan bant sırasınca konuşlanmış işçiler yalnızca tek bir parça işi yapmaktadırlar. Söz konusu yönetim teknolojisi sayesinde, 1925 yılında Ford, önceden bir yılda ürettiği otomobil sayısına artık yalnızca bir günde ulaşabilmektedir (Artun, 2012). Fordist üretim sisteminde, işçiler (artık makineler/yönetim tarafından belirlenen) çalışma temposu üzerindeki kontrollerini tamamen kaybetmiştir (Taymaz, 1993). Bu emek süreci tipi, ABD'de 1920'lerden sonra özellikle büyük miktarlarda üretilen kitlesel tüketim mallarının üretiminde kurulmuş ve giderek bu tüketim araçlarının imalatında kullanılan standart ara malların/parçaların üretimine yayılmıştır.

ABD'de yaygınlaşmaya başlayan montaj hattında kitle üretimi teknolojisi, Avrupa'ya da 1930'ların ortalarında sıçrayabilmiştir. Fordizm'in Avrupa'da yayılmasının önünün açılabilmesi için sınıf ilişkilerinde, 1930'lı yıllarda başlayan fakat sonuçlarının ancak 1950'li yıllarda olgunlaştığı sosyal değişimleri beklemek gerekmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden canlanan radikal işçi sınıf hareketlerinin yenilgiye uğratılmasıyla birlikte, Avrupa'da da üretim biçiminde Fordizm'i mümkün kılan ortam sağlanmıştır (Harvey, 1999).

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, üretim biçimlerinin hızla kitleselleşmesi ve sermayenin serbest dolaşımı önündeki siyasi sınırların özellikle 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla kısa sürede kalkması, sermaye yoğun üretim biçimini tüm dünyaya yaymıştır. Bu dönüşüm, büyük sermayeli grupların uluslar arası iş yapma koşullarını oldukça iyileştirmiş fakat yerel düşük sermayeli grupların da aleyhine olmuştur. Bu bağlamda büyük mücevher şirketleri de dünyanın çeşitli bölgelerinde yapılanarak çok uluslu dev sermaye şirketlerine dönüşmüşler ve üretimde ölçek ekonomisinden kaynaklanan ciddi avantajlar elde etmişlerdir. Bu ekonomik avantajlar yine şirketlerin büyüklükleri nedeniyle oluşan önemli siyasi avantajlarla da birleşince yerli emek yoğun üreticiler bu rekabette kulvar dışı kalmaya başlamışlardır. Türkiye’de de uluslararası ve ulusal büyük sermayenin mücevher işine girmesiyle birlikte mücevher işleme biçimlerinde teknoloji ve sermaye yoğun dönem başlamış ve el işi mücevher ustaları bu durumda fiyat rekabetinde oldukça geride kalmışlardır.

Makineleşme, mücevher sektöründe kendisini hem küçük atölyelerde, hem de büyük sermayeli şirketlerde göstermiştir. İki koşulda da üretim maliyetleri geleneksel yöntemlerle elde üretim yapan mücevher ustalarına oranla oldukça düşmüştür ve işin yapılma hızı artmıştır. Yani büyük bir verimlilik farkı söz konusu olmuştur. Buna bir de büyük sermayenin pazarlama, üretim ve reklam gücü karşısında emek yoğun çalışan mücevher ustalarının taksitlendirme bile yapamaması verimliliğin yanı sıra, pazarlamada da el yapımı mücevher ustalarını zor duruma sokmuştur.

Bu gelişmeler karşısında eskiden oldukça iyi iş yapan el yapımı mücevher ustaları işlerini yavaş yavaş makineleşmiş atölyelere ve büyük sermayeli Türk şirketlerine kaptırmaya başlamışlardır. Süreç oldukça hızlı gelişmiştir ve emek yoğun

mücevher ustaları bu durum karşısında birer birer ya emekli olmuşlar ya da büyük sermaye şirketlerinin içerisine ücretli çalışanlar olarak faaliyet göstermek durumunda kalmışlardır. Bazı mücevher ustaları da emekli olabilecek maddi duruma sahip olmadıklarından ve herhangi bir büyük sermaye şirketi tarafından da istihdam edilmediklerinden zorunlu olarak başka iş dallarına geçmişlerdir.

Tüm bu güçlüklerle karşın bir şekilde piyasada kalmak için çabalayan ve mesleklerini sürdüren Kapalıçarşı'daki el işi mücevher ustalarının yaşadıkları bir sorun da 2005 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin aldığı zorunlu yer değiştirme kararı olmuştur. Bu zorunlu yer değiştirme kararı ile el yapımı mücevher ustalarının çok uzun yüzyıllardan beridir ve onlarca kuşaktır yerleşik oldukları Kapalıçarşı ve çevresinden taşınmaları zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu zorunlu taşınma, mücevher ustaları için kuyum sektörün kalbinin attığı Kapalıçarşı ve civarından uzaklaştırılarak iş yapma anlamında büyük güçlüklerle neden olduğu gibi, yeni inşa edilen Kuyumcukent'in kent merkezine olan uzaklığı, çıkardığı büyük taşınma masrafları, yeni dükkan kiralama ücretleri ya da yeni dükkan satın alınması zorunluluğu, sosyal çevrenin değişmesi zaruriyeti gibi pek çok ekonomik ve sosyal maliyet de getirmiştir. Zaten mücadele ettikleri büyük ekonomik güçlükler varken, Kapalıçarşı'daki el işi mücevher ustalarına bir de böyle yüksek maliyetler bindirilince, söz konusu mesleğin sürdürülmesinin güçlükleri daha da artmıştır.

Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustalarının çok büyük bir bölümünü Ermeni kökenli ustalar oluşturmaktadır ve meslek çok yakın dönemlere değin güçlü bir etnik bütünlük sağlamıştır. Ermeni etnik kökeninden olmayan kişiler mesleğe bilinçli olarak sokulmamıştır. Ermeni cemaatinden kişilerin neden bu iş kolunu diğer

cemaatlerle ve etnik gruplarla paylaşmaktan kaçındıklarına ilişkin daha ayrıntılı bilgi edinmek için Osmanlı'dan Cumhuriyet'e toplumsal yapının analizi üzerinde durulacaktır. Zira Ermeni cemaati ustalığa ilişkin birikimlerini paylaşmadığı ve Ermeni cemaati dışında hiçbir etnik gruptan çirak kabul etmediği için mücevher ustalığı çok dar bir beşeri nüfusa açık kalmış ve yayılamamıştır. Bu durum da mücevher ustalığı zanaatının günümüzde yok olmaya yüz tutmasında önemli bir role sahiptir.

Kapalıçarşı'da yürütülen bu iş kolundaki söz konusu etnik yalıtım yeni bir geçmişe değil, bilakis Kapalıçarşı'nın kuruluşuna değin dayanmaktadır. Yani Kapalıçarşı'nın başlangıcından günümüze değin el ile mücevher ustalığı işi Ermenilere özgü bir iş olmuştur. Bu durumun nedenleri Osmanlı İmparatorluğu yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetsel bir uygulaması olan "Millet Sistemi"nden kaynaklanmaktadır.

Yapılan görüşmelere istinaden, yalnızca geleneksel yöntemler kullanılarak yapılan el işi mücevher ustalığı mesleğinin on beş ya da yirmi yıl içerisinde tamamıyla ortadan kalkacağı düşünülmektedir.

1.5. Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi

Antropoloji, Yunanca "insan" anlamına gelen *anthropos* sözcüğü ile "açıklama" anlamına gelen *logos* sözcüklerinin birleştirilmesiyle türetilmiş bir sözcüktür. İnsana ilişkin sistematik bilgi anlamına gelir (Çınar, 2011) ve insan türünü betimlemek ve açıklamak amacını güder (Bates, 2009). Bunu insanı, kültürel, toplumsal ve biyolojik çeşitliliği içinde farklılık ve benzerlik vurgusuyla yapmaya çalışır (Çınar, 2011).

Antropolojinin insan türünü araştırırken asıl incelediği şey kültürdür. Geniş tanımıyla kültür, bir toplum üyelerinin dünyaları ve birbirleriyle ilişkilerinde kullandığı ve öğrenme yoluyla bir kuşaktan sonrakine aktarılan ortak inanç, değer, adet, davranış ve maddi nesneler sistemidir. Bu tanım yalnızca davranış biçimlerini değil, düşünce tarzlarını (yani bir toplumun üyelerinin çeşitli doğal, dini ve ideolojik olgulara verdiği ortak anlamları), gereçleri, çanak çömleği, konutları, makineleri, sanat yapıtlarını ve bunları biçimlendirmek üzere kullanılan kültürel becerilerle teknikleri de kapsar (Bates, 2009).

Antropolojik araştırmanın omurgasını ise kuramlar oluşturmaktadır. Bilimsel kuram doğal olgular arasında düzenli ilişkiler bulunduğunu varsayan ve bu varsayımlar çerçevesinde dünyanın bazı yönlerine çeşitli açıklamalar getiren bir önermedir. Fakat kullanılabilecek pek çok farklı kuram vardır ve bir araştırmacının seçtiği kuramsal model onu belirli tarzda sorular sormaya yöneltmekte ve bazı soruları belli düşünceler olarak formüle etmesine yardımcı olmaktadır (Bates, 2009).

İlk antropolojik kuramlar Darwin'in evrim kuramından etkilenen evrimci modellerdir (Monaghan & Just, 2007). Kültürel evrim kuramı olarak isimlendirilebilecek bu yaklaşım, toplumsal örgütlenme, teknoloji ve üretim örgütlenmesi arasında kaba bir uyum bulunduğu varsaymaktadır. Bu kurama göre tüm toplumların tarihi tek hatlı bir evrim üzerinden gerçekleşmektedir ve uygarlık yalnızca tek bir biçimde mümkündür. Uygarlıklar arasındaki farklılıklar ise yalnızca basit bir evrimsel hız farklılığından ortaya çıkmaktadır ve yeterince evrimleştiklerinde her toplumun benzer yapılara erişmesi beklenir. Bu yüzden de antropoloji kültürel evrim kuramına göre evrimsel ilerlemenin yasalarını bulmaya çabalamalıdır. Ancak

günümüzde tek hatlı evrim kavramının yanıltıcı olduğu kanısı egemendir. Kültürel değişim ya da gelişimin net ya da evrensel bir dizilimi yoktur (Bates, 2009).

Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise evrim kuramı ciddi eleştirilerle karşılaşmış ve açıklayıcılığını yitirmiştir (Lewellen, 2011). Kültürel evrimci kurama karşı çıkan Boas gibi antropologlar tek bir izlenecek evrim hattı olduğu düşüncesini reddetmişler ve kültürel göreceliliğin temellerini atmışlardır. Boas'a göre antropoloji, bireysel eylemlerin uzlaşmayla ve adetle olan ilişkilerini açıklayan yasaları tanımlamalıdır zira onun düşüncesinde bireyler kültürel sistemlerin ürünüdür ve antropolojinin anahtar kavramı da kültürdür (Bates, 2009). Boas her kültürün kendine özgü bir karakterinin olduğunu düşünmüştür ve bu yüzden antropolojinin nesnesinin genel kültürel gelişimler arasındaki paralellikler değil, her kültürün tikelliği olması gerektiğini ileri sürmüştür (Wulf, 2004). Bu düşüncenin çeşitli antropologlarca daha geliştirilmiş halinde bireylerin, toplumun idealleştirdiği kültürel örüntüleri içselleştirdikleri ve böylece gruptaki insanların düşünce ve davranışlarının birbirine benzedikleri savunmuştur.

Malinowski'nin ürettiği işlevsel kuramda ise insanların biyolojik, araçsal (eğitim ve hukuk gibi) ve bütünleştirici (ortak bir dünya görüşü gibi) ihtiyaçlar olmak üzere temel gereksinimlere sahip oldukları ve toplumun da bu gereksinimleri karşılayabilmek için çeşitli örüntüler ya da kurumlar geliştirdiği ileri sürülmektedir. Bu yüzden de bu kurama göre bir kültür, insan gereksinimlerine ilişkin birbirini destekleyen kurumların bütünleşmiş bir ağıdır. Bu görüşe göre toplumun esas örgütleyici ilkesi kurumlar ve bireysel davranışlardır (Bates, 2009).

En önemli temsilcisinin Radcliffe-Brown'ın olduğu yapısal işlevselcilik kuramına göre ise bir toplumun bireysel davranışı kalıba döken ve normlarla yönetilen

kendi içsel inanç ve pratikler yapısı vardır ve antropolojinin görevi de bireysel eylem üzerinde yoğunlaşmak değil, bu tikellerden onları yöneten yapıya ulaşmaktır. Bu yapının anahtarı da toplumun normlarıdır. Yapısal işlevselcilik kuramı, bir toplumdaki tüm toplumsal ilişki kategorilerinin yetişkin / çocuk, erkek / kadın, kayınpeder / gelin, zengin / yoksul gibi normlar aracılığıyla düzenlendiklerini iddia etmektedir. Bu kurama göre normların ödevi, toplumsal ilişkilerdeki çatışmaları azaltarak, toplumsal yapıyı istikrarlı ve devamlılığa sahip kılmaktır (Bates, 2009).

Marksist Antropoloji kuramı olarak adlandırılan kuramda toplumların üretim biçimlerine göre karakterize oldukları ileri sürülmektedir. Bu kuram, toplumun ayırt edici bileşenlerine ve çelişkilerine odaklanarak toplumsal değişimin iç kaynaklarını incelemekte ve toplumsal çatışmanın ortaya çıkmasında eşitsizliğin rolüne dikkat çekmektedir. Bu kurama göre toplum, her zaman bireyden önce gelmektedir ve bireyin ne istediğine bireyin yerine toplum karar vermektedir. Bu kuram düşünce ve değerlerin bireyin değil, toplumun tarihinden kaynaklandığını ileri sürmektedir (Bloch, 2002).

İşlevselci ve Marksist kuramların maddi ağırlıklı yaklaşımlarından farklı olarak düşünsel yaklaşımları ön plana çıkaran idealist yaklaşımlar, kültürün maddi güçlerden etkilenecek olduğu varsayımına karşı çıkarak, asıl kültürün maddi güçleri etkilediğini savunan kuramlar geliştirmişlerdir. İdealist yaklaşımların ünlü kuramlarından birisi olan ve adı Levi-Strauss ile anılan yapısalcılığa göre dilin sesler arasındaki ayrımlarla örüntü, yapı ve anlamlar üretmesi gibi, kültür de düşünce, inanç ve algıların zihinsel örgütlenişinin bir üretiminden ve dışı durumundan başka bir şey değildir (Bates, 2009). Dil gibi imgelem de kültür ve toplumun ilerlemesinde önemli bir rol oynamaktadır ve

kültürel biçimlerin anlaşılabilmesi için insanların kolektif ve bireysel imgeleri incelenmelidir (Wulf, 2004).

Bir başka idealist yaklaşım odaklı antropoloji kuramı yorumcu ya da temsili antropoloji adı verilen kuramdır. En önde gelen temsilcisi Clifford Geertz'dir. Bu yaklaşım Boas'ın her bir kültürün diğerinden farklı olduğu ve toplumsal-kültürel sistemlerin sınırlarını aşan genellemelerin olanaklı olmadığı şeklindeki kültürel görecilik önermesini geliştirmektedir. Önemli savlarından birisi yabancı kültürlerin gözlemcileri olarak antropologların kendi kültürlerinden başka bir kültürü hiçbir zaman yeterli biçimde betimleyemeyecekleri, ancak kendi kültürlerinin “öteki”ne ilişkin görüşlerini dile getirebilecekleridir (Bates, 2009). Bu anlamda Geertz'e göre kültür “yasanın araştırıldığı deneyimsel bir bilim değil, anlamın araştırıldığı yorumsal bir şey”dir (Herzfeld, 2012). Zira dünya her zaman yorumlanmış bir yerdir. Yorumdan önce hiçbir nesnel gerçeklik yoktur. Kültür bir metin olarak görülür (Wulf, 2004).

Geertz, insanı anlamlar ağına takılı kalmış bir hayvan olarak tanımlar. O takılı kalınan anlamları çözüp yorumlamak da antropologun asli görevidir. Antropolog, sembolleri bir metin olarak kabul edip, anlamlarını okumaya çalışır. Tüm metinler aslında bizzat o metnin yazarı tarafından kurgulanmış bir şey olduğu için, Geertz'e göre bir metni anlayabilmek için yalnızca o metni okumak yeterli değildir. Aynı zamanda o metnin yazılmış bir metin olduğunu da kabul etmek gerekir (Çınar, 2011). Son yıllarda pek çok antropolog da edebi eleştiri tekniklerini etnografik yapıtlara uyarlamakta Geertz'in izinden gitmektedirler (Eriksen, 2009). Geertz'in son yıllardaki popülerliğinde, sosyal bilimlerin her alanında postmodernizmin belli bir önem

kazanmasının da belirli bir katkısı vardır zira Geertz, antropoloji alanında postmodernizmi temsil etmektedir.

1.5.1. Yapısal İşlevselci Kuram

Antropolojideki işlevselci yaklaşım, kültürel bileşenlerin işlevlerini, birbirleriyle ve bütünle olan uyumunu incelemeyi tercih etmektedir. Bu yaklaşımı kullanan antropologlar, uzun süren alan araştırmaları gerçekleştirerek kendilerinden önceki kuramcılardan ayrılmışlardır. Malinowski, alan araştırmasını, incelenen topluluktaki bireylerin bakış açılarının kavranabilmesi için, onların zihinsel duygu ve düşünce tarzına nüfuz etmek gerektiğinden ve bunun da ancak “öteki” ile uzun vakit geçirerek mümkün olabileceğinden hareketle önemli bulmaktadır (Altuntek, 2009). Bu alan araştırmaları sayesinde çok çeşitli toplumlardan akrabalık, evlilik, cinsel davranışlar, besin, oyunlar, giysiler ve konutlara değin uzanan, akla gelebilecek her konuda çok miktarda veriler toplamışlar ve toplumlar arasında, ciddi kültür farklılıkları tespit etmişlerdir. Bu çeşitliliğin nedenlerini ise davranış örüntülerinin örgütlenme biçimlerine atfetmişler ve bu örgütlenişlerin her toplulukta birbirinden farklı olduğunu vurgulamışlardır. Bu tespit ve vurgu da, bu antropologları, farklı toplumların kendilerini örgütleyiş tarzlarını incelemeye yöneltmiştir (Bates, 2009).

Özellikle Malinowski’yle başlayan işlevselcilik kuramında, bir toplumu oluşturan bütün unsurlar, söz konusu toplumda yaşayan insanların kültürel olarak inşa edilmiş ihtiyaçlarını giderdikleri için işlevsel araçlar olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Malinowski, Batılı değerlerin evrensel kültürel değerler olmadığını ve kültürel inşaların farklılıklarına göre kültürel değerlerin ve dolayısıyla da bu değerlere

ilişkin toplumsal kurumların da değiştiğini savlamaktadır (Malinowski, 1998).

Malinowski'ye göre toplum kavrayışının temelini “kurum” kavramı oluşturmaktadır. Bu anlamda gereksinimler, toplumsal faaliyetler, amaç ve işlev ile toplumsal kurumlar birbirleriyle iç içe geçmişlerdir ve kurumlar genel kültür kuramının anahtar birimidir (Özbudun, Şafak, & Altuntek, 2007). Böylece kültürle ilgili bileşenleri aslında insanların temel gereksinimlerini gidermek için yapılandırılmış işlevler olarak görmüştür. Toplumdaki her şey birbiriyle ilişkilidir ve bu ilişkililiğin temelinde de işlevselliğin yerine getirilmesi vardır.

Malinowski'nin attığı temellerden yola çıkıp, onu Durkheim'dan aldığı etkilerle birleştiren Radcliffe-Brown ise Malinowski'nin bir aşama ötesine geçmeye çalışmıştır. Radcliffe-Brown'un Malinowski'nin kuramına getirdiği en büyük yenilik, dikkatin bireyden topluma çevrilmesi olmuştur (Radcliffe-Brown, 1952). Malinowski'de toplumu örgütleyen ilkeler kurumlar ve bireysel davranışlar, Durkheim'ın kuramının odağında toplumsal tutumun doğası vardır (Özbudun, Şafak, & Altuntek, 2007). Malinowski'den yola çıkan Radcliffe-Brown da, Malinowski'yi tam bu noktada Durkheim ile aşmaya çalışmıştır. Radcliffe-Brown toplumsal tüm ilişki kategorilerine, normlara bakmaktaydı ve ona göre toplumsal yapının anahtarını da normlar oluşturuyordu. Radcliffe-Brown'un getirdiği bu yeni bakış açısı yapısal işlevselcilik olarak adlandırılmaktadır. Getirdiği işlevselcilik, kültürü her bir bileşeni özgül bir işleve sahip, birbirleriyle etkileşim içinde bütünleşmiş bir tüm olarak kavramaktadır (Özbudun, Şafak, & Altuntek, 2007). Ona göre antropolojinin nihai amacı Durkheim'da olduğu gibi “toplumun doğal yasalarını” bulmak olmalıdır (Barnard, 2001).

Böyle bir görüş de, bir toplumun bireysel davranışı kalıba döken ve normlarla yönetilen kendi içsel inanç ve pratiklerden oluştuğu sonucuna ulaşmaktadır (Bates, 2009). Bu anlamda elinizde tuttuğunuz tez çerçevesinde, Kapalıçarşı’da belli bir toplumsal yapı içerisinde yetişen ve yaşamları boyunca da bu yetiştikleri dar çevrenin içerisinde çıkmayan ve bu yapıda büyük oranda etnik, dinsel ve kültürel bir homojenlik gösteren el yapımı mücevher ustalarının davranışlarını, yaşama bakışlarını, ticari ve sanatsal eğilimlerini kavrayabilmek adına söz konusu kuram önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Radcliffe-Brown’a göre grupların ortaya koydukları normlar, toplumsal ilişkilerdeki çatışmaları azaltmakta ve bu sayede toplumsal yapıyı istikrarlı ve sürdürülebilir kılma işlevini yerine getirmektedir (Bates, 2009).

Yapısalcı antropoloji ise, Saussure’ün etkisiyle Levi-Strauss tarafından inşa edilmiştir. Yapısalcılık, toplumsal görüngülerde toplumsal yapı adı verilen ve yalnızca bir model kullanımıyla anlaşılabilen gizli bir boyutun varlığını kabul etmektedir ve bu da bilinçdışıdır. Dolayısıyla yapısal-işlevselcilik ile yapısalcılık arasındaki benzerlik, ikisinin de şeyler arasındaki ilişkilerle ilgili oluşuyla sınırlıdır. Bir başka deyişle Radcliffe-Brown, “yapı” kavramıyla bir toplumun istikrar ve tutumunu koruyan kurumsal ve örgütsel ilişkilere gönderme yaparken, yapısalcılar için “yapı”, tüm insanlar için ortak karakteristikler dizisi, psikobiyolojik karakterli, doğuştan bir nitelik olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda, yapısal işlevselciliğin tümevarımcı, yapısalcılığın ise tümdengelimci bir yöntem izlediği söylenebilir. Bir başka deyişle, yapısal-işlevselciler verilerden başlayıp, bunlardan ne tür genellemeler çıkartılabileceğine bakarken, yapısalcılar da mantıksal olasılıkları göz önünde bulundurmakta, ardından da “gerçekliğin” bunlara nasıl uyduğuna bakmaktadır (Özbudun, Şafak, & Altuntek, 2007).

Levi-Strauss'un kuramının temel noktasını dil oluşturmaktadır. Zira insan kendi zihnindekileri ancak dil aracılığıyla dışarı vurabilmekte ve ancak dil aracılığıyla iletişimde bulunabilmektedir. Buna göre Levi-Strauss'un kuramında anlamlar kendi başlarına değil fakat yalnızca ilişki ve iletişim içerisinde varolabilmektedir. Bu anlamda kurallardan söz etmekle anlamlardan söz etmek aynı şeyden söz etmektir (Levi-Strauss, 1986).

Bu görüşe göre dilin sesler arasındaki ayrımlarla örüntü, yapı ve anlamlar imal etmesine bezer bir şekilde, kültür de fikir, inanç ve algıların zihinsel örgütlenmelerinin dışavurumundan ibarettir (Bates, 2009). Bu anlamda büyük çoğunluğu Ermeni etnik kökeninden oluşan ve Kapalıçarşı içerisinde kendilerine özgü bir kültür geliştirmiş olan el yapımı mücevher ustalarının farklılık yaratan özelliklerini tespit etmek bu araştırma açısından büyük anlam taşımaktadır. Zira özellikle Ermeni etnik kökeninden gelen el yapımı mücevher ustalarının Türk etnik kökeninden olanlarla kendiler arasında çizdikleri sınırlar, gerçek olaylardan kaynaklanmakla beraber, onların zihinlerinde meydana gelen bir "ötekileştirme" ile sonuçlanmıştır.

1.5.2. Yorumcu (Simgesel) Kuram

Bu kuram, kültürü simgeler aracılığıyla dışa vurulan bir anlamlar ağı olarak algılamakta ve kültürün rasyonel bir şekilde inşa edilen bir yapı değil, çok katlı ve çok anlamlı, pek çok metafor ve farklı "diller" içeren bir yapı olduğunu düşünmektedir. Böyle bir yapı içerisinde kişiler kendi aralarında çok rahat çeşitli ortak anlam bağlantıları kurabilmekte fakat bu anlam bağlantıları yapının dışındaki gözlemciler ya da kişiler için bir anlam ifade etmemektedir. Zira anlamların tümü öznel şekillerde

inşa edilmiştir ve rasyonel biçimlerde değil, irrasyonel biçimlerde doğmuş ve yayılmıştır. Bu anlamları taşıyan simgeler ise yine yapı içerisindeki aktörler için son derece tanıdık ve anlamlıyken, yapı dışındakiler için son derece yabancı ve anlamsız olabilmektedir.

Yorumcu Kuram'ın kurucusu ve en önemli temsilcisi Geertz'dir. Geertz'in bu kuramı oluştururken yararlandığı referansları kendisinden önceki antropologlardan çok, kendi döneminin kültür insanlarıdır. Bunların en önemlileri edebiyat eleştirmeni Kenneth Burke, Fransız filozoflar Paul Ricoeur ile Michel Foucault ve idealist düşünür Susanne Langer'dir. Langer ve Burke'dan insanın tanımlayıcı özelliğinin simgesel davranışa yatkınlığı olduğu düşüncesini alan Geertz, Ricoeur'dan da insan eylemlerinin birer anlam ileticisi olduklarına göre, yazılı metinler gibi okunabileceklerini ve öyle okunmaları gerektiği fikrini edinmiştir (Özbudun, Şafak, & Altuntek, 2007).

Geertz'e göre kültür ile toplumsal yapı aynı görüngünün farklı soyutlamalarıdır ve antropologların yalnızca kültürle ilgilenmesi ve toplumsal yapıyı sosyologlara terk etmesi gerekir (Özbudun, Şafak, & Altuntek, 2007). Geertz kültürü “insanın kendi deneyimini yorumlamasını sağlayan ve kendi eylemine rehberlik eden anlam dokusu” olarak tanımlarken, toplumsal yapıyı “eylemin aldığı biçim, gerçekte varolan toplumsal ilişki ağı” olarak betimlemektedir (Geertz, 1973). Geertz'e (1973) göre insan kendisinin ördüğü anlam ağlarına asılı bir hayvandır ve kültür de bu ağların kendisidir.

Antropolog, kültürün simgesel biçimleri olan sözcükleri, imajları, kurumları ve davranışları aktörün bakış açısından ele alıp çözümlemeye çalışmalıdır. (Geertz, 1990) Zira Geertz düşüncelerin, değerlerin, eylemlerin ve hatta duyguların kültürel ürünler olduğunu iddia etmektedir ve ona göre bunların tümü kültür tarafından imal edilmiştir

(Geertz, 1983). Yorumcu kuram toplumsal dünyayı nesnel bir biçimde nasılsa öyle ele almak yerine, insanların onu algıladıkları şekliyle ele almak gerektiğini ileri sürmektedir (Altuntek, 2009). İnsanların kendi yaşamlarını inşa etme tarzlarının çok çeşitli olduğunu kabul eden bir girişimdir (Geertz, 1983).

Geertz’e göre simgeler ve anlamlar “insanların kafalarının içinde” değil, onların “zihinleri arasında”dır (Kessing, 1972). Toplumsal (yani kamuya açık) bir eylemin varsayımsal bir içeriği ve bir amacı vardır. Fakat kamusal olduğu için, hedeflediği amacın yanı sıra eş zamanlı olarak olası başka “okuyucular”a da hitap eder. Yani kamuya açık her eylem, gerçek niyetle ilgili yönler içerdiği kadar, bırakacağı kamusal izlenimi de hesaba katarak kendisini gizleyebilir / ahlakileştirebilir / meşrulaştırabilir. Bu kodları çözebilmek ve yorumlayabilmek gerekir, aksi takdirde tüm veriler antropolog için yanıltıcı olacaktır.

Geertz yaklaşımını “yoğun betimleme” olarak tanımlar. Zira antropologun konuştuğu kişi yalnızca dil ile iletişim kurmaz ve beden dilini de kullanır. Beden dilini kağıda dökmek ise ancak betimlemeyle gerçekleştirilebilmektedir. Örneğin belli bir amaç gözeterek gerçekleştirilen bir göz kırpma ile fiziksel bir göz seğirmesinin görünüşte aynı şey olmalarına karşın içerdikleri simgelerin tamamıyla şeyler olduğu ancak onların yoğun bir şekilde betimlenmesiyle ortaya çıkabilmektedir. Buna göre yoğun betimlemenin başlıca görevleri; bir eylemin bağlamını vermek, eylemi organize eden niyetleri ve anlamları belirtmek, eylemin evrimini ve gelişimini izlemek ve eylemi bir metin gibi sunmaktır. Böylece eylem artık yorumlanabilir bir hale gelmiştir. Oysa yüzeysel bir betimlemede eylemi çevreleyen koşullardan ya da niyetlerden bağımsız bir

şekilde yalnızca olgular rapor edilmekte ve yorumlama için gerekli veriler ortadan kalkmaktadır (Ponterotto, 2006).

Yorumcu kurama göre antropolojinin görevi tikel bir kültürde gömülü olan tabakaları eşeleyip betimleme tabakaları olarak ortaya çıkartmaktır. Kültür simgesel bir sistem olduğu için, kültürel süreçler okunmalı, tercüme edilmeli ve yorumlanmalıdır. Geertz bir antropologun amacının yasalar peşinde koşan deneysel bir bilim değil, anlam peşindeki yorumcu bir bilim olması gerektiğini öne sürer. Peşinde olduğu açıklama, yüzeysel muammaların üzerine toplumsal ifadelerin inşasıdır (Geertz, 1973). Geertz evrensel bir kültüre değil, kültürel göreceliliğe inanmaktadır. Ve ona göre kültürü oluşturan simgeler insanların kavrayış araçlarıdır. Simgeler, insanın anlam atfettiği olaylar, nesneler, konuşmalar veya yazılı metinler şekillerinde olabilmektedir (Applebaum, 1987). Bu simgeler dünyanın neye benzediğini anlatmaktan yani bir dünya modeli oluşturmaktan fazlasını yaparlar, insanın eylemlerine rehberlik ederler. Yorumcu kurama göre bilgi, düşünce, duygu ve algılar “özneler arası bir dünyada” inşa edilir ve simgelerle ifade edilirler. Simgeler ise iletişime dair her şeyi içerir. Kültür, tarihsel olarak yaratılmış bir anlam sistemleridir ve insanların yaşamlarına biçim, düzen, anlam ve yön verir (Geertz, 1973). Dolayısıyla Geertz’in Yorumcu Kuram’ına göre birey ancak tarihsel olarak yaratılmış anlam sistemlerinin rehberliği altında kendisini gerçekleştirebilmektedir / varolabilmektedir. Bu yüzden antropolojinin amacı da simgelerin toplumsal aktörlerin dünyaya ilişkin bakışlarını, düşüncelerini ve duygularını nasıl biçimlendirdiğini incelemek olmalıdır (Altuntek, 2009). Geertz dinin de toplumu oluşturan bireylerin dünyayı anlamlandırmada çok önemli bir araç olduğunu vurgulamakta ve dinin kültürel yapıdaki önemini altını çizmektedir. Kültürde olduğu gibi din konusunda da dinin toplumsal işlevlerine bakmak yerine dinin insanlar için ne

anlama geldiğinin ve dünyayı anlamlandırmaya nasıl katkıda bulunduğunu ve insanlara nasıl bir yön verdiğinin araştırılması gerektiğini savunmaktadır (Eriksen, 2009).

Geertz, bireyi var eden ve göreceli olan kültürün, o kültürün dışından gelen bir başka birey tarafından hiçbir zaman o kültürün içindeki bir birey gibi anlaşılamayacağını ileri sürmüştür. Geertz'e göre toplum rasyonel olarak kurulmuş bir yapı değildir ve bireyin de topluma rasyonel eylemler aracılığıyla katılabileceğini düşünmek doğru değildir. Geertz'e göre rasyonel olmadığı için toplum kendisini kendi dışındaki bir zihne doğrudan açmaz ve ancak içeriden sezilebilir. Bu yüzden söz konusu toplumun dışından gelen bir kişinin, o toplumda gördüklerini aktif bir biçimde yorumlaması gerekmektedir. Bu yüzden de Geertz'e göre hiçbir antropolog, bir kültürün ilk elden bir anlatısını gerçekleştiremez. Bunu ancak o kültürün içindeki birisi yapabilir. Antropolog ise ancak ikinci el yorumlarla analiz ettiği anlam ağlarını açımlayabilir (Benett, 1996). Geertz için kültürler tıpkı birer metin gibi farklı aktörler ve farklı okurlar için farklı ve çok katmanlı anlamlar içermektedir. Bu yüzden, antropologların yapması gereken, kültürleri okumaya ve yorumlamaya çalışmaktır. Bir antropologun alanda gözlemlediği eylemler gerçekte birer ürün, anlam aktarmayı amaçlayan birer göstergedirler. Bu nedenle antropolog, aktörlerin ne yaptıklarından çok, yaptıklarının anlamlarının nasıl yorumlanabilecekleriyle ilgilenmelidir. Bu yüzden aktörlerin yaptıkları, yaptıklarına ilişkin söylemleri ve aktörleri gözlemleyen başka yabancı gözlemcilerin yapılanlarla söylenenleri nasıl yorumladığı, alanda çalışan antropolog tarafından kesinlikle farklı veriler olarak sınıflandırılmalı ve birbirlerinden ayırt edilmelidir. Antropolog çalışmasında bir sıradan bir gözlemciden çok bir metin yorumlayıcısı olarak davranmalıdır. Tıpkı bir metin yorumcusu gibi, aktörlerin pek çok katmadan oluşan yani pek çok anlam ileten edimlerini ayrıştırıp, anlamı aktörün

perspektifinden türetmeli yani toplumsal eylemlerin aktörler için ne anlama geldiğini çıkarmaya çalışmalıdır.

Özetle Yorumcu Kuram’a göre antropolog araştırdığı alanın aktörleriyle empati kurmaya elverişli değildir fakat o aktörlerin kültürlerini oluşturan anlam ağlarını açımlayabilir. Antropologun algılayabileceği tek şey, aktörlerin “ne ile” ya da “ne yolla” algıladıklarıdır (Geertz, 1990). Ona göre her kültür tektir, özgündür ve kıyaslanamazdır (Wulf, 2004). Bu anlamda Geertz’in kuramı toplumsal bir eylem kuramı geliştirmez, esnek ve aktör merkezlidir (Altuntek, 2009). Kültürün mantığını oluşturan şeyin eylem ile anlam arasındaki ilişki olduğunu savlar. Bu yüzden de kültürü ve antropolojiyi edebi bir metinmiş gibi okumayı önerir ve bunu yapmaya çalışır.

1.5.3. Yorumcu Antropolojinin Semantik Olarak Desteklenmesi

Semantik, Yunanca’daki semantikos’tan türetilmiş bir sözcüktür. Fiil kökü olan “semaincin”, göstermek, mana vermek, kastetmek anlamlarına gelir. Semantikos ise, dilde bir anlamı gösteren demektir. Türkçe’de semantik anlam bilimi olarak kullanılmaktadır (Atay, 1996). Buna göre göstergelerle, sözcüklerle ve önermeler (cümleler) ile onların dile getirdiği anlam arasındaki bağlantıyı inceleyen inceler (Atay, 1996).

Gösterge ise, kendi dışında bir şeyi temsil eden ve dolayısıyla bu temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu, vb. olarak tanımlanmaktadır (Rifat, 1996). Bir gösterge bir kişi için, herhangi bir şeyin yerini, herhangi bir bakımdan ya da herhangi bir sıfatla tutan bir şeydir (Rifat, 2005). Bu

açından sözcükler, simgeler, işaretler vb. gösterge olarak kabul edilir (Rifat, 1996). Dilsel göstergelerin temel özelliği birbirinden ayrılamayan iki düzlem içermeleridir. Bir yanda ses ya da sesler bütünü diğer yanda ise kavram vardır.

Semantik aynı zamanda, kavramların anlam hayatındaki tarihsel değişim ve gelişim sürecinin incelenmesidir. Bir başka deyişle, semantik kavramların tarihsel süreç içerisindeki çeşitli anlam dereceleri ve kazandığı ya da kaybettiği anlamlar yönünden yapılan bir çözümlemedir. Anlambilim kelime ve diğer sembollerle, bu sembollerin temsil ettiği anlam arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Yani kelime ve sembollerin temsil ettiği şeyin, anlam açısından araştırılmasıdır (Condon, 1984).

Temsilin olduğu yerde sorunlar başlamaktadır. Bu sorunlar temsil eden ile temsil edilenin hiçbir zaman tam özdeşlik kuramamalarından ileri gelmektedir. Bu nedenle dilsel göstergenin, temsil ettiği varlığı hiçbir zaman tam anlamıyla yansıtamamaktadır. Anlam hiçbir zaman kendisine özdeş değildir, çünkü gösterge asla birbirinin aynı olmayan başka başka bağlamlarda geçer. Anlam bağlamdan bağlama geçtiğinde asla aynı kalmaz çünkü gösterilen dolaşıma sokulduğu çeşitli gösteren zincirlerince değiştirilecektir. Bunun anlamı şudur: dil, Levi-Strauss gibi kimi yapısalcılarının savladığından çok daha oynak bir konudur (Sarup, 2004).

Herhangi bir sözcüğün anlamına bakmak için sözlüğe danışıldığında, bir göstergenin başka bir göstergeye yol açtığı / gönderdiği görülmektedir. Derrida, herhangi bir göstergeyi okuduğumuzda anlamın bizim için apaçık olmadığını söylemektedir. Anlam sürekli olarak bir gösterenler zinciri boyunca devinmekte ve asla tek bir göstergeye dayanmamaktadır. Bir gösterge bir göstergeye yol açmakta /

göndermekte ve böylece bu zincir sayılarla anlatılamayacak bir biçimde sonsuza dek sürmektedir. (Sarup, 2004, s. 53)

Oysa hem kavramsallaştırmak ve bilgi üretmek için, hem de bu üretimi dağıtabilmek ve transfer edebilmek için dile zorunlu bir gereksinim vardır (Ricoeur, 2009). Dil, kavramlara adlar vererek, onları göstergeler aracılığıyla temsil ederek ifade etmeye çalışır. Varlığı algılamanın ve üzerine konuşmanın da başka bir yöntemi yoktur. Ancak bu yöntem de yapısal özelliklerinden ötürü kusurludur zira yukarıda da sözü edildiği üzere temsil yeteneği sınırlıdır.

Her anlamanın ifadesine ulaştığı yer öncelikle ve daima dildir. Bu yüzden yorum alanının referans eksenini semantikte aranmalıdır. Yorum, “açık anlam içindeki gizli anlamın şifresinin çözümünü edebi / lafzi anlamda ima edilen anlam düzeylerinin günışığına çıkarılmasını içeren düşünce faaliyeti” olarak tanımlanmaktadır. Yorum gereksinimi olmasının nedeni her metnin çoklu anlamlara sahip olmasıdır (Ricoeur, 2009).

Metinlere ilişkin bir yorum sorununun varolması, metinlerin her okunuşlarının, okumanın orijinaline, yani metnin yazıldığı görüşe ne kadar bağlı olduğunun ve olmadığının hiçbir önemi bulunmaksızın, daima çeşitli ön kabuller ve varsayımlar içeren topluluk, cemaat, gelenek ya da bir düşünce akımı gibi genel havuzların içerisinde gerçekleşmesinden ileri gelmektedir (Ricoeur, 2009). Yani metni okuyan kişinin dahil olduğu kültürel kodlar, metin yazarının iletmek istediği görüşten bağımsızlaşabilmektedir. Bununla birlikte zaten yazar da, tek başına yazar değildir ve bir metnin özgül yaratıcısı değildir. Her metin, yazarın üyesi olduğu kültür, sahip olduğu bilgi ve inançlar gibi kendi bağlamlarının da bir ürünüdür (Kurzweil, 1980).

Ayrıca Derrida'ya göre yazarın yazdığı şey de genellikle demek istediği şey değildir (Rosenau, 2004).

Eğer metnin birçok anlamları varsa, argümantasyon mantığının gerektirdiği tek anlamlı göstergeler sistemi denilen göstergeler sisteminden çok daha karmaşık bir anlamlandırma kavrayışına gereksinim vardır. Yorumlama faaliyetinin derin bir niyeti, yer ve zaman mesafesini ve kültürel farklılıkları aşma ve okuyucuyu yabancı olduğu metinle buluşturma, dolayısıyla metnin anlamını insanın kendisinin sahip olabileceği bir şimdiki kavrayışla bütünleştirme niyeti taşır (Ricoeur, 2009). Yani metnin zaten kendi içerisinde taşıdığı birden çok anlamı vardır ve yorumlama faaliyetinin kendisi de buna yeni anlamlar olanakları ekler.

Dikkate değer hiçbir yorum belirli bir çağa özgü kavrayış kodlarından, yani mit'ten, alegoriden, eğretilmeden ve analogiden vb. ödünç şeyler alınmaksızın formüle edilmemiştir. Yorum, yorumlayıcı çevreleyen güncel kültürel kodların, farklı zamanlarda ve kültürel kodlarla yazılmış olan metinlerle de ilişki kurmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla da metinler arası bir ilişkidir.

Anlam bir metnin içinde yatmaz, metin ile okur arasında etkileşimde bulunur. Okur metni inşa ediyor olabilir ama metin de aralarındaki karşılaşmayı kontrol eder. Bu yazar, okur ve metin terimlerinin her birinin toplum bilimlerinde bir muadili vardır. Örneğin eş değeri en bariz olan yazar, başka şeylerin yanı sıra bir fail olabilir. Metin ise, örneğin, herhangi bir olay olarak anlaşılabilir. Okur da aynı zamanda hem bir aktör-alıcı, hem katılımcı bir gözlemci hem de gözlem yapan bir katılımcıdır (Ricoeur, 2009).

Nerede çok sayıda anlam varsa orada yorum da vardır ve anlamlar çokluğunu günışığına çıkaran şey yorumdur. Yorumlama yöntemleri çok çeşitlidir ve birbirlerini

tamamıyla dışlayan ve birbirlerinin tersine olan yorumlama yöntemleri vardır. Örneğin her şey Freud’yen yöntemle, Marxist yöntemle ya da dini yöntemlerle yorumlanabilmekte fakat bunların tümü de birbirlerini dışlamaktadır. Yorum, metnin içerdiği sembollerin çokluğunu azaltarak, kendi referans çerçevesine göre tercüme etmektedir (Ricoeur, 2009).

Bütün yorumların ortak unsuru belirli bir anlam mimarisidir. Bu anlam mimarisi “çifte anlam” veya “çoğul anlam” diye adlandırılmış olabilir. Yorumun her örnekteki rolü farklı şekilde de olsa gizleneni açığa çıkarmaya çalışmaktır. Yazılanın altında yatan, gizlenen şey nedir, onu araştırır ve inşa eder. Bu dil analizinin yuvası da çok anlamlı ifadeler semantiğidir (Ricoeur, 2009).

Alanda yapılan gözlemler ve görüşmeler, Kapalıçarşı’da yetişmiş el yapımı mücevher ustalarının kendilerine özgü, kapalı bir kültürleri olduğunu göstermiştir. Bu kültür ne tek başına bir Kapalıçarşı kültürü, ne de mesleği büyük ölçüde elinde tutan Ermeni etnik kimliğine ilişkin bir kültürüdür. Kapalıçarşı’daki el yapımı mücevher ustaları, çatısını zanaat, sanat, Kapalıçarşı, gibi üç başlıca etkenin kurduğu bir kültürel doku içerisinde, çok çeşitli tinsel öge tarafından sarmalanmışlardır ve çok küçük bir grup olmalarına karşın, toplumun diğer kesimlerinden pek çok gösterge bağlamında farklılaşmış bir toplum oluşturmaktadırlar. Bu küçük grup kendi arasında ise, alan çalışmasına başlanmadan önce tahmin edilenden çok daha fazla sayıda ortak yönlere, fikirlere, davranışlara ve görgü kurallarına sahiptir. Kapalıçarşı’da yetişmiş bir el yapımı mücevher ustasıyla yapılan her bir görüşme, günlük yaşam ortamından farklı bir yerde olunduğunu doğrudan hissettirmektedir. Yani Kapalıçarşı’daki el yapımı mücevher ustaları, İstanbul’un kültürel ortamının biçimlendirmiş olduğu sıradan

İstanbululardan çeşitli kıstaslar çerçevesinde farklılaşan özellikler gösteren bireylerdir. Görüşülen kişilerin, Kapalıçarşı'da çalışan bir el yapımı mücevher ustası olup olmadıkları da taşıdıkları simgesel göstergelerinden hemen anlaşılabilir. Yani sıradan İstanbululardan ciddi şekilde farklılaşmış bu kişiler, kendi aralarında pek çok ortak özellikler taşımaktadırlar. Burada İstanbul'un farklı bir kültürel topluluğu bulunmaktadır.

Türk etnik kökeninden gelen, sanatçı olmayan, Kapalıçarşı'da yetişmemiş ve Müslüman olan bir kadın antropolog için, erkek egemen bu zanaatkar, sanatçı, Kapalıçarşı eğitilmiş, ve Ahi kültürüyle yetiştirilmiş bu kültür dünyası gerçekten oldukça farklıdır. Söz konusu kültür görülebilir, dolayısıyla da betimlenebilir bir özellik taşımakla birlikte, yılların oluşturduğu simge ve gösterge dünyası çerçevesinde bu grup bireyleri için pek çok farklı ve derin anlamlar içermekte ve bu anlamlar söz konusu grup dışındaki bireyler için tamamıyla aynı anlamları taşımamaktadır. Dahası söz konusu anlamlar el yapımı mücevher ustaları tarafından sözselsel olarak aktarıldıklarında da bir yabancı için, söz konusu ustalarda yarattıkları etkilerin aynılarını yaratmamaktadır. Bununla birlikte söz konusu anlamların, hangi simgeler ve göstergeler aracılığıyla Ermeni ustalar üzerinde etki yarattıklarını ve bu etkilerin onları nasıl etkilediğini gözlemlemek ve anlamlandırabilmek mümkündür.

Burada araştırma yapan bir antropolog, kendisini el yapımı mücevher ustalarının evreninde, onların evrenine doğrudan dahil olamayan fakat onlarla iletişim kurabilen ve onların kendi evrenlerinde ne hissettiklerini, neler düşündüklerini anlayabilen bir yabancı olarak görebilmektedir. Bu yüzden tıpkı Geertz'in söylediği gibi, bu kültürün tam anlamıyla ne olduğu konusu araştırmacı bir antropolog tarafından tam olarak

anlaşılamayabilir; fakat antropolog, söz konusu kültürün o kültüre mensup kişileri nasıl ve hangi yönde etkilediğini yorumlayabilir. Bu nedenlerden ötürü bu tezdeki alan çalışmasının, yorumcu kuram çerçevesinde anlamlandırılması tercih edilmiştir.

1.6. Alan Araştırması

Araştırmacının alan araştırmasında bilimsel nesnellikten uzaklaşmamak için özel bir çaba sarf etmesi gereklidir. Araştırma sırasında elde edilen belgeler ile alan araştırması sonucunda biriktirilen verilerin çalışmanın başında seçilen kurama uydurulmaları değil, bu belge ve verilere göre araştırma başındaki kurama da şüpheyile yaklaşılması ve kuram ile belge ve veriler arasında karşılaştırmalı bir analiz ile yorum yapılması bilimsel tavra uygun olacaktır. Buna göre veri toplama ve kuramlar aracılığıyla üretilen görüşler, söz konusu araştırmanın konusu olan insanların davranışlarının birinci elden gözlemlenmesi ile sınanmalıdır (Bates, 2009). Zira antropolojide birincil bilgi olarak kabul edilen kaynak kuramdan çok alan çalışmasıdır (Clammer, 1990). Bu sınama sonucunda ise araştırmanın başında ileri sürülen kuram ve görüşlerin, alan araştırması sonunda elde edilen bilgilerle uyuşmama olasılığının bulunmasına rağmen antropoloji çalışmalarında kuram, yöntem ve alanın planlanmasının büyük önem taşımasının nedeni, araştırmacıların kuram ya da kuramlar üzerinde hakim olmalarının onlara esneklik kazandırması ve alanda hangi koşullarla karşılaşılırsa karşılaşsınlar, anlamlı sorular üretebilmelerine olanak tanımasıdır. Yani kuramsal bir odağa sahip araştırmacıların, çalışmalarını alanda sürekli değişen koşullara uyum sağlayacak tarzda başarıyla yönlendirebildikleri düşünülmektedir (Bates, 2009). Unutulmamalıdır ki antropolojik yaklaşım toplumu bir bütün olarak kurarken, sınırları

olan bir topluluğu araştırma konusu aldığı için, genele ilişkin kuramları kullansa da aslında tikel bir olayı incelemektedir (Mead, 1977). Bu yüzden araştırma yapan bir araştırmacının var olan genel kuramların yanı sıra yeni zihinsel kategoriler kurmaya, kendi geleneksel düşüncesine yabancı olan, yeni zaman ve mekan, karşıtlık ve çelişki kavrayışlarının oluşturulmasına katkıda bulunmaya ihtiyacı vardır (Levi-Strauss, 2011).

Bu çalışmada alana gitmeden önce formüle edilen görüşler doğrultusunda bilgi toplamak için, alan araştırmasında ‘katılarak gözlem’ ve ‘görüşme’ tekniklerine başvurulmuştur. Antropolojide araştırmaya konu olan öznenin (yani öteki’nin) bakış açısının ancak katılarak gözlem ile elde edilebileceği fikri hakimdir (Altuntek, 2009). Zira katılarak gözlem aracılığıyla araştırmacı araştırdığı kültüre katılmakta ve o kültürü içeriden görebilmektedir (Bates, 2009). Ancak çoğu zaman salt gözlem yeterli olmamaktadır ve incelenen toplumdaki insanların nasıl düşündüklerinin derinlemesine incelenebilmesi için, bu kişilerle görüşmeye de başvurulması gerekmektedir (Tezcan, 2008). Bu görüşmelerin hem resmi hem de gayri resmi şekillerde gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Gayri resmi görüşmeler aracılığıyla, bilgi kaynağı kişilerin kendi düşünce tarzlarını yansıtmalarına ve böylelikle de kendileri için önemli olanı ortaya koymalarına olanak sağlamak ve kendilerinden daha içten yanıtlar elde edilmesi hedeflenmektedir. Görüşmelerden elde edilecek bilgilerin doğruluğunun sınanması için kaynak kişilerin yanıtları yapılan gözlemlerle karşılaştırılacaktır.

Araştırmaya ilişkin verilerin, araştırılan konuyu doğrudan ilgilendiren olgulardan toplanması gerektiği kadar, ilk bakışta konuyla ancak marjinal bir ilgisi varmış gibi gözüken alanlardan da toplanması gerekmektedir. Zira alan araştırmasının birinci ve temel amacı toplumsal yapının ana hatlarını ve birbiriyle ilgisiz gibi görünen

tüm kültürel görüngülerin yasalarını ve düzenliliklerini ortaya çıkarmaktır (Malinowski, 1966). Örneğin bir halkın beslenme alışkanlıklarını anlamak, o halkın ekonomi ve ekolojilerine ilişkin bilginin yanı sıra, dinsel, toplumsal ve estetik ideolojilerinin bilgisine de ihtiyaç duymaktadır (Lademan, 1983). Bunun nedeni, antropolojinin toplumsal yaşamda tasavvur ettiği sistemin bütün yönleriyle birbirine organik bir bağ ile bağlı olmasıdır. Antropologun araştırdığı şey, ortak biçimdir, yani çok çeşitli toplumsal hayat tarzlarının ardında görülen sabit özelliklerdir (Levi-Strauss, 2011). Bu çalışmada da bu durum göz önünde bulundurulacak ve alan araştırmasındaki gözlemler ve görüşmeler yalnızca araştırma konusuna doğrudan bağlantılı meselelerle sınırlandırılmayarak, olabildiğince çeşitlendirilmeye çalışılarak bir bütün elde edilmesine çabalanacaktır.

Bazı alan araştırmalarında cinsiyet önemsiz bir değişken olarak görülmekte ve kadınlara ilişkin az veri toplama, hatta onları tümüyle görmezden gelme eğilimleri bulunmaktadır (Eicher, 1988). Kapalıçarşı'daki Ermeni mücevher ustalarını konu alan bu çalışmada ilk bakışta yoğun bir erkek egemen ortam göze çarpmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmada cinsiyetin önemli bir değişken olduğu konusunda hassas davranılarak, bu sektördeki kadın Ermeni mücevher ustaları da araştırılmış ve ön araştırmada gerçek adı Christina olmasına karşın piyasada Bedi Usta (Şansal, 2012) olarak tanınan bir kadın usta ile adı Gülderen Eren olan bir kadın el yapımı mücevher işleme ustası saptanılmıştır. Bununla birlikte daha sonra alan araştırması sırasında Bedi Usta'nın bir kadın değil, bir transseksüel olduğu öğrenilmiştir. Gülderen Eren de el yapımı mücevher işleme işine emekliliğinden sonra başladığı için henüz pek yetkinleşmemiş bir emekçidir. Yani sektör gerçekten erkek egemen bir görünüm sergilemektedir.

Bu araştırmanın kuramsal evreni Kapalıçarşı'da halen faaliyette olan Ermeni mücevher ustalarıdır. Derinlemesine görüşme yöntemi ile hedef gösterilen evrenin tamamına ulaşmak mümkün olmayacağından örneklem seçimine gidilmiştir. Yapılan alan çalışmaları neticesinde belirlenen el yapımı mücevher ustaları sayısına uygun örneklem sayısı da güven aralığında bir rakam olarak hedeflenmiştir. Örneklem seçiminde araştırılan sorunun temeli hakkında fikir sahibi olan ve yaşantılarından bilgi oluşturabileceği kişilerin kullanılması amaçlanmıştır. Bilgi kaynağı işlevi görecekt kişilerin, bu kişilerle gerçekleştirilecek görüşmelerin zamanlamalarının, görüşme yapılan kişilerin yaşlarının seçimlerine azami özen gösterilmiştir.

Görüşmeler sırasında görüşme yapılan kişileri sınırlayan sorular sormaktan kaçınmaya ve araştırmacı ile grup arasındaki etkileşimi arttıracak şekilde, monolojik yaklaşımlardan ziyade diyalojik yaklaşımlar izlemeye çalışılmıştır.

Alan araştırması öncesinde Ermenilerin kültürleri üzerine çeşitli kaynaklar taranmasından başka, alan araştırması sırasında görüşülecek kişilerden ve gözlemlenecek bölgenin genelinden kabul görmeyi ve güven tesisini sağlamak için referanslar elde edilmesine özen gösterilmiştir. Bu referansları sağlayabilmek için Ermeni cemaatinin ve mücevher piyasasının önde gelen isimleri ile çeşitli ön görüşmeler yapılmaktadır.

1.6.1. Araştırmada Kullanılan Görüşme Rehberi

Antropolojik araştırmalarda, araştırma soruları, araştırmacı alana nüfuz ettikçe belirginleşmektedir. Araştırmanın ilk aşamalarında öngörülmeyen özelliklerin araştırma

sırasında ortaya çıkışı ile araştırma farklı bir boyut kazanabilmekte veya farklı yönelme olabilmektedir. Niteliksel araştırma yönteminin iki önemli özelliği olan yapılandırılmış kuralları ve sınırları belirli bir araştırma planına sahip olmayışı ve araştırma sorusunu oluşturan kavramsal temelin esnekliği antropolojik araştırmalarda daha açıkça ortaya çıkmaktadır (Kümbetoğlu, 2008). Antropolojik araştırmalarda araştırma süreci karşılıklı öğrenim ve etkileşim içerdiğinden yapılandırmanın ortaya çıkışı süreç içerisinde gerçekleşmektedir. Tüm bunları göz önünde tutarak, tezimin temelini oluşturan görüşmeler sırasında kullandığım görüşme rehberim şu soruları içermektedir:

- a) Sizi biraz yakından tanımamız için, bize ailenizin geçmişi hakkında ne anlatabilirsiniz?
- b) Ne zamandan beri Kapalıçarşı'dasınız ve ne zamandan beri mücevher ustalığı yapmaktasınız?
- c) Bu mesleği seçmenizde ailesel faktörler etkili oldu mu?
- d) İşlerinizin özelliklerini bizimle paylaşabilir misiniz?
- e) El yapımı mücevher işinden ekonomik olarak memnun musunuz? Değilseniz bunun nedenleri nelerdir?
- f) Size göre el yapımı mücevher ustaları sayısında düşüş var mı? Varsa sebepleri nelerdir?
- g) Ailenizdeki ve etrafınızdaki gençlerin kuyumculuğa ve el yapımı mücevher işine bakışları nasıl?
- h) Mücevher imalatı yapan atölyelerin Kapalıçarşı'dan taşınması hakkında yayınladığı rapor hakkında ne düşünüyorsunuz?
- i) Mücevher atölyelerinin taşınması için işaret ettiği bölgeye taşınmayı düşünüyor musunuz? Hayırsa, neden?

- j) Asırlardır Kapalıçarşı’da yerleşmiş bir düzenin değişimi hakkında ne düşünüyorsunuz?
- k) Taşınmayı düşünmüyorsanız Kapalıçarşı bölgesinde nasıl varolmayı düşünüyorsunuz?
- l) Genç nüfus sizin işinize ilgi gösteriyor mu?
- m) Sizin fikrinizce el yapımı mücevher ustalığının geleceği nedir?
- n) Mesleğinizle ilgili duygularınız neler?

1.6.2. Araştırmada Etik

Bilimsel araştırmaların temelinde süreklilik vardır. Bu anlamda bilim, birikerek gelişen bir varoluştur. Dolayısıyla bilimsel araştırmalar, kendisinden önce aynı konuda yapılan araştırmaların üzerine inşa edilmektedir. Geçmişin bilimsel araştırmaları üzerine kurulan bilimsel araştırmalarda, geçmiş araştırmalara atıf yapılırken, çeşitli kurallara uyulması ve yararlanılan kaynakların belirli yöntemler çerçevesinde belirtilmesi beklenmektedir. Söz konusu inşa sürecinde, geçmişin bilimsel çalışmalarıyla kurulan ilişkide belli etik normlara gereksinim duyulmuştur ve bilimsel araştırma yayınları için belirli etik dışı davranışlar saptanmıştır. "Etik dışı" olarak tanımlanan bu davranışlar "sahtecilik", "intihal/aşırmacılık", "uydurmacılık" ve "yinelenen yayın yapma" gibi olumsuz uygulamalardan oluşmaktadır (Uçak & Birinci, 2008). Bunlara verilerin, yöntemlerin ve sonuçların “çarpıtılması” ile araştırma sonuçlarının birden fazla bilimsel yayında referans verilmeden, sanki ilk kez yayınlanıyormuş gibi verilmesi olan “duplikasyon” da eklenmelidir (Görmüş, 2011).

Bilimsel bir yayının etik açıdan istenilen seviyeyi yakalayabilmesi için yazım aşamasında yukarıda anılan kurallara uyulması ve bilimsel değerlere bağlı kalınması gerekmektedir.

Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA) bilimsel araştırmalarda etik konusunda yayınladığı raporda bilimde etik dışı davranışların nedenleri dört başlıkta toplanmaktadır. TÜBA söz konusu davranışların ilk nedeni olarak eğitim eksikliğini göstermektedir. Buna göre, akademik yaşamın ilk yıllarında bilimsel araştırma eğitiminin ve disiplininin araştırmacılara yeterince verilememesi bilimde etik dışı davranışları arttırmaktadır. TÜBA, bu konuda ikinci etken olarak, hırslı bireylerin hızlı yükselme sağlayabilmek, çabucak ün kazanabilmek adına kişisel olumsuz özellikleri yüzünden bu tarz yollara başvurmalarını göstermektedir. Üçüncü etken bilimde niceliğin niteliğin önüne geçmesi şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre, çok sayıda yayın yapmanın bilimsel saygınlığı getirdiği varsayımı ile hareket eden kişiler, yayın sayısı açısından yeterli niceliği sağlamak adına etik dışı yollara sapmayı tercih etmektedirler. Fazla sayıda yayın yapma ile bilimsel saygınlığın artacağı yanılgısı olarak açıklanan bu durum özellikle son yıllarda üniversitelerde yayın sayısının akademik yükseltmelerde ölçüt olması ile aynı araştırmayı parçalar halinde farklı yerlerde yayımlamak gibi davranışların artmasına neden olmaktadır. Son etken ise mali nedenler içinde gruplandırabileceğimiz burs, proje veya sanayi desteğini yitirme korkusuyla yapılan etik dışı davranışları kapsamaktadır (TÜBA, 2001).

Genel bilimsel etik kuralların yanı sıra, antropoloji disiplininin de kendisine özgü çeşitli etik normları bulunmaktadır. American Anthropological Association (Amerikan Antropoloji Birliği), antropoloji çalışmalarında araştırmalar esnasında

gerçekleşebilecek olumsuzlukları engellemek ve araştırmacı ile araştırmanın konusu olan insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla dikkat edilmesi gereken etik tutuma ilişkin belli bir izlek oluşturmuştur.

Bu izleğe göre antropoloji çalışmalarında çeşitli olumsuzlukların meydana gelmesini engellemek antropologun elindedir. Zira antropologlar, çalışma sırasında meydana gelebilecek olumsuzlukları öngörebilmeli, bunlara karşı çeşitli çözümler üretebilmelidir. Araştırmada görüşme yapılan kişilerin fiziksel, sosyal ve psikolojik durumlarını göz önünde bulundurmak ve bu özelliklere çalışma yüzünden herhangi bir zarar gelmesini engellemek antropologun başlıca sorumluluklarındandır.

Araştırma çerçevesinde görüşme yapılan kişi ve kişilerin verdiği bilgi ve belgelerin gizliliklerinin korunmasına azami dikkatin gösterilmesi ve görüşme yapılan kişilere ve çalışmanın gerçekleştirildiği çevreye saygılı olunması önemli etik kurallardandır. Bu çerçevede araştırmanın amacı, bilgi edinilen kişilere açık bir şekilde aktarılmalı ve bu kişilerin söz konusu araştırmada yer almalarına ilişkin rızaları alınmalıdır (American Anthropological Association, 2009).

Antropologların gerçekleştirdikleri çalışmayı yazılı hale getirirken, abartısız ve gerçeği yansıtmayı temel alması esas olmalıdır.

Doktora tezim olarak kaleme aldığım bu çalışmada söz konusu bilimsel ve antropoloji disiplinine ilişkin etik kurallarının tümüne son derece dikkat edilmiş ve bilimsel etik dışına çıkılmaması için azami gayret gösterilmiştir.

Bununla birlikte bu çalışmada bilimsel etik kurallarının yanı sıra, başka dikkat edilmesi gereken etik normlarla da karşılaşmıştır. Bu araştırmada, bir araştırmacı

olarak farkında olduğum ve araştırma bulgularımı etkileyebilecek, genel bilimsel etik kurallarının yanı sıra bazı diğer etik sorunsallardan da bahsetmek gerekmektedir. Bunların en önemlisi olarak, ailemin otuz yedi yıldan bu yana mücevher sektöründe faaliyet gösteren ve hem sektörel hem kamuoyu tarafından tanınan bir şirkete sahip olması ve benim de Kapalıçarşı’da, araştırmam söz konusu olan evrende iki yıl iş deneyimine sahip olmam belirtilebilir. İş hayatım sırasında, daha önce el yapımı mücevher işiyle uğraşan fakat sonra ailemin şirketinde müdür pozisyonunda çalışmaya başlayan Ermeni usta sayesinde birkaç el yapımı mücevher ustasıyla tanışma fırsatı bulmuştum. Bu sayede onların yaşayışları ve sektörel problemleri hakkında fikir edinme şansım oldu ve araştırma konuma olan ilgim uyandı. Araştırmama başlarken farkındaydım ki; araştırmacı kimliğim ve araştırma konumla kapılarını çalacağım pek çok usta, sektör içinde ailemden kaynaklı kimliğimi biliyor olacaktı. Bu durum benim için ustaların çalışma ortamlarına daha kolay bir giriş sağlayabilirken, görüşme yaptığım kişilerden elde edeceğim bulguları etkileyebilirdi. Bu etkiden korkarak kimliğimi gizlemek ise doğru olmayacaktı. Dolayısıyla aileme ait şirketin sektörde büyük bir oyuncu olmasından kaynaklanabilecek etkilerin gerçekleşmemesi ya da minimumda kalması için kimliğimi gizlemeden azami özeni gösterdiğim ve araştırmamı bu farkındalık ışığında sürdürdüğüm söylenmelidir.

Kapalıçarşı’da el yapımı mücevher işinin çok büyük bir oranda Ermeni ustaların elinde bulunması belli bir etnik yalıtımın mevcudiyetini göstermektedir. Bu etnik yalıtımın tarihinin yüzyıllarca önceye dayanması ve dahası söz konusu yalıtımın en azından son yüzyılda bizzat Ermeni ustalar tarafından bilinçli bir şekilde etnik unsur gözetilerek gerçekleştirilmesi, bu konuyu inceleyen fakat Ermeni etnik kökenine mensup olmayan benim gibi bir araştırmacı için çeşitli zorluklar oluşturabilirdi.

Araştırmaya yönelik kuşkucu bakışları ortadan kaldırabilmek için araştırma evrenini oluşturan topluluk içinde etkili olan ve topluluk üyelerince kabul gören kişilerden referanslar almak ve görüşmeleri bu güvenilir kişilerin referanslarıyla gerçekleştirmek etkili bir çözüm sağlayabilir diye düşünerek araştırmamı sürdürdüm. Görüşmelerden hemen önce ve sonra, yani kayıt dışındaki sohbetlerde genel olarak topluluğun sorunları ve topluluğun maruz kaldığı ithamlara ilişkin görüş alışverişleri, katılımcıları araştırmamın asıl amacının gerçekten tarafsız ve bilimsel bir çalışma yapmak olduğuna ikna etmeye olanak sağlamıştır ve sonraki görüşmeler için yönlendirmelerde bulunmalarına ve yeni görüşmelere referans olmalarına yol açmıştır.

Araştırmaya başlamadan önce öngörebildiğim bir başka sorunsal, Kapalıçarşı'nın erkek egemen dünyasında bir kadın olmamdan kaynaklanabilecek problemler olmuştur. Kapalıçarşı'da faaliyet gösterdiğim yıllarda tek bir kadın usta ile tanışmamış olmam ve atölyelerin tamamen erkekler işçilerden oluşması, araştırmam sırasında bana zorluk yaşatabilir diye düşünmeme karşın, böyle bir sorunla karşılaşmadığımı belirtmekte yarar vardır.

1.6.3. Sahada Bir Antropolog Olarak Benim Yerim

Bir antropolog olarak sahada Ermeni mücevher ustaları ile bir araya gelmek konusunda daha önce Kapalıçarşı civarında benzer bir sektörde çalışmış olmamın ve mücevher sektöründe faaliyet gösteren bir aile şirketinin mensubu olmamın çeşitli avantajlarını görüldüğüm söylenebilir. Bununla birlikte genellikle mücevher ustaları mesleklerinin ortadan kalkmasının nedenlerinden birisi olduğu gerekçesiyle büyük

sermayeli Türk şirketlerinden şikayetçi olduklarından, bazı görüşmelerde aile kimliğimden söz etmedim ve kendimi yalnızca araştırmacı kimliğimle tanıttım.

Mücevher atölyeleri çok eski, dar ve sıkışık yerler olduğu için çoğu atölyede ayrı bir ofis bulunmamaktadır. Bu nedenle neredeyse görüşmelerimin neredeyse tümü atölyelerin içinde gerçekleşmiştir. Bu görüşmeler sırasında ne ustalardan, ne atölye çalışanlarından ne de bölgedeki esnaftan cinsiyetçi ya da cinsel göndermeler içeren bakışlar, sözler, imalar ya da davranışlarla karşılaşmadım. Aksine, görüşmelerimi gerçekleştirdiğim mekanların ve alanın son derece eski, izbe ve karanlık olmasına karşın görüşme gerçekleştirilen mücevher ustalarının tümü son derece sıcak, yardımsever ve dost canlısı bir şekilde davranmışlardır.

Görüşülen neredeyse tüm ustalar, kendileriyle ilgili olarak hazırlanan bir doktora tezine son derece ilgi göstermişlerdir. İşlerinin son yirmi yılda azalmış olmasının sayesinde bazı ustaların görüşme sırasında ellerinde herhangi bir iş olmaması da görüşmelerin daha uzun gerçekleşebilmesine olanak tanımıştır. Bir yandan işlerini yaparken bir yandan görüşmeye katılan ustalar da çalışmam için uzun vakitler ayırmışlardır.

Görüşmeler sırasında, araştırmacı olarak Türk kimliğim sebebiyle zaman zaman Türklerle Ermeniler arasında yaşanan sorunların tarihine ilişkin sohbetlerden kaçınan ustalarla karşılaştım. Fakat bu konuda konuşmaktan hiç kaçınmayan ustalarla da görüştüm. Konuşmaktan imtina eden ustaların bir kısmı geçmişte olan olayları “kötü”, “anımsamak istenmeyen”, “karanlık”, “acı dolu” gibi sıfatlarla üstü kapalı bir biçimde fakat duruşunu da ortaya koyan bir şekilde anarken, bir kısım usta da geçmişi bütünüyle yok sayma eğilimi göstermiş ve geçmişte bir şey olmadığını iddia etmiş ya da “geçmişte

kalan geçmişte kalmıştır” gibi ifadelerle kesin bir surette o dönemler için konuşmayacağını belli etmiştir. Bununla birlikte daha önce etnik konularda konuşmayı reddeden ustaların bir bölümü ikinci ya da üçüncü ziyaretin ardından bana daha çok güven duymaya başlamış ve bu konularda da benimle çeşitli yorumlarını paylaşmaya başlamışlardır.

1.6.4. Araştırmanın Bütçe Dökümü

Antropoloji ağırlıklı olarak veri toplama ve kuramlardan çıkarsanan görüşleri sınama aracı olarak insan davranışının birinci elde gözlemlenmesine dayandığı için, araştırmanın evreni çerçevesinde gerçekleştirilen gözlemler büyük önem taşımaktadır. Kapalıçarşı’nın yalnızca bir iş mekanı olması burada mesai saatleri dışında gözlem yapmayı olanaksız kılmaktadır. Oysa insanların iş yaşamı dışındaki alışkanlıkları, davranışları ve değerleri de onların iş yapma biçimlerini etkilemektedir ve araştırmadaki bu kayıp önemli bazı gözlemleri engelleyebilmektedir. Bu nedenle Kapalıçarşı’daki alan araştırması sırasında yalnızca görüşmeler yaparken değil, katılımlı gözlem yaparken de oldukça zaman geçirilmesi gerekmiştir. Zira insanların tanımadıkları bir araştırmacının sorularına verdikleri yanıtlarda çeşitli çarpıtmalar gerçekleştirebilseler de, onların günlük rutinleri, etkileşimleri ve ekonomik, siyasi ve kültürel gelişmelere verdikleri tepkiler bu çarpıtmaları azaltmaktadır.

Bu gözlemleri ve görüşmeleri gerçekleştirebilmek için Kapalıçarşı ve çevresindeki çalışmalara 2013 yılının Eylül ayında başlanılmıştır ve alan araştırması 2014 yılının Mayıs ayında tamamlanmıştır. Gözlemler ve görüşmeler aşaması sırasında bir yandan da okumalar gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın giderleri gözlemleri kaydetmek için kamera ile ses cihazı, seyahat masrafları, satın alınan kitaplar, kırtasiye gereçleri, kütüphanelerdeki fotokopi ve ulaşım için benzin masrafları gibi genel giderlerden oluşmaktadır. Kapalıçarşı yaşadığım şehirde bulunduğu için ayrıca bir konaklama masrafına gerek duyulmamıştır. Bu giderler aylık olarak ortalama 800 TL civarında tutmuştur ve kişisel bütçemden karşılanmıştır.

II. MÜCEVHER USTALIĞI TARİHİ VE KAPALIÇARŞI

Mücevher üretimi ve buna bağlı olarak mücevher ustalığının tarihi oldukça eskidir. Bununla beraber kavramın içeriği ve yapılan iş bu uzun tarih boyunca pek değişmemiştir. Mücevhercilik, altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin ya da alaşımların eritilip plaka ya da tel halinde yeniden dökülmesi ve sonra da kıymetli taşlarla işlenerek ziynet eşyasına dönüştürülmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Eceral, Köroğlu, & Uğurlar, 2009). Bu anlamda değerli madenleri süs eşyası haline getirme sanatı olarak da adlandırılmaktadır (Komisyon, 1995). Türkiye bu iş kolunda yüzlerce yıllık uzun bir geçmişe ve kesintisiz bir sürekliliğe sahiptir. Alacahöyük'te yapılan arkeolojik kazılar sonunda keşfedilen milattan önce üç bin yıllarına ait bir kuyumcu atölyesi ve bu atölyedeki el aletleri sayesinde Anadolu'da mücevher ustalığının yaklaşık olarak beş bin yıllık bir geçmişi olduğu bilinmektedir (Evren, 2010). Dünyanın ilk altın rafinerisi de Anadolu'nun Ege kıyılarında kurulmuştur (Karbeyaz, 2005). Anadolu'ya yerleşen Hititler, Urartular, Frigyalılar, İyonyalılar, Lidyalılar, Romalılar, Bizanslılar gibi çeşitli uygarlıklar da mücevher ustalığını kendi kültürleriyle harmanlayarak bu sanatı beslemişlerdir (Öktem, 2005). Selçukluların Anadolu'ya gelmesiyle birlikte Orta Asya'daki mücevher işleme teknikleri Anadolu teknikleriyle birleşmiş ve daha gelişkin bir yapıya evrilmiştir.

Türk mücevher sektörü günümüzde Hindistan ile İtalya'nın ardından dünyanın en büyük üçüncü üreticisi konumundadır. Dünya değerli mücevher ihracatında ise 2011 rakamlarına bakıldığında Türkiye dünyanın en çok ihracat gerçekleştiren on birinci ülkesidir (Komisyon, 2012c). Türkiye'nin 2012 yılında gerçekleştirmiş olduğu mücevher ihracatı İstanbul Değerli Maden ve Mücevherat İhracatçı Birlikleri'nin resmi

rakamlarına göre iki milyar otuzbeş milyon dolardır.² Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) verileri Türkiye'nin 2012 yılında yaptığı toplam ihracatın yüzellibir milyar sekizyüzelli milyon dolar olduğunu göstermektedir.³ Buna göre Türkiye'nin mücevher ihracatı, ülkenin toplam ihracatının yaklaşık olarak yüzde 1,3'üne denk gelmektedir. Yine TİM'in yayınladığı Türkiye'nin İlk Bin İhracatçı Firması raporuna göre, 2012 yılında Türkiye'nin en çok ihracat gerçekleştiren ilk bin şirketinin arasında yirmiiki adet mücevher üreticisi bulunmaktadır.⁴ Rakamların anlaşıldığı üzere Türkiye'nin ürettiği mücevherler küresel rekabette başarı sağlamakta ve kendilerine uluslararası pazarlarda yer bulabilmektedir. Bu da Türkiye'de üretilen mücevherlerin hem kalite hem de maliyet bakımından üst düzeyde olduğunu göstermektedir.

Mücevher üretiminde küresel seviyede böylesine önemli bir üretici olan Türkiye'de, üretimin çok büyük bir bölümünü tek başına İstanbul karşılamaktadır. Sektörde faaliyet gösteren üretici şirketlerin yüzde yetmişdokuzu İstanbul'da yer alırken, sektörün yarattığı toplam istihdamın yüzde seksenbeşi de bu kentte bulunmaktadır. Türkiye'nin mücevher sektöründe yarattığı katma değer yüzde doksanlatsı da İstanbul'da gerçekleştirilmektedir. Yine İstanbul merkezli üreticilerin gerçekleştirdikleri mücevher ihracatı Türkiye'deki toplam mücevher ihracatının yüzde doksanbeşini oluşturmaktadır (Evren, 2010).

İstanbul'da ise mücevher, zihinlerde Kapalıçarşı ile özdeşleşmiştir.⁵ Yaklaşık beşyüzelli yıllık bir geçmişi olan Kapalıçarşı, bu süre zarfında el yapımı mücevher

² <http://www.immib.org.tr/tr/ihracat-ihracat-rakamlari-istatistikler.html> (Erişim 19.07.2013).

³ <http://tim.org.tr/tr/ihracat-ihracat-rakamlari-tablolar.html> (Erişim 19.07.2013).

⁴ <http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-arastirma-raporlari-ilk-1000-ihracatci-arastirmasi.html> (Erişim 22.07.2013).

⁵ Bununla birlikte bu algı son yıllarda uluslararası operasyonlar yürüten ve Kapalıçarşı merkezli olmayan büyük Türk mücevher şirketlerinin güçlenmesiyle bozulmaktadır.

konusunda uluslararası bir ün kazanmış, İstanbul'daki Osmanlı Sarayı'na sağladığı ürünler kadar, pek çok Avrupa ve Asya Saraylarına, sayısız Osmanlı yöneticisine ve yabancı soylulara tasarımlar gerçekleştirmiş, yüz binlerce farklı mücevher ürününü dünya piyasasına sunmuştur. Kapalıçarşı, İmparatorluğun başkentinde faaliyet gösteren büyük bir araştırma geliştirme merkezi olmuş ve sürekli bir sanayi sergisi işlevi görmüştür. Bu anlamda hem yenilikçi bir üretim üssü, hem de devasa bir alışveriş merkezi olmuştur (Eceral, Köroğlu, & Uğurlar, 2009).

Takı, uygarlık tarihi boyunca her coğrafyada ve her kültürde kendisini göstermiştir. Dünyanın bilinen en eski takıları günümüzden doksan bin ile yüz bin yıl öncesinde kullanılmış görünmektedir (Rincon, 2006). Takıların ve mücevherlerin, başlangıçta dini, büyü amaçlı ve sosyal hiyerarşi ile ilintili olarak kullanılmasının yanı sıra, çok geçmeden süslenme ve estetik odaklı kullanımı da hayata geçirilmiş görünmektedir (Türe, 2005). Değerli madenleri işleme tekniklerinin gelişmesine kadar ilk takılar, hayvan dişleri, deniz kabukları, deri, doğal taşlar gibi organik kökenli malzemelerden yapılmıştır. Takının işlevsel ve biçimsel evrimi toplulukların üretim becerileri, teknolojik hakimiyetleri ölçüsünde olmuştur. Dil, bilinç, inanç, mitoloji gibi kültürü oluşturan soyut kavramlar içinde bulundukları yer, zaman bağlamıyla birlikte anlam değişikliklerine uğradığından, takı takma olgusu her toplumu kapsayacak homojenlikte bir gelişim izlememiştir. Takı, mücevher ve kuyumculuk tarihinin dönüm ve başlangıç noktası, altının işlenmesi ve takıya dönüştürülmesi olarak aktarılır. Günümüzde bilinen ilk altın takı, M.Ö. 3 bin yıllarında Mezopotamya'da Sümer uygarlığında görülmüştür (Green, 2007).

Takının tarihi, Üst Paleolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Ancak kuyumculuk, Mezopotamya'da, Mısır'da ve Anadolu'da, M.Ö. 4 bin yılın sonlarına doğru başlamıştır. Madeni işleme şeklindeki kuyumculuk, M.Ö. 3 bin yılın başlarında, Mezopotamya ve Mısır'da önemli aşamalar kaydeder. Bu bölgeden ticari ilişkiler, diplomatik armağanlar, istilalar ve göçlerle kuyumculuk teknikleri ve takı formları dünyanın dört bir yanına ulaşır. Bugün kullanılan granilasyon, telkari, döküm teknikleri ve süs kakmalar Mezopotamya ve Mısır'da o dönemlerde geliştirilen tekniklerin geliştirilmiş uygulamalarıdır. Dünyada altın üretiminin geçmişi ise M.Ö. 5 bin yıllarına kadar uzanmaktadır. Özellikle Mısır uygarlığında altın kullanıldığı görülmektedir. Anadolu'nun altın işleme geçmişi M.Ö. 3 binli yıllara dayanmaktadır. Alacahöyük'te yapılan arkeolojik kazılarda 5 bin yıllık kuyumcu atölyesi ve el aletleri bulunmuştur. Lidya Kralı Karun, M.Ö. 630'da altın madenlerinden elde ettiği altından para basmak amacıyla Ege'de dünyanın ilk rafineri ve darphanesini kurmuştur. Böylece Lidya, yeryüzünde para kullanan ilk uygarlık olmuştur.

2.1. Türk Mücevher Tarihi

Mücevher üretimi konusunda Türklerin varlığı uzun bir geçmişe sahiptir. Türk altın mücevher üretim geleneğinin başlangıcı M.Ö. 3000 yıllarına denk gelmektedir ve bu anlamda Türkler mücevher üretiminde en eski ve en yaratıcı uygarlıklardan birisidir (Komisyon, 2012c). Kalite, tasarım ve sağlamlık anlamlarında, Türkler mücevher üretiminde her zaman belli bir standardı sağlamayı başarmışlardır.

2.1.1. Eski Türk Mücevherleri

İskitler tarih sahnesine ilk kez M.Ö. sekizinci yüzyılda çıkmışlardır. Adlarına ilk olarak M.Ö. 670’lerde Asur kaynaklarında rastlanılır (Luckenbill, 1968). Varlıklarını M.S. ikinci yüzyıla kadar sürdüren, yani bin yıllık uzun bir ömür süren İskitler, Doğu’da Çin Seddi’nden, Batı’da Tuna nehrine kadar uzanan geniş bir sahada var olmuşlardır (Durmuş, 1993). İskitlerin İran ya da Slav kökenli olduklarını savunanlar da bulunmakla birlikte (Memiş, 1987) genellikle Hunlar, Moğollar ve özellikle de Türklerle ilişkilendirilmişlerdir. Bilim dünyasındaki genel kanı, İskitlerin Ural-Altay ırkına mensup bir Türk kavmi olduğu yönündedir (Durmuş, 1993). Güney Rusya’ya Çin sınırından gelmiş olmaları, ata ve biniciliğe verdikleri büyük önem, son derece savaşçı ve mücadeleci bir ruha sahip olmaları, ölü gömme adetleri, gelenek ve göreneklerine bağlılıkları, savaşlarda uyguladıkları taktikler, Türk olmasalar bile, Türklerle akraba bir kavim olabilecekleri yolunda ileri sürülen iddiaları destekler niteliktedir (Memiş, 1987, s. 61). Yine bazı araştırmacılara göre ise İskitlerin Türk olduklarına hiç şüphe yoktur (Seyfi, 1934).

İskit sanatının modern dünyada keşfedilmesinin tarihi pek eski değildir. On yedinci yüzyılın son çeyreğinde Sibiry’a’daki kurganlarda⁶ gizli kazılar yapan bazı define avcıları, çok değerli altın eserler ele geçirmişlerdir ve söz konusu gelişmenin çok geçmeden I. Petro’nun kulağına gitmesi üzerine define avcıları derhal bulunmuş ve kazılardan sağlanan eserlere hükümet tarafından el konularak tüm İskit eserleri St. Petersburg’a götürülmüştür. Hükümet, 1763’te Sibiry’a’daki mezarları açtırmış ve bu mezarlarda insan ve at gömülerinin yanında birçok metal nesneye ulaşılmıştır. Yapılan kazılar sonucunda çok sayıda arkeolojik buluntu elde edilmiştir. Burada bulunan

⁶ Türk ve Altay kültüründe kutsal mezar ve türbelere verilen ad.

nesneler çeşit olarak zengin olduğu gibi, sanat kalitesi bakımından da pek yüksek bir değerdedir (Rice, 1958). Dönemin koleksiyonerlerinin ve sanatseverlerinin, o zamana değin hiç görmedikleri bir stilde gerçekleştirilmiş bu değişik ve ilgi çekici eserlere hayran oldukları kaydedilmiştir (Durmuş, 1993).

İskitler, mücevher üretiminde kendi dönemlerinde dünyanın en iyisi konumuna gelmişlerdir. Özellikle kral mezarlarında bulunan mücevherler paha biçilemez görülmektedir. Kral iskeletleri bile sabit bir şekilde, altın diademler, başlıklar, gerdanlık ve kemerler, bilezikler, küpe ve yüzükler, kolyeler, askılar, muska ve nazarlıklar, boncuklar, düğmeler, tokalar ve madalyonlarla dekore edilmişlerdir (Balaban, 2006).

Bugün İskitlerden günümüze kalan bu zengin arkeolojik materyal, “Göçebe Hayvan Stili” olarak isimlendirilmektedir (Tarhan, 1979). Orta Asya Türk sanatının özünü oluşturan Hayvan Stili, İskitler tarafından geliştirilmiş ve sıkça kullanılmıştır (Koca, 1990). Dolayısıyla İskitlere ait bir etnik türdür fakat tüm Orta Asya’ya yayılmış ve tüm bölgeyi sanatsal açıdan etkilemiştir (Durmuş, 1993). Yine bu sanat biçiminin İskitler aracılığıyla Batı’ya doğru da yayıldığı görülmüştür (Diyarbakirli, 1973). Buna göre, İskit Hayvan Stili, M.Ö. yedinci yüzyılda İskitya’da bilinmektedir. Buranın Kuzey ve Güneybatı bölgelerine de yayılmıştır. Asya step kuşağı üzerinde Çin sınırına kadar ulaşmıştır. İskit Hayvan Stili bu geniş coğrafyaya yayıldığı gibi, gelişim de göstermektedir. İskitlerde görülen bu sanat anlayışı Hunların ve daha sonraki Türk topluluklarının sanatlarında da görülmektedir (Durmuş, 1993).

İskitlerin, hayvan stili sanatı genellikle ölümüne savaşan hayvanları betimler. Motif olarak hemen hemen yalnızca hayvanlar ve hayvan uzuvları kullanılmıştır. Uzuvların bükülmesi, yırtıcı hayvanların, akbabaların veya ayıların pençelerinde

kıvranan geyikler ve atlar gibi konuları işler (Grousset, 1980). Hayvanların en çok yer verilen ve dikkat çekenleri geyik, keçi, kedi, köpek, kurt, at, ayı ve yırtıcı kuşlar gibi ekseriyeti yabani olanlardır. Hayvan Stili'nde önemli yeri olan büyük kuzey geyiği ve ayının Olgun Taş ve Bronz devrinden beri kullanıldığı kabul edilmektedir (Durmuş, 1993). Kesme, basma, eritme altın, gümüş ve bronz eşyalar üzerinde, dövme demirde, boynuz ve kemik oymalarında, özellikle de silahlarda ve at koşumlarında bu figürler kullanılmıştır (Grakov, 2006, s. 193). Her yerde bu resimlerin modellere tam benzemesinden ziyade, kullanıldığı süs maksadına uyması düşünülüyordu (Seyfi, 1934).

İskit sanatı denilince akla öncelikle eyer ve koşum takımları gelmektedir. İskitlerin yaptığı yularlar, burun, alın ve yanak kayışlarından oluşmaktadır. Bunlar atın başının sol tarafına yerleştirilen bir tokayla sağlamlaştırılan bir yapıdadır. Metal plaka, yanak ve burun parçalarıyla birleşen her nokta geometrik şekiller ve hayvan şekilleriyle canlı bir şekilde dekore edilmiştir, çoğu kez de altın plakalarla ya da altın ve kurşun kaplı oymalarla süslenmişlerdir. Tokalar kemikten, gemlerin büyük bir kısmı bronzdan, küçük bir kısmı ise kurşun karışımı bakırdan ya da dövme demirdendir. Onlara da çoğu kez hayvan ya da bitki ucu şekilleri verilmiştir (Rice, 1958).

Göğüs kolanları oldukça gösterişli bir yapıya sahiptir. Bunların üzerindeki motifler çoğu zaman mücadele halindeki bir kuşla bir canavardan oluşan merkezi bir desenden oluşmaktadır. Aslan bedenli ve kartal gagalı yaratığa da sıkça rastlanmaktadır. Kıvrılmış, bükülmüş, titremekte olan hayvan şekillerinin yanı sıra, dinlenirken ya da mücadele ederken betimlenmiş geyikler, keçiler, leopardlar ve aslanlar da vardır (Memiş, 1987). Geyikler en çok tercih edilen hayvan motifi olmakla birlikte, spiraller, palmiye yaprakları, küçük yuvarlak halkalar ve diğer floral şekiller, gayri tasviri örneklerin en

popülerleri arasındadır (Rice, 1958). Eyerler çoğu kez metal, kemik, ağaç ya da deriden yapılmış dekoratif bir bağlayıcıyla bitirilmiştir. Kuyruk kayışları kabartma halinde işlenmiştir (Memiş, 1987).

Önceleri silahlarda ve koşumlarda kullanılan bu süslemeler, daha sonra kıyafetler üzerine dikilen ferahilerde, altın şeritlerde, diademlerde, kral kemer tokalarında, bilezik ve gerdanlıklarda da kullanılmaya başlanmıştır. Günlük kullanım eşyalarının tamamında süsleme yapılmıyordu ama kral, aristokrat süvari, onların hanımları ve yakınlarının kullandıkları eşyalarda geniş ölçüde uygulanıyordu. Kral kurganları denilen höyüklerdeki eşyaların tamamında hayvan stili kullanılmıştır fakat yüzlerce bozkırlı sıradan insanların mezarlarında bu stile hemen hemen rastlanılmamıştır (Grakov, 2006).

Yapılan arkeolojik kazılar sonunda çıkarılan eşyalar arasında eyerler, koşum takımları, kazanlar, oklar, bıçaklar, kılıçlar, mücevherler, mobilyalar, halılar, kilimler vb. bulunmaktadır. Madeni buluntuların büyük çoğunluğu bronz ve altındı (Durmuş, 1993).

İskitlerin kendilerini süslemeye ve ziynet eşyaları takmaya karşı, atlarını ve atlara ait olan şeyleri süslemeye verdikleri özen ve önemden daha az olmayan, gerçek bir tutkuları vardı. Onların mücevher aşkı her devirde kendini göstermiştir.

Kamenskoye'deki en güçlü metal işleme merkezinde cevheri eritip metal haline getirmek, ondan dövme el aletleri, bronz dökme kazanlar, bıçak ve iğne yapmak gibi işlerin tamamı aynı ustanın elinden geçiyordu. Beloye kentindeki metalürji işleri de aynı izlenimi vermektedir. Küçük yerleşim birimlerinde de metalürji izlerine rastlanmaktadır (Grakov, 2006).

En mükemmel mücevher parçaları, doğal olarak kral mezarlarından elde edilmiştir. İskit anıtmezarlarında çok sayıda altın bulunur. Söz konusu mezarlardaki iskeletler, sabit bir şekilde, altın diademler, başlıklar, gerdanlık ve kemerler, bilezikler, küpe ve yüzükler, kolyeler, askılar, muska ve nazarlıklar, boncuklar, düğmeler, tokalar ve madalyonlarla süslenmişlerdir. Hükümdarın mezarına bütün kıymetli eşyası ile altın kadehler, başka adaklar bırakılırdı fakat eşyaların çoğunluğunun altın olması şarttı. Mezarlarda gümüş ve bakır eşya da vardır. Bununla birlikte bunlardaki altın eşyanın miktarı ve kıymeti de oldukça büyüktür. Bu da İskit hükümdarlarının Orta Asya'daki Altay dağlarının bitip tükenmez altın madenlerini ellerinde bulundurduklarını göstermektedir (Seyfi, 1934).

Fakat daha önemsiz mezarlar bile bir mücevher ve kıymetli materyaller bolluğu temin ederler. Nitekim, Sinjavka'da gömülü olan adamın kafatası, altından yapılmış geyik figürleriyle süslenmişti. Kelermes'te ise mücevhere karşı duyulan barbarca bir tutku yüzünden, ölünün burun delikleri, göz çukurları ve kulak delikleri kıymetli taşlarla tıkanmıştı. Söz konusu deliklerin tıkanmasının bir başka amacı da ölünün ruhunun bedeninden çıkmasına engel olmaktı (Memiş, 1987).

Altın alınlıklar, çoğu kez Güney Rusya'da bulunmuştur. Söz konusu yerde hem erkekler hem de kadınlar, bilezik ve kolyeleri aynı şekilde takmışlardır. Kolyeler genellikle dört köşeli burmalı altın halka veya uç kısımları kıvrımlı ve kancalık telden ibaretti. M.Ö. dördüncü ve üçüncü yüzyıllarda Kral mezarlarında lüks altın kolyeler görülmektedir. Boncuk gerdanlıklar hem kadın, hem de çocuk mezarlarında bulunmaktadır.

Uç kısımları yılan veya vahşi hayvan başlarıyla süslü, uç kısımları açık düz bilezikler değişik yerlerde zaman zaman bulunmuştur (Grakov, 2006). Araştırmacılara göre bu bileziklerin bir kısmı, eski dünyanın en güzel mücevherleri arasına girmeye layıktırlar. Altın örgülü zincir ve gerdanlıklar kütleli mücevher tiplerinden daha az güzel değildir. Büyülü güçlere sahip hayvan dişleri ile yapılanlardan tutun da, Asur'un silindirik mühürlerine benzeyen şekillerde ve görülmemiş renklerdeki taşlardan yapılmış çeşitli muskalar çok popülerdi (Memiş, 1987).

Cesetler üzerinde en sık bulunanlar küpelerdir. M.Ö. üçüncü ve dördüncü yüzyılda ince, bazen çıkıntılı, bazen burma şeklinde tel, demir, bakır, gümüş ve hatta altından yapılmış, oldukça iri halka şeklindeki küpeler hayli yaygındı. Boncuk veya pandatif bu tel üzerine yerleştiriliyordu. Boncuk sayısı bazen birkaç tane olabiliyordu. Bu tür küpeleri kadınlar her iki kulaklarına, erkeklerse yalnızca bir kulağa takıyorlardı (Grakov, 2006)

Yüzükler evrenseldi ve çoğu kez her iki elin her bir parmağında birkaç tane yüzük keşfedilmiştir. İskit yüzükleri yuvarlak ve düzdür. Bunların altın olanlarına zengin mezarlarında, bronz olanlarına ise sıradan halk mezarlarında sıkça rastlanmaktadır.

Ziynet olarak kullanılan iğneler tek tipti. Çiviye andıran iğnelerin tepesinde düz, geniş bir topuz bulunmaktadır ve süs olarak kartal gözü kullanılmıştır. Tepesi yumru şekilli, orta kısmına doğru genişleyen tipleri de vardır. Düz dalgalı veya aşağıya spiral şeklinde bel veren çatal iğneler de bulunmuştur (Grakov, 2006).

Bilinen en eski tarihi kayıtlara göre M.Ö. dördüncü yüzyıl'da Orta Asya'da ortaya çıkan ilk Türk topluluğunun Hunlar'lar olduğu düşünülmektedir. En eski Türk

topluluğu olduğu düşünölen Hunlar, mücevher üretimi ve kullanımı anlamında oldukça ilerlemişlerdir. Mücevher günlük yaşamın her alanında kullanım alanı bulan bir süslemedir. Süsleme etkisinin yanı sıra, hiyerarşı ve toplumsal statü belirleme anlamında da mücevherin belirgin bir önemi vardır.

Yine Hunlarda mücevher günlük yaşam kadar, ölümden sonraki yaşam bağlamında da çeşitli işlevlere sahiptir. Zira Hunlar çadır tepelerine ve sancak sopalarının uçlarına değerli madenlerden yapılmış tözler (idol) taktıkları ve ok, yay, kumaş gibi çeşitli eşyaları altınla kaplarlar, çeşitli mücevherlerle süslerlerken, bir yandan da ölülerini gömdükleri kurganların içine altınla kaplanmış çeşitli objeler yerleştirmişlerdir (Kaplan, 2003).

Türklerde altın ziynet eşyası olan bilezik, yüzük, kolye ve küpe ile her türlü mücevherat mertebe işareti sayılmıştır (Aydemir, 2010). Bir başka erken dönem Türk topluluğu olan Göktürkler de Altay Dağları'nda demircilik yapmışlar, maden işleme konusunda ciddi gelişim göstermişlerdir. Çin ve Arap yazılı kaynaklarında Orta Asya Türkleri, "Demir üretin ve bunu en iyi şekilde işleyen budun" olarak anılmışlardır. İranlılar ise Türkleri "Çeliğe bürünmüş millet" diye anlatmışlardır. Madencilikle yakından ilgilenen ve mücevheri bir gösteriş ve kıymet unsuru olarak kullanan ilk büyük Türk devletleri zengin demir, altın ve bakır madenlerini ellerinde tutarak mücevheri hem güç sembolü olarak koyutlamalarının yanı sıra bir sanat yapıtı hammaddesi olarak kullanmışlardır.

Türklerin demir ve diğer maddelerden yapılmış eşyalar üzerine gerçekleştirdikleri altın kaplamaların işçiliklerinde oldukça yüksek bir sanatsal değer görölmektedir. Bu konuda M.Ö. beşinci ve altıncı yüzyıllara tarihlendirilen Isık

Kurganı'ndan çıkan eşyalar, en iyi örnekler olarak kabul edilmektedirler. Başındaki çok yüksek sivri külahtan ayağına kadar tamamen altın levhalarla kaplanmış bir Alp'in yine altından yapılmış eşyalarıyla gömülü olduğu Isık Kurganı'nın yanı sıra Hun sanat eserlerinin en önemli olanlarının bulunduğu Pazırlık kurganları bunlar arasındadır.

Orta Asya Türkleri olan Babürler ise 1526 yılında Hindistan'da iktidara gelmiştir. İlk Babür Hükümdarı Prens Babur annesi tarafından Cengiz Han'ın soyundan, babası tarafından da Timur soyundandır. Babür döneminde mücevherler Kraliyet sarayında statü göstergesi olmuştur. Babürlerde erkekler tepeden tırnağa kadar büyük mücevherleri ile kadınlarla eşit şekilde süslenmektedirler. Kraliyet atölyelerinde tasarlanan takıların neredeyse kusursuz bir el işçiliğine sahip olduğu düşünülmektedir. Mücevherlerin tüm görünen yüzeyleri, ön, arka ve yanları süslemelerle kaplıdır. Babür Hükümdarları büyük taşları tercih ettiklerinden, ustalar taşların boyutlarını korumak için genellikle boncuk kullanmışlardır. Babürlüler Hindistan'ın ünlü Golconda madenlerine sahip olduklarından, mücevherlerinde birçok elmas kullanmışlardır. Golconda madenleri 1700 yıllarda Brezilya'da elmas bulunana kadar dünyada bilinen tek elmas madenleri olmuştur ve bu yüzden de Babür mücevherleri uzun süre dünyanın en arzulanan mücevherleri olma tekelini ellerinde tutmayı başarmışlardır. Babür mücevherleri için kullanılacak zümrütler İspanya aracılığıyla Kolombiya'dan getirilmiştir. Doğal inciler Hint okyanusundan, safirler Sri Lanka, yakutlar Burma'dan ithal edilmiştir. Mineleme genellikle kırmızı, mavi, beyaz ve yeşil gibi canlı tonlarında yapılmıştır. Maharaja ve Maharani'lere ait olan görkemli Babür mücevherleri günümüzde bulmak oldukça zordur.

Batı Göktürk Kağanı'nı ziyaret eden seyyahların notları, Türk destanları, Selçuklulardan kalan başta altın olmak üzere değerli madenlerden yapılmış objeler ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan mücevherler, mücevherin Türklerin yaşamında önemli bir yer tuttuğunu açık bir şekilde göstermektedir (Kaplan, 2003).

Yine Türkiye'nin bugünkü toprakları olan Anadolu'da hüküm sürmüş Hititler, Urartular, Frigyalılar, İyonyalılar, Lidyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar, kendi stillerinde pek çok farklı takılar ve mücevherler geliştirmişlerdir. Bu topraklarda mücevher konusunda büyük bir gelenek ve sanat birikimi gerçekleşmiştir. Pek çok değişik mücevher stili arasında, en önemli mücevher stilini Anadolu'ya getirenler ise Selçuklular olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyümesi ve refaha ulaşması ile birlikte takı sanatı İstanbul'da önem kazanmıştır. Fatih Sultan Mehmed zamanında Kapalıçarşı'nın açılmasıyla İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun mücevher merkezi haline gelmiş, Muhteşem Süleyman'ın saltanatı esnasında da İstanbul dünyanın en önemli mücevher noktalarından birisi olmuştur. Bu dönemde İstanbul'da mücevher fuarlarının düzenlendiği de tarihi kaynaklarda belirtilmektedir (Komisyon, 2012c). İslam dünyasındaki en gösterişli mücevherler ile en büyük ustaların Osmanlı İmparatorluğu'nda yer aldığı genel kabul gören bir önermedir.

2.1.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Mücevher

Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar olan zaman içerisinde, Anadolu'da pek çok değerli maden, değerli taş ve süsleme teknikleri denenmiştir ve çeşitli formlar geliştirilmiştir. Osmanlılar, bin yıllarca süren istilalar ve göçlerle biçimlenen son derece zengin bir takı geleneğinin mirasçısı olmuşlar, devraldıkları takı konusunda da

kendilerini daha da geliştirmişlerdir (Yavlal, 2009). Bu anlamda Osmanlı'da takı, eski Türklerin yanı sıra, Bizans, İran, Hint, Rus ve Avrupa kültürlerinin de etkisini taşıyan geniş bir kültürdür (Anonim, 2014).

Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü arttıkça kuyumculuk zanaatının önemi de giderek artmış, Osmanlı kuyumculuğu, miras aldığı tarihi kültürel zenginlikle birlikte imparatorluğun yayıldığı geniş coğrafyanın tüm birikimlerini takı sanatında göstermiştir. Beyliğin imparatorluğa dönüşümü altının, gümüşün renkli taşların pırıltısını da beraberinde getirmiştir. Mücevherler imparatorluğun dünya çapındaki genel gücünü göstermenin bir aracı olarak padişahlar, hanım sultanlar ve saray erkanı tarafından yaygın şekilde kullanılmıştır. Osmanlının ticaret merkezlerinden biri olan İstanbul'da kuyumcu atölyeleri ve ticaret merkezleri kurulmuştur. İstanbul dışında ise Trabzon, Samsun, Sivas, Van, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Bitlis, Kula, Eskişehir, Diyarbakır, Mardin, Midyat, Şam, Halep, Kıbrıs, Prizren gibi yerlerde de değerli madenler farklı tekniklerle işlenmiştir (Yavlal, 2009).

Devletin gücünü simgeleyen kuyum eşyaları, siyaseten gereksinim duyulan ihtişamı karşılamak için kullanılmıştır. Mücevherler sarayda yerini almış, takılar, padişahın, haremının ve devlet adamlarının giyiminde vazgeçilmez unsurlara, kuyumculuk ise parlak bir sanat dalına dönüşmüştür. Topkapı Sarayı'ndaki Hazine-i hümayuna ganimet ya da armağan olarak giren, satın alınan mücevherler ve İstanbullu kuyumcuların yapıtları İmparatorluğun gücünün simgesi olarak görülmüştür (Anonim, 2014). Kuyumculuk mesleği Osmanlı padişahları tarafından her zaman desteklenen bir sanat dalı olmuştur. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman şehzadelikleri döneminde Trabzon'da kuyumculuk mesleğine yönlendirilmişlerdir (Bilgin, 2006).

Anadolu’da kadınların nişan, kına gecesi ve düğünlerde, hatta doğumda taktıkları tepelikler, tarlada çalışan kadınların, çocuklarını sesin geldiği yöne göre takip etmek amacıyla çocuklarının el ve ayaklarına taktıkları halhallar, geleneksel ve günlük yaşamda sıkça rastlanan takılardandır. Osmanlı İmparatorluğu’nda kişinin, kendisini çeşitli hastalıklara, büyü ve nazara karşı koruyacağı inancıyla boynunda taşıdığı veya göğsüne ilaştirdiği, kıymetli maden ve taşlarla süslenerek veya Anadolu’da rastlandığı şekliyle parlak saten kumaşların işlenmesiyle hazırlanan muskalar da önemli takılar arasındadır (Bilgin, 2006). Örneğin; zümrüt takının sara hastalığını önlediğine, taşıyana veba bulaşmasını, zehirli hayvan yavaşmasını engellediğine, yakut taşıyanın ateş tarafından yakılmadığına dair genel bir inanç oluşturmuşlardır (Anonim, 2014). Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğunda mücevherler estetik amaçların yanı sıra işlevsel ve inançsal amaçlarla da kullanılmaktadır.

Osmanlı kuyumcuları mücevherleri, kakma, kazıma, oyma (ajur), savadkari, telkari, taneleme, kalıp işi, hasır, kaplama, yaldızlama, minekari ve firuzekari gibi tekniklerle işlemişlerdir. Osmanlı üslubu motifleri, kabartma, oyma ve kakma teknikleriyle hatayiler, rumîler, kıvrımlı dallar, hançer yaprakları ve Çin bulutlarıyla bezeli yüzeyler üretmiştir (Anonim, 2014).

İlk dönemlerde daha sade olan mücevherler, sonraları giyim tarzının değişmesi giderek daha gösterişli olmaya başlamıştır. Sorguç, istefan, zülüflük, enselik, saç bağı, gerdanlık, iğne, çelenk, küpe, bilezik, yüzük, zehgir, mühür, nişan, halhal, pazubent, düğme, çaprast, zincir, saat, köstek, kemer, kemer tokası gibi takılar, en çok tercih edilen takılar olmuştur. Osmanlı’da değerli maden ve taşlar, takıların yanısıra Kur'an kabı, askı, kılıç, hançer, gaddare, gürz, tüfek, tesbih, bardak, matara, kase, şerbetlik,

maşrapa, zarf, kutu, sandık, şamdan, buhurdan, gülabdan, kaşık, nargile, yazı takımı, yelpaze, ayna, tarak, kamçı, sadak, Kabe armağanları gibi eşyaların süslenmesinde de kullanılmışlardır. Altın, gümüş ve değerli taşlar kullanılarak yapılan taht, beşik, örtü, kaftan, zırh, at koşum takımı gibi büyük parçalar ise özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü simgesi olarak görülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında, Balkanlardan ve İran'dan getirtilen kuyumcu ustaları ile Türk ustaların yanında çalışan Ermeni ustaların kakma, çalma, oyma, savat, telkari, hasır, mihlama gibi tekniklerle çalıştıkları görülmüştür (Yavlal, 2009). Osmanlı takılarının en önemli özelliklerinden birisi, imparatorluğun çoğulcu yapısını yansıtan çeşitliliği ve çok değişik parçaların yan yana kullanılmasının yanı sıra farklı tarza sahip, karşıt renklerin de büyük bir uyumla kullanılması olmuştur.

2.2.Kapalıçarşı'nın ve Kapalıçarşı'daki Mücevher Ustalığı'nın Tarihi

Beş bin yıllık bir mücevher üretimi geleneği bulunan Anadolu'da söz konusu sanat bağlamında en ileri kent hep İstanbul olmuştur. Bunda İstanbul'un coğrafi ve ticari bir merkez olmasından kaynaklanan avantajlarının yanı sıra, Doğu Roma İmparatorluğu'nun İstanbul'daki kuyumculara vergi muafiyeti uygulaması da etkili olmuştur. Fakat bu üretim dalındaki esas gelişme, kentin 1453'te Osmanlılarca ele geçirilmesinin ardından Osmanlı Sultanı II. Mehmet'in Ermeni mücevher ustalarını İstanbul'a yerleştirmesi ile gerçekleşmiştir (Tabakoğlu, 1997). Evliya Çelebi bu tarihten iki yüz yıl kadar sonra yalnızca Galata'da iki yüz kadar Ermeni mücevher ustasının bulunduğunu yazmıştır (Kılıç, 2011). Mücevher ustalığının İstanbul'da en yoğun olduğu yer ise İstanbul'daki Kapalıçarşı olmuştur (Kaya Ş. , 2006). Zira 1461'de

kurulan Kapalıçarşı'da başlayan üretim İstanbul'da kuyumculuk sektörünü daha da geliştirmiştir (Eceral, Köroğlu, & Uğurlar, 2009).

Kapalıçarşı, yıllar içinde eklenen yeni sokaklar ve iş hanlarıyla, geçmişten bugüne değin önemli bir alışveriş merkezi olmayı sürdürmüştür. On beşinci yüzyılın sonlarında İstanbul'un nüfusunun yetmiş bin kişi ile yüz yetmiş beş bin kişi arasında olduğu tahmin edilmektedir (Faroghi, 2009). Bu nüfus miktarıyla söz konusu dönem için dünyanın en büyük şehirlerinden birisi olan İstanbul'un alınması ve başkent yapılmasıyla birlikte yeniden oluşturulan devlet yapısı çerçevesinde Osmanlı'ya ait bir İstanbul kültürü yaratmak adına, dönemin en usta sanatkarlarını içeren bir zümre tarafından oluşturulan Kapalıçarşı, İmparatorluğun tam kalbinde kurulmuş büyük bir merkezi araştırma geliştirme kurumu olarak yapılandırılmıştır ve bir tasarım ve moda merkezi görevi görmüştür (Küçükerman & Mortan, Kapalıçarşı, 2007).

Kapalıçarşı'nın inşası, İstanbul'un yeni sahiplerinin, kent merkezinde bir büyük çarşı kurmak istemeleri üzerine gündeme gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda çarşı, merkezinde bedesten olan ve etrafında çeşitli esnaf gruplarına ait dükkanlar, imalathaneler, han, hamam, imaret, cami ve hastanenin olduğu büyük bir alan olarak algılanmaktadır (İnalcık, 1997). Bedesten ise yüksek fiyatlı malların alım satımının gerçekleştirildiği ve ziynet eşyalarının depolandığı yere verilen isimdir (Mortan & Küçükerman, 2011). Bedestende mahzenler, dolaplar ve dükkanların altlarında da demir sandıklar yer alır ve bunlara tacirler, başka çarşılardaki kuyumcular ve kent halkının bir kısmı değerli eşyalarını, mücevherlerini ve paralarını belirli bir fiyat karşılığında muhafaza ederlerdi (Erdenen, 1965). Osmanlı kentlerinde ticaretin ağırlık merkezini bedestenler oluşturmuştur (Cezar, 1981). Bedestenlerin sağladığı hizmetler tüccarlara

kıymetli mallarının korunması ve satılması için bir mekan üretmek, tüccarların uluslararası işlemleri için finansal işlemleri yaptıkları yeri sağlamak, para ve mücevherlerin emanet edilebileceği bir alan oluşturmak, banka ve döviz işlem merkezi olmaktır (İnalcık, 1969).

Osmanlı’lardan önce çarşıların merkezinde bedestenlerin bulunması geleneği yoktur (Ergenç, 1978). Bu durum, Osmanlıların çarşı dokusuna getirdikleri en önemli yeniliktir (Aktüre, 1975). İstanbul Kapalıçarşı’sı ise Osmanlıların çarşı modelinin tepe noktasıdır ve referans yapıtıdır (Mortan & Küçükerman, 2011). Kapalıçarşı başlangıçta iki bedestenden oluşturulmuştur. Bu bedestenlerden bir tanesi Cevahir Bedesteni’dir. Söz konusu bedesten, Bizans döneminden kalan bir çarşının temelleri üzerine inşa edilmiş ve ticaret ile sanayinin çekirdeği olmuştur. Yapımı beş yıl süren Cevahir Bedesteni, o dönemde 3 bin 400 metrekareye yayılan, sekiz sütunlu ve on beş kubbeli bir depolama yeridir (Ortaylı, 2007). Cevahir Bedesteni günümüzün bir bankası gibi çalışmıştır. Halk kıymetli eşyalarını, altınlarını, mücevherlerini rehin olarak bu Bedesten’e bırakır, bırakılan kıymetli varlıklar da buradaki güvenilir esnaf tarafından muhafaza edilir ya da rehin tutulurdu. Bu kıymetli varlıklar esnaf tarafından işletilir ve karşılığında da sahiplerine faiz ödenirdi. Osmanlı Sarayı da gerektiğinde bu esnaflardan borçlanma gerçekleştirirdi. Burada çok kıymetli mücevherler ile altın ve gümüş eşyalar alınıp satılmış ve mezada çıkarılmıştır (Ataman, 1997). Evliya Çelebi, Cevahir Bedesteni’nin 1640’larda altı yüz dükkan ile iki bin dolaba sahip olduğunu yazmaktadır (Freely, 2007).

İkinci bedesten olan Sandal Bedesteni ise ticaretin gelişmesiyle birlikte sonraki yıllarda, özellikle ipekli kumaşlar için inşa edilmiştir. Bu bedestende mahzen ve

dolapların yanı sıra dükkan altlarında demir sandıklar bulundurulur ve bunlara tüccarlar, Bedesten dışındaki kuyumcular ve kent halkından kişiler, kıymetli eşyalarını, belgelerini, paralarını ve mücevherlerini bir bedel karşılığında saklayabilirlerdi (Erdenen, 1965). Bu iki bedestende İstanbul'un en büyük toptancıları ve tüccarları yer alırdı ve bu nedenle de buralarda çok büyük para hareketleri meydana gelirdi. Bu esnaf arasında bulunun bazı gayrimüslimler de, ticaret yoluyla İstanbul önde gelenleri arasına girmişlerdir (Küçükerman & Mortan, Kapalıçarşı, 2007).

Kapalıçarşı, bedesten odaklılığını korumakla birlikte zamanla büyüyen bir çarşı olmuştur (Özdeş, 1998). Bu yüzden de Kapalıçarşı'nın neredeyse tüm dükkanları farklı tarihlerde inşa edilmiştir. Kapalıçarşı'nın II. Mehmet zamanındaki ilk dükkanları ahşaptan yapılmıştır. Bu nedenle Çarşı, yangınlarda sık sık büyük hasarlar görmüştür. Kapalıçarşı'daki yangınlardan yalnızca kagir yapıların kurtulduğunun görülmesi üzerine IV. Mehmet döneminde yani 1650'li yıllarda tüm dükkanlar kagire dönüştürülmüştür (Aslanpa, 1996). Ancak atlattığı tüm depremlere ve yangınlara karşın Kapalıçarşı'nın temel yapısı ve kurgusu II. Mehmet zamanından bu yana değişmemiştir (Freely, 2002, s. 123).

Kapalıçarşı'da toplam beş büyük yangın ve bir büyük deprem yaşanmıştır fakat Çarşı'nın karşılaştığı tehditler yalnızca bunlardan ibaret değildir (Mortan & Küçükerman, 2011). Çarşı, tarihi boyunca pek çok başka doğal afete ve yağmaya da uğramıştır. Zaman zaman gerçekleştirilen büyük soygunlarda tüm sandıklar boşaltılmış ve bu gibi olaylar halkın Kapalıçarşı'ya olan güvenini yavaş yavaş sarsmaya başlamıştır (Komisyon, 1972). Özellikle 1750'de yeniçeriler tarafından gerçekleştirilen yağma,

güvenliğin simgesi olan Kapalıçarşı Bedestenlerinin bu niteliğini iyice sorgulanır hale getirmiştir.

Yaşanılan yağma olayları sonucu güvenilir bir muhafaza yeri olma konusunda kazandığı itibarı yitiren Kapalıçarşı, önemli bir üretim merkezi olarak taşıdığı saygınlığı ve güvenilirliği de kendi dışındaki ekonomik ve siyasi gelişmeler yüzünden kaybetmeye başlamıştır. Sanayi Devriminin ortaya çıkmasıyla mücevher sektörünün küresel ölçekte sermaye tabanlı bir üretim biçimine ve makine odaklı çalışmaya geçmesiyle Kapalıçarşı, kitle üretiminin ekonomik avantajlarını kullanan Batılı üreticiler karşısında kısa bir süre içerisinde geriye düşmüştür. Çeşitli siyasi, ekonomik ve kültürel nedenlerden ötürü Sanayi Devrimi'ne ayak uyduramayan Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli sınai üretim merkezlerinden birisi olan Kapalıçarşı'da mücevher üretimi makineleşmeye geçmemiş ve üretim geleneksel el işçiliğiyle sürdürülmüştür. Geleneksel üretim yapan atölyelerse, küçülerek ya da sayıları azalarak üretimlerini sürdürebilmişlerdir (Küçükerman O. , 2008, s. 46). İlerleyen süreçte de Kapalıçarşı hiçbir zaman seri üretime geç(e)memiştir (Mortan & Küçükerman, 2011, s. 277).

Böylece on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda hızla değişen ve gelişen Batı sanayisi karşısında Kapalıçarşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun da gerilemesine paralel olarak popülerliğini yitirmiştir. Bütün dünyanın en yeni ürünlerinin ve özellikle sanayi ürünlerinin sergilendiği Paris ve Londra gibi büyük Avrupa şehirlerinde düzenlenen sergilerde İstanbul yapımı ürünler ve zanaatkarlar kendilerine yer bulamamıştır. 1850'li yıllardan sonra İstanbul'daki pazar potansiyelini gören Avrupalı ve Amerikalı sanayicilerin İstanbul'a akmaya başlamasıyla, Osmanlı İmparatorluğu içindeki büyük siparişler de Kapalıçarşı'dan yurt dışına kaymaya başlamıştır. Yine bu tarihlerde Pera

yalnızca ithal edilen yeni ürünleri sergileyen ve pazarlayan bir yer olmaktan çıkarak, bu ürünlerin belirli oranlarda yerli üretimine de geçmiştir. (Duhani, 1984, s. 19) Yani Kapalıçarşı yalnızca uluslararası pazarlarını kaybetmekle kalmamış, yerel pazarlarda da büyük güç kaybına uğramıştır.

Yirminci yüzyılın başında ise Kapalıçarşı'nın yaşadığı düşüş hızlanmıştır. Zihinlerde dürüst, zengin ve ahlaklı ustalar ile özdeşleşmiş olan çarşı algısı bozulmaya yüz tutmuştur (Büngül, t.y.). Kapalıçarşı'ya muhafaza için getirilen eşya ve mücevherler artık Çarşı'dan başka adreslere yönelmiştir. Bin dokuz yüzlerin ilk yıllarında İstanbul'a gelen Farrere isimli Fransız bir seyyah Kapalıçarşı için, "Bu labirentlerden oluşan yer altı binası, Bin Bir Gece Masalları'nın sahnesi olma savındadır. Oysa olsa olsa bir operanın sahne ambarı olabilir." diyecektir (Mortan & Küçükerman, 2011, s. 253). Osmanlı İmparatorluğu'nda 1912 yılında lonca düzeninin kaldırılmasıyla Bedesten'in niteliği ortadan kalkmıştır ve bu bölge 1914 yılında kamulaştırılarak, 1983 yılına değin aktif bir şekilde çalışacak bir müzayede salonuna dönüştürülmüştür (Mortan & Küçükerman, 2011, s. 182). Müzayede işinin de son bulmasıyla beraber, bir zamanların şaşalı Bedesten'i eski günlerinden çok uzaklara savrulmuştur (Küçükerman & Mortan, Kapalıçarşı, 2007, s. 238).

Kapalıçarşı'daki dükkan sayısı 1940 itibarıyla üç bin adettir. Bu sayıya hanlardaki dükkanların da eklenmesi durumunda söz konusu sayı dört bine ulaşmaktadır (Ergin, 1960, s. 361). Hanlardaki dükkanların eklenmiş haliyle Kapalıçarşı'daki dükkanların sayısı günümüzde üç binin üzerindedir.⁷

⁷ <http://www.kapalicarsi.org.tr/index.php> (Kapalıçarşı Resmi İnternet Sitesi) (Erişim 14.08.2013)

Kapalıçarşı'nın ve burada gerçekleştirilen el işi mücevher sektörünün yirminci yüzyıldaki gerileyişinde etnik ve kültürel unsurlar da hiç olmadığı kadar etkili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasının ardından İstanbul ve Kapalıçarşı bir ulus devlet olarak örgütlenen Türkiye'nin yapısına katılmışlardır. Yeni uluslaşan her ulus devletin yaptığı gibi Türkiye de ulusal bir siyaset izlemiş ve bu siyaset çerçevesinde ulusal bir burjuvazi yaratmaya çabalamıştır. Bu doğrultuda yapılan girişimler de çoğunlukla Türkiye'de yaşayan azınlıkların aleyhine bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de 1942 yılında yürürlüğe konulan Varlık Vergisi, 6-7 Eylül 1955 olayları ve 1980 öncesindeki siyasi kargaşalıklar gibi gelişmeler Kapalıçarşı'daki Müslüman olmayan azınlıkların mücevher sektöründen ve hatta kimi örneklerde Türkiye'den ayrılmalarına neden olmuştur (Bakoğlu, 2004).

Sonuç olarak Kapalıçarşı'nın üç yüz yıldır yaşadığı gerileme, günümüzde de ivmesini arttırarak devam etmektedir. Uğradığı gerilemeye karşın, yirmi birinci yüzyıl başlarına değin halen mücevher denildiğinde ilk akla gelen yer olmayı başaran Kapalıçarşı, artık bu özelliğini de kaybetmektedir. Söz konusu durum rakamlarla da doğrulanmaktadır.

Mortan ile Küçükerman'ın gerçekleştirdiği bir çalışmaya göre Kapalıçarşı'daki kuyumcuların ve gümüşçülerin toplam sermayeleri yirmidokuz milyon beşyüz bin dolar kadardır. Araştırmacılar bu sermayenin yıllık olarak on çevirme katsayısına sahip olduğu varsayımıyla senelik üçyüz milyon dolar seviyelerinde bir ciro yarattığını hesaplamaktadırlar (Mortan & Küçükerman, 2011). Oysa Türkiye'nin sadece yıllık mücevher ihracatı bile 2012 yılında iki milyar doları aşmış durumdadır. Üstelik bu miktarın yaklaşık yarısı yalnızca Türkiye'nin en büyük yirmi mücevher şirketi

tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu yirmi şirketin yurt içi satışları ise daha da büyük bir rakama ulaşarak beş milyar üçyüz milyon dolarlık bir miktara denk gelmektedir.⁸ Yani Türkiye'deki en büyük yirmi mücevher üreticisi, altı milyar üçyüz milyon dolarlık bir ciro oluşturarak, Kapalıçarşı'da gerçekleşen tüm mücevher ticaretinin tam yirmibir katına ulaşmıştır. Bu da, günümüz Türkiye'sinin mücevher piyasasını kontrol eden gücün Kapalıçarşı değil, büyük sermayeli ve uluslararası düzeyde operasyonlar yürüten yeni mücevher şirketleri olduğunu göstermektedir. Beş bin üretici, iki bin toptancı ve kırk bin perakendeciden oluşan mücevher piyasasında, asli cironun büyük yirmi şirketin elinde bulunması, Türkiye'nin küresel mücevher piyasası rekabetine ayak uydurduğunu göstermektedir (Özdemir, 2013). Fakat bu rekabette Kapalıçarşı'ya yer yok gibidir.

⁸ <http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-arastirma-raporlari-ilk-1000-ihracatci-arastirmasi.html> (Erişim 22.07.2013).

III. KAPALIÇARŞI'DAKİ EL YAPIMI MÜCEVHER USTALIĞI'NIN DÖNÜŞÜM NEDENLERİ

Günümüzde Kapalıçarşı'nın en köklü geleneklerinden birisi olan el işlemesiyle mücevher üretimi ve bu üretimi gerçekleştiren ustalar yok olma tehdidiyle karşı karşıyadır. Kıymetli metallerin üzerlerinin yazılar ya da işlemelerle süslenmesi olan kalemkarlık, kakmacılık ve elmas işlemeciliği gibi el işi mücevher sanatları ve bu sanatları icra eden meslekler ortadan kalkmak üzeredir. Kapalıçarşı'nın ve Kapalıçarşı'da icra edilen el yapımı mücevher ustalığı sanatının yaşadığı bu büyük gerilemenin ekonomik, sosyal ve etnik-kültürel olmak üzere çeşitli nedenleri bulunmaktadır.

3.1. Genel Paradigmanın Değişmesi

Küresel sosyoekonomik paradigmanın 1980'lerle birlikte modernizmden, postmodernizme evrildiği kabul edilmektedir. Modernizm dünyada her konuda bir gerçeklik bulunduğunu ve insanın akıl yoluyla bu gerçeğe erişebildiğini savunan bir kavrayış biçimidir. Gerçekliğe akıl yoluyla ulaşılabildiğini düşünen bu kavrayış, kendisiyle tutarlı bir şekilde, gerçeğe en yakın kişilerin akıllarını en çok geliştiren kişiler olduğunu kabul etmektedir. Bu nedenle Modernizmde entelektüellerin yani Aydınların önemi büyüktür. Zira akıllarını en çok işleten ve geliştiren sınıf bu sınıftır ve bu nedenle de gerçeğe en yaklaşmış kesim bu kesimdir. Böylesi bir ortamda, Aydınların bir konuda söyledikleri söz toplumun geneli için büyük bir etki yaratmaktadır. Bu durumun piyasadaki izdüşümü de, piyasanın malları kendi fiyatlama gücünün yanı sıra, özellikle sanat yapıtları gibi değerleri tam ölçülemeyen soyut mallarda Aydınların fiyat belirleme gücü şeklinde gerçekleşmektedir.

Oysa 1980’lerden itibaren öne çıkan postmodernizmle birlikte, gerçeğin varlığı sorgulanmaya açılmış ve modernizmin aksine dünyada tek bir gerçeğin bulunmadığı ve gerçeğin göreceli olduğu ve bu nedenle de aslında varolmadığı düşüncesi egemen hale gelmiştir. Böylece modernizmde Aydınlara verilen imtiyazlar, postmodernist evrede geri alınmıştır. Piyasa için de geri alınan bu imtiyaz, tüm piyasanın işleyişinde Aydınların genel arz ve talebi etkileyebilme gücünü erozyona uğratmıştır.

Söz konusu dönüşümün el yapımı mücevher piyasasındaki etkileri de böylece konu hakkındaki uzmanların görüşlerinden ve bilir kişilerin egemenliğinden kurtulmuş ve tamamıyla serbest piyasanın beğenileri piyasa genelinde egemen hale gelmiştir. Bu durum el yapımı mücevherlerin piyasa ederlerinin eskisine oranla daha düşük fiyatlanmasının yolunu açmıştır. Serbest piyasa şartları altında artık uzman görüşlerinin imtiyazları var olmadığı ve el yapımı mücevherlerin incelikleri de genel tüketici tarafından yeterince bilinemediği için, el yapımı mücevherler ile makine yapımı mücevherler arasındaki ince detay farklılıkları gözden kolayca kaçabilmekte ve geniş kitleler daha az incelikli modelleri rahatlıkla tercih edebilmektedirler.

Özetle modernizmden postmodernizme geçen genel dünya kavrayışı, el yapımı mücevher piyasasındaki fiyatları geriletmiş ve kitlesel üretimle üretilmiş olan ürünleri avantajlı konuma getirmiştir.

Modernleşme ilk kez Avrupa’nın tarihsel gelişimi sırasında ortaya çıkmıştır. Bir tarihsel gelişmenin ürünüdür fakat tüm dünyayı dönüştürme iddiası taşır. Bu iddia on sekizinci yüzyılın sonunda ve on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, Avrupa’nın modernleşme deneyiminin ‘modernite projesi’ olarak görülmesine yol açmıştır.

Modernite projesi, Avrupa’da doğan ve ardından etkisini neredeyse tüm dünyaya yayan bir toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimine işaret etmektedir (Giddens, 1996).

Böyle bir bakış açısı, Avrupa deneyimini tarihsel olmaktan çıkarmış ona normatif bir nitelik kazandırmıştır. Tarihsel olan deterministik hale getirilmekte, bundan ayrılanlar da olumsuz nitelemelerle tanımlanmaktadır (Tekeli, 2013). Modernite projesi, toplumun herhangi bir tanrısal ya da dış otoriteye gönderme yapmak zorunda kalmadan, kendi kendine ürettiği ilkelere dayanarak meşruluğunu temellendirmesi olarak, gücünü Aydınlanmadan alır (Şaylan, 2009). Habermas’a göre modernite projesi, Aydınlanma düşünürlerinin nesnel bilimi, evrensel ahlak ile hukuku ve kendi ayakları üzerinde duran sanatı, kendi iç mantıkları temelinde geliştirme konusunda gösterdikleri olağanüstü bir düşünsel çabadan ibarettir (Harvey, 1999). Aydınlanma’nın temelinde ise aklın insanlığı ve insanları tarihsel tüm sorunlarından kurtarabileceğine ve toplumu kusursuz bir nihai aşamaya taşıyabileceğine dair sarsılmaz bir kanaat bulunmaktadır (Brinton, Christopher, & Wolf, 1964). Bu keskin kanaatin altında, akıl aracılığıyla doğanın ve toplumun işleyiş yasalarının anlaşılabilmesine, bu yüzden de insanın mutlak gerçekliğe ulaşabileceğine ilişkin mutlak bir inanç yatmıştır (Brinton, 1959). Buna göre gerçek vardır ve insanın bu gerçekliğe aklını kullanması durumunda erişmesi mümkündür. Bu kabul, dış gerçekliğin tek bir doğru temsil biçimi olacağı inancına doğurmuştur. Yani her soruya ancak tek bir doğru yanıt olmalıdır (Tekeli, 2013a).

Aydınlanma’yı akla böylesine tutkuyla inandıran pek çok neden bulunmakla birlikte, bunların en önemli toplumsal nedeni sanayileşmedir (Çiğdem, 2006). İleri derecede sanayileşmiş toplumlarda kişiler arasındaki ayrılıklar ortadan kalkmakta, farklı olma çabaları tepki görmekte, herkes elinden geldiği kadar komşularına benzemeye

çalışmaktadır. Kişilerin giyimleri, evleri, araçları standart örneklere uygun ve seri olarak milyonlarca sayıda üretilmektedir ve bunların hiçbirisinde elle yapımın özelliği olan farklılıklar görülmemektedir (Russel & Russel, 1959). Yani sanayileşme ve Aydınlanma, gerçeğin tek olduğuna ve söz konusu gerçekliğin yolunun bir kez bulunduğu, o gerçekliğin herkes için sonsuz kere yeniden üretilmesinden yanadırlar. İşte modernizm de aslında bu temel üzerine inşa edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşının yaşattığı büyük travma, teorik alandaki tartışmalara da doğrudan yansımıştır. Bu tartışmaların ana eksenini, Aydınlanmacı rasyonelliğin dünyaya yaşattığı büyük hayal kırıklığı ve karmaşa oluşturmuştur. Modernizmin, bilim ve teknolojiadaki ilerlemelerle, özgürlükleri artacağı ve kültürel sıçramalar yaşanacağı yönündeki idealleri, büyük anlatılar aracılığıyla tek bir gerçeklik saptayabileceği savları büyük yara almıştır (Lemert, 1995). Bir anlam bulma üzerine inşa edilen geleneksel teoriler neredeyse yerle bir olmuşlardır (Best & Kellner, 1991).

Genellikle pozitivist, teknoloji merkezli ve rasyonalist eğilimli olarak algılanan evrensel modernizm, doğrusal gelişmeye ve mutlak doğrulara inançla, toplumsal düzenin rasyonel biçimde planlanmasıyla ve bilgi ve üretimin standartlaştırılmasıyla özdeşleştirilir. Buna karşın postmodernizm, kültürel söylemin yeniden tanımlanmasında, heterojenliği ve farklılığı özgürleştirici güçler olarak öne çıkarır. Parçalanma, belirlenemezlik ve tüm evrensel söylemlere karşı derin bir güvensizlik, postmodernist düşüncenin temel özellikleridir. Postmodernizm, üst anlatıların (yani evrensel iddiaları olduğu düşünülen geniş ölçekli teorik yorumların) reddedilmesidir (Bove, 1986). Böyle olunca determinizmin, yani belirlenmenin yerini, bir arada bulunma, bir yerel bağlam içinde yer alma ya da '*contextual analiz*' almaktadır ve bir

yapı ya da sistem kurmanın yerini kolaj almaktadır. Bir toplulukta bütünlük, homojenlik, süreklilik ve belirlenimler görmenin yerine, parçalanma, farklılık, belirlenemezlik, kaos, geçicilik ve süreksizlik görme geçmektedir.

Aydınlanma projesi için, herhangi bir soruya ancak tek bir yanıtın mümkün olduğu fikri bir varsayımdır. Buradan mantıksal olarak şu sonuç çıkmaktadır: eğer doğru biçimde resmeder ve temsil edebilirsek, dünyayı kontrol altına alabilir ve akılcı biçimde düzenleyebiliriz. Ama bu bir tek doğru temsil tarzı olduğunu varsaymaktadır; bütün bilimsel ve matematik çabalar da buna erişmek içindir. Eğer bu doğru tarzı keşfedebilirsek, Aydınlanma hedeflerine ulaşmış olacaktır.

Ama 1848'den sonra tek bir mümkün gösterim tarzı olduğu düşüncesi çökmeye başlamıştır. Aydınlanma düşüncesinin kategorik sabitliği gittikçe daha çok sorgulanır olmuştur. Postmodernizm dış gerçekliğin nesnel ve kararlı temsil edilebileceği inancının bir aldaniş olduğunu kabul etmekle, epistemolojiyi reddetmekte ve yerine yorum bilimi (hermenötik) koymaktadır. Tek bir gerçekliğin olmadığı ve kesin bilgi yerine ancak yorumlardan söz edilebildiği bir ortamda, gerçeği bulma konusunda daha avantajlı oldukları düşülen elitlerin, bu üstünlükleri ortadan kalkmaktadır.

Freud'un teşhis ettiği ve Klimt'in serbest bir akış içinde temsil ettiği erotik, psikolojik ve irrasyonel ihtiyaçların dile getirilmesi, kargaşaya bir başka boyut eklemektedir. Modernizmin bu özgül dalgası bu yüzden dünyayı tek bir dil çerçevesinde temsil etmenin olanaksızlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Kavrayış, farklı perspektifler üzerinde çalışılarak inşa edilmelidir. Kısaca modernizm, çok perspektifliliği ve relativizmi, karmaşık olsa da hala birleşik bir temel gerçeklik olarak

kabul ettiği dünyayı ortaya koymanın epistemolojisi olarak benimsemiştir (Harvey, 1999).

3.2. Ekonomik Nedenler

Kapalıçarşı'daki el işi mücevher ustalığının gerileme süreci Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamıştır. Bu nedenle Kapalıçarşı'nın ve Kapalıçarşı'da sürdürülen bu el sanatının gerilemesinin ardında yatan ekonomik nedenler de oldukça eskidir ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlayarak günümüze kadar farklı başlıklar altında fakat aynı tema üzerinde gelmektedir. Bu temanın temelinde, Kapalıçarşı'da yaşama geçirilen el iş mücevher ustalığının kullandığı üretim biçimlerinin ilk ortaya çıkışından bugüne değin pek az değışim göstermiş olması ve on dokuzuncu yüzyılda meydana gelen sanayi devrimiyle birlikte kökten değışen üretim biçimine ayak uydur(a)maması yatmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun imalat sanayisini oluşturan lonca sistemi, Kapalıçarşı'daki el işi mücevher üretiminin asli belirleyicisi olmuştur ve bu kurallar günümüzde sayıları artık çok azalan mücevher ustaları için de geçerliliklerini önemli ölçüde korumaktadırlar. Bu nedenle, sanayi devrimi ile geleneksel lonca üretim tarzı arasındaki çatışmayı ve lonca üretim tarzının bu çatışmadan yenilgiyle çıkışını daha iyi anlayabilmek için öncelikle günümüz Kapalıçarşı'sında el işi mücevher üretiminin kökeni olan lonca temelli imalat şeklini incelememiz gerekmektedir.

3.2.1. Osmanlı İmalat Sektörü: Loncalar

Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal olmayan üretimin temeli loncalardır. İtalyanca'daki "loggia" kelimesinden türetilen lonca sözcüğü, Türkçe'de "oda" anlamına gelir (Berkes, 1976). Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan lonca sisteminin klasik görüntüsünde loncalar, mal ve hizmet üreten belirli iş sektörlerinde uzmanlaşmış olan profesyonel örgütler şeklinde tanımlanabilir. Söz konusu loncalar, uzmanlaşmış ve sınırlandırılmış gruplar şeklinde örgütlenmişlerdir (Düzbakar, 2008). Bu anlamda lonca, Osmanlı ülkesindeki bir merkezde, aynı mesleği icra eden esnaf ve sanatkarların mesleki dayanışma amacıyla oluşturdukları, devlet kontrolündeki organizasyon ve bu organizasyonun bulunduğu yere verilen isim olmuştur (Yazıcı N. , 1996). Zanaat ve ticaretle uğraşan kişilerin mutlaka bir loncaya kayıtları olur ve zanaatkarlar ile tüccarlar, üye oldukları lonca tarafından hem lonca dışındaki iş erbabı ve tüccarlara karşı korunur hem de denetlenirlerdi (Faroghi, 2004). Her Loncanın kendine ait simgesini de taşıyan bir bayrağı bulunmaktadır.

Loncalardaki temel ilişki usta-çırak ilişkisidir. Bu düzende 8-10 yaşlarındaki çocuklar, bir meslek öğrenmek için bir ustanın yanına 'çırak' olarak verilir. Lonca sisteminin en alt basamağında bulunan çıraklara Farsçadan alınan bir deyimle, "şagird" de denilmektedir. Genç yaşta işe başlayan çıraklar, ustalarının gözetimi ve katı disiplini altında, zanaatın kuşaktan kuşağa aktarılan inceliklerini öğrenmişlerdir. Sanatım öğrenmiş ama çıraklık etmemiş 'kimselerin usta olmasına izin verilmezdi (Baer, 1963). Bir lonca ustasının yetiştirdiği çırakları kalfalığa terfi ettirmesi, ancak lonca yönetim kurulunun onayıyla mümkündür. Bu terfiler peştamal kuşanma denilen törenlerle kutlanmıştır. Loncaların en önemli işlevi olan denetim de bu türden yüz yüze ilişkilerle

yürütülmüştür (Pamuk, 1997). Çırakların lonca tarafından denetimi başka bir yön de taşımaktadır. Çırak bir tek ustaya bağlı değildi ama loncanın rızası olmadıkça yanında çalıştığı ustayı terk edemez. Loncanın rızası dışında ustasından ayrılmaya kalkarsa, başka bir ustanın kendisini kabul etmesi engellenmektedir. Çıraklara en az üç yıl süren çıraklıkları boyunca ücret verilmemektedir (Baer, 1963). Çıraklıktan sonra gelen rütbe kalfalıktı. Lonca ustalarının işçileriyle ilişkileri gergin olmasına karşın, kalfalar hiçbir zaman Avrupa'nın bazı yerlerinde görüldüğü gibi ayrı örgütler kurmamışlardır (İnalcık, 1969).

Osmanlı loncalarında esnaf ve tüccarın yükselebileceği en üst basamak üstad ya da usta rütbesidir. Bu rütbeye yükseliş, “başka çıkmak” (bağımsız olmak) deyimiyile ifade edilmekte, ustalık derecesine de üstadlık denilmektedir. Usta olabilmek için, o meslekten olan kimsenin hem loncaı meydana getiren ailelerden, dini veya sosyal zümrelerden birine mensup bulunması, hem de gedik, hakkını satın alabilecek, kadar varlıklı olması gerekmektedir. Gedik, sanat ve ticaret ile uğraşabilme yetkisidir ve bu izni yalnızca devlet verilebilmektedir (Bayram, 2012). Genellikle sermaye yokluğu nedeniyle kalfaların gedik hakkını satın alması güç olduğu için, bu kalfaların ustalık aşamasına geçmesi oldukça uzayabilmektedir (Lewis, 1937). Bu hakkın satın alınması ile usta mertebesi birbirine öylesine sıkı sıkıya bağlıdır ki, gedik satın alınmadan sahip olunan ustalık, “gedik önceleri ustalık” diye adlandırılmaktadır. Bir kişi gedik sahibi olmadıkça dükkan açması kesinlikle mümkün değildi (Kal'a, 1998). Geleneklere bağlı kalan loncalarda üstad adayının, hakkında herhangi bir şikayete yol açmayacak biçimde üç yıl kalfalık etmesi, işine (özellikle çırak yetiştirme konusunda) bağlılık göstermesi, kalfa arkadaşıyla iyi geçinmiş olması, müşterilerine iyi davranması ve bağımsız bir işi yürütebilecek kadar becerikli olduğunu göstermesi gerekmektedir. Lonca heyeti, ancak

adayın bağılı olduğu ustanın bu şartların yerine getirildiğine tanıklık etmesinden sonradır ki, adayı usta olarak tanımaktadır. Elbette, mesleki ehliyet de istenmektedir (Baer, 1963).

Osmanlı düzeninde loncaların tabi olduğu mükellefiyetler, imtiyaz ve gedik kaideleri, ihtisap müessesesinin baskısı altında birçok çırak ve kalfaların dükkan açmasına, esnaf olmasına veya üretime geçmesine imkan yoktu. Bir usta ölünce, dükkanı oğluna ya da kalfasına kalmaktadır. Lonca dışından gelenler için ise hiçbir şans yoktur. Gedik elde edemeyenler dükkan açma hakkına sahip değildirler. Açılan gedikler de ancak kalfalıktan gelenlere yetebilecek düzeyde organize edilmiştir. Köylerden gelmiş, kasabalarda çoğalmış mesleksiz ve işsiz kişilerin esnaf olması kapıları kapalı bırakılmıştır (Berkes, 1970). Yine lonca içi rekabetin önlenmesi için loncaların üretebileceği mallarla bu malların nitelikleri, hangi dükkan ve pazar yerlerinde satılabilecekleri ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Ayrıca yeni bir kural gerektiğinde lonca üyeleri buna karar verebilmekte, durum kadıya bildirildikten sonra kural uygulanmaya başlanmaktadır. Ancak kuralların geçerlilik kazanabilmesi, üyelerin saptanan kurallara uymaları için sık sık devletin lonca yönetimini desteklemesi gerekmektedir (Pamuk, 1997).

Osmanlı İmparatorluğu loncaları desteklemiştir. Bununla birlikte verdiği desteğin yanı sıra loncaları denetlemek için de gerekli adımları atmıştır. Devletin loncaları denetlemeye çalışmasının birkaç temel nedeni vardı. İlk neden hiç şüphesiz kent nüfusunun temel tüketim gereksinimlerinin elde edilmesi ve kentlerdeki ekonomik yaşamın canlı tutulması olmuştur. Loncaların sayısı, kentin büyüklüğü ve refahının da göstergesidir (İnalcık, 2004).

İkinci neden ise sarayın, ordunun ve donanmanın temel gereksinimlerini sağlayan esnafın, bu gereksinimleri düzenli bir şekilde karşılayabilmesinin sürekli bir biçimde temin edilmesidir. Devlet özellikle özel beceri isteyen işler için lonca mensuplarını kullanmıştır ve bu lonca mensuplarına ücret ödemekle birlikte bazen onları yaptıracağı işler için zorla alıkoymaktan da çekinmemiştir (Faroqhi, 2004). Yine ordu ile ilgili zanaat kollarını bütünüyle denetimi altında tutmak isteyen Osmanlı Devleti'nde, bu nedenle yeniçeriliğin esnafla çok sıkı bir ilişkisi olmuştur (Berkes, 1976).

Üçüncü neden, esnafın üretici bir kesim olarak bir vergi mükellefi olması ve denetim sayesinde vergi gelirlerindeki kaybın önlenmesinin arzulanmasıdır. Bu nedenle devlet vergi memurunun görevini rahat yapabilmesi için aynı işi yapan esnafı, mümkün olduğunca bir çarşıda toplamaya gayret etmiştir (Erdoğan, 2000).

Son neden olarak da loncaların, devletin kent nüfusunu ve kent ekonomisini denetleyebilmesi için kullanabileceği bir araç özelliklerini taşıyor olması ve devletin de bundan yararlanmak istemesi gösterilebilir (Pamuk, 1997). Bu son madde özellikle bazı çalışmacılara göre loncaların devlet için en önemli işlevlerinden birisi olmuştur. Zira loncalar aracılığıyla devlet ile kent nüfusu arasında yönetsel bir bağ kurulmakta ve devlet böylesine geniş topraklar üzerinde işleyebilecek bir bürokrasiyi o dönemde kurmaya muktedir olmadığı için, kendisi ve bireyler arasındaki doğrudan ilişkiyi loncalar sayesinde oluşturabilmektedir (Baer, 1970)

Devletin loncalar üzerinde sağlamak istediği denetim, kentlerde merkezi yönetimi temsil eden siyasi temsilcileri aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda şer'î hukukun uygulayıcısı olan kadı, lonca düzeninin de denetleyicisi görevini

üstlenmiştir. Loncaların işleyişine ilişkin kararları alan örgütün başı ve bu kararların uygulayıcısı olan “kethüda”, esnaf tarafından seçilmekle beraber, kadı tarafından atanmaktadır ve karar ve uygulamalarında ona karşı sorumlu tutulmaktadır (Aktüre, 1981). Atanması lonca eşrafının tavsiyesi üzerine yapıldığından, kethüda, genellikle bu grubun önemli mensuplarının arasından seçilmiştir. Böyle önemli bir kişi hem lonca eşrafının, hem de hükümetin işine gelmektedir zira hükümet kethüda makamındaki kimsenin resmi görevlerini etkili bir biçimde yürütebilmesi için mümkün olduğu kadar nüfuz sahibi olmasını arzulamaktadır. Bununla birlikte, çeşitli nedenlerle lonca mensubu olmayan kimselerin de kethüda olarak atanmaları oldukça sık rastlanan bir durum olmuştur. Bunların bazıları, atanmaları karşılığında, aldıkları maaştan vazgeçmeye razı olan emekli devlet memurlarıdır (Baer, 1963). Lonca üyeleri de emekli devlet memurlarının devlet içerisindeki nüfuzlarından yararlanmayı planladıkları için bu kişileri seçmeyi tercih edebilmektedirler. Kethüda, devlet tarafından konulan kurallara uymadığı durumlarda, otorite tarafından görevinden alınmıştır. Gerek ihtisab kuralları, gerekse lonca içindeki hiyerarşik yapı tarafından üretimlerinin kalitesi ve hacimleri sıkı bir şekilde denetlenmiştir.

Her hırfetin başında bir şeyh, bir kethüda, bir yiğitbaşı bulundurulmuştur ve bunlar o meslek grubu ustalarının oybirliği ile seçilmişlerdir. Seçim işleminin de kadı siciline kaydedilmesi uygulaması yapılmıştır. Böylece loncalar, üyelerinin seçimi ve devletin tasdiki ile görevlendirilen Kethüda’lar tarafından yönetilmişlerdir. Her Loncanın Kethüdası yanında, hiyerarşide ondan sonra gelen ve loncanın iç işlerini yöneten, mesleğin tecrübelileri arasından seçilmiş bir Yiğitbaşı’sı ve gerektiğinde kendisine yardım eden, mesleğin Ehl-i Hibre denen kıdemlilerini içeren bir Yönetim Kurulu bulundurulmuştur. Kethüdanın, kendisine bağlı esnaf grubu üzerinde denetim ve

yönetim hakkıyla, onların her türlü menfaatlerini koruma görevi vardır. Kethüda, devlet ile esnaf arasında bir aracı rolü oynamıştır (Yazıcı N. , 1996).

Bir merkezdeki bütün loncalar birleşerek, bir üst kuruluş oluşturmuşlardır. Bu kuruluşun başında Şehir Kethüdası vardır ve söz konusu Kethüda, bulunduğu merkezi, diğer ileri gelenlerle birlikte devlet karşısında temsil etme görevine nail edilmiştir. Klasik lonca sisteminde loncalarda Müslüman ve gayri Müslim esnafı birlikte bulunabilirdi fakat on sekizinci yüzyılda bu durum değişmiştir.

Zanaatkarların imalat yelpazeleri oldukça sınırlıdır. Örneğin çapa ya da pipo çeşitlerinde meydana gelen bir artış, bu kalemleri üreten loncaların sayısının artmasına yol açmaktadır. Diğer yandan böyle bir iş bölümü üretkenlikte büyük bir artış olmasına olanak vermemiştir. Zaten daha fazla miktarda mal için pazar da yoktur. Aletler ve diğer üretim araçlarına yapılan yatırım sınırlıydı ve on yedinci yüzyıl Osmanlı kentlerinin çoğunda uzak mesafelere pazarlanan yalnızca birkaç çeşit mal vardır (Faroghi, 2004).

Esnafın arasına "ham-destler"in⁹, yabancıların karışmaması, üretim biçim ve hacminin keyfi şekilde değiştirilmemesi için sıkı kayıtlar konmuştur. Lonca görevlileri bile lonca içindeki yetkilerini korumak için, devleti lonca işlerinde gitgide artan bir rol almaya teşvik etmişlerdir. Seçilmeleri üzerine vali ya da sultandan resmi bir berat almaları da adetten olmuştur. Böylelikle kendi iktidarlarını lonca içinde güçlendirerek, devlet desteğiyle, maddi çıkarların bağlı olduğu lonca sistemini tehdit eden yeni akımların önünü kesmeyi becermişlerdir (İnalcık, 2004). Loncaların merkezi devlete olan bu bağımlılıklarının aslında çok pratik nedenleri bulunmaktadır. Osmanlı loncalarının en büyük sıkıntısı üretimleri için gerekli hammaddeyi sağlamada yaşanan

⁹ Osmanlı Lonca sisteminde bağımsız çalışma ruhsatı olmayan zanaatçılara "hem-dest" adı verilirdi.

olumsuzluklardır. Hammadde kıtlığı, fiyatların yükselmesine, işsizliğe dolayısıyla ciddi ekonomik buhranlara yol açabileceğinden güçlü bir merkezi devletin bu konudaki düzenleyici rolü ve girişimleri loncalar tarafından desteklenmektedir. Merkezi yönetimin vurguncu ve istifçi girişimcileri cezalandırmasına yönelik olarak çıkarılan ya da yabancı tüccarlara sınırlı miktarda ve sadece devletçe belirlenmiş türde malları satın almalarına yönelik yasaklayıcı emirler lonca örgütlenmelerini koruyan uygulamalardır. Bu tür büyük çaptaki düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve bunların uygulanması için gereken yasama ve yürütme gücü yerel ve özerk loncalarda değil, merkezi devlette bulunmaktadır. Loncalarla ilgili merkezi yapının aldığı bu kararların yanında loncalar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde de son söz Osmanlı resmi görevlilerinde olmuştur. Loncaların zenginlikleri, dükkan ve usta sayıları farklılık gösterse de işleyişleri ve üzerilerindeki devlet denetimi aynıdır (Çelik, 2004). Bütün bunlar da, muhtesip vasıtasıyla yerine getirilmiştir ve devletin üretim miktarını denetlemeden narh koymaya kadar esnaf üzerinde geniş bir etkisi vardır. Bu sayede devlet, her şehirde ne kadar ticarethanenin olduğunu bilmekte, ona göre kanun yapmakta, ihtiyaca göre bunların sayılarını arttırmakta veya azaltmaktadır (Erdoğan, t.y.). Bununla birlikte on yedinci yüzyıl Osmanlı dünyasında merkezi olarak dayatılmış bir lonca örgütlenmesi modeli olmadığı için yerel düzenlemeler arasında büyük farklılıklar görülebilmektedir (Faruqi, 2004). Bu özellik daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Loncaların bünyeleri ve faaliyetleri her yerde aynı değildir (Quataert, 2004). Fakat sistem bütününe bakıldığında, lonca sisteminin tarım dışı üretim üzerindeki egemenliği tartışılmazdır.

4.1.1.2. Loncaların Evrimi

Bazı çalışmalara göre lonca teşkilatının ortaya çıkışı Roma İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarına kadar uzanmaktadır. Bizans dönemindeki loncalar ise Büyük Roma dönemindeki collegia denilen loncalara benzerlik göstermekle beraber zaman içinde farklı bir kimliğe bürünerek ekonomik ve ticari hayatın temelini teşkil etmişlerdir (Demirkent, 2003). Bununla birlikte Müslüman dünyasındaki lonca sisteminin kökenleri halen bilinmemektedir (Düzbakar, 2008). Müslüman dünyasının loncalarına ilişkin en erken kayıtlar yetersiz olmakla birlikte ancak onuncu yüzyıla kadar geriye gidebilmektedir (Lewis, 1937). Osmanlı İmparatorluğu'nda on beşinci yüzyılın ilk döneminde lonca örgütlerinin eylemlerine dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Hatta bu gözlem Bursa, Edirne ve İstanbul'u dışarıda bıraktığımız zaman on altıncı yüzyılın ilk yarısı için bile geçerlidir. Bu dönemlere ilişkin olarak ne kadı mahkemelerinde ne de başka bir yerde lonca örgütlerinin herhangi bir kaydı yoktur. Yine aynı döneme dair atanmış ya da seçilmiş ve Osmanlı devletini temsil eden memurlarla pazarlığa oturmuş hiçbir zanaatkar temsilcisine dair bir kayıt da bulunmamaktadır (Faroqhi, 2009). Loncaların varlığına işaret eden en eski belgeler, on beşinci yüzyılın ikinci yarısına ait, Anadolu'yla ilgili belgelerdir (Baer, 1963).

Anadolu'nun popüler örgütü olan Ahi hareketi, on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda üyelerini genellikle zanaatkarların arasından seçmekle birlikte, bu birlik profesyonel bir özellik taşımamaktadır. Oysa erken dönem Türk lonca tarihi ile ilgilenen pek çok araştırmacı, loncalardan söz ederken Ahi hareketi ve Fütüvvet yazını üzerine uzun betimlemeler yaparken, bu hareketin ve yazının profesyonel lonca örgütü ile ilgili olmadığı üzerine net bir açıklama yapmadıkları için zaman zaman Osmanlı'da

lonca örgütünün daha devletin kuruluşundan yani on üçüncü yüzyıldan beri var olduğu gibi bir yanılsama ortaya çıkmaktadır (Baer, 1970). Halbuki Fütüvvetle başlayıp, Ahilikle gelişen geleneğin izleri toplumda uzun yıllar devam etmiş, ancak önceleri yönetim işlerinden ziyade dini yönü temsil eden Şeyhleri de bulunan örgütler, giderek dönüşmüşler ve sonunda tamamıyla birer mesleki dayanışma kuruluşları haline gelmişlerdir (Yazıcı N. , 1996). İşte lonca sisteminin başladığı yer de örgütlü bir mesleki dayanışma kuruluşunun ortaya çıktığı andır.

Osmanlı loncaları öyle görünüyor ki geç on beşinci yüzyıl ile geç on altıncı yüzyıl arasında bir dönemde ortaya çıkmıştır. İmparatorlukta 1500’lü yıllarda İstanbul, Bursa ve Edirne’de kadıların önünde kendi zanaatlarının temayüllerini ve standartlarını açıklamaya muktedir “ehl-i hibre” olarak bilinen temsilcileri olan zanaatkar grupları bulunmaktadır. O dönemde 1501 yılında çıkarılan İhtisab Kanunnamesi’nde yazıldığı üzere tüm zanaatkarlar için “ehl-i hırfet” terimi kullanılmıştır. Yine bu terimle eş anlamlı olarak “ehl-i sanat” ve “ehl-i suk” terimleri de kullanılmaktadır (Faroqhi, 2009).

Osmanlı İmparatorluğu’nda mücevhercilik gelişimini Saray ve Saray dışında olmak üzere iki şekilde sürdürmüştür. Saray’da gerçekleştirilen mücevher üretimi, Saray’da yer alan ehl-i hiref örgütü tarafından yaşama geçirilmiştir (Akın, 2008). “Ehl” ve “hiref” sözcüklerinin ikisi de Arapça kökenlidir. Ehl aile, akraba gibi anlamlara gelirken, hiref sözcüğü ise “hırfe” sözcüğünün çoğulu olarak meslekler, sanatlar, adetler gibi anlamlar taşımaktadır. Bu bağlamda ehl-i hiref tanımlaması “sanat ailesi” şeklinde Türkçeleştirilebilir (Yaman, 1996). Osmanlı İmparatorluğu’nda ehl-i hiref, özellikle küçük el sanatlarıyla uğraşan kimseler olarak tanımlanmıştır (Yaman & Akdemir, 2004). Şehirli esnaf için kullanılmıştır (Kal’a, 1998). Aynı isimle Osmanlı Sarayı’nda da

maaşla çalıştırılan bir zümre vardır (Erdoğan, 2009). Saray’da bir ehl-i hiref örgütü ilk kez 1471 yılında ortaya çıkmıştır (Mortan & Küçükerman, 2011). Saray Ehl-i Hiref topluluğu, devşirmeler arasında sanata yetenekli olan gençlerin seçilmesiyle oluşturulmuştur (Meriç, 1953). Bu kişiler yevmiye üzerinden üç ayda bir maaş alırlardı. Bazı işlerde, işe Saray’ın ehl-i hirefi dahilindeki ustalar yeterli olmazsa, çarşı esnafından ustalar da ücret karşılığında geçici olarak Saray tarafından kiralanmıştır (Derman, 2007).

İlerleyen yıllarda Saray ehl-i hiref’inin yalnızca devşirmelerden oluşturulması geleneği kaldırılmış ve sıradan Osmanlı tebaası da yetenekli olduğu sürece Saray’daki Ehl-i Hiref’e alınır olmuştur (Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 1998). On yedinci yüzyıla gelindiğinde Saray ehl-i hireflerinin sayıları iki bini bulmuştur (Uzunçarşılı, 1986). Bu sayının çokluğu bize Saray ehl-i hireflerinin büyük bir bölümünün Saray dışında çalıştığını göstermektedir.

Saray ehl-i hirefleri arasında Saray’ın mücevher ihtiyacını karşılayan organizasyonun başında Kuyumcubaşı bulunur. Kuyumcubaşı hiçbir dönemde devşirmeler arasından seçilmemiştir. Bu makam daima saray dışındaki kuyumcu esnafının ustaları arasından tayin edilmiştir. Kuyumcubaşı’nın görevi saray kuyumcularına gözcülük etmek ve onları yetiştirmektir. Yine Saray için satın alınacak mücevherler ile yabancı devletlere ve hükümdarlara armağan edilmek üzere yaptırılan mücevherler de Kuyumcubaşı tarafından incelenmiş ve yine bu kişi tarafından söz konusu mücevherlere değer biçilmiştir.

Saray ehl-i hiref’inin Kuyumcubaşı liderliğindeki mücevher organizasyonunun altında, mücevherciliğin farklı dallarıyla uğraşan zergeran, zernişani, foyager ve

hakkâkan adlı bölükler bulunur (Ülgen, 1999). Bu bölükler Saray'ın birinci avlusunda çalışırlar (Çağman, 1998). Zergeran bölümü altın işçiliği ile uğraşır, zernişani bölümü yarı değerli taşlar üzerinde altın kakmacılığı yapar, hakkakân bölümü değerli taşları işler ve taşları yontar, foyagen bölümü de taşları parlatır. Saray için çalışan mücevher ustaları, Sultan ile ailesi ve Saray mensupları için mücevher ve eşya ürettikleri gibi, yurt dışına hediye olarak gidecek takı ve eşyaları da hazırlarlar (Komisyon, 2006). Saray'ın ehl-i hiref cemaati, mücevhercilik sanatına ve tekniğine ilişkin olarak Kapalıçarşı'dan oldukça etkili bir şekilde yardım ve bilgi almıştır (Mortan & Küçükerman, 2011). Kapalıçarşı, Topkapı Sarayı'nın ehl-i hiref kadrosu ile mücevher konusunda çeşitli “eğilimler” (trendler) yaratmak üzere sıkça işbirliği yapmıştır (Mortan, 2007).

Yukarıda sözü edilen 1501 yılında çıkarılan İhtisab Kanunnamesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'daki esnafa ilişkin yapılan ilk atıftır zira İstanbul'un alınışından on altıncı yüzyılın başındaki bu belgeye değin esnaflara ilişkin açık bir belge bulunmamaktadır fakat esnaflardan söz eden bu on altıncı yüzyıl Kanunnamesi'nde bile lonca ya da benzeri bir örgütten söz edilmemektedir (Bayram, 2012). Yine bu Kanunname'den yalnızca bir yıl sonra Bursa'da 1502 yılında padişah II. Beyazid tarafından, devletin üretim ve piyasa standartlarını belirlemek üzere resmi olarak yaptırdığı fiyat araştırması sırasında yine hiçbir lonca yetkilisine dair bir kayıt bulunmamaktadır (Faroqi, 2009). Kanunname-i İhtisab-ı Bursa isimli bu belge bugün Türk Standartları Enstitüsü'nün ilk yazılı belgesi olarak kabul edilmektedir. 1502 tarihli bu kanunnamede el sanatlarıyla ilgili olarak dokuma kumaşlar, giysiler, kuyumculuk ve bakırcılık gibi zanaat dalları incelenmiştir. Yapılan bu soruşturmada dokuma kumaşların çözgü tellerinde azalmalar tespit edilmiş, kalitesinin düştüğü saptanmış ve bunun üzerine kumaşların çözgü tellerinin ne olmasını gerektiği hakkında kararlar

alınmıştır. Giysilerle ilgili bölümde ise giysilerin etek boyu ve kol boyunun bile uzunluklarının ne kadar olması gerektiği belirtilmiştir. Böylece bugünkü anlamıyla dünyanın ilk yazılı standart belgesi oluşturulmuştur. Buna rağmen ortada henüz ne lonca ne de bir lonca yetkilisi vardır.

Anlaşılan o ki, on altıncı yüzyılın başında loncalar hala gelişme dönemindedirler ve daha sonraki zamanlarda oldukça karakteristik hale gelecek olan yetkililer o zamanlar henüz yalnızca yeni yeni sahneye çıkmaya başlamışlardır. On altıncı yüzyılın ortasında bile en çok denetim altında tutulan iş kollarından birisi olan fırıncılığın bir lonca örgütü bulunmamaktadır. Bu durum, hırfet sözcüğünün zanaatkarlığın kendisine gönderme yapmasına karşın, resmi bir lonca örgütünü kapsamıyor oluşundan kaynaklanmaktadır. Loncaların varlığına ilişkin en doğrudan kanıt kethüda'ların eylemleridir. Oysa on altıncı yüzyılın ortalarında yerel zanaatkarlarla bire bir iletişime geçen kişi kethüda değil, kadı ya da muhtesibdir (İnalçık, 2004).¹⁰ Fakat aynı yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise Bursa'da bazı loncaların daha gelişmiş bir örgüt yapısına kavuştuğu ve lonca sisteminin artık bu kentte rayına girdiği görülmektedir (Faroqhi, 2009).

Loncalar üzerine on altıncı yüzyıldaki bilgiler göreceli olarak bu kurumun nadir görüldüğünü gösterse de, on yedinci yüzyıldan itibaren loncalar üzerine pek çok Osmanlı kentinde sistemli ve azımsanamayacak nitelik ve nicelikte üretilmiş belgeler bugün elimizdedir (Yıldırım, 2008). On yedinci yüzyıldan itibaren lonca sistemi öylesine yaygınlaşmıştır ki, o dönemlerde tüm nüfusun gelişkin bir lonca sistemi içerisinde örgütlendiği sonucuna varılabilir (Baer, 1970).

¹⁰ Muhtesib'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki asli işi pazar yerinde hilekarlığı önlemek, hisbe (ihtisab) kurallarını uygulamak ve açıklanan fiyat listelerine uyulmasını sağlamaktır. En önemli görevlerinden birisi pazardaki ağırlık ve uzunluk ölçülerinin doğruluğunu kontrol etmektir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda on sekizinci yüzyıla değin loncalar aslında lonca ismi ile değil, “esnaf” terimi ile isimlendirilmişti (Bayram, 2012). Bu nedenle on sekizinci yüzyıldan önceki hiçbir belgede lonca sözcüğü kullanılmamıştır (Baer, 1963). Faroqhi Osmanlıların esnaf birliklerini belirtmek için “hurfet” sözcüğünün kullanmalarına karşın, bir noktada bu sözcüğün kullanım dışı kaldığını ve yerine “lonca” sözcüğünün geçtiğini dile getirmektedir (Faroqhi, 2009). Berkes’e göre “hurfet” sözcüğünün “lonca” sözcüğü ile yer değiştirmesinin temelleri on sekizinci yüzyılda Müslüman olan zanaatkarlarla, Müslüman olmayan zanaatkarların esnaf birliklerini ayırmaları sonucunda gayri Müslim olan zanaatkarların kendi odalarına, İtalyanca’dan alınan sözcükle “lonca” demeye başlamalarıyla atılmıştır (Berkes, 1976). Zira daha önce de bahsedildiği üzere loncalarda Müslüman ve gayri Müslim esnafı birlikte bulunabiliyorlardı. Fakat sonraları bu durum bazı sıkıntılar ortaya çıkarmış ve 1768’den itibaren ayrı loncalar halinde teşkilatlanmaya gidilmiştir (Yazıcı N. , 1996).

Müslüman esnaflar ile Müslüman olmayan esnafların loncalarda ne şekilde yer aldıklarına dair bir başka iddia da Gibb ve Bowen tarafından ileri sürülmüştür. Bu sava göre Osmanlıların İstanbul’u ele geçirmesinin ardından, İstanbul’da hali hazırda bulunan Hristiyan loncaları, zafer sahibi Müslüman loncaları tarafından yutulmuş ve Müslüman esnaflar ile Müslüman olmayan esnaflar ortak loncalarda birleşmişlerdir. Fakat on yedinci yüzyılın ortalarından itibaren bu iki toplumsal cemaat arasındaki ilişkiler daha az dostane bir biçime dönüşmüş ve bu iki zümre farklı loncalarda bir araya gelmeye başlamışlardır. Daha sonra da Müslüman olmayan esnaflar kendilerine Müslüman olmayan yöneticiler ve memurlar seçme hakkına sahip olmuşlardır (Gibb & Bowen, 1950). Fakat daha önce anlattığımız süreçlerden ve gelişmelerden ötürü Gibb ve Bowen’in Müslüman ve Müslüman olmayan kesimlerin ayrı loncalarda bir araya

gelmeleri süreci doğru gözükse de, bu tarih on yedinci yüzyıl ortalarına değil, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına denk gelen 1768 tarihi olmalıdır. Zira 1768 tarihi, Osman Nuri'nin sağladığı bir belge aracılığıyla teyit edilebilmektedir (Baer, 1970). Yine Faroqhi'nin yaptığı çalışmalara göre on yedinci yüzyılda İstanbul ve Kahire loncalarında yalnızca Müslüman esnaflar veya yalnızca Müslüman olmayan esnaflar tarafından icra edilen zanaatlara da rastlanıyor olsa da, genellikle loncalar aynı yerde aynı işi yapan esnafları din ayrımı yapmaksızın bir araya getirmiştir (Faroqhi, 2004). Dolayısıyla Müslüman esnaflar ile Müslüman olmayan esnafların loncalarını ayırdığı tarih olarak on sekizinci yüzyılın ikinci yarısını almak daha doğru görünmektedir.

Osmanlı dış ticaret ve maliye siyasetinin on yedinci yüzyılda merkantilist ticaret siyasetine tamamıyla karşıt olan tutumu, imalat sanayisinin kalıplaşmasına ve güçsüzleşmesine yol açan en önemli etken olmuştur. Yurt içerisinde arz fazlası yaratacak şekilde çok ve kaliteli ürün üretip, bu arz fazlasını ihracat yoluyla tüm dünyaya pazarlayarak yurt içerisine kıymetli maden akışı sağlayan merkantilist ülkelerin izlediği siyasetten uzak kalan Osmanlı İmparatorluğu'nda, ihracatın devlet eliyle teşvik edilmesi siyasetinden Tanzimat'a değin habersiz kalmıştır (Berkes, 1970).

On dokuzuncu yüzyılda sanayi devrimi tüm Avrupa'da üretim biçimlerini değiştirip, verimliliği çok büyük oranlarda arttırıp, önemli arz artışları sağlanmasına olanak tanırken, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki imalatın büyük oranda el emeğiyle gerçekleştirilmesine devam edilmiştir. Bu durum Avrupa ürünleri ile Osmanlı ürünleri arasında hem kalite hem de fiyat bağlamında önemli bir fark yaratmış ve Osmanlı imalatçılığının hem yerel pazardaki hem de dünya pazarındaki yerini küçülmüştür. Bu anlamda yeni ve kitlesel bir üretim biçimi getiren sanayi devrimi, geleneksel el

sanatlarının varlıklarını sürdürebilmeleri önünde büyük bir engel oluşturmuştur. Kapalıçarşı'daki el işi mücevher üretimi de bu gelişmeden önemli ölçüde etkilenecektir.

3.2.2. Sanayi Devrimi

Sanayi devrimi, yeryüzünün yaşadığı sınırlı sayıdaki küresel dönüşümlerden birisidir. Dünyada sanayi devrimi ile başlayan süreç, Toffler'in “üçüncü dalga” dediği akımla birlikte üretim ilişkilerini kökünden değiştirmiştir (Toffler, 1981). Sanayi devrimini sağlayan olgu, üretimin eski yöntemlerin verimliliklerinin yükseltilerek artırılması değil, üretim yöntemlerinin belirgin ve devrimci bir şekilde değiştirilerek artırılması olmuştur (Hobsbawm, 1998). Bu dönüşümün özü üretimin makineleşmesi ve daha da önemlisi makinelerin harekete geçirilmesinde insan ya da hayvan gücü dışında bir güç kullanılmasıyla birlikte üretim sürecinin karakterinde meydana gelen değişimdir (Dobb, 1992). Ana akım üretim biçimini temsil eden el sanatları, bu süreç çerçevesinde marjinal üretim şekline dönüşmüştür ve sanayi üretimi karşısında rekabet etme gücünü yitirmiştir. Bunun nedeni makineleşmiş yeni üretim biçiminin, geleneksel el sanatları aracılığıyla gerçekleştirilen üretim biçimine oranla daha düşük maliyetle daha yüksek kalitede ve daha çok sayıda üretim yapabilmesidir.

Sanayi devrimi sonrasında bir anda hızla artan dünya mal arzı sayesinde dünya ticareti de ani bir sıçrama göstermiş ve güçlenen bir hiyerarşik yapıya bürünmüştür. Bu hiyerarşinin üst basamaklarında sanayileşmiş Avrupa toplumlarıyla ABD ele geçirirken, alt basamaklarında ise geleneksel üretim biçimlerinin egemen olduğu üçüncü dünya ya da çevre ülkeleri yer almıştır (Pamuk, 1997). Osmanlı İmparatorluğu da bu hiyerarşik yapı içerisinde kendisine ancak alt basamaklarda yer bulabilmiştir.

Sanayi devriminin ardından Avrupa’da Napolyon Savaşları ile birlikte kaybolan barış ortamı, ticareti de olumsuz etkilemiştir ve İngiltere gibi sanayi ülkelerinin ihracatları gerilemiştir (Quataert, 2004). Bunun sonucu olarak da on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde İngiltere bir üretim fazlası bunalımına girmiştir (Kasaba, 1993). Elde edilen üretim fazlasının ancak küresel çapta pazarlanarak eritilebilecek olması, İngiltere’yi küresel ticaretin kolaylaştırılması ve serbest ticaret önündeki tüm ekonomik ve bürokratik engellerin kaldırılmasını savunmaya itmiştir. İngiltere’nin peşinden de Fransa, ABD ve Almanya gibi devletler aynı yolda ilerlemişler ve benzer ilkeleri savunmuşlardır (Kazgan, 2002). Bununla birlikte kendi ekonomilerini İngiltere’nin ekonomik hegemonyasından koruyabilmek için, İngiltere ile olan dış ticarete korumacı bir ekonomi siyaseti izlemişlerdir (Zürcher, 1996).

Fakat dünyadaki diğer ülkelerle dış ticaret söz konusu olduğunda, Batılı ülkeler İngiltere’nin önderliğinde, söz konusu ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları imzalayabilmek için zaman zaman silahlı güce, zaman zaman da tehditkar siyasete başvurmışlardır. Örneğin 1827 yılında Fransa ve Rus donanmaları ile ortak hareket ederek Navarin’de Türk donanmasını yok eden İngiltere, savunmasız kalan Osmanlı İmparatorluğu’nu 1830’larda Rusya ve Mısır’daki Mehmet Ali tehlikelerine karşı korumayı önermiş ve bunun karşılığında Osmanlı İmparatorluğu’ndan bir serbest ticaret anlaşması imzalamasını istemiştir (Avcioğlu, 1968). Yani Osmanlı İmparatorluğu, kendi toprak bütünlüğünü koruyabilmek uğruna, İngiltere’nin askeri ve siyasal desteğini sağlayabilmek için bu ticaret antlaşmasını imzalamak zorunda bırakılmıştır. (Pamuk, 1997). Yine aynı tarihlerde İngiltere Çin pazarını kayıtsız şartsız kendi mallarına, tüccarına ve sermayesine açabilmek için 1839 ve 1842 arasında üç yıl boyunca Çin’le

savaşmış ve Afyon Savaşları adı verilen bu savaş sonunda Çin’le Nankin (Nanjing) Anlaşması’nı imzalayarak amacına ulaşmıştır (Kasaba, 1993).

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında 1838 yılında imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli mallar için uyguladığı ihracat yasağını ortadan kaldırmıştır ve savaş dönemlerinde maliyeye ek gelir sağlamak amacıyla dış ticarete uygulanan olağanüstü vergilere son vermiştir. Balta Limanı Antlaşması’ndan önce hem ihracattan hem de ithalattan yüzde 3 oranında vergi alan Osmanlı İmparatorluğu buna ek olarak hem yerli hem de yabancı tüccarlara mallarını İmparatorluk içerisinde bölgeler arası transferde bir de yüzde 8’lik bir iç gümrük vergisi tahsil etmektedir. Ancak 1838 Antlaşmasıyla birlikte ihracata uygulanan vergiler yüzde 12’ye çıkarılmış, ithalattan alınan vergi ise yüzde 5’e düşürülmüştür. Ayrıca yerli tüccarlar iç gümrükleri ödemeye devam ederlerken, yabancı tüccarlar bu vergilerden muaf olmuşlardır. Böylece yabancı tüccarlara önemli bir ayrıcalık tanınmıştır. Söz konusu antlaşmayla, Osmanlı İmparatorluğu bağımsız bir dış ticaret siyaseti izleyebilme hakkından vazgeçmiştir (Pamuk, 1997). Üstelik 1838 Ticaret Antlaşması tek başına kalmamıştır ve 1838-1841 yılları arasında Fransa, Alman Prenslikleri, İskandinav ülkeleri, İspanya, Hollanda, Prusya ve İtalyan Krallığı ile imzalanan benzer antlaşmalar bunu izlemiştir (Cem, 1970). Dahası, Osmanlı İmparatorluğu’nun 1860-1861 yıllarında yaşadığı mali bunalım ve Lübnan siyasi krizi sayesinde Avrupalı devletler, Osmanlı İmparatorluğu’nun ihracattan aldığı gümrük vergilerini yüzde 1’e düşüren bir değişiklik maddesi imzalatmışlardır (Pamuk, 1997, s. 165). Böylece Osmanlı İmparatorluğu Avrupa’nın kitlesel sanayi ürünleri için tam anlamıyla savunmasız bir pazara dönüşmüştür. Zira Osmanlı İmparatorluğu’nda o dönemde bir sanayi bulunmamaktadır ve üretim el sanatlarıyla gerçekleştirilmektedir (Eldem, 1994, s. 57). Ucuz, kaliteli ve

bol sayıdaki sanayi ürünleri karşısında göreceli olarak pahalı, fakat daha mütevazı ve yetersiz sayıdaki arzıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki el sanatları rekabet edebilecek bir konumdan çıkmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı serbest ticaret antlaşmaları sayesinde İmparatorluğun dış ticareti 1830 ile 1870 yılları arasında tam beş kat artmıştır. İthal edilen İngiliz sanayi ürünlerinin düşük fiyatları yerel zanaatların yaşamlarını oldukça güçleştirmiştir (Zürcher, 1996).

Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayi devrimine geçememesinin yapısal nedenlerinin ilki, İmparatorluğun henüz tarım devrimini bile gerçekleştirmemiş olmasıdır. Sanayileşmenin gerçekleşebilmesi için zorunlu olan toprakta özel mülkiyetin pekişmesi, işletme ölçeğinde kümelenme ve yoğunlaşma, tarım dışına itilen bir emek fazlalığı ve tarımda verim artışı sonucu kentleri besleyecek bir artığın oluşması ve hızlı artan nüfus miktarı gibi gelişmeleri sağlayamamasından kaynaklanmaktadır (Toprak, 2009). Varolan nüfus da genellikle seyrek bir şekilde yerleşmiştir ve bu durum bölgeler arası ürün transferlerini çok zahmetli ve maliyetli bir hale getirdiği için tarımda modern üretim biçimlerini değil, ilkel üretim biçimlerini özendirmiştir (Quataert, 2004). Bu durum da sanayinin oluşabilmesi için gerekli olan sermayenin ve insan gücünün meydana gelmesini engellemiş ve sanayinin gelişimini özel sektöre ve piyasa ekonomisine değil, devletin doğrudan yatırımlarına terk etmiştir.

Yine kalifiye işçi bolluğu, hammadde sağlanmasına dair uygun ortam ve yeterli bir sermaye piyasası gibi şartların da Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunmuyor oluşu, İmparatorluk'ta bir sanayi devrimi gerçekleşmesinin önünü tıkamıştır (Eldem, 1994).

Sanayinin ortaya çıkabilmesi için bir diğer çok önemli unsur da taleptir. Zira mal ve hizmet talebinin sınırlı kaldığı bir ortamda üretim maliyetlerini aşağıya çeken geniş

ölçekli üretim kapasitelerinin oluşması mümkün olmamaktadır. Bu nedenle de mal ve hizmet talebinin dar olduğu yerlerde zanaat her zaman sanayiye üstün gelmektedir. (Toprak, 2009).

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi devletin loncalara karşı tutumunda belirgin bir değişiklik meydana gelmiştir. Bunun her şeyden önce değişen üretim biçimi ile ilgisi vardır. Devlet Avrupa üretimini temel alarak modern fabrikalar kurmak girişiminde bulunarak, geleneksel üretimden artık ümitli olmadığını göstermiştir. Loncalar merkezi devlet açısından sarayın, ordunun ve büyük kentlerin iâşesi adına büyük önem taşımaktadır fakat değişen üretim biçimi ile loncalarda üretilen mal ve hizmetler hem çağın gerisinde kalmakta hem de daha pahalıya mal olmaktadır. Bu nedenle talep on dokuzuncu yüzyılda lonca üretimlerinden, Avrupa üretimlerine kaymıştır ve 1838'de İngiltere ile yapılan Serbest Ticaret Antlaşması sayesinde uluslar arası ticaret konusunda da pek çok yenilik ve kolaylık gerçekleştirilince mamul malların ithalatı hızla genişlemiştir ve artık lonca üretimine ihtiyaç kalmamıştır.

Yeniçerilerin kaldırılmasıyla birlikte devletin tüm kontrolünü eline geçiren ve iktidarı ele alan Osmanlı bürokrasisi siyasette ve ekonomide liberal bir yol izlemeye başlamış ve devleti, sosyal ve ekonomik kurumlar üzerinde daha az kontrolü olan daha seküler bir yapıya dönüştürmeye çalışmışlardır. Böylece Osmanlı topraklarının klasik çağının başlıca üretim organizasyonu olan loncalar, önemli ıslahat süreçlerine maruz kalmışlar ve loncaların çoğu dağılmış, üyeleri bireysel girişimcilere dönüşmüştür. Artık esnaf yalnızca hammadde alımındaki geleneksel imtiyazlarını ve özellikle vergi konusundaki çeşitli devlet desteklerini yitirmemiş, aynı zamanda Tanzimat rejiminin yeni ekonomik reformlarının da öznelere dönüşmüştür (Yıldırım, 2000). Görünen

odur ki, lonca üretiminin dış rekabete karşı korunması artık merkezi devlet için önemli bir öncelik taşımamaktadır (Pamuk, 1997). Mamul mallar üretiminin dış rekabete karşı korunması için toplumun diğer kesimlerinden de önemli bir talep gelmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine değin sanayi devriminin teknolojisini kullanarak yatırım yapmaya hazırlanan yerli bir sermayedarlar sınıfından söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle yerli sanayinin korunması düşüncesi ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru gündeme gelmeye başlamıştır.

Yine Osmanlı İmparatorluğu'nda erken modern dönemde lonca temelli üretim biçiminden ayrı bir şekilde ele alınamayacak olan tekellerin (inhisar) kaldırılması Tanzimat reformlarının başlıca hedeflerinden birisini oluşturmuştur (Yıldırım, 2008). Loncaların bir malı imal etme ve satma hakkına özellikle sahip olması hem devlet hem de esnaflar açısından çeşitli yararlar sağlamıştır. Bazı lonca başları vergilerin tahsil edilip hazineye gönderilmesine yardım eder, loncalar malların devlete ve tüketicilere sevk edilmesini kolaylaştırır. Bunun karşılığında da devlet onlara pazarlarda tek satıcı olmayı ve hammadde temininde yardım yararlarını sağlamaktadır (Quataert, 2004). Tanzimat dönemi reformlarıyla devletin loncalar üzerindeki denetimini sağlayan narh düzeni ve gedik uygulamalarına son verilince, loncaların tekelci konumları da ortadan kaldırılmış olur. Loncalar ve gedikler ancak 1839'da kaldırılmıştır. Fakat bu bile resmiyette bir kaldırılış olmuştur. Devlet bu usulden vazgeçtiği halde, esnaf onu devam ettirmiştir. Loncalar ve gedikler Meşrutiyet'e kadar yaşamıştır. Çok eski bir ortaçağ usulü olan narh usulü de çok direnme gücü gösteren bir uygulama olmuştur. Bu usul ancak 1865'te kaldırılmıştır (Berkes, 1970).

On dokuzuncu yüzyıl boyunca loncalar çevresinde örgütlenen zanaatkarlar özellikle tekstil gibi ithal mallarının rekabetiyle karşı karşıya bulunan dallarda sürekli olarak gerilemiştir. Lonca yapılı zanaat çözülmeye yüz tutmuştur. Kethüdalığın sınırlayıcı, denetleyici üretim biçimi bırakılmış ve tarım dışı üretimde bir serbestlik tanınmıştır. Sanayi toplumu ölçüleri giderek Osmanlı toplumunda yer etmeye başlamıştır (Toprak, 2009). Ancak başkentte devlet loncaları siyasal olarak desteklemeyi sürdürmüştür. Bu sayede loncaların ortadan kalkmaları da yirminci yüzyıla kadar ertelenebilmiştir (Pamuk, 1997).

Böylesi bir ortamda özel sektörün bir sanayileşme atağı yapamayacağı açık olduğu için, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sanayileşme girişimleri de hep devletten gelmiştir. Ülkede sanayi tesisi kurmak için yeterli özel sermaye bulunmadığı için bu sermayeyi devlet kendi kasasından ya da borçlanarak karşılamış, kalifiye işçi ve mühendis yokluğunu Avrupa'dan işçiler ve mühendisler getirterek çözmeye çalışmış ve ülkede henüz yeterli olmayan talebi sağlamak için de talebi bizzat kendisi oluşturmuştur. 1840 yılından önce İstanbul ve civarında kurulan tüm fabrikalar istisnasız bir şekilde devlet tarafından kurulmuştur (Quataert, 2004). Bu çerçevede 1827 yılında Eyüp'te bir iplik bükme, Beykoz'da bir tabakhane ve bir çizme fabrikası kurulmuş, 1835'te elle yapılan başlık imalatının yerine bir fes fabrikası açılmıştır. İslimiye'de bir yün bükme ve yünlü kumaş dokuma fabrikası inşa edilirken, Tophane ve Dolmabahçe'deki top ve tüfek imalatında buharlı makinelerin kullanılmasına başlanmıştır. Bu yatırımların tümü Avrupa teknolojisini yani sanayi devrimini İmparatorluğa getirebilmek adına devlet finanse etmiştir (Clark, 1974).

İmparatorluk 1840'larla 1850'ler arasında sanayiye desteklemeye devam etmiş ve İstanbul'un batısında bir demir dökümhanesi, torna ve tesviye, iplik bükme, dokuma atölyeleri, matbaa ve tersaneyi bir araya getiren bir "sanayi parkı" meydana getirmiştir. 1850'lere gelindiğinde devlet fabrikalarında yaklaşık olarak 5 bin işçi çalışmaktadır ve bu fabrikalar Avrupalılar tarafından işletilmektedir (Quataert, 2004). Devlet sanayileşme konusunda gerçekten bir mücadele vermiştir. Dönemin Sadrazamı Reşit Paşa 1866'da bir "İslah-ı Sanayi Encümeni" oluşturmuş ve Avrupa'da kurulan büyük fabrikalar karşısında el emeğine dayanan imalatın yaşamasına imkan bulunmadığı kanısına vararak, Osmanlı İmparatorluğu'nda da büyük sanayinin oluşturulması gerekliliği üzerinde durmuş ve bunun gerçekleşebilmesi için çeşitli önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler arasında esnaf zümrelerinin birleşerek şirketler oluşturması, ürünlerin nitelikleri ve fiyatları bakımından standartlara bağlanması, gümrük vergilerinin arttırılması, sanayi okullarının açılması ve yerli malların halka tanıtılması gibi düşünceler vardır (Eldem, 1994, s. 59). Görüldüğü üzere bu düşünceler fabrikalar kurmaktan çok çökmeye yüz tutmuş zanaat birimleri arasında dayanışmayı sağlamayı amaçlamaktadır. Esnafın eskisi gibi dağınık bir biçimde üretimini sürdüreceğine, ortak sermaye koyarak şirketleşmesi arzu edilmiştir. Yani aslında burada Osmanlı'nın lonca geleneğinin yeniden canlandırılması niyeti bulunmaktadır. Ancak sanayi devriminin gerçekleşmiş olduğu bir çağda artık kar hadlerinin, satış fiyatlarının merkezi olarak tespit edilmesi ve standartlaştırılması gibi girişimler liberal çağın ekonomik ölçülerine ters düşmektedir ve bu nedenle de İslah-ı Sanayi Encümeni girişimi kısa ömürlü ve başarısız olur (Toprak, 2009). Kurulan şirketler faaliyete geçirilememiş, hükümetin çabalarına karşın gümrük vergilerini değiştirmek mümkün olmamıştır (Quataert, 2004).

Özetle, Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri de ekonomik üretim biçimlerindeki bu geri kalmışlığı fark ederek 1830'lar ve 1840'larda Avrupa'dan en son teknolojiyi kullanan makineler ithal ederek devlet mülkiyetinde olan bir dizi yeni ve modern fabrikalar kurmuşlardır. Ancak lonca sistemi içerisinde yetiştirilen elemanların, gelişen teknolojiye ve üretim biçimlerine uyum sağlamakta zorlanmaları üzerine Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde açılan yeni fabrikalara Avrupa'dan yüksek ücretlerle yabancı mühendisler, teknisyenler ve işçiler getirilmeye başlanmıştır. Ancak ürettikleri mallar devlet tarafından satın alındığı ve böylece ithal malların rekabetinden korundukları halde bu fabrikaların büyük bir bölümü işletilememiştir ve neredeyse yeni fabrikaların tümü kısa bir süre sonra üretimlerini durdurmak zorunda kalmışlardır (Pamuk, 1997).

Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'da meydana gelen sanayi devrimine yanıt verememiştir. Devlet eliyle sanayileşme toplumsal bir talebe değil, devletin ve askeri kurumların taleplerine yanıt vermeye çalışmıştır fakat gerekli yapısal şartlar oluşmadığı için başarı sağlanamamıştır. Serbest ticaret antlaşmalarıyla küresel ticarete açılan Osmanlı İmparatorluğu sürekli olarak dış ticaret açığı vermeye başlamıştır. Milli gelir yeterince yükselememiş ve İmparatorluk geri kalmayı sürdürmüştür. Yabancı sanayi ürünleri karşısında, el sanatlarıyla üretilen yerli ürünler rekabet güçlerini yitirmişlerdir. Böylece önce dış pazarlardaki paylarını kaybetmişler, ardından da iç pazarda yabancı rakiplerine yenilmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mücevhercilik sanatı da sanayi devriminin sarsıcı etkisinden payını almıştır. Özellikle on altıncı yüzyılın ikinci yarısında en görkemli dönemini yaşayan Osmanlı mücevhercilik sanatı, on yedinci yüzyıldan itibaren kendi

özgün biçiminden yavaş yavaş vazgeçmeye başlamış ve Avrupa etkisine girmiştir (Şenocaklı, t.y.). Bu yön değiştirmede Avrupa ürünlerinin genel anlamda kazandığı itibarın mücevher sektörüne yansımalarının önemi büyüktür. Yine Avrupa’da önce askeri, ardından da sivil giyim biçimlerinin ve kalıplarının değişmesiyle birlikte giyim modası da tümüyle değişmiştir ve söz konusu bu değişim, her türlü takı ve mücevherin de hem anlam, hem de değer bakımından değişmesini beraberinde getirmiştir (Mortan & Küçükerman, 2011).

On dokuzuncu yüzyılda, iç ve dış piyasalarda Avrupa mücevher tasarımlarının talebinde bir yükseliş söz konusudur ve Osmanlı mücevher üreticisi ustalar da bu eğilimi fark ederek ürünlerini bu doğrultuda biçimlendirmeye başlamışlardır. Burada önemli olan nokta, sanayi devrimiyle birlikte değişen Avrupa üretiminin talebi de dönüştürmesi ve Avrupa tasarımlarına sektör ayırt etmeksizin bir itibar getirmesi sonucu söz konusu etkinin mücevher sektöründe de hissedilmesidir. Osmanlı İmparatorluğu’nda sanayi devriminin bir sonucu olan makineleşmenin Avrupa’ya oranla oldukça gecikmesi, İmparatorluk içerisinde bir el sanatı olarak gerçekleştirilen mücevherciliğin makineleşmesini engellemiştir (Öcal, 2009). Bu da iç piyasa için üretim yapan mücevher ustalarının geleneksel lonca teşkilatı bağlamında gerçekleştirdikleri üretim biçimini koruyabilmelerini sağlamıştır. Yine İstanbul’un oldukça kalabalık olan nüfusunda üretken ve yaratıcı unsurun sınırlı olmasına karşın, memurlar, askerler ve din adamları gibi ekonomik açıdan yalnızca tüketici konumunda bulunan bireylerin oldukça çok sayıda olması kenti bir üretim değil, bir tüketim ve bir ticaret merkezi haline sokmuştur. Bu yüzden İstanbul sınırlı arzın bulunduğu önemli bir talep merkezidir. (Mantran, 1990). Söz konusu durum Osmanlı İmparatorluğu’nun sağladığı tekel imtiyazları ve loncaların sahip oldukları benzer haklar sayesinde el

yapımı mücevher üreten esnafı da önemli ölçüde korumuş ve yurt dışından gelen mallara karşı avantajlı kılmıştır. Bununla birlikte Londra ve Paris gibi kentlerde seri olarak üretilen mücevher ve takıların fiyatları göreceli olarak oldukça ucuzlamıştır ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mücevher üreticileri kendilerini bu rekabetten ancak bürokratik engellerle koruyabilmektedirler (Pala, 1995).

Fakat on dokuzuncu yüzyılda sanayi devriminin güdümüyle dünyayı küresel tek bir pazar haline getirmek için uğraş veren Avrupa devletleriyle imzalanan ticaret antlaşmaları sonucu Osmanlı İmparatorluğu loncalara sağladığı imtiyazları daha fazla koruyamamış, tekellilik imtiyazları rafa kaldırılmış ve böylece yurt içi üreticiler sanayi devrimi ürünleri ile ekonomik rekabette baş başa kalmıştır. Böylece Avrupa'nın mücevher üretimi konusunda makineleşmeye geçmesiyle birlikte, dış piyasalarda zaten rekabet gücü oldukça azalmış olan el yapımı Osmanlı mücevherleri, on dokuzuncu yüzyılda gerçekleştirilen serbest ticaret antlaşmalarının sonucunda mücevher ithalatlarının yapılmasının kolaylaştırılması ve loncaların imtiyazlarının her geçen gün azalmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun iç pazarında da önemli bir gerileme yaşamıştır. Avrupa ürünleri rekabetçi fiyatlarının yanı sıra, kültürel bir rüzgarla birlikte Osmanlı insanının mamul ürün beğenilerini de hızla etkisi altına almış ve genel beğeniyi Osmanlı mücevherlerinden, Avrupa mücevherlerine doğru kaydırmıştır (Sezgin, 2004, s. 13). Bununla birlikte yine de el yapımı mücevher ustalığı o dönemde, yirminci yüzyılın sonlarında uğrayacağı kadar büyük bir tehdit altına girmemiştir. Geleneksel üretim yapan atölyeler küçülerek ya da sayıları azalarak üretim yapmayı sürdürmüşlerdir (Küçükerman Ö. , 1991, s. 18). Fakat gerileme apaçık bir şekilde başlamıştır.

3.2.3. Küreselleşme ve Sermaye Odaklı Üretim

Sanayi devrimi, küresel bir devrim yarattığı için çok önemsenmektedir.

Küreselleşmenin yapı taşlarından birisi olmuştur. Küreselleşme, dünya çapındaki sosyal ilişkilerin birbirlerinden son derece uzak yerel bölgelerdeki gelişmelerin bile karşılıklı olarak birbirlerini etkileyebildikleri kadar yoğunlaşması olarak tanımlanmaktadır (Giddens, 1996). Dünyanın çeşitli bölgelerindeki insanlar, toplumlar ve devletler arasındaki ilişkilerin ve karşılıklı etkileşimin artan işbölümü ve bunun getirdiği yüksek bağımlılık çerçevesinde giderek sıkılaşmasını ifade etmektedir (Bayar, 2008). Dünyanın bir bütün olduğuna dair bilincin şiddetlenmesidir (Waters, 2001). Bu anlamda küreselleşme ekonomik ve siyasi pek çok unsurun ve etkileşimin bir araya gelmesinden kaynaklanan karmaşık süreçlerin toplamı gibi gözükmemektedir (Zengingönül, 2005). Günümüzün dünyasını biçimlendiren en kapsamlı güçlerden biri olan küreselleşme, ulusal ekonomilerin ve üniter devlet yapılarını güçten düşürmekte ve giderek egemen paradigma haline dönüşmektedir (Ash & Thrift, 1995). Özellikle 1980'lerden bu yana küreselleşmenin kendisi de küresel bir kullanım bulmuştur (Robertson, 1992).

Daha on dokuzuncu yüzyılın sonlarında bile dünyada yalnızca ticaret odaklı olsa bile küreselleşmiş bir ekonomiden söz edilebilmektedir (Kartal, 2007). Söz konusu dönemde, uluslararası ticaretin önündeki engel ve tarifeler neredeyse yok edilmiş, küresel piyasaların bütünleştirilmesinde büyük yol alınmış, ulaşım maliyetleri oldukça düşürülmüş ve kişilerin uluslararası serbest dolaşımı için her türlü kolaylık sağlanmıştır. Ancak küreselleşmeyi destekleyen bu atmosfer, peşpeşe gelen iki dünya savaşının ardından önemli bir kesintiye uğramış ve ciddi bir gerileme yaşamıştır. Siyasi anlamda

radikal ulusçuluk, ekonomik korumacılık ve dışa kapalılık gibi eğilimler güç kazanmış, bu yıllar sırasında devletler birbirleriyle iş birliği yapmayı değil, birbirleriyle savaşmayı tercih etmiştir. Bu da doğal olarak küreselleşmeye ciddi bir sekte vurmuştur.

Ancak savaşın yaraları, küreselleşme için yeni bir fırsat doğurmuştur. İki dünya savaşı sonucu Avrupa’da yaşanan yıkım, bu acı tecrübenin bir daha tekrarlanmamasını sağlamak için ülkelerin yeniden işbirliğine gitmesine yol açmıştır. Bunun için atılan ilk adım Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg’un (Altılar) 1951’de imzaladıkları Paris Antlaşması ile kurdukları Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu olmuştur. Ayrıca aynı ülkeler, 1958’e kadar, ortak bir fiyat siyasetine sahip ve üretimin merkezden düzenlendiği bir ortak pazar kurma taahhüdünde de bulunmuşlardır (Berend, 2013). Bu gibi birleşme hareketleri arttıkça, dünyadaki ticaret hacmi ve sermaye akımları hızı hiç görülmemiş büyüklüklere erişmiş ve dünya yeniden bir küreselleşme sürecine koyulmuştur. Küreselleşme ekonomik kazanç elde etmek kadar, dünya barışının da bir koruyucusu olarak algılanmıştır.

Dünyada 1980 sonrasında ulaşımın ve iletişimin ucuzlaması, üretim biçimlerinin çok uluslulaşması, bilgi teknolojisinin önemli şekilde gelişmesi ve serbest ticarete engel teşkil eden bürokratik engellerin azalmasıyla birlikte mal ve hizmet ticareti hiç olmadığı kadar genişlemiş, bölgeler arası yatırımlar artmış ve ülkelerin ekonomik büyümeleri ciddi hız kazanmıştır (Berend, 2013). Çok uluslu şirketler ve bu şirketlerin gerçekleştirdikleri bütünleşmeler, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini küresel piyasalara açmaktadırlar (İncekara & Savrul, 2011). Bu durum da gelişmekte olan ülke ekonomilerinde küçük üreticileri piyasa ekonomisinin serbest rekabet ortamında büyük üreticilere karşı savunmasız bırakmakta ve rekabet avantajı bulunmayan bu küçük

üreticileri ya piyasadan tamamıyla çekilmeye ya da büyük üreticilerle bütünleşmeye itmektedir. Özellikle liberal ekonomi düşüncesinin 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından alternatifsiz kalışı, dünyadaki sermaye hareketini hiç olmadığı kadar hızlandırmış ve çok uluslu şirketlerin yatırım alanlarını dünya çapına yaymıştır (Danışoğlu, 2004). Bu durum küresel iş yapma biçimlerini iyice sermaye temelli hale getirmiştir. Ölçek ekonomisinin sağladığı avantajlar büyük işletmelere ciddi katkılar sağlarken, küçük işletmeleri tehdit etmektedir. Bunun sonucunda pek çok ülkede geleneksel el sanatlarına dayanan üretim biçimleri, uluslararası sermayenin küresel pazar için ürettiği kitlesel üretim biçimleri karşısında rekabet gücünü yitirmiştir.

Küreselleşme, sağladığı pek çok ekonomik faydanın, kolaylığın ve refahın yanında, üretim bağlamında el işi imalat yapan üreticiler ile küçük sermayeli üreticilerin küresel serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde büyük oyuncularla rekabet etmelerini olanaksız kılarak üretimi az sayıda büyük şirketin eline bırakma eğilimi taşımaktadır. Bu durum da, pek çok geleneksel üretim biçiminin ekonomik olmaması nedeniyle ortadan kaybolmasına yol açmaktadır. Türkiye’nin 1980’lerde uygulamaya başladığı liberal ekonomi siyaseti ülkenin ekonomik yapısını dönüştürmeye başlamıştır. İzlenen dışa bağımlı gelişme stratejisi, Türkiye’de çok ortaklı ve çok uluslu yeni yapılanmaların sektöre girişini hızlandırarak, yabancı sermayeli yatırımların önünü açmıştır.

Bu çerçevede, Türkiye’de de küresel üretim eğilimlerine uygun olarak üretimde el işçiliğinin ve yerel kültüre ait öğelerin etkisinin azaldığı ve el yapımı üretimi içeren geleneksel yapıdan, makine üretiminin arttığı bir imalat yapısına geçiş yapıldığı görülmektedir. Bu anlamda 1980’li yıllar Kapalıçarşı için de geleneksel üretimin terk edilmeye başlandığı bir dönem olmuştur (Eceral, Köroğlu, & Uğurlar, 2009).

Uluslararası ve ulusal büyük sermaye şirketlerinin mücevher üretiminde sermaye yoğun ve kitlesel üretime başlaması ve reklam, tanıtım, mağaza ağı, satış sonrası geniş hizmet olanakları gibi rekabet avantajlarını devreye sokmasıyla Kapalıçarşı'da el işi mücevher üretimi yapan imalathanelerin rekabet şansı kalmamıştır. Söz konusu süreç içerisinde büyük sermayelere sahip Türk mücevher şirketlerinin ortaya çıkışı, Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher üreten imalathaneler için çeşitli açılardan ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Küresel iş yapma biçimlerine uygun şekillerde organize olmuş bu yeni şirketler, sahip oldukları ölçek ekonomisi avantajını sonuna değin kullanmışlar ve hem hammadde alışlarında düşük fiyatlar elde etmişler, hem de tüketiciye birden çok satış alanında ulaşabilmeleri sayesinde daha yüksek satış miktarlarına ulaşmışlar bu sayede de daha düşük fiyatlarla ürün pazarlayabilmişlerdir. Yine 1980'ler sonrasında Türkiye'de bankacılık sektörünün de gelişmesiyle birlikte kredi kartlarının kalabalık ülke nüfusu arasında oldukça yaygınlaşması ve taksitli ürünlere olan büyük ilgiyi körüklemesi, sermaye açısından güçlü olan bu mücevher şirketlerinin kredi kartları aracılığıyla taksitli satışlar yapmasını mümkün kılmış ve onlara küçük işletmeler karşısında önemli bir avantaj daha sağlamıştır. Yine stoklu satış yapabilme kapasiteleri de büyük şirketlere mücevher hammaddelerindeki fiyat dalgalanmalarından korunabilme imkanı tanımaktadır. Tüm bu avantajlar karşısında düşük adetli biçimde, büyük sermayeden ya da finansal olanaklardan ve entstürmanlardan yoksun bir şekilde el işi ile mücevher üreten Kapalıçarşı'daki mücevher ustaları rekabet güçlerini yitirerek ya emekliye ayrılmışlar, ya başka iş kollarına geçmişler ya da onları dize getiren büyük sermayeli mücevher şirketlerine entegre olmuşlardır. Zira teknolojinin gelişmesi, üretimin makineleşmesi ve hammaddelerin giderek pahalılaşması gibi nedenler mücevher işleme sektöründe bağımsız kalarak rekabetçi üretim yapmak isteyen

mücevher ustalarının önüne çok yüksek bir sermaye engeli dikmiştir. El yapımı mücevher ustalarının çoğunun bireysel finansal kaynaklarıyla bu sermaye bariyerini aşamamış olması, Kapalıçarşı’da geleneksel yöntemlerle mücevher işleyen ustaların sayılarının dramatik bir şekilde azalmasına ilişkin temel ekonomik nedeni meydana getirmektedir. Söz konusu mesleğin yok olma aşamasına gelmesindeki en önemli nedeni de bu ekonomik dönüşüm oluşturmaktadır.

3.2.4. Turizmdeki Dönüşüm

Türkiye’de 1980’ler, ekonomi alanının her cephesinde olduğu gibi, turizmde de bir dizi atılımın ve yeniliğin gerçekleştirildiği yıllardır. Hem uluslararası çaptaki ekonomik gelişmeler, hem de ulusal ekonomi ve siyasi gelişmeler Türkiye’nin 1970’ler sırasında uygulamaya çalıştığı ithal ikameci politikaların artık sürdürülemeyeceğini göstermiştir. Türkiye 1979’a gelindiğinde ağır bir ekonomik bunalımdadır. Söz konusu ekonomik bunalımdan kurtulabilmek için ülke 1980 yılında 24 Ocak Kararları adı altında, Dünya Bankası ve IMF destekli bir istikrar programını yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. Bu program çerçevesinde Türkiye devletin ekonomideki rolünü azaltmayı, dış ticaretin serbestleştirilmesini, ekonomiyi daha çok piyasa güçlerine teslim etmeyi öneren liberal bir anlayışa geçer. İthal ikameci anlayış terk edilerek, kalkınma için gereken döviz elde edebilmek adına, ihracata yönelik kalkınma anlayışına geçilir. Bu çerçevede ülkeye döviz kazandıracak önemli bir sektör olarak turizm de devletin özel ilgi alanına girmiştir.

Aslında turizmin önemi 1980’lerden önce de Türkiye’nin hazırlamış olduğu kalkınma planlarında vurgulanmıştır (İlkin & Dinçer, 1991). Ancak 1980’le birlikte

Türkiye’ye giren döviz miktarını arttırmada turizmin önemli bir rol oynayabileceği görüşü açık bir şekilde ön plana çıkmaya başlamıştır (Tosun, 2001). Böylece 1982 yılında Turizmi Teşvik Yasası çıkarılmış ve bu yasa Türkiye turizmi için bir mihenk taşı olmuştur. Turizmin 1985’ten itibaren “Kalkınmada Özel Önem Taşıyan Sektör” kapsamına alınmasıyla birlikte, sektöre önemli bir yatırım talebi oluşmuştu (Kozak, Kozak, & Kozak, 1997). Türkiye’de 1980 ile 1984 yılları arasında gerileyen turizm gerilerken, bu tarihten itibaren bir değişim yaşanmıştır (Dilber, 2005). Turizm yatırımları, sektöre sağlanan imkanların etkisiyle özellikle 1983 yılından itibaren hızlı bir yükseliş göstermiş ve buna bağlı olarak Türkiye’ye gelen turist sayısı ile turizmden elde edilen gelir de artmaya başlamıştır (Aktaş, 2007). GSMH içindeki payı yüzde 0,8 seviyesinde bulunan turizm gelirleri, 1991 yılında GSMH’nın yüzde 1,7’sine, 2001 yılında ise yüzde 5,5’e yükselmiştir (Kar, Zorkirişçi, & Yıldırım, 2004).

Ancak Türkiye söz konusu turist sayısı ve turizm geliri artışını gerçekleştirebilmek için İspanya, Fransa ve Yunanistan gibi ülkelerle rekabete girmek zorunda kalmıştır. Bu rekabette, uzun yıllardır dünya tarafından tanınan ve sahip olduğu tesislerin kalitesi belli bir seviyenin üzerinde bulunan Avrupa’nın Akdeniz kıyıları karşısında Türkiye tesis seviyesinde değil ancak fiyat seviyesinde rekabetçi olabilmiştir. Bu da Türkiye’de tatil yapma fiyatlarını oldukça aşağıya çekmiş, böyle düşük fiyatlar uygulanınca da ancak kazanç sağlayabilmek için kitlesel satışlar yapmak zorunlu olmuştur. Kitlesel satışlar, büyük organizasyonlar yapan turizm şirketlerini doğurmuş, bu şirketler de reel turizm gelirlerinin oldukça düşük olması nedeniyle dolaylı turizm gelirlerine yönelmişlerdir. Turizm şirketlerinin en önemli dolaylı turizm geliri de, Türkiye’ye çektikleri turistleri toplu halde alışveriş bölgelerine götürerek, bu alışveriş bölgelerinden “hanut” adı verilen bir komisyon almak olmuştur. Böylece tur

operatörleri ve rehberleri uluslararası rekabet yüzünden Türkiye’ye ancak düşük gelirli turistleri çekebilmekte ve tatil sırasındaki kişi başına harcamaları düşük olan bu grubu, yalnızca hanut aracılığıyla kendilerine ek gelir sağlayabilen alışveriş bölgelerine götürmekte ve sadece bu bölgelerde ekonomi yaratılmasına olanak vermektedirler (Anonim, 2003). Kapalıçarşı’nın bu yeni iş düzeninde iki dezavantajı olmuştur. Bunların ilki Kapalıçarşı’daki ürün kalitesinin yüksek olması nedeniyle fiyatların da yüksek olması ve bu yüksek fiyatları, Türkiye’ye 1980 sonrasında artarak gelen düşük gelirli turistlerin karşılayamıyor olmasıdır. İkinci dezavantaj ise, Kapalıçarşı’nın dünyadaki ve Türkiye’deki değişen üretim koşullarına ayak uyduramaması sonucu karlılık oranlarının düşük olması yüzünden, Kapalıçarşı esnafının turizm şirketlerinin aracılara hanut payını ödememesinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu ödemenin yapılmaması yüzünden, turizm şirketlerinin rehberleri Kapalıçarşı’yı “kötü Pazar” olarak nitelemiş, buraya turistleri getirmeyerek Kapalıçarşı’yı “yasak bölge” olarak ilan etmişlerdir. Kapalıçarşı’ya bir ambargo koyulmuştur (Mortan & Küçükerman, 2011).

Böylece 1980’li yıllarla birlikte Türkiye’ye otantik bir doğu deneyimi için gelen bilinçli ve yüksek gelirli turistler, yerlerini düşük gelirli, az eğitilmiş turistlerle değiştirince, Kapalıçarşı’dan alışveriş yapan turist kitlesinde bir düşüş meydana gelmiştir. Aynı zamanda da Kapalıçarşı’nın, Türkiye’ye gelen turistlere yapılan toplam satış bağlamındaki payı azalmıştır. 1990’lı yıllarda ise bu eğilim Körfez Savaşı’nın çıkmasıyla birlikte daha da katmerlenmiştir (Aktaş, 2007). Körfez Savaşı ile birlikte ABD’liler ile Japonların oluşturduğu önemli bir alıcı kitle Türkiye’den güvenlik sorunları nedeniyle kopmuştur. İki ülke de vatandaşlarına “güvenlik” nedeniyle Türkiye’ye gidilmemesi uyarılarında bulunmuştur. Bu da Kapalıçarşı’nın önemli bir müşteri kesimini ortadan kaldırmıştır (Mortan & Küçükerman, 2011).

Günümüzde de Türkiye'nin her geçen yıl turizm gelirleri ve ziyaretçi turist sayısı artmaktadır. Türkiye'ye 2012 yılında gelen turist sayısı yaklaşık olarak 32 milyondur. Bu da ülkemize gelen ziyaretçi sayısında geçen seneye oranla yüzde 1'lik bir artışa denk gelmektedir (Komisyon, 2013b). Fakat turizm gelirlerine bakıldığında, geçen yıla oranla yüzde 10'luk bir düşüş söz konusudur. Bu da Türkiye'ye tatile gelen yabancı turistlerin tatilleri süresince kişi başına bıraktıkları gelirin düştüğü anlamına gelmektedir. İstatistiklere bakıldığında 2004 yılında Türkiye'ye gelen yabancı bir turistin tatili süresince ortalama olarak yedi yüz beş dolar bıraktığı görülürken, bu miktar her yıl istikrarlı bir şekilde düşerek 2010 yılında beş yüz yirmi yedi dolara düşmüştür (Cengiz Z. , 2011). Bu durum da, Kapalıçarşı'nın 1980'lerle birlikte turizmden önemli bir gelir elde edemediğini göstermektedir. Bununla birlikte son iki yıldır Türkiye'ye gelen turistlerin kişi başına gerçekleştirdikleri harcamalarda bir artış olmuştur. TÜİK'in yayınladığı 2012 verilerine göre Türkiye'ye ziyaretçi olarak gelen turistlerin konaklamaları sırasında Türkiye'de kişi başına gerçekleştirdikleri harcama ortalaması yediyüzondokuz dolar olarak gerçekleşerek yeniden 2004 yılı rakamlarına ulaşabilme başarısını göstermiştir (Komisyon, 2013c).

Değişen müşteri portföyüne Kapalıçarşı esnafının bir kısmı uyum göstermiştir ve pahalı el yapımı Türk ürünleri yerine, seri üretim Çin mallarını ithal edip satışa sunarak ayakta kalmaya çalışma stratejisine yönelmiştir (Fırat, 2007). İpek halıdan porselene değin yaygın bir ürün yelpazesinde, Kapalıçarşı esnafı düşük gelirli turistlerin keselerine uygun Çin, Afgan ve Pakistan mallarını satmaya başlamıştır. Bu yıl Türkiye'yi ziyaret eden ünlü modacı Etro da, Kapalıçarşı'da Türkiye'ye özgü neredeyse hiçbir ürünün bulunmadığını ve Kapalıçarşı'nın Afganistan, Özbekistan ve Çin mallarıyla dolu olduğunu ifade ederek hayal kırıklığı yaşadığını belirtmiştir (Benmayor,

2013). Yine Kapalıçarşı'da 1980 sonrasında değişen turist profiline ayak uydurabilmek adına pek çok dünyaca ünlü ürünün taklitleri satışa çıkarılmıştır. Bin euroluk dünyaca ünlü tasarım çantaları 200 euroluk etiketlerle satılırken, metrekaresi iki bin dolar olan Hereke halılarının Çin imalatı taklitleri de 500 dolara raflarda yer almaktadır (Asiltürk, 2008). Taklit ürün satışlarının oldukça karlı olması ve mevcut müşteri portföyü ile de uyum sağlaması yüzünden, Kapalıçarşı'daki taklit ürün satışları büyük hacimlere ulaşmış ve taklit ürün satan girişimciler Kapalıçarşı'daki dükkan kiralalarını da yükseltmiştir.

Böylesine düşük kişi başına harcama oranları ile Kapalıçarşı'da üretilen el yapımı mücevherlerin müşteri bulabilmesi mümkün olmadığı için, genel istatistiklere yansıyan ziyaretçi turist sayılarındaki büyük artışlar ve toplamda artış gösteren turizm gelirleri, Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustalarına hiç yansımamakta, aksine onların potansiyel müşterilerinin artık adı ucuz turizmle anılan Türkiye'ye uğramak istememelerine neden olmaktadır. Bu yüzden 1980 sonrası turizm atağı, Kapalıçarşı'dan mücevher satın alan turist müşterileri bölgeden uzaklaştırmış ve Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustalarının önemli bir gelir kaynağını ortadan kaldırmıştır (Bakoğlu, 2004). Aynı zamanda taklit ürün satan girişimcilerin kira bedellerini yükseltmeleri de, Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustaları için düşen satışların yanı sıra, artan bir gider kalemi olarak mücevher ustalarının işlerini güçleştirmektedir.

Kapalıçarşı'da günümüzde kökenleri eskiye dayanan çok fazla kuyumcu bulmak mümkün değildir. Bu durumun siyasal ve ekonomik olmak üzere çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde meydana gelen siyasal olaylar Kapalıçarşı'daki

Müslüman olmayan azınlıkların bu iş kolundan ve hatta kimi örneklerde Türkiye’den ayrılmasına neden olmuştur.

Ekonomik bağlamda ise, giderek azalan karlılık oranlarına ve farklı işlere yönelmeye bağlı olarak Kapalıçarşı’da kuyumculuk yapan kişilerin sayısı önemli bir azalma göstermiştir. Siyasi ve ekonomik nedenlerden başka, Kapalıçarşı’da çalışma koşullarının ağır oluşu (kapalı, havasız, nem oranı yüksek vs) ve yeni kuşağın yüksek eğitim alması nedeniyle Kapalıçarşı geleneğiyle çalışmaya yatkın olmamaları da kuyumcuların buradan ayrılma nedenleri arasında yer almaktadır.

Karlılık oranlarının düşmesinin en önemli nedenleri olarak ise değişen müşteri kompozisyonu, müşterilerin alım gücünün zayıflaması, Kapalıçarşı’nın kuyumculuğun tek merkezi olma gücünü yitirmesi, parçalanmış sektörden sektörel büyümeye geçiş (Kapalıçarşı içinde ve çevresinde üretici ve satıcı firma sayısının özellikle 1980 sonrasındaki artışı -, ihracat yapan büyük kuyumculuk firmalarının sektörde faaliyet göstermeleri, küçük firmaların büyükler tarafından satın alınmaları ve rekabetin yoğunlaşması), kuyumcu toptancılığı aracı kurumunun oluşması ve sayısının belirgin bir şekilde artışı, tüketicilerin altın almada önceliklerinin yatırım yapmadan tüketime doğru kayışı ve kapalı çarşı tanıtımlarının yapılmayışı olarak sıralanabilir.

Müşterinin kompozisyonunun değişmesi tüm kuyumcuların ortak olarak vurguladıkları en önemli nedenlerden biridir. Hemen hemen bütün kuyumcuların anıları eski dönemlerde (1970’li ve 1980’li yıllar) hem yerel hem de uluslararası düzeyde çok ünlü siyasetçi, sanatçı ve iş adamlarının ziyaretleri ile ilgilidir. Ayrıca görüşülen kuyumcuların hepsi son dönemlerde kapalı çarşıya gelen yabancı turistlerin çoğunluğunun geçmiş dönemlerden farklı olarak alım gücü düşük olduğunu

söylemektedirler. Ayrıca 1980’li yıllarda alım gücü yüksek müşterilerin bulunuşu nedeniyle pırlanta gibi değerli taşların tercih edildiğini ancak günümüzde atom taşlara dayalı ucuz ürünlere yönelmeleri nedeniyle pazarda yapay taşlarla altın sunumunun artmasının söz konusu olduğu ifade edilmektedir.

Az sayıdaki eski kuyumcu ise varlıklarını küreselleşmeyle birlikte üretim süreçlerinin parçalanmış bu yeni halinde dahi üretim süreçlerine tam olarak sahip olmaları avantajıyla aracılara başvurmadan, doğrudan imalatçı firmalarla bağlantı kurarak üretim yaptırmalarına borçludur. Bu kitlenin varlığını sürdürebilmesinin bir diğer nedeni ise genel üretim bilgi ve deneyimlerine dayalı olarak odaklanma stratejilerini sürdürmeleridir. Eski kuyumcular kitle üretimine dayalı standart ürünler sunmak yerine taşlı mücevher veya tasarımı farklı olan ürünlerde odaklandıkları gözlemlenmiştir. Bunda sektördeki taşları tanıma, ürünlerin oluşum süreçlerine tam olarak hakim olma, üretimi kendi yapmasa bile tasarım ve üretim sürecini kendisinin yönlendirme becerisine sahip olması gibi deneyim avantajlarının kaynaklık ettiği söylenebilir. Böylece standart ürünlere yönelmektense, sertleşen rekabetin getirdiği fiyat baskılarından korunmayı başarak ayakta kaldıkları söylenebilir.

Yaklaşık 550 yıldır varlığını sürdüren Kapalıçarşı’daki kuyumcularının yeteri kadar olgunlaşmış şirketlere dönüşememesinin ve çoğunlukla “esnaflık” boyutunun üstünde bir büyüklüğe ve şube sayısına ulaşamamasının ardında yatan bir başka neden de özellikle eski kuşak kuyumcuların üretim sürecinin ve işlerinin tüm aşamalarına hakim olmaları ve bu hakimiyetlerini ve yetkilerini de devretmeyi istememelerinin büyümeye karşı bir direnç oluşturmasıdır.

Azınlık olan kuyumcuların genç kuşaklarının bazılarının işi devam ettirmeye istekli olmamaları, bazılarının ise yurt dışında yaşamaları nedeni ile büyüme engelleri bulunmaktadır (Bakoğlu, 2004). Böylece yüzyıllardır süren geleneksel kuyumculuk tarzı, artık işlerliğini yitirmeye başlamıştır.

3.3.Sosyal Nedenler

Kapalıçarşı'nın İstanbul'un ve Türkiye'nin temel alışveriş merkezi olma statüsünü yitirmesinde çeşitli sosyal nedenler bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden birisi, son otuz yılda yaygınlaşan ve alışveriş merkezi tamlamasının bir kısaltması olarak AVM şeklinde isimlendirilen yeni çarşıların sert rekabetidir. Türkiye ekonomisinin 1980'den bugüne yaşadığı hızlı büyümesi kişi başına düşen gelir miktarını da arttırmış ve ülkede belirgin bir zenginleşme yaratmıştır. Artan gelir de Türkiye'deki alışveriş yapma kültürünü değiştirmiş ve alışveriş zorunlu ihtiyaçları karşılamak adına yapılan bir faaliyetten, aynı zamanda kişinin kendisine bir imaj satın almak faaliyetine dönüşmüştür. Bu dönüşüm, alışveriş yapılan mekanların seçiminde de çeşitli değişikliklere yol açmış ve yeni eğilim çerçevesinde Batılı tüketim kalıplarına uygun şekilde tasarlanan AVM'ler tüketici nezdinde itibar kazanırken, Kapalıçarşı gözden düşmeye başlamıştır.

Kapalıçarşı'nın İstanbul'un merkezi alışveriş merkezi olma konumunu tehdit eden bir diğer sosyal gelişme de diğer Kapalıçarşı'daki mücevher ve kuyum üreticilerinin İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından Kapalıçarşı'daki yerlerinden çıkarılarak şehrin daha dışındaki bölgelere transfer edilmesi siyasetidir. Kendi sosyal ortamlarından kanun zoruyla koparılarak yeni bir sosyal ortama adapte edilmek istenen

mücevher üreticilerinin önemli bir kısmı sosyal alışkanlıklarını değiştirmeyi reddetmişler ve yer değiştirmemek için çeşitli direniş tipleri üretmişler, bu esnada erken emeklilik ya da iş bırakma gibi yöntemlerde seçmişlerdir.

3.3.1. Kapalıçarşı ile AVM'lerin Rekabeti

Kapalıçarşı yirminci yüzyıl öncesinde yaşadığı tüm gerilemeye karşın yirminci yüzyılın ortalarında bile hala Türkiye'nin en önemli çarşısı olma özelliğini korumuştur. Fakat Çarşı'nın yaşadığı gerileme de tüm hızıyla sürmektedir. Yine de 1960'lı yıllarda bile İstanbul'lu tüketiciler neredeyse tüm ev ve mücevher gereksinimleri için Kapalıçarşı'yı kullanmışlardır. Düğünlerde ve özel günlerde armağan edilen bütün ziynet eşyalarının satın alındığı yer halen Kapalıçarşı'dır (Mortan & Küçükerman, 2011). Ancak Türkiye'nin ve İstanbul'un yaşadığı hızlı sosyal dönüşümler Kapalıçarşı'nın kaderini değiştirmiştir.

İstanbul'un hızlı bir şekilde büyümesi ve aynı hızla da kente yeni semtlerin eklenmesi ve kentin yeni alt merkezler üreterek çok merkezli bir hale gelmesi Kapalıçarşı'yı kentin odak Çarşı'sı olmaktan çıkarmaya başlamıştır. Kentin sahip olduğu merkezlerin sayısının artmasıyla birlikte 1980'lerde İstanbul yeni bir alışveriş merkez tipi üretmeye başlamıştır. İlk örneğini Galleria'nın sunduğu bu yeni ve modern alışveriş merkezi türü tüketicilere rahatlık ve kolaylık sağlamak amacıyla pek çok mağaza ile pek çok ticari malın bir arada yer aldığı perakende satış alanları olarak tasarlanmışlardır. Bu merkezlerde perakendeci mağazaların yanı sıra, sosyalleşme araçları olan sinema, pastane, kafeterya ile kişisel bakım çerçevesinde kuaför, eczane gibi dükkanlar da bulunmaktadır. Söz konusu AVM'ler müşterilerin rahatlığını

maksimize edebilmek için önemli bir olgu olan otopark hizmetini de kendi bünyelerinde sağlamaktadırlar (Cengiz & Özden, 2002).

Mevcut alışveriş yerlerine göre daha lüks ve daha çarpıcı vitrinler sunan ve Batılı modern dünyanın bir göstergesi olarak sunulan AVM'ler Türk insanına, içerdikleri küresel giyim ve kuyum markalarıyla, dünyaca ünlü tasarım mağazalarıyla, zincir sinemalarla, markalı yeme içme mağazaları ve kitapçılarıyla, küresel elektronik merkezleriyle yepyeni bir dünya sunmuştur. Bu mekanlardan alışveriş yapmak toplum tarafından itibar ve sosyal statü sağlamanın bir yolu olarak algılanmıştır. Günümüzde bir AVM'nin tüketici gözündeki imajını ve itibarını ulaşım için kullanılan yollardaki trafik durumu, otopark olanakları, genel mimari yapı, sağlanan havalandırma ve o merkezi yoğun olarak kullanan ziyaretçi profili belirlemektedir (Dinçer & Dinçer, 2011).

Böylece insanlar tüm ihtiyaçları için Kapalıçarşı'ya uğramak yerine, on yıl içerisinde tüm kente görülmemiş bir hızla yayılan ve alışveriş merkezi tamlamasının kısaltılmışı olarak AVM şeklinde isimlendirilen bu yeni alışveriş merkezlerine akın etmeye başlamışlardır. AVM'ler yalnızca alışveriş için değil, eğlenmek ve sosyalleşmek için de popüler yerler haline gelmiştir (Şekerkaya & Cengiz, 2010). Özellikle çalışan kesimler, hafta sonlarını ve tatil günlerini aileleriyle birlikte AVM'lerde geçirmeyi tercih etmektedirler (Komisyon, 2012b). Yine bunların yanı sıra, AVM'lerde alışveriş, tüketici için kolay, rahat, çeşitli, zevkli ve daha ekonomik hale dönüşmüştür ve en yüksek gelir seviyesinden en düşük gelir seviyesine değin toplumun pek çok kesimi tarafından tercih edilmektedir (Cengiz & Özden, 2002).

Türkiye’deki AVM yatırımları 2000’li yıllardan itibaren yıllık yüzde 18’lik çok yüksek bir büyüme hızı yakalamıştır. Söz konusu AVM’ler, günümüzde hem yapı hem de hizmet kalitesi olarak uluslararası standartlar seviyesindedir. İstanbul’da yer alan Akmerkez, Kanyon, İstinye Park ve Marmara Forum gibi AVM’ler, uluslararası pek çok ödül kazanmıştır. 2012 itibarıyla İstanbul’daki AVM sayısı 108’e ulaşmıştır ve bu sayı artmaya devam etmektedir (Komisyon, 2012b). Dolayısıyla 1960’lı yıllarda İstanbul’un rakipsiz olan Kapalıçarşı’sı, bugün 100’ü aşkın rakip alışveriş merkezi ile rekabet etmek zorundadır (Mortan & Küçükerman, 2011). Üstelik yeni AVM’lerin sahip oldukları metre kare büyüklükleri de Kapalıçarşı’nın büyüklüğünü geride bırakmaktadır. Kapalıçarşı’nın büyüklüğü 45 bin metrekaredir (Komisyon, 2013a). Oysa yeni yapılan AVM’lerin bazıları Kapalıçarşı’nın büyüklüğünün dört katından daha fazladır. Forum İstanbul’un sahip olduğu alan 175 bin metrekaredir. Marmara Forum 135 bin metrekarelik bir alana kurulmuştur. Yine Cevahir’in büyüklüğü 110 bin metrekaredir (Komisyon, 2012b).

Ayrıca AVM’ler arasında da önemli bir rekabet bulunmakta ve gün geçtikçe artan sayıları yüzünden bu rekabet giderek sertleşmektedir. Bu bağlamda daha yüksek müşteri sadakati sağlayabilmek ve daha yüksek ciolar elde edebilmek için AVM’ler birbirleriyle kıyasıya mücadele etmekte, farklı stratejiler yürüterek müşterileri kendilerine çekmeye çalışmakta, müşterilerin mağaza içerisinde mümkün olduğunca çok kalmasına ve dikkat çekecek ürünlerin ön reyonlarda yer almasına çalışmakta çeşitli reklam kampanyaları düzenlemekte ve popülerliğini diri tutmak için farklı etkinlikler gerçekleştirmektedirler (Komisyon, 2013b). Kapalıçarşı ise rekabetteki bu hareketliliğe ayak uyduramamıştır. Dolayısıyla Kapalıçarşı’nın 1980 sonrasında rekabete girmiş

olduğu AVM’ler hem sayısal, hem niteliksel, hem de büyüklüksen anlamlarda Kapalıçarşı’dan üstün görünmektedir.

Yeni nesil için Kapalıçarşı gerekli sosyal imkanları bulunmayan, eski moda bir çarşı olarak görülmekte ve yeni AVM’ler ile karşılaştırıldığında önemli bir itibar taşımamaktadır. Aksine, alışveriş yapmak için Kapalıçarşı’ya gitmek özellikle genç ve orta yaşlı nüfus arasında, sosyal anlamda itibarsız bir eylem olarak algılanmaktadır.

3.3.2. Zorunlu Yer Değıştirme

Yeni dünya düzeninde, üretim ekonomisinin dönüşmesinin, sosyal tüm alanlarda köklü değışikliklere yol açtığı görülmektedir. Küreselleşmenin sağladığı akışkanlık, toplumların ve kentlerin yapılarının da yeniden biçimlenmesine neden olmaktadır (Massey, 1993). Kentsel mekan, bu bağlamda hızlı bir biçimde değışmektedir (Yırtıcı, 2005). Söz konusu değışim, kent kavramının yeniden tanımlanması gerektirmekte ve yeni tanımlama da zorunlu olarak sermayenin perspektifinden gerçekleştirilmektedir (Ocak, 1996). Bu bağlamda kentlerin ısıltılı ve pahalı bölgelerinde üretim yapılmasından vazgeçilmekte ve bu bölgeler üretimden planlı bir şekilde arındırılmaktadır. Bu bölgelerde gerçekleştirilen üretim ise şartlar dahilinde kent merkezi dışına çıkarılmaktadır. Böylece kentlerde farklı sosyal ve kültürel özellikler taşıyan kişilerin yaşam alanları birbirlerinden keskin biçimlerde ayrılmaya başlamıştır (Lo & Yeung, 1998). Söz konusu durum İstanbul’da da geçerlidir. Konunun en keskin örneklerinden birisi de Kapalıçarşı’da üretim yapan kuyumcular ve mücevherciler için gündeme gelmiştir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin 1995 yılında aldığı karar sonrasında Kapalıçarşı'nın içerisinde kimyasal kullanılarak mücevhercilik yapmak yasaklanmıştır. Alınan karara bağlı olarak, 2005 yılına gelindiğinde yeni Türk Ceza Kanunu'nun izinsiz sanayi faaliyetine göz yuman yöneticilere beş yıla kadar hapis cezası öngörmesi maddesinin etkisiyle Kapalıçarşı'da üretim yapan kuyumcuların çalışma ruhsatları iptal edilmiştir (Erdem, 2005). Ruhsatları iptal edilerek Kapalıçarşı'dan çıkartılan ve çıkartılmak istenen kuyum ve mücevher imalatçılarına taşınmaları için adres olarak Çobançeşme'de 1996 yılında yapımına başlanılan ve 2006 yılında bitirilen Kuyumcukent gösterilmiştir. Kuyumcukent, İstanbul Yenibosna'da dokuz yüz altmışaltı atölye, kırkdokuz küçük ölçekli fabrika ve altıyüzbir mağazadan oluşan dev bir kompleks olarak inşa edilmiştir. Bu haliyle dünyanın en büyük altın, gümüş ve mücevher üretim ve sanayi entegre tesisi konumundadır (Sudaş, 2013).

Fakat bu yeni kompleks, mücevher sektörünün kalbi olan Beyazıt ve Sultanahmet semtlerine oldukça uzak bir konumdadır ve üretim ile satış merkezleri arasındaki bağlantıya ciddi bir sekte vurmaktadır. Uzun yılların kazanımı olan sosyal çevreden, müşterilerden ve iş ortamından tecrit edilmek anlamına gelen bu zorunlu göç politikası mücevher ustaları için ek zorluklar, güçlükler ile ekonomik ve sosyal maliyetler getirmektedir. Tüm bunların bir neticesi olarak mücevher ustaları açısından el sanatları bağlamında üretim yapmak daha külfetli hale dönüşmektedir. Bu durum mesleğe yeni başlamak isteyen beşeri kaynağı caydırmakta ve sayılarını azaltmakta, aynı zamanda mevcut ustaların bir kısmının da kendi mesleklerini icra etmekten vazgeçmelerine neden olmaktadır. Söz konusu nedenler yüzünden de kuyum ve mücevher üreticileri Kuyumcukent'e taşınma olgusuna oldukça olumsuz bir tavır göstermişlerdir (Yazıcı İ. , 2013).

Böyle hassas bir dengenin varlığı söz konusuysa, dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan, İstanbul Belediyesi'nin Kapalıçarşı ve civarında üretim yapan kuyum ve mücevhercilerin yasa zoruyla Kuyumcukent'e taşınmaları konusunda net açıklamalarda bulunmuştur ve bu açıklamaları da telekonferans aracılığıyla katıldığı Kuyumcukent açılışında gerçekleştirmiştir. Bu açılış sırasında yaptığı konuşmasında Erdoğan mücevher sektörünün, Kapalıçarşı'da hücre gibi yerlerde üretim yaptığını belirtmiştir (Anonim, 2006). Ardından "Tüm kuyumcular buraya gelecek, bu konuda ne gerekiyorsa yaparız. Elektriğini de keseriz, suyunu da keseriz. Kuyumcukent bir marka olacak ve bu markayı hep beraber yapacağız. Bu yatırım, hakkı verilmezse israf olur, bu ülkeye ihanet olur." sözleriyle Kapalıçarşı'daki mücevher üreticilerinin zorunlu olarak Kuyumcukent'e geleceklerini bir Başbakan olarak dile getirmiştir (Anonim, 2006). Erdoğan aynı konuşmasında bu zorunlu göçün nasıl gerçekleştirileceğini de açıklamıştır: "Kapalıçarşı'dan buraya gelmeyenlerin bir an önce buraya gelmeleri lazım. Kusura bakmasınlar. Çeke çeke getireceğiz." (Mortan & Küçükerman, 2011).

Aynı yıl İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kapalıçarşı'nın tamamıyla, çevresindeki hanlar ile Beyazıt'ın yanı sıra, Molla Fenari ve Tayahatun Mahalleleri'ni "kentsel yenileme alanı" ilan etmiştir (Ay, 2006). Bu karar çerçevesinde Kapalıçarşı ve etrafındaki tarihi dokuyu bozan yapıların kaldırılacağı duyurulmuştur (Anonim, 2006). İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından kentsel yenileme alanı olarak ilan edilen Kapalıçarşı ve çevresinin durumu, 2007 yılının Aralık ayında 5366 sayılı yasa uyarınca Bakanlar Kurulu Kararı ile onanır (Dinçer İ. , 2010). Bu yasanın "yıpranan ve özelliğini kaybetmeye yüz tutmuş, SİT alanı olarak tescil ve ilan edilen bölgelerle bu bölgelere ait koruma alanlarının, bölgenin gelişimine uygun olarak yeniden inşa ve restore edilerek

(...) yenilenerek korunması, yaşatılarak kullanılmasını” öngören birinci maddesinin “nasıl” uygulanacağı, yakın zamanda anlaşılacaktır (Mortan & Küçükerman, 2011).

Kuyumcukent devletin yürüttüğü “zorunlu göç” siyasetine karşın uzun süre neredeyse bomboş kalacaktır (Yazıcı İ. , 2013, s. 24). Ancak, 2013 yılının Haziran ayı itibarıyla Kuyumcukent’in atölye bloğundaki doluluk oranı yüzde 92’ye ulaşmıştır (Tütüncüoğlu, 2013, s. 12).

Kapalıçarşı ve çevresindeki mücevher imalathanelerinin zorunlu şekilde taşınması temel olarak küreselleşmenin yarattığı ekonomik gelişmelerin ortaya çıkardığı yerel sosyal etkilerinden birisidir. Sermayenin uluslararasılaşması ve üretim biçimlerinin emek yoğunundan sermaye yoğun biçime geçmesi sosyal açıdan dünyanın dört bir yanında pek çok mekansal dönüşüm ve ayrıştırma yaratmıştır. İstanbul ve Kapalıçarşı da bu sürecin bir istisnası olmamıştır. Üretimin kent merkezlerindeki toplumsal dönüşümler ve gelişimler dolayısıyla ve artan nüfus baskısıyla çok büyük artış gösteren emlak fiyatları yüzünden kent dışına taşınması sosyal ve ekonomik bir olgu olarak kendisini dayatmıştır ve Kapalıçarşı’daki el işi mücevher ustaları da bu süreçten doğrudan etkilenmişlerdir. Söz konusu mekansal dönüşüm ve ayrıştırma, el işi mücevher ustalarının sermaye yoğun üreticiler karşısındaki direnişini daha da zorlaştırmış ve belki de bu küçük imalathanelere son büyük darbe olmuştur.

3.3.3. Beşeri Faktör

Kapalıçarşı’da kuyum ve mücevher üretiminde çalışanların sayısının yüzde 95,5 gibi çok yüksek bir oranı erkeklerden oluşmaktadır ve kadınlara yalnızca yüzde 4,5’luk

bir oran kalmaktadır. Bu çalışan grubunun yaşlara göre dağılımına bakıldığında ise en yüksek payı yüzde 36,4 ile 18-24 yaş grubunun aldığı görülmektedir. Bu grubu yüzde 11,4'lük seviye ile 13-17 yaş arasını oluşturan çocuk işçiler izlemekte, onun ardından da az bir farkla yüzde 10,6'lık payı ile 32-38 yaş grubu gelmektedir. 39-45 yaş aralığında bulunan grup ile 45 yaşın üzerindeki çalışanların grubunun yüzdeleri eşit şekilde yüzde 9,1 olarak saptanmıştır (Kaya, 2006). Bu veriler, Kapalıçarşı'daki kuyum ve mücevher üretiminin ağırlıklı olarak 38 yaş altı grubu tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir ve bu oran yüzde 81,8'dir. Yüzde 11,4'lük paya sahip olan çocuk işçi grubunun da azımsanamayacak bir oranda olması ilgi çekicidir. Söz konusu verilere göre Kapalıçarşı'daki kuyum ve mücevher üretiminde çalışanların gençlerden oluştuğunu söylemek mümkündür.

Söz konusu çalışanların eğitim durumlarına bakıldığında ise en büyük ağırlığın yüzde 31,1'lik oranla ortaokul mezunları olduğu saptanmaktadır. Bu grubu yüzde 27,3'lük payla lise mezunları takip etmekte, üçüncü sırada ise yüzde 22,7 ile ilkokul mezunları yer almaktadır. Çalışanlar arasında meslek yüksek okulu mezunları yüzde 3 olurken, üniversite mezunu çalışan sayısı ise yalnızca yüzde 2,3'lük bir pay oluşturabilmiştir (Kaya, 2006).

Çalışanların en büyük bölümünü yüzde 33,3'lik payla kalfalar oluşturmaktadır. Kalfaları yüzde 26,5'lik oran ile ustalar izlemektedir. Çıraklar yüzde 22,7'lik bir ağırlığa sahipken, ustabaşılar da yüzde 17,4'lük payı oluşturmaktadır (Kaya, 2006). Sektör çalışanlarının yüzde 59,8 gibi ağırlıklı olarak usta ve kalfalardan oluşması, kuyum ve mücevher üretimi yapan birimlerin genellikle az kişi çalıştırmasından ve

gerçekleştirilen ürünlerin el yapımı oranının yüksek olması nedeniyle ustalık gerektirmesinden kaynaklanmaktadır.

Kapalıçarşı'daki kuyum ve mücevher üreten atölyelerde çalışma süreleri de normal çalışma saatlerine oranla uzundur. Kapalıçarşı'daki söz konusu sektör çalışanlarının yüzde 75'i günlük 8 ila 11 saat çalışmaktadır. Söz konusu grubun yüzde 22'si ise 12 ila 15 saatlik bir günlük çalışma gerçekleştirmektedir. Yüzde 3'lük kesim ise günde 16 saatten fazla çalışmaktadır (Kaya, 2006). Bu rakamlar gerçekten katlanılması zor bir çalışma sürecine işaret etmektedir. Kapalıçarşı'daki yer sıkıntısı yüzünden oldukça dar olan kuyum ve mücevher atölyelerinin son derece boğucu, nemli ve sağlıksız koşulları altında böylesine uzun saatler boyunca çalışmak el yapımı mücevher işçiliğini daha da zor hale getirmektedir.

Bu kadar zor şartlar altında çalışan Kapalıçarşı kuyum ve mücevher üretim işçileri ne yazık ki çalışmaları karşılığında hakları olan sosyal sigortadan da mahrum kalmaktadırlar. Çalışanların yüzde 42,4'ü Sosyal Güvenlik Kurumuna kayıtlı olmadan her türlü sosyal güvenceden yoksun bir şekilde işlerine devam etmektedir. Oysa bu iş kolunda kullanılan kimyasal maddelerin çokluğu ve yoğunluğu, mekan yetersizliği, olumsuz ısı ve ışık koşulları gibi sağlığı doğrudan tehdit eden pek çok unsur bulunmaktadır ve çalışanların neredeyse yarısı iş kazalarına ve meslek hastalıklarına karşı hiçbir güvenceye sahip olmadan çalışmak durumundadır (Kaya, 2006). Üstelik çalışanların iş kazasına uğrama yüzdesi de hiç azımsanamayacak bir oran olan yüzde 13,6'dır (Kaya, 2006). Böylesi riskli bir işte, hiçbir sağlık ve sosyal güvenceye sahip olmadan çalışmak sektöre yeni işçi olarak girmeyi düşünenler üzerinde hiç şüphesiz caydırıcı bir etki yapmaktadır.

IV. ALAN ARAŞTIRMASI

Alan araştırması sırasında kartopu yöntemiyle seçilen yirmi beş kişilik el yapımı mücevher ustası ile çalışılmıştır. Söz konusu evren Kapalıçarşı'da el yapımı mücevher üretimi yapan ustaların çok büyük bir bölümünü kapsamaktadır zira söz konusu meslek dar bir çevrede kalmıştır ve bir süredir alttan yeni ustalar çeşitli nedenlerden ötürü yetişmemektedir. Bu nedenle seçilmiş olan örneklemelerin temsil gücünün bir hayli fazla olduğu düşünülmektedir.

İstanbul'daki el yapımı mücevher ustalığı mesleğinin neden dönüştüğü konusunda bu yirmi altı kişilik örneklem grubuyla yapılan görüşmelerde bu ustaların yetişme süreçleri, usta-çırak ilişkisi, meslek-etnik köken ilişkisi ve mesleğin geleceğine ilişkin öngörüler gibi üst başlıklar çerçevesinde geliştirilen pek çok alt başlık etrafında fikir alışverişinde bulunulmuş, görüşülen ustaların söylemlerinin yanı sıra yaşam biçimlerinin, ofislerinin, imalathanelerinin ve davranış biçimlerinin gözlemlenmesine ağırlık verilmiştir. Böylece yalnızca söyleme dayalı bir bakış açısı oluşturmak yerine, söz konusu söylemleri diğer etmenlerin destekleyip desteklemediğine de özellikle dikkat edilmeye çalışılmıştır.

Gerçekleştirilen alan araştırmasında kitabi bilgilerden edinilen bakış açısı sınanmış, el yapımı mücevher ustalarının kendi mesleklerini ve mesleklerinin geleceğini kendi içlerinden nasıl gördüğü anlaşılmaya çabalanmıştır. Gerek kitabi, gerek de alan araştırması sonucu elde edilen bilgiler bu şekilde çaprazlama bir sınanmaya tabi tutulurken, söz konusu bileşimden bir bakış açısı üretilmeye gayret edilmiştir.

4.1.Yetişme Süreçleri

4.1.1. Eğitim Seviyesi

Görüşülen ustalar arasında eğitim durumu ilkokul diplomasından daha yüksek olan yalnızca beş kişi bulunmaktadır. Geriye kalan ustalar ya ilkokulu bile yarıda bırakmışlar ya da ancak ilkokulu bitirebilmişlerdir. Bu anlamda görüşülen el yapımı mücevher ustalarının formel eğitimleri oldukça düşük görünmektedir. Bununla birlikte görüşülen hiçbir ustada yeterli genel eğitim almamış bir görünüş yoktur. Resmi eğitimlerine oldukça erken son vermiş olsalar da neredeyse tamamı düzenli olarak gazete ve kitap okumakta, güncel gelişmeleri takip etmeye çalışmakta ve kendilerini geliştirmeyi sürdürmektedirler. Konuşken kullandıkları sözcükler, tercih ettikleri cümle kalıpları ve dile getirdikleri nazik deyimler, araştırma evrenindeki kişilerin her birisinin toplumsallaşma yeteneklerinin ve becerilerinin son derece yüksek olduğunu gözler önüne sermektedir.

Görüşülen el yapımı mücevher ustaları, belli bir görgü ve kültür seviyesinin üzerinde bulunmalarını Kapalıçarşı’da aldıkları ahlaki eğitime bağlamakta ve kendi mevcut durumlarını kendi ustalarının, kendilerine kattıklarıyla açıklama eğilimi göstermektedirler.

Aralarından yedi mücevher ustası çeşitli zamanlarda çeşitli üniversitelerden, üniversite öğrencilerine yönelik sunumlar yapmaları ve konferanslar vermeleri için davetler almakta ve bu davetlere de katılmaktadırlar. Söz konusu durum, bu ustaların formel eğitimlerinin oldukça kısa sürmüş olmasına karşın, kendilerini son derece iyi yetiştirmiş olmalarından ve üniversite kampüslerinde ve konferans salonlarında eğitimli

gençlere rehberlik edebilecek kadar eğitimli bir dille konuşabilecek yetileri kendilerine katabilmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

İstisnasız bir şekilde görüşmeye gidilen tüm el yapımı mücevher ustalarının atölyelerinde ya da ofislerinde kitaplar ve günlük gazeteler yer aldığı gözlemlenmiştir. Gerçekleştirilen görüşmelerde sıkça güncel ekonomiden ve güncel siyasetten söz edilmiş, tarihi meseleler dile getirilmiş ve el yapımı mücevher ustalarının tüm bu konularda oldukça bilgili oldukları ve özgün düşünceler de geliştirdikleri görülmüştür. Bu yüzden, resmi eğitimleri düşük fakat entelektüel nitelikleri yüksek bir gruptan söz etmek daha isabetli olacaktır.

4.1.2. Ailevi Durum

Görüşülen tüm el yapımı mücevher ustaları ortak bir ağızla, resmi eğitim yaşamlarının bu kadar erken sona ermesini ailelerinin çektikleri maddi güçlüklerle bağlamışlar ve ailelerine yardımcı olmak zorunda kaldıkları için çalışma yaşamına başladıklarını belirtmişlerdir. Bu anlamda el yapımı mücevher ustalarının ortak özelliklerinden birisi ailevi şartlar gereği iş yaşamına çok küçük yaşta atılmış olmaları ve mesleği tanımadan mesleğe başlamalarıdır. İşlerini çok fazla seçim hakları olmaksızın ve meslek üzerine herhangi bir bilgileri bulunmaksızın yapmaya başlamışlardır.

Görüşülen yirmi altı ustanın, yirmi iki tanesi dört ve üzeri çocuklu ailelerin fertleri olarak yetişmişlerdir. Ailelerdeki ebeveynlerin eğitim seviyeleri de düşüktür. Özetle kısıtlı maddi imkanlara sahip olan ve yeterince eğitimli olmayan ailelerde

büyümüşlerdir. Ustaların yirmi tanesi İstanbul’da sur içinde doğmuş ve evlenerek ailelerinden ayrılana değin aileleriyle birlikte bu bölgede yaşamışlardır. Günümüzde ise mücevher ustalarının dokuzu Bakırköy semtinde oturmaktadır. Bu semti altı usta ile Şişli izlemektedir. Üç usta Fatih’te, üç usta Kadıköy’de, iki usta Beşiktaş’ta, iki usta da Fatih’te ve bir usta Ümraniye’de yaşamaktadır.

4.1.3. Etnik Köken

İstanbul’daki el yapımı mücevher ustalarının çok büyük bir bölümü Ermeni etnik kökenine sahiptir. Görüşme yapılan yirmi altı ustadan yalnızca dört tanesi Ermeni etnik kökeninin dışında yer almaktadır. Bu da elinizdeki çalışma çerçevesinde örneklem seçiminde Ermeni olmayan ustalara özellikle yer verilmek istenmesinden kaynaklanan bir zorlamanın sonucudur. Yoksa Ermeni olmayan el yapımı mücevher ustası sayısının yüzdesi çok daha düşük bir seviyededir. Bu durumun nedenleri ise yüzyıllar öncesine kadar gitmektedir.

Türkler etnik grup olarak çok eski çağlardan beri mücevher işlemeyle ilgilenmişlerdir. Ancak gelişen yüzyıllar içerisinde farklı devlet kalıpları çerçevesinde bu ilgi zaman zaman başka ilgilerin baskınlaşmasıyla yerini kaybetmeye yüz tutmuştur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk etnik kökeninden gelenlerin bu meslekten giderek uzaklaştıkları görülmektedir. Bir Ermeni ustaya göre

“Türklerin bu meslekten uzaklaşmalarının tarihi eskidir. Ve İstanbul’da daha çok hissedilmiştir. Nedeni Fatih Sultan Mehmet döneminde Kapalıçarşı’nın şenlendirilmesi sırasında, mücevher

üreticiliğinin genellikle Ermeniler elinde toplanmasıdır diyeyim size. Milletler sistemine göre yönetilen Osmanlı İmparatorluğu'nda milletler arasında etnik kökenlere göre bir iş bölümü vardı ve bu oluşum piyasa içerisinde herhangi bir üst zorlama olmaksızın gerçekleşmiştir. Tarım toplumdur Osmanlı. Tarım toplumlarında da meslekler genelde babadan oğla geçer. Böylece mücevher ustalığı konusundaki ustalık aile içerisinde kalmıştır ve meslek uzun yüzyıllar boyunca Ermeni ailelerin elinde kalmıştır.” (B.M., Erkek, 09.10.2013)

On dokuzuncu yüzyılla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçilik hareketlerinin etkili olmasıyla birlikte, her etnik grup kendisine ait iş kollarını korumaya almış ve böylece daha önce piyasa ve gelenekler tarafından belirlenen mücevher ustalığı mesleği, milliyetçi bir şekilde Ermeniler tarafından korunmaya başlanmıştır. Bu çerçevede meslek Ermeni olmayanlara bilinçli olarak öğretilmemiş ve Ermeni olmayanlar için el yapımı mücevher ustalığı kapıları ciddi bir şekilde kapatılmıştır. Bu konu ileriki sayfalarda “Ermeni Ustaların Türk Çırak Almamaları” başlığı altında daha ayrıntılı incelendiği için şimdilik bu başlık altında bu kadarla yetinilecektir. Bu başlık altında vurgulanması gereken şey, İstanbul'daki el yapımı mücevher ustalarının etnik köken olarak çok büyük bir oranda Ermeni etnik kökeninden geliyor olmalarıdır.

4.1.4. Kapalıçarşı Çıraklığı

Görüşülen her usta istisnasız olarak çıraklığını Kapalıçarşı'da geçirmiştir. Ustaların ortak görüşleri, Kapalıçarşı'nın kendi çıraklık dönemlerinde çok önemli bir okul olduğu ve burada yalnızca el sanatlarını değil, aynı zamanda müşteri ilişkilerini,

esnaf ahlakını, toplumsal görgü ve davranış kurallarını öğrendiklerini önemle ve o dönemlere özlem duyarak dile getirmişlerdir. Görüşülen ustaların tümü, çocukluklarını ve ilk gençliklerini yaşarken, ebeveynlerinden çok ustalarıyla vakit geçirdiklerini ve bu nedenle de kendi ustalarını da ebeveynleri olarak gördüklerini ve iş yerlerini bir aile kurumu olarak gördüklerini ifade etmişlerdir.

4.1.5. Nereli Oldukları

Görüşülen el yapımı mücevher ustalarının yirmi tanesi İstanbul'da doğmuş olmakla birlikte, ailelerin büyük oranda Doğu illerinden İstanbul'a geldikleri görülmektedir. Ustaların kütüklerinin dayandığı iller Erzurum, Van, Diyarbakır, Bitlis, Sivas, Hatay, Batman, İstanbul, Aydın ve İzmir'dir. Günümüzde Türkiye'de 60 bin civarında Ermeni nüfus bulunmaktadır ve bu nüfusun 50 bini İstanbul'da yaşamaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin farklı bölgelerinden gelen ailelere sahip olsalar da Ermeni kökenli el yapımı mücevher ustaları kendilerini İstanbul'lu olarak görme eğilimine sahiptirler.

4.1.6. Kuşaktan Kuşağa

Çekirdek ailesinde el yapımı mücevher ustası bulunan usta sayısı yalnızca üçtür. Bunlar arasında bir usta (R. E., Erkek, 01.03.2014) üç kuşaktır mücevher ustası olduğunu belirtmiştir. Söz konusu üç ustanın dışındakiler arasında ikinci derecedeki akrabalarda el yapımı mücevher ustası bulunan usta sayısı ise yedidir. Geriye kalan ustaların tümü tesadüfler ve tanıdık ya da ahabap ilişkileri sonucunda bu mesleğe savrulmuşlardır. Bununla birlikte özellikle 1960'lardaki bir Ermeni çocuğu için

mücevher ustası olma ihtimalinin çok uzak olmadığını söylemektedirler. Zira özellikle Ermeni kökenli ustaların neredeyse ağız birliğiyle anlattıklarına göre o dönemde Ermeniler kamu dairelerinde istihdam edilmiyorlar, şirketler için pek tercih edilmiyorlar ve diğer geleneksel sanatlarda da eğer Türk egemenliği varsa kabul görmüyorlardır. Bu nedenle Ermenilerin elinde kalan birkaç iş kolundan birini seçmek durumunda kalmışlardır. Bu az sayıdaki iş kollarından birisi de el yapımı mücevher ustalığı olduğu için, o dönemin Ermeni kökenli çocuklarının bu mesleğe girmesi çok büyük bir tesadüf değildir.

Kendilerini toplumsal ve ekonomik şartların el yapımı mücevher ustalığına ittiğini söyleseler de, görüşülen tüm el yapımı mücevher ustaları işlerine aşk derecesinde bağlı olduklarını farklı sözcüklerle ifade etmekten kaçınmamışlardır. Bunun nedeni el yapımı mücevher mesleğinin, kendisiyle uğraşan herkesi kendisine aşık etmesinden değil, bu işi sevemeyenlerin, böylesine zor bir işe katlanmalarının mümkün olmamasından ve el yapımı mücevher ustalığına aşk beslemeyen tüm çırakların belli bir zaman içerisinde başka işlere yönelmeleri sonucu, geride kalan tüm çırakların (bugünün ustaları) işlerine aşkla bağlı olmaları istatistiğini doğurmuştur.

Yakın akrabalarından birisi el yapımı mücevher ustası olan bir usta işe ilk başlamasını şu şekilde dile getirmektedir:

“Evde birkaç kez konuştuklarını duymuştum. Büyük dayım ya da küçük dayımdan birisinin yanına vermeyi düşündüklerini söylüyordu babam. Annem küçük dayımın yanına girmemi istiyordu. Sanırım daha duygusal kadın içgüdücü, küçük dayım plastik kalıpcıydı ama yufka yürekliydi. Babamsa daha iyi para getiren bir iş diyor, büyük dayımın

yaptığı mihlamacılığı bastırıyordu. Babam Sirkeci’de bir toptan ithalat yapan zengin bir Ermeni’nin yanında ama öyle para kazandığı falan yok. Kendisi gibi olmamı da istemedi. Madem okuldan alıyoruz, bari hiç değilse ileride bir geleceği de olsun. Koluna bir altın bileziği olsun demişti. Bir sabah büyük dayım beni evden aldı, Kapalıçarşı’ya geldik. Elime bir süpürge verdi, atölyeyi süpürerek işe adımımı attım.” (P.D., Erkek, 29.11.2013)

Herhangi bir yakın akrabası el yapımı mücevher ustası olmayan ustaların bu işe bulaşma hikayeleri birbirine benzerdir. Ya bir komşu, ya bir aile dostu ya da bir tanıdığın tanıdığı aracılığıyla Kapalıçarşı kapıları kendilerine açılmıştır. Fakat istisnasız olarak görüşülen her usta mutlaka bir referans sayesinde işe alınmıştır. Bunun nedeni yapılan işin ağırlıkta hafif fakat pahada oldukça yüklü materyaller aracılığıyla gerçekleştirilmesi ve hırsızlık gibi gayri ahlaki eylemlere son derece müsait bir ortam sunmasıdır. Bu nedenle el yapımı mücevher ustalığına giriş konusunda etnik bariyer kadar, iyi ahlak bariyeri de vardır ve bu iki bariyer, ustaların kendilerine çırak olarak bilip güvendikleri kişileri ya da bilip güvendikleri kişilerin önerdiği kişileri alma eğilimi taşımalarına yol açmıştır. Bu konu daha ayrıntılı olarak “Çırak Alımında Aranılan Özellikler” başlığı altında ileride incelenmiştir.

4.2.Usta – Çırak İlişkisi

Kapalıçarşı’daki geleneksel yöntemlerle el işi mücevher yapımının, yalnızca ve yalnızca usta – çırak ilişkisi aracılığıyla öğretilbileceği konusunda görüşülen tüm ustalar istisnasız olarak fikir birliği içerisindeyler. Ustaların anlatımlarına göre

mücevher ustalığının asli temeli, ustadan öğrenilen ahlaki ve teknik bilgilerdir. Ustaların neredeyse tümü, el yapımı mücevher ustalığında ahlaki yetkinliği, teknik bilgiler ile yaratıcılığın önünde yer aldığını düşünmektedirler. Bu düşünüşün ardında yüzlerce yıllık Ahi geleneğinin varlığı kadar, mücevherin pahada hafif, kıymette oldukça ağır bir yapıya sahip olması dolayısıyla çalınmaya son derece elverişli olmasının da payı vardır. Yine mücevherlerdeki kalite farklıklarının, uzman olmayan gözler için anlaşılmasının pek zor olması, tüketiciler için uzman görüşünü oldukça önemli bir hale getirmekte ve bu da uzmanların çeşitli sahtekarlıklar yapabilmesi için uygun bir ortam sağlamaktadır.

El yapımı mücevher ustaları, kendilerine yüz yılların birikiminin sağladığı güvenilirliği, bu işin yalnızca usta – çırak ilişkisi aracılığıyla öğrenilebilmesinde ve bu öğrenim sırasında ustaların ahlaki güvenilirliği çıraklarına son derece başarılı bir şekilde aktarabiliyor olmalarına bağlamaktadırlar. Bununla birlikte görüşülen ustalardan birisi (B. M., Erkek, 09.10.2013), her meslekte olduğu üzere bu meslekte de kötü karakterli kişilerin bulunduğunu belirtmiş ve Kapalıçarşı piyasasında da iş ahlakı gerekliliklerine uymayan ustaların var olduğunu söylemiştir. Yine görüşülen iki el yapımı mücevher ustası da (R. E., Erkek, 01.03.2014 ve A. K., Erkek, 17.11.2013) mücevher piyasasında tanıdıkları kişiler tarafından dolandırıldıklarını aktarmışlardır. Bu ustalardan birisi yirmi bir kilo altın, diğeri de bir milyon dolar dolandırıldıklarını dile getirmişlerdir. Birinci örnekteki dolandırıcı ABD'ye kaçarak izini kaybettirirken, diğer dolandırıcı da Kanada'ya kaçmıştır. Ancak bu dolandırıcılar el yapımı mücevher ustaları değildir ve piyasanın genelinde yine de bir güven hakim durumdadır. Zira yirmi bir kilo altınını yitiren usta (R. E., Erkek, 01.03.2014) aslında Kapalıçarşı'da herhangi bir soygunla karşılaşmadığını, fakat yine Kapalıçarşı'da soygun yapmanın özellikle bir mücevher

ustası için oldukça kolay olduğunu çünkü kuyumcular ile toptancılar açısından kıymetli malların önünde sonunda mücevher ustalarına teslim edilmesi zorunluluğu bulunduğunu aktarmıştır. Bir başka el yapımı mücevher ustası (G. A., Erkek, 25.11.2013) da benzer şeyler anlatmış ve Kapalıçarşı’da belli bir süre geçirmiş herhangi bir mücevher ustasının piyasadan birkaç gün içerisinde oldukça yüklü bir şekilde mal toplayarak rahatlıkla yurt dışına kaçabileceğini fakat şimdiye değin böyle bir şeyin gerçekleşmediğini söylemiştir.

Buradan da anlaşılmaktadır ki, Kapalıçarşı’nın mücevher piyasasında hareket malların oldukça yüklü kıymette olmalarına ve bu kıymetli mücevherleri haksız bir şekilde elde etmenin oldukça kolay görünmesine karşın, el yapımı mücevher ustaları tarafından böyle girişimler hiç yapılmamıştır. Bu dürüst tutumda, Kapalıçarşı’nın kuruluşundan beri kopmamış olan ve usta ile çırak arasında gerçekleşen uzun eğitimler sonucu aktarılan ahlaki erdemlerin gücünün büyük etkisi bulunmaktadır.

4.2.1. Çırak Alımında Aranılan Özellikler

Ustalar, sekiz yüz yıla yaklaşan bu büyük geleneğin devamlılığını sağlayabilmek için çırak alımlarında geliştirilmiş olan çeşitli kıstaslara ellerinden geldiğince uymaya gayret etmektedirler. Buna göre de öncelikli kıstas çırak adayının el yapımı mücevher işinde yetenekli olması değil, sahip olduğu ahlaki değerler, taşıdığı görgü kuralları ve iyi insan olma vasıflarıdır. Gerçekten de görüşülen ustaların hemen hemen tümü, yanlarına çırak alırlarken öncelikle ahlak ve görgü kurallarıyla çırak adayının içinde iyilik taşıyıp taşımadığına baktıklarını, el sanatlarındaki yeteneklerin ise bunlardan sonra geldiğini ifade etmişlerdir. Bu konuya örnek olarak el yapımı mücevher ustalarından birisi

“Kişiliğin düzgünse işinde hile yapmazsın. Çırak adayı ister kuyumculuk için, ister doktorluk için başvursun, önemli olan insani temelin sağlamlığıdır, düzgün insansan da bu temel sağlamdır. Bu yüzden çırak alımında ilk bakılacak şey düzgün bir insan olup olmadığıdır” derken, bir diğer usta da çırak alırken “öncelikle aile yapılarına bakarım çünkü bizim için dürüstlük ve güven çok önemlidir. İlk araştırılacak odur, annesine, babasına bakarım. Çünkü biz de burada bir aileyiz. En başta iyi insan olmasına bakarım, iyi kalpli olmasına bakarım. Ancak ondan sonra kendi dünyama sokarım, burada bizimle kavrulup gider. Teknik olarak da kendi kabiliyetine göre ne alabilirse onu alır. Herkesin yeteneği farklı oluyor birisi üç ayda öğrenir birisi üç ayda birisi beş senede bir şey öğrenemez o da kişilerin yeteneğine bağlı ama önemli olan dürüstlüğüdür” (Se. S., Erkek, 24.02.2014)

demektedir.

Görüşülen her usta, istisnasız olarak çıraklığını Kapalıçarşı’da geçirmiştir. Ustaların çoğunluğu Kapalıçarşı’nın kendi çıraklık dönemlerinde çok önemli bir okul olduğunu, burada yalnızca el sanatlarını değil, aynı zamanda müşteri ilişkilerini, esnaf ahlakını, toplumsal görgü ve davranış kurallarını öğrendiklerini önemle ve o dönemlere özlem duyarak dile getirmişlerdir. Ustalardan birisi (R. Ş., Erkek, 22.11.2014) bu Kapalıçarşı okulunu şöyle dile getirmiştir:

“Kapalıçarşı’da oluşum ustamın geleneksel bana öğretmiş olduğu tabi biz ustamızın yanına girdiğimiz zaman 12 yaşında

Kapalıçarşı'ya atılıyorsun daha küçük çocuksunuz. Daha kapıdan nasıl girilir nasıl insanla konuşulur bilmiyorsunuz ustanız size ilk başta adam olmayı öğretiyor. Kapalıçarşı gelenekselliğinden bahsedeceksek orası kendi içinde çok ayrı bir üniversite yani tamam okuyamadım ben beşinci sınıftan sonra Kapalıçarşı'ya başladım ailemiz bizi tabi efendilik üzerine çok iyi yetiştirdi ama günün sonunda evde geçirdiğin akşama kadar geçirdiğin saat iki saat 9'da evde oluyorsun onda yatıyorsun sabah gidiyorsun dükkana anneni babanı görmüyorsun ama akşama kadar ustanla berabersin dolayısıyla ustan sana parmağının boğumuyla kapıya lavaşça vur ondan sonar içeriye giren tut ta müşteriye gülümse biri sana bir şey söylediği zaman baş üstüne de yani hiçbir zaman içinde intikam olmasın hep merhamet olsun hep bu alt yapı ile Kapalıçarşı ustaları bizi büyüttü. Benim ustam da beni böyle büyüttü." (R. Ş., Erkek, 22.11.2014)

Görüşülen tüm el yapımı mücevher ustalarıyla, çıraklık yaptıkları dönemdeki kendi ustaları arasında çok ciddi bir duygusal bağ oluştuğu gözlemlenmektedir. Çoğu ustanın, kendi ustalarından bahsederken gözleri dolmaktadır. Kendi hocalarını çok büyük saygı ve sevgi sözcükleriyle anan ustalar arasında, gerçekleştirdiğimiz görüşmeler sırasında dalıp gidenler az sayıda değildir. Bazı ustalar, geçmişteki ustalarıyla bugün de çok sık şekilde internet ya da telefon aracılığıyla görüştüklerini aktarmışlardır. Eski ustaların bazıları ABD, Kanada gibi ülkelere göçmüş olsa da, eski ustalarla onların çırakları olan günümüz ustaları arasındaki bağlantı yine kopmamış ve internet ve cep telefonu teknolojisinin sunduğu görüntülü konuşma olanakları sayesinde ilişkiler yine yüz yüze devam edebilme şansını bulmuştur. Bir usta (G. A., Erkek,

25.11.2013), yurt dışındaki ustalarıyla yaptıkları her teknolojik yüz yüze görüşmenin gözyaşlarıyla gerçekleştiğini ve hem eski ustanın hem de onun çırağı olan şimdiki ustanın konuşma boyunca ağladıklarını aktarmıştır.

Ustalarla çıraklar arasındaki ilişkide ciddi bir saygı, sevgi ve güven ortamı bulunmaktadır. Her çırak, yanına girdiği ustayla uzun bir iş birlikteliğine adım atmış olarak sayılmakta ve taraflar arasındaki ilişkiler genellikle oldukça uzun ömürlü şekillerde kurulmaktadır. Görüşülen tüm ustalar, öğrendikleri her şeyi kendi ustalarından öğrendikleri konusunda ağız birliği içerisindeyler. Bununla birlikte şimdiki ustalar, kendi çıraklarıyla kendileri arasında böylesine derin ilişkilerin kurulmadığı/kurulamadığını söylemişlerdir.

Çırakların aldıkları maaş, eskiden beri çok düşük olagelmektedir ve bugün de maaş seviyeleri pek yüksek değildir. Görüşülen ustaların neredeyse tümü, çıraklık döneminde aldıkları maaşların ancak işe gelip giderken harcadıkları yol parasına denk geldiğini ve yemeklerini bile çoğu zaman kendi ceplerinden ödemek zorunda kaldıklarını söylemişlerdir. Fakat aynı zamanda da yine aynı ustalar, erkenden iş yaşamına atılmalarının nedeni olarak da ailelerinin maddi olarak kötü durumda olmalarından ötürü, ailelerine maddi destek sağlamak zorunda kalarak işe başladıklarını aktarmışlardır. Bu nedenle görüşülen ustaların çıraklık dönemlerinde aldıkları maaşın düşük olmakla birlikte yalnızca yol paralarını karşılayan tutarda olması pek olanaklı ve mantıklı görünmemektedir. Burada günümüzdeki ustaların geçmişte atlattıkları zorlukları büyütme eğilimleri söz konusudur. Bu yolla aynı zamanda da bugün kendi çıraklarının kendilerinden aldıkları maaşları düşük bulmalarına bir yanıt da vermiş olmaktadır ve doğrudan ifade etmeden olsa da, geçmişlerinde kendilerinin de aynı

yollardan geçtiklerini ve bu yolu da çok daha az kazançlara tamah ederek tamamladıklarını ima etmektedirler. Bu imayı doğrudan dile getiren altı adet usta da olmuştur. Bu konuda bir usta bir yandan tüm topluluk adına konuşarak ve tüm ustaların bahsettiği konuyu özetleyerek kendisini şöyle ifade etmektedir:

“(...) çıraklar her zaman ucuza çalışıyor aynı sistemde çalışıyor eskiden getirirlerde eti senin kemiği benim derlerdi kapıya bırakırlardı ustası ne verirse alıp giderdi. Ben verdiği maaşla ancak gidiş geliş paramı öderdim yani yol masrafımı öderdim diğerini babam verirdi.”

(G.K., Erkek, 18.01.2014)

Çırak seçimi sırasında özellikle Ermeni ustaların dikkat ettikleri bir diğer önemli kıstas da, seçilecek çırağın Ermeni kökenli olmasıdır. Bu kıstas özellikle son yıllara kadar oldukça katı bir biçimde sürdürülmüştür fakat son on yıl içerisinde, bu çalışmanın ileriki sayfalarında ayrıntılarıyla incelenmeye çalışılacak nedenlerden ötürü el yapımı mücevher ustası olmak isteyen yeni çırak adaylarının büyük bir azalma göstermesi yüzünden günümüzde zorunlu olarak gevşetilmiştir. Son yıllarda Ermeni kökenli el yapımı mücevher ustalarının neredeyse tümü artık yalnızca Ermeni çırak alma geleneğini terk etmiş ve pek çok Türk etnik kökenli kişiyi de yanlarına çırak almışlardır.

4.3.Meslek – Etnik Köken İlişkisi

Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasına yakın dönemlerde Ermeniler artık Osmanlı İmparatorluğu’nun dinsel temelde ayırdığı bir millet olmaktan çok, Batılı anlamda bir ulus olma yolunda önemli adımlar atmışlar ve belli bir ulusçuluk ideolojisi ortaya

koymuşlardır. Bu safhada Osmanlı İmparatorluğu'nun, Türk ulusçuluğunun, Kürt ulusçuluğunun ve Ermeni ulusçuluğunun hak talep ettiği topraklar çakışmış ve bu gruplar arasında çeşitli çatışmalar meydana gelmiştir. 1915 yılında zirve yapan bu çatışmalar sonucunda söz konusu topraklar üzerinde Türk ulusçuluğunun zaferi gerçekleşmiş fakat yaşanan kanlı olaylar karşılıklı olarak tarafların zihinlerine kazınmış ve gelecekteki kültürel yaşamları biçimlendirmede çok belirleyici roller oynamıştır. O dönemde henüz genç bir ideoloji olan Ermeni ulusçuluğu büyük kayıpları ve yenilgisi nedeniyle bu çatışmadan daha fazla etkilenmiş ve kendi kültürel ve siyasi kimliğini neredeyse büyük ölçüde 1915 olaylarına dayandırmıştır. Bu nedenle de artık millet sisteminin kalmadığı Türkiye Cumhuriyeti döneminde Ermeniler bu kez millet sisteminin yalıtımı yüzünden değil fakat yeni edindiği ulusçu ideoloji bağlamında, öteki olarak gördüğü Türklere ve diğer etnik gruplara kendi iş kolu olan mücevher ustalığını öğretmekten bilinçli olarak kaçınmıştır. Bu nedenle de Kapalıçarşı'daki el işi mücevher ustalığı mesleği yalnızca Ermenilere açık bir iş kolu olmuştur. Fakat Ermeni nüfusun az olması, her zaman bu mesleğe ilişkin bir risk oluşturmuştur. Bugün meslek için yeterince çırak bulunamamasının nedenleri arasında ekonomik nedenler olduğu kadar, yüzyıllardır süren bu etnik bariyerin de çeşitli etkileri olmuştur ve meslek çok küçük bir nüfus için bir kariyer şansı sunarak usta sayısının artmasını engellemiştir.

4.3.1. “Ötekilere” Duyulan Güvensizlik

Bu çalışma boyunca yapılan okumalar ve gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustalığı mesleğinin çok büyük bir oranda Ermeni etnik kökenli vatandaşlarımızın elinde olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu iş kolundaki

bu etnik yapı modern dönemlerle sınırlı değildir ve on beşinci yüzyılda bile kendisini göstermektedir. Bununla birlikte görüşülen ustalar bu etnik yalıtılmışlığın nedenini açıklamak için on beşinci yüzyıldan çok yirminci yüzyıla referans vermekte ve el işi mücevher ustalığının Ermenilerin tekelinde kalmasının nedenini, Ermeni toplumunun Türk devletine duyduğu güvensizliğe bağlamaktadırlar. Yitirilen güveni de 1915'te yaşanan Ermeni Tehciri gibi olaylar kadar, Cumhuriyet döneminde de yürütülmüş olan siyasete atfetmektedirler. Cumhuriyet döneminde memurluk, askerlik, siyaset haklarının ellerinden alındığını aktaran on altı usta, avukatlık, eczacılık gibi serbest mesleklerle uğraşmalarının da önüne pek çok engeller çıkarılması sonucu, el işi mücevher ustalığı gibi Ermeni toplumunun elinde kalmış çok az sayıdaki mesleği işsiz kalacakları korkusuyla diğer etnik gruplara öğretmekten son derece bilinçli bir şekilde kaçındıklarını dile getirmişlerdir.

Görüşmeler sırasında altı Ermeni kökenli el yapımı mücevher ustası, Ermenilerle Türkler arasında yaşanan etnik sorunlar konusunda daha ayrıntılı bilgiler vermişler ve tarihsel süreçte çeşitli can güvenliği sorunları da yaşadıklarını söylemişlerdir. Örneğin bir Ermeni kökenli el yapımı mücevher ustası,

“Varlık vergisinde bizim üç tane evimiz varmış Yenikapı’da o üç ev gidiyor babamın dokuma fabrikası varmış ben daha doğmamışım yani ben iki sene sonra doğmuştum o fabrika gidiyor. Ondan sonra bizimkiler bir yere kiraya çıkıyorlar hatta varlık vergisi de ondan gittikten sonra yine para yetmiyor dedemi askere alıyorlar kampa gitmiş dedem taş ocaklarında taş kırdık diyor babamın yaşı 16’yımış yaşı tutmadığı için götürmemişler. Bunu bana dedem anlatırdı yani

zamanında çünkü babam 9 yaşında ben babasız kaldım ama dedemle bayağı bir vakit geçirdim yani 15 yaşına kadar dedemden duyardım yani böyle olaylar geçmiş başlarından bizim elimizdeki mallar gitmeseydi çok daha iyi durumdaydık yani Türkiye’de. Fabrika değil de büyük bir dokuma atölyesi yani o zaman fabrika diyorlardı. 8-10 tezgahı olan bir yer varlık vergisiyle hepsi gitmiş elimizden buradaki yaşayan gayrimüslimlerin başına ondan dolayı da millet ufak ufak gitmiş parti parti gitmiş.” (A. K., Erkek, 17.11.2013)

ifadelerini kullanmıştır. Bir başka usta ise Türklerin Anadolu’da ilk önce Ermenileri 1915’te kıyıma uğrattıklarını, ardından 1941’de kıyım yapmak üzere 1,5 yıl askerde tuttuklarını, 1942’de de Varlık Vergisi ile ellerinde kalan ne varsa aldıklarını söylemiştir. (Av. K., Erkek, 25.09.2013) Görüşülen Ermeni ustalardan dokuz tanesi de, Ermeni mücevher ustalarının çoğunun, 1980 öncesindeki tehlikeli siyasi ve sosyal ortam yüzünden, Türkiye’deki tüm mal varlıklarını satarak başka ülkelere göç ettiklerini ifade etmişlerdir. Sistemin kendilerini etnik nedenlerle dışladığını ve bu yüzden kendilerinin de ellerinde kalan el işi mücevher ustalığı gibi bir avuç mesleği çok katı bir şekilde etnik homojen bir şekilde tutmak zorunda kaldıklarını bildirmişlerdir.

4.3.2. Ermeni Ustaların Çırak Seçme Eğilimi

Görüşülen ustaların çoğunluğu, mesleğin neredeyse yalnızca Ermeni etnik grubunda kaldığını ve bunun Ermeniler tarafından uygulanmış bilinçli bir tercih olduğunu dile getirmişlerdir. Bununla birlikte böyle bir uygulamanın kesinlikle olmadığını savunan küçük bir azınlık da bulunmaktadır. Böyle bir uygulamanın var

olmadığını savunan ustalardan birisi, ekonomik olarak diğer ustalara göre oldukça iyi bir konumda bulunan ve aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık makamları tarafından misafir edilen diğer ülke Başkanlarına armağan edilen mücevherleri tasarlamaktadır. (Av. K., Erkek, 14.04.2014) Dolayısıyla bu ustanın, el işi mücevher ustalığı mesleğinin hiçbir zaman Ermenilerin etnik tekelinde bulunmadığını söylemesi ile günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin en tepe temsil makamları ile doğrudan bir iş ilişkisinde bulunması arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu kanısı uyanmaktadır. Bu kişinin ateşli bir Ermeni milliyetçisi olduğu diğer yapılan görüşmelerde başka mücevher ustaları tarafından dile getirilmiştir.

Etnik köken ile el işi mücevher ustalığı arasında hiçbir korelasyonun bulunmadığını iddia eden bir diğer usta ise gerçekleştirilen görüşmeler sırasında kendisini yeterince güvende hissetmemiş ve kendisine sorulan hep genel ifadelerle yanıtlamış ve görüşülen Ermeni ustalardan biri olan kardeşinin aksine Ermeni kökenli Türk vatandaşlarının Kapalıçarşı'da el yapımı mücevher ustalığı konusundaki etnik ayrımcılığını sohbet süresince ısrarla yok saymıştır. (Su. S., Erkek, 19.04.2014) Bu konuda (Av. K.) de benzer bir tutum göstermiştir fakat daha sonraki görüşmeler sırasında (Av. K., Erkek, 14.04.2014) nin gerçekte ateşli bir Ermeni milliyetçisi olduğu ve Türklerin bulunmadığı ortamlarda yapılan konuşmalarda, mesleğe Türklerin girmesine kesinlikle karşıt bir tavır sergilediği öğrenilmiştir. Bu da (Av. K., Erkek, 14.04.2014) ile yapılan görüşmelerde, (Av. K., Erkek, 14.04.2014) nin tam doğru bilgiler vermediğini göstermektedir.

El yapımı mücevher ustalığının, bilinçli olarak Ermeni kökenli ustalar elinde bırakıldığını savunan ustalardan bir tanesi

“Elimizde bir meslek var, o da bari bizde kalsın. Mesela derlerdi ki sanatkarlık Ermenilerde, ticaret Yahudilerde. İşte böyle bir tabir vardı yani Türkiye’de. Sanatkarlık da olmazsa Ermenilere Türkiye’de hiçbir iş yoktur. Git bakalım seni bir yerde işe alıyorlar mı?” (B. M., Erkek, 09.10.2013)

şeklinde bir açıklama getirirken, bir diğer Ermeni usta, bunun nedenleri olarak

“Ermeni toplumuna baktığın zaman Ermeni asıllı olan bir kişi hiçbir zaman devlet içinde çalışamaz. Polis olamaz asker olamaz kamu görevlisi çalışamaz. Bunu yapamıyor elinde ne var çiftçi ve sanatkarlık. Bunlardan yola çıkarak şöyle düşünmek lazım. Elinde zaten küçük bir mesleği var Ermeni toplumu kendi içerisinde zaten şöyle bir toplum korkak yaşayan bir toplum. Elinde olan üç beş sanatı kendi içinde değerlendirmeye çalışıyor ki daha sonradan büyüyen de o meslekte devam etsin. Çünkü oğluna sen de polis ol diyemiyor asker ol diyemiyor çünkü öyle bir imkan yok kendi içerisinde evrilen bir sistem.

Kuyumculuk ta bunların en baş tacı ve baktığın zaman en katma değerli meslek. Yani temiz bir tezgaha oturuyorsun onunla bir katma değer yaratıyorsun. Bir liralık sermayeyle on liralık iş yaparak 9 lira sermayeni artırabiliyorsun o yüzden Ermeni toplumu kendi içerisinde büyüme potansiyeli yaratmışlar ve Ermeni olmayanları dışlamışlardır”

savlarını ileri sürmüştür. (S. B., Erkek, 21.01.2014)

Bir diğer Ermeni kökenli usta ise

“Ustam vardı oğlum derdi, bu meslek Türkleşirse siz aç kalırsınız. Çünkü elimizdeki para kazandıracak meslek şansı çok az olan bir zümreyiz. Yani her işi yapamıyorsun ticaret o kadar kolay değil ticaret için kapitaliniz olması lazım. Nedir sanattır gel burada öğren kendini kurtar ama eğer Türkleşirse ki onun dediği belki 40 sene oldu gerçekleşti bizler aç kalırız” (G. A., Erkek, 25.11.2013)

diyerek bu etnik tutumun ardında yatan ekonomik nedeni ortaya koymuştur. Bir başka usta da aynı konuyu benzer şekilde

“Ermeniler subay olamamış devlet memuru olamamış ya bakkal olursun ne yapacaksın ya ticaretle uğraşacaksın ya el sanatları ile uğraşacaksın. Daha enteresan bir şey diyeyim. Eskiden bir insan çocuğunu kuyumcuya verirdi. Kuyumculuğu beceremezse cilacıya verirdi. Daha basit gelirdi onu da yapamazsa işte araba tamircisine böyle silsile şeyi vardı. Çünkü yapabileceğiniz şeyleri yaparsınız. Yapamayacaklarınızı değil Bunları yapınca bir de adam da genetik olarak da yetenekli el becerisine o kültürden geliyor. Bu işi de Türklere kaptırırsa ne iş yapacak?” diyerek açıklamaktadır. Bir başka Ermeni usta (K. B.) ise benzer şekilde “Türkiye’de düşünsene sana şu kadar meslek veriyorlar şu kadar mesleğe giremezsin diyorlar. Yani Psikolojik olarak da bu insanlar kendi içinde döndürüyor işini bunu da gayet normal karşılamak lazım. Bunu da dışarı verseler mesleksiz kalacaklar. Sen bana desen ki tabi oğlum gel seni polis yapayım desen o zaman ben

de senin oğlunu mücevher ustası yapayım derim. Bu bir psikolojidir yani.” (J. S., Erkek, 23.09.2013)

demektedir.

Ermeni ustalar önceki yıllarda yanlarına Türk çırak kabul etmezlerken, bunu doğrudan şekillerde yapmaktan kaçınmışlar ve söz konusu süreci çeşitli bahaneler üreterek tamamlamayı tercih etmişlerdir. En çok üretilen bahane de, tezgahta yer bulunmadığı olmuştur. Bu konuda konuşan bir Ermeni kökenli usta

“Bizim tekelimizde kalsın bu iş yani. Yani bana birkaç şehirden teklif gelmişti bizim çocuğumuza mihlayıcılık öğret, sen haftalık verme biz sana verelim. Yok dedim. Tezgahımda boş yer yok dedim. İnsana diyemiyorsun ki ben öğretmem diyemiyorsun. Daha değişik yollarla, kelimelerle onu yolluyorsun.” (Ar. K., Erkek, 04.03.2014)

ifadesinde bulunmaktadır.

Bu açıklamalardan farklı şekilde, Ermeni kökenli mücevher ustalarının yanlarına Türk çırak almamalarının nedeni olarak Türk çıraklarının olmadığını fakat çırak olarak yanlarına gelmek isteyen Türk de bulunmadığı savını ileri süren Ermeni mücevher ustası (Su. S., Erkek, 19.04.2014) ile bir başka Ermeni usta da

“Bizim dönemimizdeki ustalar, çıraklık için ancak tanıdıkları, güvenilir kişilere bakmışlardır. Bak güvenirlilik çok önemli. Şimdi diyeceksin ki Türk çocukları güvensiz mi nasıl yani diyeceksin. Güven nasıl oluyor biliyor musun, bildiğin insanı almakla oluyor. Mesela benim bir şeyimi bıraktığım zaman benim gözümün arkada olmaması

lazım. Bizim öyle araştıran sistemimiz yok bakkal dükkânı gibi bizde tartıyı bilmezsin içeride mesela fasulye mi var buğday mı var çok iyi bildiğin zaman onu alırsın. Bizim Mustafa abi vardı İzmirli onun çocukları eldi bizim yanımıza çırak olarak çalıştı ne olacak ki bizde öyle şey yok. Onu öyle konuşan belki birkaç kişi vardır ama öyle bir şey söz konusu değil ama şu var sadece güvene dayalı olduğu için bazı şeyler olabilir yoksa mesleği öğrensin öğrenmesin öyle bir şey yok. Kuyumculuktaki tek anahtar o dediğim noktadır güvenilir olması gereken iye aldıkları çırak gözü arkada kalmayacak diye o da kimi alıyor arkadaşlıysan senin çocuğun alıyor en azından evini barkını biliyor araştırma pek yok. Küçük esnaf böyledir küçük esnaf mecburdur bildiğini almak zorunda. Bu yüzden de Ermeniler Ermenilerden, Türkler de Türklerden alır. Yani bir düşmanlık yok bunda, tanıma meselesi”

diyerek, olayı farklı açılardan ele almaya çalışmışlardır. (V. Ö., Erkek, 29.05.2014)

Ancak bu iki ustanın (Su. S., Erkek, 19.04.2014 ile V. Ö., Erkek, 29.05.2014)

açıklamaları gerçeği birebir yansıtmaktan çok, var olan durumu meşrulaştırmaya çalışan bir çaba gibi görünmektedir.

Bu açıklamalardan ve yapılan diğer görüşmelerden anlaşıldığı üzere, Kapalıçarşı’daki Ermeni el yapımı mücevher ustalarının, son birkaç yıla kadar yanlarına Türk çırak almamalarının temel nedeni Türklere karşı beslenen bir kin ya da nefretten değil, daha önce yaşanmış olan çeşitli olaylar yüzünden duyulan korkulardan ve

kendileri için yapılabilir buldukları birkaç meslekten birisi olan mücevher ustalığını da yitirmekten ürkmelerinden kaynaklanmaktadır.

Günümüzde ise gerek teknolojik yeni gelişmelerin ve makineleşmenin, gerek büyük sermayeli Türk şirketlerinin piyasaya girmelerinin ve gerekse de Uzakdoğu'dan mücevher ithalatının oldukça yaygınlaşmasının sonuçları olarak el yapımı mücevher üretimi çok büyük sanatsal değerler içermediği sürece piyasa fiyatlarına oranla pahalı kalmakta ve bu nedenle de eskisi gibi talep görmemektedir. Talep görmeyen bir malın üreticisi durumuna düşen el yapımı mücevher ustaları bu nedenle ciddi geçim zorlukları yaşamaktadırlar. Bu durum da mesleğe olan ilgiyi son derece düşürmüştür ve son yıllara değin piyasada büyük ağırlıkları bulunan Ermeni ustalar eski çırak alma kıstaslarında önemli bir değişiklik yapmak zorunda kalarak, artık Türk kökenli çıraklara da kapılarını açmak zorunda kalmışlardır. Böylece el yapımı mücevher ustalığı işi bir yandan kan kaybederken, bir yandan da sahip olduğu etnik bariyeri kaldırmıştır. Neredeyse hiçbir Ermeni el yapımı mücevher ustası kendi çocuklarını bu işe yerleştirmemiştir ve bundan özellikle kaçınmışlardır. Bu ailelerdeki yeni eğilim çocuklarını okutmak ve beyaz yakalı profesyoneller haline getirmeye çalışmak olmuştur. Fakat bu yeni süreç Ermeni ustalar açısından yeni korkuları da yanında getirmektedir. Bu korkuyu ustalardan birisi şu şekilde dile getirmektedir:

“Tabi biz Ermeni asıllı olduğumuz için bir yerde kaderimiz bizim bu. Ya Kapalıçarşı'da mücevher ya da Dolapdere sanayi de kaporta boya ustası olacağız. Doğrusunu isterseniz hani, Ermeni cemaatinin de tek elinde olan iş buydu hani başka yoktu. Şimdi burada

da işsiz kalınca bilmiyorum yani ne yapacağız. Yapacak bir şey yok.”

(B. U., Transseksüel, 18.01.2014)

4.3.3. “Ötekilere” Konulan Bariyerin Kalkması

Ermeni kökenli el yapımı mücevher ustalarının Kapalıçarşı’nın kuruluşundan yirminci yüzyıla değin taşımış oldukları gelenek çerçevesinde bu mesleğin etnik olarak Ermeni kökenli olmayan kişilere kapatılması özellikle son yıllarda ortadan kalkmaya yüz tutmuştur. Bu gelişmenin çeşitli nedenleri vardır fakat en önemli neden söz konusu iş kolunun, gelişen teknoloji ve küreselleşen piyasalar ortamında büyük sermayeli grupların mücevher üretimine girmesiyle birlikte daha önce hiç olmadığı kadar zor günler geçirmeye başlamasıdır. Eskiden bol kazanç sağlayan el yapımı mücevher ustalığı, günümüzün değişen şartları altında artık gelir getirmeyen bir iş koluna dönüşmüştür ve bu nedenle de gençler tarafından talep gösterilemeyen bir meslek haline gelmiştir. Görüşülen ustaların büyük çoğunluğu el işi mücevher ustalığı mesleğinin gelecek on ile on beş yıl içerisinde tamamıyla sona ereceğini düşünmektedir. Bu düşünce nedeniyle hiçbir usta kendi çocuğunu el işi mücevher ustası yapmayı istememiştir ve ustaların çocukları çok büyük bir oranda başka iş kollarında çalışmaktadır. Çocukların üniversite mezunu olmalarına tüm ustalar tarafından özellikle özen gösterilmiştir ve bunu da neredeyse tümü başarmıştır. Yeni nesilden genellikle beyaz yakalı olmaları beklenmektedir.

Görüşülen ustalardan on yedisi, el yapımı mücevher işinin yakın bir gelecekte sona ereceğini tahmin etmişler ve bu yakın geleceğin süresi için beş ile yirmi yıl

arasında değişen rakamlar vermişlerdir. Mesleğin yalnızca beş yılı kaldığını savunan bir Ermeni usta

“Beş sene sonra biraz zor bulursunuz iş yapacak usta. Ancak şimdiki ustalar arasından yaşlanmış fakat işe devam edenler olur beş sene sonra.” (M. O., Erkek, 15.03.2014)

derken, bir başka usta

“Bu meslek ölmez bence fakat dayanabilen insan kalır mı diye soru işareti var yani çünkü masraflara dayanılması çok zor. Ben açık söylüyorum ben iki yakayı uç uca zor getiriyorum kendi adıma söylüyorum çünkü para kazanmak bizde şu şekilde iş olursa parayı kazanıyorsunuz bunun bir garantisi yok bir ay çok güzel iş yaparsınız bir ay yapmazsınız ama her ay sabit giderleriniz var atölyenin gideri var yani sizi arkanızdan kamçıl原因 bir sistem var bu sisteme yetemiyorsunuz. O zaman da iş sanattan çıkıp başka yerlere gitmek zorunda kalıyor ayakta kalmak için onu dengeye getirmeye çalışıyoruz bütün dava bu. Bu yüzden bırakıp başka yerlere gidenler hiçbir yere gelememiştir sermayesizlikten bu olmuştur. Etrafındaki insanlar harcamıştır. Bu sürece gelecekteki on yılda dayanabilen çıkmayacaktır diye tahmin ediyorum.” (H. A., Erkek, 17.02.2014)

demiiştir.

Bir diğer usta da on yıl içerisinde el işiyle mücevher üretimi yapan kimsenin kalmayacağını iddia etmektedir. (R. ř., Erkek, 22.11.2013) Bu ustaya göre günümüzde

bile el yapımı mücevher ustası sayısı çok azalmıştır. Bundan on – on beş yıl önce mücevher ustalığında sanatsal gelişimin ağır basacağını düşünmesine karşın, makineleşmenin bu süreci engellediğini deneyimlediğini söyleyen ustaya göre, artık ustalara ihtiyaç kalmamıştır. Zira bu ustaya göre makine aracılığıyla biraz yeteneği olan bir kişinin, her türlü mücevheri üretebilmektedir. Bu durum da el işi mücevher üreten ustalara artık kimsenin gereksinim duymamasına yol açmaktadır. Söz konusu usta, mesleğin bu haliyle ancak bir on yıl daha geçerli olabileceğini söylemektedir.

On yıl içerisinde el yapımı mücevher ustalığının bir meslek olmaktan çıkacağını ve geride hiç el yapımı mücevher ustasının kalmayacağı konusunda fikir beyan eden başka bir usta olan (K. B., Erkek, 22.02.2014) ustaların değerlerinin bilinmesi gerektiğini zira ileride bu ustaları ortadan kalkarsa, makinelerin imal edemeyeceği parçaların yapılamayacağını dile getirmiştir. Yani teknolojinin yeteneklerinin dışına artık çıkılamayacak ve pek çok incelikli iş tarihe karışacaktır. Aynı ustaya göre, ustaların ortadan kalkma tarihi de yakın görünmektedir ve bu süre olsa olsa on yıldır.

Aynı savı ileri süren bir diğer usta da

“Evet on yıl içinde de ciddi bir azalma söz konusu olacak çünkü ustalara benim görüşümle değer verilmiyor. Hakkı verilmiyor ve değer verilmiyor.” demektedir. El yapımı mücevher ustalığının kalan yaşamı için en uzun süreyi veren ve bu sürenin on beş – yirmi yıl olacağını söyleyen Ermeni usta (Ar. K.) ise şunları söylemektedir: “El yapımı mücevher ustalığının ışığı 20 sene evvel bitmeye başladı, belki de bir 15-20 sene sonra tamamen yok olur. Ben 51 yaşındayım ben zaten bıraktım ben son ustalardanım. Benden sonra yine yetişen var ama çok

az yani. O da bakacak para kazanamayacak bırakacak.” (G. A., Erkek, 25.11.2013) demektedir.

Özetle el yapımı mücevher ustaları, kendilerinin son kuşak el yapımı mücevher ustaları olduklarını düşünmektedirler. Görüştüğümüz ustaların yaş ortalamaları altmış birdir ve alttan da gerçekten yeni bir kuşağın gelmediği görülmektedir. Ustalardan birisi bu durumu kısa bir şekilde dile getirmektedir:

“Bu son kuşaktır. Kesin kes.” (B. M., Erkek, 09.10.2013)

Mesleğin geleceğinden böylesine umutların kesildiği bir ortamda, doğal olarak el yapımı mücevher işine artık talip olan yeni gençler ortaya çıkmamaktadır. Bu durum Ermeni cemaatinde el yapımı mücevher ustalığına olan talebi bir anda düşürmüştür. Bu düşüş o kadar etkilidir ki, bizzat kendileri el yapımı mücevher ustası olan Ermeni kökenli ustalar bile kendi çocuklarının, kendi mesleklerinde çalışmasını istememekte ve onlara başka işler bulmaya çabalamaktadırlar. Görüşülen ustalardan on sekiz tanesi, kendi çocuklarının el yapımı mücevher ustası olmalarını kesinlikle istemediklerini dile getirmişlerdir. Ustalar genellikle çocuklarına üniversite okutmuşlardır ve onlardan beyaz yakalı profesyoneller olarak büyük şirketlerde çalışmalarını beklemektedirler. Ermeni ustalar arasında bu konuda büyük bir ümitsizlik kendisini göstermektedir. Örneğin bir usta

“Kimse çocuğunu artık bu mesleğe vermek istemiyor okutmaya çalışıyorlar tabi okuyunca da nereye varacak o da meçhul”

demektedir. (S. S., Erkek, 24.02.2014)

Bir diğer usta ise şu ifadede bulunmuştur:

“Kırk yedi senedir buradayım. Gayemiz vardı çünkü neden gayemiz vardı dediğim gibi maddi olanaklarımız olmadığı için ben bu mesleği öğreneceğim ve bundan para kazanacağım diye böyle bir gayemiz vardı bizim. Ama artık para kazandırmıyor ki bu meslek. Çocuğumun bu mesleğe girmesinde ne gaye olabilir? Sanat yapacağım diye aç mı kalsın? Asla istemem çocuğumun bu işte çalışmasını. Onu da okuttuk o yüzden zaten.”

Dünyaca ünlü ve çeşitli uluslararası en iyi tasarımcı ödülleri bulunan bir başka Ermeni usta da

“Kimse Kapalıçarşı'ya çocuk vermiyor doğru aynı sorunu biz de yaşıyoruz. Eskiden 100 - 200 gram altında evine ekmek götürebilirdi ama şimdi kilolarca altın lazım adamın babasının böyle bir durumu yok. Bakıyor ki finans sektörü para kazanacağına inandığı sektörlerde çocuğu okutup oraya vermeye çalışıyor. Kapalıçarşı her zaman bir bilezikti. Çocuk okurdu başka şey olurdu ama Kapalıçarşı'ya o üniversiteye gelirdi elinde bir altın bilezik oluşun diye. Günün sonunda o yetenek ona başka yerde eşik açardı ancak artık vermek istemiyor zaman kaybı olarak düşünüyor. Ben (S. B.) olarak çırac bulmakta zorlanıyorum. Ki benim yanımdaki bilezik en güzel bilezik ben bile zorlanıyorum yani.”

diyerek yeni neslin, ekonomik gelecek vaat etmediği için bu mesleği seçmediğinin bir kez daha kalın çizgilerle altını çizmektedir. (S. B., Erkek, 21.01.2014)

Kendilerini son kuşak el yapımı mücevher ustaları olarak niteleyen ustalar, çocuklarını farklı mesleklere yönlendirmişler ve bu mesleklerin de genellikle üniversite okunarak elde edilecek meslekler olmasına dikkat etmişlerdir. Ustaların çocuklarının meslekleri arasında bankacılık, öğretmenlik, endüstriyel tasarımcılık, taşımacılık, kumaşçılık, ithalat ihracat gibi çok çeşitli beyaz yakalı işler bulunmaktadır. İşte Ermeni cemaatinden neredeyse hiçbir çırak bulunması olasılığının kalmadığı ve hatta bizzat Ermeni el yapımı mücevher ustalarının kendilerinin bile kendi çocuklarını yanlarına almadığı böylesine bir ortamda bu iş kolu zorunlu olarak etnik köken bakımından Ermeni olmayan çıraklara da kapılarını açmak zorunda kalmıştır. Ancak Türk çıraklara kapı açılması da çok büyük bir etki yapmamıştır zira bu mesleğin bir geleceğinin olmadığı düşünülmesi, Ermeni kökenli olmayan tüm Türk vatandaşlarını da bu mesleğe girmekten uzak tutmaktadır. Etnik bariyer kalkınca, yalnızca daha büyük bir nüfus havuzundan çırak bulmak mümkün hale gelmiştir.

Bir Ermeni usta kendisine Ermeni ustaların Ermeni çırak bulamadıkları için mi Türk çıraklara yöneldiklerinin sorulması üzerine

“Artık ustalar baktılar ki para kazanamıyorlar bunu her şekilde kendi ailesine veya etrafına bunu söylemeye başladı söyleyince yeni gelecek nesildeki çocuklar bu işi yapmak istemedi. İşte bu usta para kazanamıyor baba ben bu işe girersem nasıl para kazanacağım gibi şeylerle okumayı tercih ettiler. Okursa da, tabii iyi okursa da, bir iş bulması bu devirde çok zor. Çok iyi okuması gerekir ki çok iyi işler yapabilsin. Büyük şirketlerde çalışabilsin. Böylece Ermeni gençler bizim meslekten ellerini ayaklarını çektiler.”

yanıtını vermiştir. (H. A., Erkek, 17.02.2014)

Bir başka Ermeni usta da

*“Zaten Ermeni çırak yok neden yok çünkü çocuklar artık
gelmiyorlar yani Ermeni çırak bulamıyorsun biz eskiden mesela bütün
herkes Ermeni çocuklarını kuyumcu yanına veriyordu şimdi
vermiyorlar zaten bulamıyoruz da Ermeni çırak”*

diyerek, zaten Ermeni çırak almak isteseler bile alamayacaklarını ve bu nedenle zorunlu olarak Türkleri de çırak almaya başladıklarını ifade etmiştir. (J. S., Erkek, 23.09.2013)

Ermeni kökenli ustaların, artık Türk kökenli çırakları da istihdam etmeye gönüllü olmalarında, geleneksel yöntemlerle üretim yapan mevcut el yapımı mücevher ustalarının ekonomik olarak eski kazançlarına erişememeleri ve hatta geçinmekte oldukça zorlanmalarının yanı sıra siyasal ve toplumsal gelişmelerin de etkisi olmuştur. Görüşülen mücevher ustaları arasındaki Ermeni kökenli ustaların on dört tanesi, azınlık olmanın, özellikle etnik nedenler yüzünden kendilerine yüklediği toplumsal baskının son on yılda azaldığı konusunda hemfikirdirler. Gerçekten de görüşülen Ermeni mücevher ustalarının dokuz tanesinin yanında Türk çırak bulunduğu gözlenmiştir. Ermeni ustalar bu süreci benzer şekillerde dillendirmektedirler.

Mesleğe Türk çırakların alınması konusunda ise ilginç bir ayrım göze çarpmaktadır. Ermeni ustalara göre artık Türk çırak alma konusunda etnik bir bariyer söz konusu değildir fakat Türkiye’nin Batı’ında yaşayan Türkler de Ermenilerle aynı ekonomik nedenlerden ötürü bu mesleğe çırak olarak girmeye gönülsüzdürler. Bu

yüzden de Ermeni ustaların yeni çırakları özellikle Türkiye'nin Doğu illerinde yaşayan Türklerden oluşmaktadır. Bir Ermeni usta olan bu durumu şöyle özetlemektedir:

“Eskiden Türk çırak alıp çalıştırmazlardı çünkü o zaman Ermeni çocuklarını alıp çalıştırırlardı şimdi ise Türk çıraklar alıp çalıştırıyorlar. Fark nedir diye sorarsanız yeni nesil hep okumak istiyor. Türk çırak dediğiniz de daha çok Anadolu'dan gelen kişileri çalıştırıyorlar İstanbulluları değil.” (H. T., Erkek, 03.03.2014)

Yine bir başka usta

“Doğudan geliyorlar. Onlar da gelmese hiç çırağımız olmayacak. Şu an Kapalıçarşı'daki çırak şeyine bakarsanız Bitlis, Elazığ. Başka yerden çırak gelmiyor bize.”

diyerek bu durumu betimlemektedir. (G. E., Kadın, 30.04.2014)

Ermeni ustaların Türk çırakları da istihdam etmeye başlamaları hakkında bir farklı görüş de (Ar. K., Erkek, 04.03.2014) tarafından ileri sürülmüştür. Mantıklı görünen bu sava göre 1980 öncesindeki gerilimli siyasi dönem sırasında, bu çalışmanın ilerleyen sayfalarında daha ayrıntılı olarak değinileceği üzere pek çok Ermeni mücevher ustası dükkanlarını geride bırakıp, mevcut çıraklarına devrederek, ani kararlarla, yurt dışına taşınmışlardır. İşte Ermeni el yapımı mücevher ustalarının bu toplu yurt dışına çıkışları, Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustalarının sayısını bir anda dramatik bir şekilde düşürmüştür ve bu esnada mesleğe Türk kökenli kişilerin de girebilmesi için bir fırsat doğmuştur. Ermeni mücevher ustasının anlatımıyla,

“Ermeni ustalar eskiden beri Türk çırak almamışlar. Bakın 1975-1980 arasında hiç Türk usta yok. 1975’te yoktu. O zamanlar yoktu yani. 1980’den sonra 1985’ten sonra, büyük firmalar türedikten sonra ondan sonra bunlar çıktı.” (Ar. K., Erkek, 04.03.2014)

Bu sava göre de, 1980 öncesinde Türkiye’yi terk eden Ermeni mücevher ustalarının yerine, büyük sermayeli Türk şirketlerinin de ortaya çıkmasıyla birlikte Türk mücevher ustaları artık piyasaya girmek için bir şans elde etmişler ve bu şansı da değerlendirmişlerdir.

Çalışma sırasında yapılan gözlemlere göre, gerçekten de çırak çalıştıran atölyelerde artık Türk çıraklar da çalışmaktadır. Kökü çok eskilere dayanan, Ermeni ustaların kendi mesleklerini kendi etnik kökeninin dışındaki kişilere öğretmeme geleneği artık ekonomik nedenlerden ötürü işlemez hale gelmiştir. Bununla birlikte yine de mücevher ustalarının çıraklarının çoğunluğu halen Ermenilerden oluşmaktadır.

4.3.4. İşyerlerindeki Türklük Simgeleri

Görüşülen ustalar arasındaki Ermeni kökenli ustaların bazılarının ofislerinde ya da atölyelerinde çeşitli Türklük simgeleri ve Türk bayrakları bulunmaktadır. Bunun iş dünyasında Türklerden herhangi bir olumsuz etnik tepki almamak adına yapıldığı izlenimi doğmaktadır zira söylemlerle bu göstergeler birbirlerini tam tutmamaktadır. Bununla birlikte Türklük simgelerine, daha yüksek kazanç sağlayan ve etnik farklılığın kendilerine hiçbir dezavantaj sağlamadığını iddia eden ustaların mekanlarında daha çok rastlanmaktadır. Ermeni kökenli ustalar, ofislerinde ve atölyelerindeki Türklük

simgeleri için bu durumun gayet normal olduğunu fakat genelde bu durumda dışarıdan bakanların şaşırdıklarını söylemektedir. Böyle ustalardan birisiyle yapılan görüşmede söz konusu ustanın söyledikleri, ofis ve atölyelerinde Türklük simgeleri barındıran Ermeni kökenli ustalar adına bir özet niteliği taşımaktadır:

“Bazıları gelince şaşıyor, arkamızda Türk bayrağı görünce.

Niye şaşıyorlar anlamıyorum. Amerika’da olsanız arkanızda

Amerikan bayrağı. Hz. İsa diyor ki Sezar’ın hakkını Sezar’a verin.

Türkiye’de yaşıyorsanız onun kurtarıcısı hakikaten düzgün bir adamsa

sahipleniriz. Kalkıp Benjamin Franklin’in resmini asacak halimiz yok

yani. Üniversitede soruyorlar bana hocam nereden geldiniz. Dört bin

senedir buradayız.” (B. M., Erkek, 09.10.2013)

Bazı Ermeni kökenli ustalar da kendilerinin Atatürkçü olduklarını üzerine basarak söylemektedir. Örneğin Ermeni kökenli bir usta kendisini bu konuda şöyle ifade etmektedir:

“Biz Atatürkçüyüz. Ben AKP’li değilim o yüzden söyleyeyim

yani. AKP’lilerin çoğu Atatürk’e düşman. Hatta benim burada

bardaklarım var. Atatürk resimleri var böyle üstünde. Bazı tepkiler

alıyoruz burada biz. Saatin üstünde bile Atatürk resmi var. Şu And’ı

kaldırmalarına bile şey oldum ben nasıl olabilir yani neredeyse buraya

artık şeriat geliyor yani. Ben size bir şey söyleyeyim mi? Esasında

gayrimüslimlerin çoğu Atatürkçüdür yani. Cumhuriyetin kuruluşunda

politikalar azınlık karşıtı politikalar olmuştur ama yaşadığın yerde

bakacaksın sizi kim rahat ettirmiş yani. 80 küsur senedir cumhuriyet ile

yaşıyoruz neredeyse elimizden alacaklar yok böyle bir şey olamaz, olmaması lazım bakın yüzde elli elli ayrıldık yani. Atatürkçü ve Atatürkçü olmayanlar AKP'liler ve AKP'li olmayanlar neredeyse milleti birbirine kırdıracaklar. Bir insanı sevmemek suç değil ben sevmiyorum yani AKP'yi. Ben Atatürkçü görüyorum kendimi.” (A. K., Erkek, 17.11.2013)

Ermeni kökenli el yapımı mücevher ustaları, ofislerinde ya da atölyelerinde Atatürk resimleri, Türk bayrakları gibi Türklük simgeleri barındırmanın yanında, bazı durumlarda böyle simgeler aracılığıyla mücevher de üretmektedirler. Üretilen mücevherler yalnızca Türklüğe ilişkin tınılar içermekle kalmamakta, bazen yoğun İslami göndermelerde de bulunmaktadır. Ermeni kökenli ustalardan birisinde (P. D., Erkek, 29.11.2013) yakuttan yapılmış bir köy camisi broşuna rastlanılmıştır. Bir diğer Ermeni kökenli usta imal ettiği Türklük simgeleri taşıyan ürünlerini gururla anlatmıştır:

“Bunlarla beraber acayip şeyler yaptım. Elbiseye takılan bir bayrak şekli yapmışımdır. Tasarım çok önemli. Bazı tasarımlarda Atatürk'ü kullandım. Ata liranın içerisine yani beşi bir yerdenin içerisine ay yaptım yıldız yaptım. Benim koleksiyonumu yapanlar var. Yani çok farklı şeyler yani onları bir görsen belki görmüşsünüzdür onlar gibi çok çalışmalar var. Bayrak ve Atatürk'ü kullanırım. Neden kullanmayayım? Burada yaşıyoruz canım yaşadığımız yere bizim hayat boyu düşüncemize ters olmadı ki zaten.” (Su. S., Erkek, 19.04.2014)

Bir başka Ermeni kökenli usta ise Türklük ve İslam simgeleriyle tasarlayıp ürettiği ürünlerini şu şekilde tanıtmaktadır:

“Şu karşıdaki kolyeyi Kur'an kabından yaptığım bir çalışmadır o da ay şekline sokmuşumdur onu. O da II. Mehmet dönemine ait Kur'an kabından çalıştığım bir parçadır altın olan parça. Bu da hanedan bu da elde yapmadır. Nalınlar yaptım amforalar yaptım onları ta 95 yılında yaptım. Bakın şuradaki resimlere bakarsanız orada Türkiye'nin bayrağını yaptım açık artırma ile satıldı onlar 97 yılında.”
(Se. S., Erkek, 24.02.2014)

Bununla beraber bu ustanın Türklük ve İslam simgeleriyle ürettiği mücevherler bir Türklük ya da İslam sevgisinden çok, ticari bir amaçla gerçekleştirilmiş görünmektedir. Zira aynı usta, aynı konuşmasının devamında şöyle söylemektedir:

“Orada gördüğünüz çerçevedekiler mesela onlar da yurt dışındaki ödüllerdir. O saatte eski bir saatti elden kurmalı onu da ben yaptım yani bayan erkek saati bizim için gözlük veya aklınıza ne gelirse öyle yapılmayacak herhangi bir ey yok. Yani benden laptop isteyin onu yapayım telefon deyin telefon yapayım size o derece diyeyim. Çok güzel altın bir laptop yapıp getirip Arap ülkesine satmak lazım bazen öyle uçuk şeyler düşünmüyor değilim yani. Zaman öyle. Çağa ayak uydurmak lazım sanatı geçtik şimdi.”

Buna göre söz konusu usta gerçekleştirdiği çalışmalarda artık sanatsal kaygılardan çok ticari kaygıların ön plana geçtiğini dile getirmekte ve piyasanın talebine göre ürünler üretmek istediğinden söz etmektedir. Bu anlamda iç pazarda Türklük ve İslami simgeleriyle donatılmış mücevherler üretmeye yönelmişken, yurt dışı için de

özellikle Orta Doğu piyasası söz konusu olduğunda gösterişe gönderme yapan kitsch işler tasarlamayı planlamaktadır.

4.3.5. 1980 Öncesindeki Ermeni Göçü

Yirminci yüzyılın son çeyreğine girilirken Türkiye’deki siyasi ortam oldukça kutuplaşmış ve gerilmiştir. Siyasi sokak kavgalarının, cinayetlerin artması ve yaygınlaşması genel bir toplumsal huzursuzluk ortamı doğurmuştur. Can güvenliğinin azaldığı bu ortamda, gayrimüslimler, Yirmi Kur’a, Varlık Vergisi ve 1964’de yaşadıkları siyasi kararlardan kaynaklanan mal kayıplarına yeniden uğrayabileceklerini düşünmüşlerdir. Gayrimüslimler arasında özellikle Ermeniler, 1980 öncesinde ASALA adlı Ermeni terör örgütünün yurtdışındaki Türk diplomatlara yönelik silahlı eylemleri sonucu Türkiye’de sosyal açıdan zor durumlarda kalmışlar ve can ve mal kaybı endişesi konusunda diğer gayrimüslimlere oranla bir adım daha önde yer almışlardır. Söz konusu endişeler, genelde gayrimüslimlerin ve özelde de Ermenilerin arasında bazı kesimlerin söz konusu siyasi gerilimlerin sokak çatışmalarına ve suikastlere dönüşmesi yüzünden herhangi bir büyük kayıpla karşılaşmadan önce Türkiye’yi terk etme yolunu seçmelerine yol açmıştır.

Can ve mal kayıpları gerçekleşebileceğine ilişkin endişeler, bir yandan da dolar, yabancı sigara bulundurma yasakları gibi sosyoekonomik yasaklarla desteklenince, yurt dışına taşınabilme imkanı olan Ermeniler Türkiye’den taşınmaya başlamışlardır.

İstanbul’daki el yapımı mücevher ustalarının çok büyük bir oranının Ermeni kökenli olması nedeniyle Türkiye’yi 1980 öncesinde terk edenler arasında pek çok el

yapımı mücevher ustası da yer almıştır. Bu toplu gidiş sırasında pek çok el yapımı mücevher ustasının İstanbul’u terk etmeleri, kentteki usta sayısını bir anda düşürmüştür. Bu da söz konusu geleneksel mesleğin bilinirliğini ve yapırlılığını önemli ölçüde etkilemiştir. Yine görüştüğümüz Ermeni kökenli ustaların altı tanesine göre eğer bu toplu ani gidiş gerçekleşmemiş olsa, bugün Kapalıçarşı’daki durum da çok daha farklı olacaktır zira böyle bir durumda Ermeni el yapımı mücevher ustalarının çok daha baskın bir pozisyon tutacaklardır. Bu konuyu ustalardan birisi şöyle özetlemektedir:

“Bakın bugün ben bunu her zaman söylüyorum, bugün 1975’lerden itibaren 1980’lere kadar yani beş seneden sonra Kapalıçarşı’daki Ermeni kuyumcular Rum kuyumcular bazıları da tabi rahmetli oldu; bunlar eğer gitmemiş olsalardı hali ve hazır burada kalmış olsalardı biz yine hala bu çarşıda söz sahibi olurduk.” (P. D., Erkek, 29.11.2013)

Bu gidişin nedeni olarak Ermeni ustalar da büyük ölçüde oluşan terör ortamını sorumlu göstermektedirler. Ustalardan birisi bu konuyu şu şekilde ifade etmektedir:

“Valla o 70’lerdeki anarşi durumları sağ sol çatışmalarından korkup kaçıp gittiler ani. Çok giden var.” (Al. K., Erkek, 30.01.2014)

Yine bir başka usta da şunları dile getirmektedir:

“Yaşamak sıkıntıydı. Her hareket denetim altında, herkese bir tepeden bakma ortamı. Çöpten cesetler çıkıyor. İnsan korkuyor yani. Ben de giderdim ama yaş küçük, birikim yok, ana baba burada. Kaldık biz, buralarda yani. Zordu, ben de gitmek isterdim yoksa. Bizim usta

çekti gitti. Hem de bir baktık gitmiş, öyle çok uzun sürmeden yani.
Birkaç günde toplanmış, gidiyorum dedi, bir daha görmedik,
telefonlaştık ama sonra. İnsan canını malını bile bile tehlikeye atar mı?
Kaç örneği olmuş burada yani. Ermeni olmak, ürkek olmaktı o yıllarda,
o dönemde daha da ürkektik. Ürken adam sanat yapamaz, kaçır,
kendisine yeni yuva kurar.” (P. D., Erkek, 29.11.2013)

Bu yoğun Ermeni el yapımı mücevher ustası göçü, ustaların bir kısmının kendi atölyelerini kendi kalfalarına teslim etmeleriyle sonuçlanmıştır. Böylece el yapımı mücevher işindeki kalitede o yıllarda ani bir düşüş gerçekleşmiştir. Henüz usta olmaya hazır olmayan pek çok kalfa ve çırak, bir anda dükkan işletir konuma gelmişlerdir. Bu durumu bizzat bu durumu yaşayan dönemin kalfaları ve çırakları da aynı şekilde dile getirmektedirler. Ustası ani bir kararla yurt dışına giden ve hali hazırdaki dükkanını henüz kalfa iken kendisine bırakan bir Ermeni kökenli usta şunları söylemektedir:

“17 yaşında usta oldum mecburen olduk yani bizim ustamız
Paris’e gitti ortamın güzelliğinden 78’de. Burası boşaldı resmen 78’de.
Benim usta da gitti. O zaman mecburen dükkancı oldum. Dükkanı bana
bıraktı o zaman gitti. Ortamın bozukluğu sağ sol birinci nedendi. O
zaman etnik ayrımcılık vardı. Gerçi her zaman vardı. Şimdi yok mu?
Şimdi daha az ama neticede var. Benim doktor olacak olan küçük kızım
zavallım üniversitede profesör olacağı zaman bile birisinin ağzına
bakacak.” (K. B., Erkek, 22.02.2014)

Bu ani gidişin birden bire gerçekleşmesi ve ustaların yerine ancak kalfa ya da çırakların geçmesi sonucu söz konusu geleneksel mesleğin ciddi bir gerileme yaşadığı konusunda bir başka usta da şöyle anlatmaktadır:

“12 Eylül’den önce terör olayları var ya bir kalfa yetişirken zaten ustası giderdi. Ustası gittiği zaman aynen padişah şehzade hesabı. Dört tane şehzade var, dört tane işçisi var. Usta gitti mi, en büyüğüne bırakırdı dükkkanı çalışsın. Bu da bunların haftalığını verdi, böyle dükkancı olanlar da var. Özal’dan sonra terör o kadar olmadığı için bu sefer insanlar kaldı çoğaldı.” (Su. S., Erkek, 19.04.2014)

Aynı konuda bir başka ustanın söyledikleri de ciddi bir temsil örneği göstermektedir ve konuyu özetleyen bir özellik taşımaktadır. Bu usta söz konusu durumu şu şekilde özetlemektedir:

“Ermeni ustalarının şu anki Ermeni ustalarının ustalarından bahsedeyim bazıları rahmetli oldu gitti bazıları yurt dışına gidenler de oldu. Burada bazı sıkıntıları çekenler olmuştur. Onu onlara sormak lazım ama o dönemlerde bazı sıkıntılar çekmişler. Yurt dışına gidenler oldu. Şimdi bir usta düşünün ben mesela buradan çekip gidiyorum yurt dışına örneğin benim altımdaki kadememde çalışan çocukların kapasitesi potansiyeli kalmıyor. Sıfırdan tekrar başlayacaklar, ayakta durmaya çalışacaklar. Baş gidiyor diyelim, baş usta demektir sanatta. Usta gittiği zaman usta yerine göre belirli bir yaşa gelmiş olgunlukta olan insan demektir; o gittiği zaman arkasındakiler bocalıyor. Kapalıçarşı’da da böyle olaylar oldu. 1980 öncesinde pek çok usta gitti

ve geriye arkasında yaşları yirmi bile olmamış kalfalar çıraklar bıraktı.” (M. O., Erkek, 15.03.2014)

4.4.Mesleğin Geleceğine İlişkin Öngörüler

4.4.1. Dönüşümün Başlangıcı

El yapımı mücevher ustalarının Kapalıçarşı’da zorlanmaya başladıkları tarihin tespiti konusunda farklı ustaların farklı görüşleri bulunmaktadır. Ancak bu görüşler çok büyük bir zaman aralığına dağılmamıştır ve dar bir aralıkta yer almaktadırlar. Görüşülen mücevher ustalarının anlatımlarına göre el yapımı mücevher mesleğinin dönüşümünün başlangıcı 1976 ile 2001 tarihleri arasında değişmektedir. Kırılma anı olarak en erken tarihi veren usta, Kapalıçarşı’da, Ermeni kökenli olmayan yeni mücevher imalatçılarının 1976’da düşük ayarlı kuyum yapmalarını göstermiştir. Bu usta

“Ben işte 70 kaç senesi 76 senesi 1976’da adamlar şey yapıyordu mesela 18-22 ayar içi boş pullu zincir belli bir milletten insanlar Kapalıçarşı’ya geldi düşük ayarlı kuyumcuların çoğu bilir ama şeydir bu bunlar söylenmiyor yani. Düşük ayarlar çıktı onu yapanlar sonra müteahhit oldular yani ne diyeyim o kadar çok şeyler var ki onlar. O dönem Kastelli dönemi oluyor adam yüzde on ayda veriyorum diyor mesela çarşıda adam dükkanını satıyor falan ondan sonra altın yüz liraya çıktı o sıfırı atılmamış yüze çıktı. Herkes dedi ki biz otobüsçülük yaparız kimse yapmadı gerçi.” (G. A., Erkek, 25.11.2013)

açıklamalarıyla aslında mesleğin Ermenilerin dışına çıkmaya başlamasıyla ahlaki bir çöküntünün yaşandığına vurgu yaparak bu ahlaki çöküntünün de, ekonomideki genel ahlaki çöküntüyle örtüştüğünü ve o dönem bankerler aracılığıyla da pek çok mücevher ustasının dolandırıldığını dile getirmektedir. Yani mücevher ustaları arasında, Ermeni ustalardan yetişmeyen yeni kişiler dolandırıcılık yaptıkları gibi, Kastelli gibi bankerler de mevcut el yapımı mücevher ustalarını dolandırarak zor durumda bırakmışlardır. Böylece hem sektördeki hem de ekonomideki yozlaşma, el yapımı mücevher işinin ilk zor duruma düştüğü dönemi oluşturmuştur.

Ahlaki çöküntünün mücevher ustalarının işlerinin bozulmasındaki ana etmen olduğuna katılan bir başka mücevher ustası da mücevher ustalığı işinin usta – çırak ilişkisi aracılığıyla nesilden nesle öğretilen ve Ahi kuralları çerçevesinde gerçekleştirilen bir kültür olduğunu belirtmiş ve bu kültürel aktarımın, usta – çırak ilişkisinden gelmeyen ve mesleğe dışarıdan dahil olanlar tarafından bozulduğunu ileri sürmüştür. Bu usta,

“Görünmez kuralları vardır Kapalıçarşı’nın. Tabii Ahilik şeyinden gelir. Usta – çırak, büyüğüne saygı. Bu kolay değil. Bin senelik kültür Ahilik. Sen kalkıp o kültürü yok sayıp da bu işi yapamazsın. Bozuldu şimdi tabii. Bir şey kalmadı. Meslek de darmadağın oldu.”

şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir. (S. S., Erkek, 24.02.2014)

Mesleki bozulmayı daha çok ekonomik parametrelerle açıklamak isteyen ustalar ise, söz konusu bozulma tarihini daha geç dönemlere çekmişler ve genellikle de ekonomik krizlerle örtüştürmüşlerdir. İki usta (G. A., Erkek, 25.11.2013 ve M. O.,

Erkek, 15.03.2014) bu konuyu Çiller döneminde uygulanan ekonomi politikaları sonucu küçük atölyelerin kapanmaya başlamasıyla ilintilendirmektedirler. Onlara göre devalüasyonların gerçekleşmesi, yüksek enflasyonist ortam ve yalnızca kuyumculara çıkarılan bir ek vergi sektörü oldukça güç duruma sokmuş ve küçük üreticilerin belini bükümüştür. Bir ustaya göre

“kriz kimini çok vuruyor kimini az vuruyor. Bir kurşun geliyor kime denk gelirse kişiye özel bir şey yapılmıyor. Burada kuyumculuğa kötü olan bir şey vardı o krizde Çiller döneminde. Sadece kuyumcuya hayat standardı anlamında bir askeri ücretin bir buçuk katını vereceksin demek kuyumculuğa direk nokta atışı oldu. Düşünün bu kadar meslek var. Bir kanun çıktı. Bundan böyle kuyumcular yüzde elli fazla veriyordu bu hayat standardı vergisini. Yani sen asgari ücretin bir buçuk katını kazanmışsın üzerinden vergi veriyorsun ama bunların hepsi üst üste gele gele küçük atölyeleri bitirdi. Bu uygulamanın kalktığı daha üç yıl falan olmuştur.” (G. A., Erkek, 25.11.2013)

Yine ekonomik parametreleri kıstas olarak alan bir başka usta da (P. D., Erkek, 29.11.2013) , el yapımı mücevher ustalığının dara düşmeye başladığı dönemlerin başlangıcı olarak Türkiye’de yaşanan 2001 krizini göstermektedir. Anlaşılan o ki, her usta, kendi işlerinin kötü gitmeye başladığı tarihi, genelleştirmekte ve bunu tüm piyasaya yayma eğilimi göstermektedir. Yine de tüm ustaların işlerinin kötüye gitmeye başladığı tarih aralığı olarak 1976 ile 2001 yılları arasındaki dönemin kabul edilmesi mümkün görünmektedir.

4.4.2. Makineleşme ve Teknolojinin Etkileri

Günümüzde el yapımı mücevher üreten usta sayısı oldukça azalmıştır. Bu azalmaya karşın aralarında meslekleri sayesinde çok ünlenmiş ve zenginleşmiş çok az sayıda örneklerin de bulunmasına karşın ustaların çoğunluğu ciddi maddi sıkıntılar çekmektedir. Çekilen maddi sıkıntıların nedenleri olarak el yapımı mücevher ustaları tarafından ileri sürülen argümanların başında makineleşme gelmektedir.

Makineleşmeyle birlikte, usta – çırak ilişkisi içerisinde uzun yıllara yayılan bir eğitim sonrasında elde edilen melekelerin benzerleri makine desteğiyle çok daha az ustalaşmış kişiler tarafından gerçekleştirilebilir olmuştur. Bu durum, henüz çıraklık ya da kalfalık aşamasında bulunan kişilerin, herhangi bir ustaya gereksinim duymaksızın ürün üretebilmelerine yol açmıştır. Böylece piyasadaki mücevher arzında bir artış gerçekleşmiş ve talebin sabit kaldığı bu durumda, mücevher arzı yapan kişiler için piyasadan elde edilen pasta daralmıştır. Bu konuda ustalardan birisi

“Makine işin içine girince, kalfalar da kuyumculara ve çeşitli şirketlere iş yapmaya başladı. Tabi rekabete girdiler bunlar ustalarla. Büyük firmalar da vardı yani sen on liraya yapıyorsun ben sana çok iş vereceğim sekiz liraya yap diye ve bu fiyat kırıla kırıla bu noktaya geldi ve şu anda herkes bu durumdan şikayetçi. Şu anda fiyatlar çok düşük sanatkar olmanın hiçbir anlamı yok. Yeni yetişen sanatkarlara sorarsanız bu işi bırakmak ister.” Bir başka usta da bu konudaki eleştirilerini “makinelere çoğaldı ama başlarında usta musta yok. Zaten yapanlar da kuyumcu değil.”

şeklinde dile getirmektedir. (V.Ö., Erkek, 29.05.2014) Yine bir başka ustanın deyimiyle el yapımı mücevher üretiminde yeterli olmayan, henüz ustalaşmamış insanların dükkan açmalarıyla piyasanın bozulmuştur. Bunun nedeni yeterince ustalaşmamış mücevher üreticilerinin, piyasada ustaların elinden iş alabilmek için fiyatları geriye çekmesidir. Böylece piyasa genelinde mücevher üretiminde fiyatlar düşüş göstermiştir.

“Çünkü usta yanında mesela ne oluyor bir yüzdelik veriyorlar yüzdelik verdiğinde şimdi o dükkâna iş veren kişiler o yüzdelikle çalışan kalfaya mesela gizliden dışarıdan denk geldi mi orada işte yüzde kırk alıyorsun ben sana on sent daha fazlasını vereyim bir dükkân aç ben sana iş vereyim deyip onu böyle ayarttılar dükkân açtırıyor. Böyle böyle işçilikler de öldü. Yani o ustaya vermeyip kalfasına iş verip daha ucuza yaptıracağım deyip tabi onlar da birbirlerinden görüp bu kalfaları işte başka kalfa arkadaşlarından piyasada hep böyle ustalar çıktı. Öyle ustalar çıktı iş paylaşımı çoğaldı iş azaldı tabi çok dükkânlar açılınca ama işçilikler öldü gerçek ustaların değeri de kayboldu burada.” (M. B., Erkek, 03.12.2014)

Makineleşmeyle birlikte piyasada mücevher ustalığı yerine makine uzmanlığı popülerleşmiş ve mücevheri bir bütün olarak gören bakış açısı yerine, onu parçalar halinde gören bir dizi makinistin bakış açısı egemen olmuştur. Mücevherlerin her bir parçasının başka kişilerin elinden geçmesi yüzünden mücevherdeki bütünlük bozulmakta, iş sıradan bir bant üretimine doğru kaymaktadır. Bir usta bu durumu

“Şu anda kuyumculuk otomobil fabrikası gibi oldu kimisi gidiyor kaportasını takıyor kimisi motorunu kimisi boyasını yapıyor

öyle oldu kuyumculuk yani. Şu anda Kuyumcukent'te çalışan yirmi bin kişi var, iki tane model getir aynısını yap de yapamaz. Ancak eskilerden varsa onlar yapar. Onlar da eğer ölürse çırak da yetiştirmezlerse zaten yok olma ile karşı karşıya hep bu bilgisayara herkes mahkum kalacak yani. Bak ben mihlayıcıyım oturur yüzük yaparım sadekarlığını da yaparım hepsini bitiririm yani. Buradakiler benim bildiğimin yüzde birini bilmiyor yani. Onun için nefret ettim ıraktım yani bunlar ustanı kıymetini bilmiyorlar niye yapayım ki yani. O bakımdan sanatkarlık yok olacak yani. Çünkü alan bir şey anlamıyor satan da alıyor vitrine koyup satıyor pırlanta mı pırlanta ne olduğunu bile bilmiyor. Daha atomla pırlantayı ayırt edemez.”

diye dillendirmektedir. (K. Y., Erkek, 01.12.2013)

Mücevherlerin seri üretim çerçevesinde farklı kişiler tarafından uzmanlık alanları bölünerek yapılması konusu bazı el yapımı mücevher ustalarına da yol göstermiş görünmektedir. Zira ustalardan birisi, el yapımı mücevher ustalarının en büyük eksikliklerinden birisinin ekip çalışması yapmıyor olmaları olduğunu ileri sürmüştür. Bu ustaya göre

“Ya bir ekibin olacak ekiple birlikte yapacaksın ki şurada şu usta çok güzel parçalar yapıyor çok güzel besteler yapıyor siz de bunun şeyini yapıyorsunuz öbür arkadaş pazarlıyor falan böyle bir şey olması gerekiyordu biz hep bakkal gibi kaldık yani marketlerin arasında bakkalın hali neyse bizim de durumumuz aynı görüntü olarak.” (Al. K., Erkek, 30.01.2014)

Bu da onları kurumsallaşmaktan alıkoymuş, her işi tek bir ustanın yapmasına bağımlı kılarak pek çok üretim avantajından yoksun bırakmıştır.

Yukarıda anlatılan durum, küçük üreticilerdeki arz artışına işaret etmektedir. Ancak bir de teknolojinin gelişmesi ve mücevher üretiminde makineleşmenin mümkün hale gelmesiyle birlikte piyasaya katılan büyük sermayeli dev şirketler söz konusu olmuştur. Bu büyük sermayeli şirketler tek bir usta istihdam edip, bu ustanın emrine pek çok makineler ve vasıfsız işçiler vererek, mücevher arzını çok ciddi oranlarda arttırmışlardır.

Makineleşme sayesinde mücevher üretiminin adedi artarken, üretim süresi kısalmış, ölçek ekonomisi sayesinde de makine kullanarak çok adetli üretim yapan imalathanelerin giderleri düşmüş ve bu gelişmeler de el işi ile üretim yapan ustaları özellikle fiyat rekabeti konusunda oldukça zor durumda bırakmış ve iş hacimlerini ciddi şekilde azaltmıştır. Ustalardan birisi bu konuyu

“Teknoloji çok yenilendi. Eskiden bir yüzüğü yapmak bir hafta sürerdi şimdi teknoloji o kadar ileri ki akşam koyuyorsunuz sabah döküm olarak alıyorsunuz o yüzüğü. Onun gerçek ustalar bir taraftan teknoloji ile mücadele ediyor bir taraftan da sanatı ile mücadele ediyor.”

diyerek dile getirmiştir. (G. E., Kadın, 30.04.2014) Yine zamanlardaki bu kısılmaya ilişkin bir usta

“Şimdi ben bir yüzüğe iki üç gün uğraşıyorum. Bundan alacağım para benim masrafımı kurtarmıyor ticaret yapmadığım zaman

ben devamlı içerideyim. El sanatından para kazanamıyorsunuz yani. Niye? Çünkü makineyle yapan iki üç saate hallediyor işi. Kalite farkı olmuyor mu? Çok... Ama müşteri anlamıyor ki işte. Ucuz mu, ucuz. O zaman gidip onu alıyor. Aynı mal diyor.” diyerek tepkisini göstermiştir. Yine adet olarak fazla mal isteyen müşteriler de, artık el yapımı mücevher ustaları yerine makineyle çalışan atölyeleri tercih etmektedir zira adet çoğaldıkça yapım süresi uzamaktadır ve makine de bu süreyi çok kısaltmaktadır. Bir usta bu konuda “On – on beş yıldır hiç para kazanamıyoruz biz yani. Kazanman da mümkün değil çünkü verdiğin emeğin karşılığını alman mümkün değil. Bir kıyaslama var bizde seri iş yapıyor mesela adam gramla iş veriyor gramı beş - yedi - on dolar. Sen elde yaptığın işi gramla veremezsin biz eskiden parça başı alırdık şimdi grama yakın hesaplar yapıyoruz bu seferde kurtarmıyor ama alacağın para da o kadar yüksek gözüküyor ki onu da isteyemiyorsun. Bir yüzük yapıyorsun dört, beş gün uğraşıyorsun buna alacağın para bin dolar bin beş yüz dolar olsun ki para kazanasın. Bin beş yüz dolar bir yüzüğe yazdığın zaman adam yüzüne bakıyor haklı olarak yani. O da onun üstüne kar koyacak satacak o bakımdan el işi gittikçe düşüyor, sanatkarlık da tabi onunla beraber yok olmaya yüz tutuyor.”

diyerek serzenişte bulunmuştur. (M. O., Erkek, 15.03.2014) Bir başka usta da çok benzer şeyleri dile getirerek, kendi çıraklığı döneminde piyasada pek çok iyi ustanın bulunduğunu ve herkesin el işçiliğiyle çalıştığını söylemekte ve bunu da o dönemde ustaların yaptıkları işlerin karşılığında yirmi ya da otuz gram altın alabildiklerini yani iş karşılığı elde etmeleri gereken haklarını kazanabildiklerini söylemiştir. (B. M., Erkek,

09.10.2013) Bu ustaya göre, makineleşmenin henüz bulunmadığı bu ortamda, kazançlar yüksek olduğu gibi, müşteriler de boldur ve aynı ustaya göre müşteriler kendi işlerini yaptırabilmek için ustaların başlarında beklerler, ödemeleri gereken ücretleri baştan öderler ve ustanın kendi işlerini diğer işlerin önüne alması için ne gerekirse yapmaya çalışırlardı. Fakat teknolojinin mücevher üretimine dahil olmasıyla birlikte bir anda piyasadaki arz artmış ve parça başına alınan ücretler da düşmüştür. Bu dönüşümle birlikte el işçiliği ile üretim yapan ustalar büyük zarar görmüşler, yirmi ila otuz gram altın arasında değişen ücretler yarım gram altına kadar gerilemiştir. Karlılıkların böylesi düşmesi sonucu iş hacimlerinin arttırılması gerekmiştir zira diğer türlü geçinme olanağı ortadan kalkmıştır. Fakat iş hacminin arttırılması demek de sermayede büyük artışlar anlamına gelmektedir zira mücevherin hammaddesi oldukça pahalıdır. Böylece bir zamanlar üç yüz ila beş yüz gram altınlık bir sermaye ile üretimlerini gerçekleştirebilen el yapımı mücevher ustaları artık yüzlerce kiloluk altın sermayesine gereksinim duymakta ve bunu sağlayamadıklarında da – ki sağlayamamışlardır – el işçiliğiyle mücevher üretimini ticari olarak sürdüremez hale gelmişlerdir.

“Bu üç yüz beş yüz gram sermaye ile bu oluyordu artık bunlar öyle bir kilo üç kilo beş kilo ile olacak işler değil artık yüz kilo beş yüz kilo altınla yapılıyor ve o adamın bir yüzüğe almış işçiliğe artık bir kilo ürün yapıyorlar. Böyle olunca el işçiliğini insan yapamaz hale geldi. Düşünsene akşama kadar çalışıyorsun, götürüyorsun kusura bakma usta on lira veremem bir lira diyor ne olacak bir iki üç sonra ya diyecek ki sürüm işine bakayım diyecek o zaman da onun altında yetişen çırak el işçiliğini göremeyecek.”

Yine benzer şekilde bir başka usta da bu konuya işaret ederek, el işiyle haftada ancak altı adet yüzük yapabildiğini fakat makineleşmeyle birlikte atölyelerin aynı süre içerisinde beş yüz yüzük üretebildiğini söylemekte ve bunun da el yapımı mücevher ustalarının teknoloji karşısında rekabet edebilme şansını ortadan kaldırdığını söylemektedir. Bu ustaya göre teknolojik bu gelişme ve onun sağladığı seri üretim aslında mesleğe ve çıkan üretime zarar vermektedir. Mücevher üretimi mesleğinin bir kültür olduğunu ve bu kültürü de yavaş pişen bir yemeğe benzettiğini söyleyen söz konusu usta, kendi metaforunu şöyle dile getirmektedir:

“Yemeğin altını açtılar yani. Hızlı hızlı daha hızlı daha ucuz daha çok daha daha diye diye dejenere oldu meslek.”

demektedir. (J. S., Erkek, 23.09.2013) Bu konu hakkındaki bir başka örnek de yine bir başka el yapımı mücevher ustası tarafından söylenen şu sözlerdir:

“Bir yüzüğü beş yüz liraya yapıyorsa ben sana on tane vereyim sen bana bunu yüz dolara yap dediği zaman ekonomiyi daraltıyorlar ustaların gayreti azalıyor ve sanat ortadan kalkıyor fabrikasyon işler yapmaya başladılar. Şimdi en iyi usta dahi yarısı döküm yarısı el işçiliği yapıyor. Adama hepsini el işçiliği yap dersen bugün bir mücevher çıkarttığın zaman bir kolye çıkarttığın zaman hepsini el işçiliği yap dersen yani ağır bir takıma on beş - yirmi bin dolar para alması gerekir çünkü ona uğraşacağı zaman iki aydır. Tabi iki ayda bu parayı kimse ödemeyeceğine göre ona o da yarısını döküm yapıyor yarısını el işçiliği yapıyor ve onu çok cüzi yedi bin beş yüz – sekiz binlere düşürüyor ama işin hakkı kayboluyor. İşe verilen özen azalıyor.

“Çünkü bir fabrikasyon işle bir el sanatı her zaman ayrıdır.” (B. U.,
Transseksüel, 11.02.2014)

Yukarıdaki savların sonucu olarak, bu savları ileri süren el yapımı mücevher ustaları mesleğin yok olmaya doğru gittiğini savunmaktadırlar. Çizdikleri portre de bunu göstermektedir. Bu görüşteki ustalardan birisi bu durumu kendi sözcükleriyle çok kısa bir şekilde özetlemiştir:

“Ustalık artık geberiyor, gebermesinin sebebi teknoloji...” (P. D., Erkek,
29.11.2013)

El yapımı mücevher ustalarının çoğunluğunun yaptığı bu eleştiriler önemlidir ve ciddi bir açıklayıcılığa sahiptir. Fakat bununla birlikte bu eleştirileri yapan mücevher ustalarının çoğunluğunun yaşlarının ileri olması, onların teknolojiye ve makineleşmeye yeterince ayak uydurabilmelerini de engellemiş gözükmektedir. Yine teknolojiye ayak uydurmanın manevi maliyetleri olduğu gibi, maddi maliyetleri de vardır ve önemli bir sermaye gerektirmektedir ve belli bir yaşın üzerindeki ustaların bu maliyetlere katlanmak istememeleri de anlaşılabilir. Ancak tüm bu zorluklara karşın, ustalar arasında teknolojiye adapte olarak, bu gelişmeyi kendi çıkarlarına çevirebilmiş örnekler de vardır. Özellikle kırklı yaşlarını süren görece genç ustalar bu konuda daha heveslidirler fakat yaşı ilerlemiş iki usta da bu konuda olumlu görüşler sunmuşlardır. Buna göre beş el yapımı mücevher ustası teknolojinin ve makineleşmenin aslında yeni geliştirilmiş enstrümanlardan ibaret olduklarını ve üretimi yapacak kişinin yine bu enstrümanları kullansın ya da kullanmasın insanın kendisi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu ustalara göre zamanında pense kullanmak da, büyüteç kullanmak da, tezgah oluşturmak da teknolojik ilerlemelerdi ve bugün de yeni gelişmeler de pensesden,

büyüteçten ve tezgahtan farklı değillerdir. Yalnızca daha gelişmiş üretim enstrümanlarıdır ve insan bu enstrümanları kullanarak aslında daha yaratıcı ve daha kolay bir şekilde üretebilme imkanına sahiptir. Dolayısıyla teknoloji sanat için olumsuz değil, olumlu bir gelişmedir.

Böyle düşünen mücevher ustalarından birisine göre şöyle bir durum söz konusudur:

“Makine aslında bir alet ben öyle bakıyorum bunda bilmem kaç sene önce biri penseyi icat ettiğinde o pense ile iş nasıl kolaylaştıysa her zaman onu diyorum alet korkunç ufku olan bir alet siz buna ruh üflemediğiniz sürece oturup sizin için hiçbir şey yapmayacak yani. Ne kendi başına bir model çıkarabilir ne algoritmik yapıyla model çıkartacak yapıya sahip belki ileride olabilir bilemiyorum ama dolayısıyla siz ruhunuz sağlamsa elinizin altında çok büyük bir alet var burada önemli olan bu ruhu oraya aktarıp aynı şeyi gene istediğiniz sizin olan bir şeyi almak. Dünyada tonla insan bilgisayar aynı softeri kullanıyor farklı tonla şey çıkıyor. Bu tamamen insan odaklı.” (A. S., Erkek, 26.02.2014)

Benzer düşüncedeki bir başka mücevher ustası da bilgisayarın yalnızca bir alet olduğunu ve bundan yirmi yıl kadar önce de mumla heykeller yapılmaya başlandığında, geleneksel kum dökümü yapan ustaların kendi mesleklerinin sonunun geldiğine ilişkin paranoyalar yaşadıklarını fakat hiçbir şeyin sonunun da gelmediğini dile getirmiştir. Bu ustaya göre yalnızca meslekte bir evrimle söz konusudur. Bu yüzden de aynı usta,

teknolojinin gelişmesinin mücevher ustaları için bir risk değil, yeni imkanlar oluşturduğunun altını çizmiştir. (S. B., Erkek, 21.01.2014)

Bu düşünüşün en önemli temsilcisi kırklı yaşlarında olan genç bir ustadır (H.T., Erkek, 03.03.2014). Bu usta Rusya’da teknolojik mıhlama üzerine dokuz aylık bir kurs görmüş ve bu kursun sonunda gerekli makine yatırımını da iki yüz elli bin dolar karşılığını ödeyerek gerçekleştirmiştir. Bunun sonucunda bugün Türkiye’nin en büyük mıhlama atölyesine sahip olmakla övünmektedir. Bu usta, teknolojinin kendi işlerini ciddi anlamda kolaylaştırmasının yanı sıra, kalite olarak da ciddi bir sınıf atlanmasına yol açtığını ifade etmiştir. Teknolojiye uyum sağlayamayanın eleneceği bir piyasa olduğunu anlatan bu ustaya göre el yapımı üretim ile makine üretimi arasında

“Şahin ve Mercedes kadar fark var” dır.

Söz konusu usta sözlerine şöyle devam etmektedir:

“Şimdiye kadar da ben çok derdim çok iyiyim diye mesela ben ustamın yanındayken bile ustama iş gelirdi bunu o yapsın diye iş gelirdi o şekilde yani ama bu sisteme geçtikten sonra dedim ki hiçbir şey bilmiyormuşum dedim kendi kendime.” Aynı usta, makine yatırımının ardından mıhlama konusunda hem çok daha temiz üretim elde ettiğini hem de zaman olarak da büyük bir avantaj sağladığını aktarmıştır. Bu ustaya göre: “Çok daha fazla yani elle mesela aynı işi yaparsınız ama altı - yedi saat sürer bunu buradan alıp bunu buraya kaymak bu sistemde yirmi beş dakikaya iniyor hem daha temiz yapıyor.”

Görüşmeler sırasında teknolojiye karşıt olan ustalar ile teknolojiden yana olan ustaların yanı sıra, bir de teknolojinin getirdiği yenilikleri dışlamayan fakat teknoloji ile arı el işçiliğini karşılaştırdığında yine de seçim hakkını el işçiliğinden yana kullanan bir mücevher ustası tipi görülmüştür. Bu ustalar, teknolojiyi kullanan beş usta arasındaki iki kişidir. Söz konusu ustalardan birisi teknolojinin gelişmesinin ve bilgisayarda yeni yazılımların çıkmasıyla ve bu sayede bazı mücevher işlerinin daha iyi çıktığını fakat ilginç bir şekilde böyle üretilen mücevherlerde bir ruh eksikliği de bulunduğunu dile getirmiştir. Üretimin bazen mükemmele yakın olmasına karşın, teknoloji yoğun üretimle gerçekleştirilen bu üretimin, usta açısından yeterince tat vermediği üzerinde duran bu usta, el işçiliğinin başka bir şey olduğunu söylemiştir. (M. O., Erkek, 15.03.2014)

Teknolojiyi atölyesinde kullanmasına karşın yine de gönlü hala el işçiliğinde olan diğer usta da

“Benim atölyemde teknoloji derken bizim bir Matrix programı var çizim için tasarım için ondan sonra bizim el işini yapanla bizim sade tezgahımızdaki herkes el işi de yapar sıfırdan üretir de aynı zamanda ama ona şey olduğunuz zaman rekabet edemiyorsunuz bu sefer. Çünkü çok çabuk tükeniyor yani siz bir yüzüğe çizim bir gün harcamanız lazım makine bir günde size hani o program size bir günde on tane yüzük yapıyor. Yani bir kişi anlatabiliyor muyum öyle ki başkaları alıyor yürüyor bir yandan siz çünkü bir yol seçmeniz lazım ya piyasanın içinde o rekabet içinde olacaksınız ki biz kompakt bir atölyeyiz yani toplansanız dokuz kişi çalışıyoruz. Mıhlamamız, cilamız,

sademiz, kendi işte bir tane çizimcimiz var ama artık burada şey olan şey tamamen fikir oluyor. Fikir önemli yani. El işi mi, şey mi, artık çok önemli değil. Piyasa için söylüyorum ama bana soracak olursanız artık şey benim için el ile yapılması önemli o malın ruhunun olması beni o çok ilgilendiriyor. Biz mesela mıhlama makinesi diye bir şey yok. Mıhlamayı özle ve elle yapıyorsunuz iş istediği kadar makinede çıksın döküm olsun CNS tezgâhlarında çıksın iki boyutlu yapıyorlar yine de elle yaptığımız için mücevher çalışıyoruz biz onun için biraz haz duyuyoruz ama sade bölümünde doğrusunu isterseniz iş tamamen makineye gitmiştir yani.”

diyerek, duyguları ile mantığı arasındaki çatışmayı ifade etmiştir. (K. Y., Erkek, 01.12.2013)

Bu bölümden çıkan sonuç odur ki, son teknolojik gelişmeler ve makineleşme, mücevher üretimini oldukça kolaylaştıran ve hızlandıran bir dizi avantajı mücevher üretim dünyasına sokmuştur. Ancak üretimde böylesine bir kolaylaşma ortaya çıkınca, yıllarca usta – çırak ilişkisi içerisinde öğrenim ve çok büyük zahmetler sonucu edinilen yetenekler bir anda özgün yetenekler olmaktan çıkmıştır ve makine başındaki yarı vasıflı işçiler için benzer ürünleri yapabilmek mümkün hale gelmiştir. Böylece emek verilerek kazanılmış zanaatkarlığın değeri çok büyük bir düşüş yaşamıştır. Bu zanaatı kazanabilmek için yıllarını vermiş ustalar, yeni teknolojiye hem yaşları ilerlediği için hem de bu teknoloji için azımsanmayacak bedellerde sabit sermaye yatırımı gerektiği için uyum sağlamakta güçlükler çekmektedirler. Aynı zamanda da piyasadaki paylarını makine kullanan yarı vasıflı çıraklara ve kalfalara kaptırdıkları için arzda meydana

gelen büyük artış sonucunda önemli gelir kayıplarına uğramışlar ve hatta geçinemez hale gelmişlerdir.

Ancak görünen o ki, teknoloji ve makineleşme aslında doğrudan sanatın kendisinin değil, yalnızca zanaatın yerini alabilmektedir. Yani bir sanat yapıtı üretmek için gereken birikim, yaratıcılık ve sanatçılık yetenekleri yine teknolojiden ve makinelerden bağımsız bir şekilde insanın yani ustaların kendi içlerinde bulunmaktadır. Bu yüzden gelişen teknoloji ve yaygınlaşan makineleşme karşısında asli zararı gören kesim, el yapımı mücevher ustalarının tümü değil, bu ustalar arasında sanatkarlıktan çok zanaatkarlık yapan kesimdir. Özgün üretimler, sanatsal değeri olan mücevherler yapan el yapımı mücevher ustaları ise söz konusu gelişmeden etkilenmemişlerdir zira makineler ve gelişen teknoloji, taşlara onların verdiği sanatsal dokunuşu kendi kendilerine gerçekleştirememektedirler. Hatta sanatkar yönü güçlü olan el yapımı mücevher ustaları için teknoloji ve makineler, sanatsal üretimleri için yeni fırsatlar ve olanaklar açmış görünmektedir.

Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustaları arasında zanaatkar özellikleri baskın olan ustalar ise, Kapalıçarşı'nın da yıllardır talep etmiş olduğu taklit ürünleri yeniden üreten, aynı modellerle çalışan, mücevher sanatına yenilikler getirmemiş kimseler olarak, teknoloji ve makineleşme karşısında asıl darbeyi almışlardır. Zira seri üretilen taklit ürünler söz konusu olduğunda, herhangi bir yeni tasarım ve sanatsal üretim söz konusu olmadığı için, önemli olan daha ucuz ve daha seri bir üretim sağlamak olmakta ve bu durum da teknolojiye ve makineleşmeye avantaj sağlamaktadır.

Bu yüzden aradaki bu farkı daha iyi kavrayabilmek adına bir sonraki bölümde Kapalıçarşı'nın mücevher üretiminde taklitçi yapısı ele alınacaktır.

4.4.3. Taklit Ürünler

Görüşülen ustalar arasında zenginleşmeyi başarmış olan el yapımı mücevher ustaları, el yapımı mücevher işçiliğine olan genel talebin düştüğünü kabul etmekte fakat gelirleri bu işi sürdürülemeyecek kılacak kadar gerileyen çoğunluktaki ustaların söz konusu iş kayıplarını daha makro gelişmelerle değil, o ustaların iş yaşamına bakışlarındaki eksikliklerle açıklama eğilimindedirler. Buna göre iletişim ve ulaşım teknolojilerinin çok hızlı bir şekilde gelişmesiyle birlikte, artık tüm tüketiciler özellikle internet sayesinde tüm küresel piyasalardaki mücevher fiyatlarından ve tasarımlarından haberdar olabilmekte, değerli taşların cinslerinin ve çeşitlerinin değişen fiyatlarını öğrenebilmektedirler.

Zenginleşen az sayıdaki ustaya göre, böyle bir imkanın bulunmadığı 1980’li dönemlerde ustalar için Avrupa’daki çeşitli tasarımları kopyalamak, ünlü markaların koleksiyonlarının benzerlerini üretmek ve bu üretimlerde kullanılan taşların kalitesine ve ederlerine oranla çok daha yüksek fiyatlar elde edebilmek mümkündür. Bu durumda da gerçek sanatçıların değeri aslında Türk piyasasında ortaya çıkmamış ve daha çok zanaatkar ustalar için önemli bir pazar oluşmuştur. İnternetle birlikte tüketicilerin tüm dünya piyasalarına ulaşabilmesi sonucu, artık başkalarının tasarımlarını, ederinden daha pahalı şekilde satılan değerli taşlarla üreterek çok yüksek karlarla elden çıkarabilme olanağı ortadan kalkmıştır. Böyle bir süreç sonrasında da piyasada hiçbir değerli taşı ederinden daha yüksek fiyatlara satma olanağı kalmamış, ancak yüksek sanatsal değer taşıyan ve tamamıyla orijinal tasarımlar yüksek katma değerle müşteri bulabilir hale gelmiştir.

Mücevher üretiminde büyük sermayeli Türk şirketlerinin piyasaya girmesi, üretimde makineleşmenin talebin çoğunluğunu ele geçirmesi, Çin'den gerçekleştirilen mücevher ithalatının çok artması ve kredi kartı aracılığıyla uzun taksitlerle satış yapan şirketlere karşı sanatsal yönü çok kuvvetli olmayan ve işin zanaat kısmında kalan el işi mücevher ustaları, zenginleşen ustalara göre artık kazanç sağlayamaz duruma gelmişlerdir ve bu durum piyasaların suçu olmaktan çok, aslında piyasaların getirdiği bir denge unsuru olarak görülmelidir. Yani bir anlamda mücevher sektöründe lonca tipi üretim tarzından, serbest piyasa ekonomisine geçiş olduğu iddia edilmiştir.

Kapalıçarşı'nın uzun yıllar boyunca Avrupa ve ABD'de üretilen markalı ürünlerin taklitlerini üretmeye çalışması ve piyasasını taklit ürünler üzerine kurması, iletişimin bugünkü kadar yoğun olmadığı dönemlerde önemli bir Pazar oluşturmuş ve ciddi bir alışveriş ortamı sağlamıştır. Fakat artık küreselleşmenin internetle yayıldığı dönemlerin başlamasıyla taklit ürünlerin foyalarının ve gerçek fiyatlarının çok çabuk ortaya çıkabilmesi sonucu oluşan bu karlı alışveriş ortamı dayanaklarını yitirmiştir. O dönemlerde genç olan günümüzün ileri yaştaki el yapımı mücevher ustaları birer makine gibi çalışmışlar ve Kapalıçarşı esnafının talep ettiği taklit ürünleri sanatsallığı ve özgünlüğü merkeze alarak değil, taklidi ön plana alarak mümkün olan en yüksek adette üretmeye almışlardır. Dönemin piyasası da gerçekten bunu gerektirmiştir. Etnik bariyerle korunan el yapımı mücevher ustalığı, o dönemde henüz yeterli teknoloji ve uygun makineleşme de bulunmadığı için oldukça dar bir Ermeni nüfus arasına sıkışmıştır ve ustalığın gerçekleşmesi için uzun yıllar gerektiği için de, mesleğe etnik bariyerin yanı sıra bir de uzun yıllar emek verme zorunluluğu bariyeri eklenince, bu iş kolundaki usta sayısı bir türlü artamamıştır ve bunun sonucu olarak da mücevher arzı hep sınırlı olmuştur. Sınırlı arz imkanı ise, yüksek talep karşısında, üretim yapan el

yapımı mücevher ustalarına önemli bir ekonomik pazarlık gücü kazandırmıştır ve bu yıllarda gerçekten mücevher ustaları iyi kazançlar elde etmişlerdir.

Böylesi bir ortam içerisinde günümüzdekinin aksine, Kapalıçarşı piyasasında yenilikler üreten, yaratıcı tasarımlar yapan ustalar değil, yabancı ünlü markalarının ürünlerini en iyi taklit edebilenler, en iyi ustalar olarak anılmışlardır. Bu yüzden de günümüzde altmış yaş civarını süren el yapımı mücevher ustaları çok büyük oranda bu taklitçi ekolden gelmektedirler. Dolayısıyla bu yaş grubunu süren ve tümü Ermeni kökenli olan bu mücevher ustaları sanat değil, zanaat odaklı gelişim göstermişlerdir. Oysa bu gruba oranla bir on – on beş yaş daha genç olan bir ikinci grup arasında bir anda önemli bir farklılık kendisini göstermektedir. On – on beş yaş kadar genç olan fakat sayı olarak daha sınırlı olan beş kişilik grup, günümüz şartlarında hala iş yapabilme kapasitesine sahip olan ve sanatçı melekeleri önde olan kişilerden oluşmaktadır. Yaş farkıyla oluşan bu değişimde, görece genç olan ustaların yetiştikleri dönemde küreselleşmenin başlamasıyla birlikte artık Kapalıçarşı'daki kesin ve net olan taklitçi tavrın zarar görmeye başlayarak, yenilikçi ve özgün tasarımlar için de büyük bir destek sağlamasa da en azından verdiği kösteğin azalmasının önemli bir etkisi vardır. Bu dönüşüm sayesinde, daha önceleri zanaatkar yönleri güçlü ustalar karşısında sanatkar yönleri güçlü olan ustaların piyasa koşulları çerçevesinde hiçbir şansı yokken, artık sanatkar yönleri güçlü olan ustalar da piyasada kendilerine küçük de olsa yer edinmeye başlamışlardır. Sanatkar ustaların sayıca zanaatkar ustalara oranla daha az olmalarının nedenleri ise sanatkar ustaların aynı zamanda zanaatkar özellikleri de benliklerinde taşımalarından ötürü, yalnızca zanaatkar olan ustalara oranla daha az var olmalarından ileri gelmektedir.

Bugün piyasa şartları artık küresel uyuma neredeyse tamamen uyum sağladığı için de, artık günümüzde eskisinin aksine sanatkar yönü ağır basan ustalar iş yapmakta ve zanaatkar yönü ağır basan ustalar iş yapamamaktadırlar. Zanaatkar yönü ağır basan ustaları iş yapamama konusunda zorlayan diğer etkenler de daha önce sözü edildiği üzere teknolojinin ilerlemesi ve makineleşmeye geçişin etkileri sonucu yarı vasıflı çırak ve kalfaların artık zanaatkar yönü ağır basan ustaların yaptıkları işleri yapabilmeleridir. Eskiden zanaatkar usta olmak çok uzun yıllar alırken, şimdi yarı vasıfla bile yapılabildiğinden, uzun yıllar gereksiniminin koruyucu bariyer etkisi ortadan kalkmıştır ve zanaatkar yönü ağır basan ustalar çok çetin bir rekabetle baş başa kalmışlardır. Bu da hem onlara gelen iş sayısını hem de gelen işlerin de fiyatlarını düşürmüştür ve sonuç olarak tümünün gelirlerinde önemli bir düşüşe yol açmıştır. Bu çetin şartlar sonucu etnik bariyeri de kaldırmak zorunda kalan zanaatkar yönü ağır basan el yapımı mücevher ustaları etnik bariyerin korumasından da çıkmışlardır. Elbette bu da zaten zorlaşmış rekabet piyasasını daha da güçleştirmiştir ve sonuç olarak artık el yapımı mücevher ustalarının piyasada geçinebilecek gelirleri elde etmelerine bile izin vermeyen bir konuma gelmiştir.

Diğer yandan, sanat odaklı çalışan el yapımı mücevher ustaları, yaşlarının da daha genç olmasının verdiği avantajla, teknolojideki değişimleri takip edebilmişler ve makineleşmeyle de, bilgisayar odaklı yeniliklerle de kendilerini geliştirebilmişlerdir. Sanat odaklı üretim yapan el yapımı mücevher ustalarının müşterileri ve hedef kitleleri, elde edecekleri özgün ve yaratıcı mücevherler için çok daha yüksek bedeller ödemeye razı olduklarından, bu sanat odaklı mücevher ustaları için ekonomik bir sıkışıklık söz konusu olmadığı gibi, bazı örneklerde (örneğin S. B., Erkek, 21.01.2014 ve A. K., Erkek, 14.04.2014) önemli zenginleşmeler bile söz konusu olmuştur. Yine bu ustalardan

birisi ABD’de son altı yıldır en iyi mücevher tasarımcısı ödülüne layık görülmektedir.
(S. B., Erkek, 21.01.2014)

Bu konuda günümüzün hem kariyer hem de maddi kazanç anlamında başarılı örneklerinden birisi olan bir el yapımı mücevher ustası taklit konusunda önemli bir özet yapmaktadır:

“Atölyelerin iyi para kazandığı fakat sonradan teknolojinin ve makineleşmenin çıkmasıyla kazanamıyor duruma düştüğü teorisine katılmıyorum. Niye? Sayı olarak çok az kişiler bunlar. Arada sivrilen biz beş - altı arkadaşlık. Çok azımız böyle bir yere geldik, burada duruyoruz. Hepsinin sebebi var. İşte yüzde ellisi şanstır bunun hayatta ama gerisi de o insanın kendisinde olan becerileridir yani. Sonradan bakıyorsun ki hakikaten insanlar bir yerlere geliyorsa var bir sebep. Dökülenlerden bir kaçına bakalım çok güzel atölyeleri vardı ama hep hazır İtalya’dan mal alıp kalıbı alıp satıyorlar işler bu denli olunca lastik patladı.” (K. B., Erkek, 22.02.2014)

Görüşülen el yapımı mücevher ustaları arasında tek yüksek eğitim almış olan ve bu eğitimi de İngiltere’de tamamlayıp, daha sonra da İtalya’da dört yıl boyunca ders vermiş olan ve geçtiğimiz yıl Türkiye’deki bir yarışmada en iyi tasarımcı ödülü alan genç bir mücevher ustası da, zanaatkar özellikleri ağır basan el yapımı mücevher ustaları ile sanatkar özellikleri ağır basan el yapımı mücevher ustaları arasında bir ayırım yapmakta ve zanaat odaklı çalışan mücevher ustalarının bir dönem başarılı olduklarını ancak durumun günümüz şartlarında değiştiğini aktarmıştır. (A. S., Erkek, 26.02.2014) Buna göre özetle başlangıçta taklit üreterek iyi kazananlar, piyasa

şeffaflaşınca artık kazanamamaya başlamışlardır. Bu ustanın kendi sözlerine kulak verirsek:

“Başlarda başarılı oluyorlardı yani bir devir vardır ekonomik olarak oluyorlardır. O zaman daha az insan vardı daha az atölye vardı demografi farklıydı sanayileşme bu kadar ilerlememişti. Çok büyük değişiklik oldu Türkiye için değil her yerde böyle internetin girmesini bunu şey yapabiliriz ama üretim alanındaki gelişmeler müşterinin bilgi alma şekli beklentisi zevki müşteri kesiminin eğitim düzeyi yani her şey çok hızlı gelişti. Buna ayak uydurmak çok kolay değil bırakın İstanbul’u global anlamda kolay değil devamlı yarış atı gibi peşinden koşturmak durumundasınız. Seminerlere gideceksiniz bilgilendirileceksiniz kurumlar sizi bilgilendirecek.

Ben kaç senesinde gittim İngiltere’de bu bilgisayar programları yeni çıkmıştı en azından bizim sektöre yeni giriyordu. Biz falan güldük yani el işinin önüne geçemez diye ama yani o zaman da benim bütün dünyam tezgah yani önüme tasarım geliyor onu geleneksel şekillerle çözüyoruz yapıp bitirip veriyoruz ama gittik mesela orada görüyorsunuz inanmıyorsunuz ki ben bununla üç gün uğraşıyorum iki komutla on beş dakikada yaptı bunu falan biz şey yaptık önüne geçemez gibisinden ama çok ayrı bir devrim atlattık. Yani gerçekten her şey bir defa çok hızlaştı bunu kötü anlamda söylemiyorum el işçiliği falan aslında her zaman kıymetli olacak olmalı. Ama kitlesini bulursa. El işçiliğine katma değeri de üstüne eklerseniz o zaman.”

Yine günümüzün en başarılı el yapımı mücevher ustalarından birisi olan ve dünyaca ünlü ve uluslararası ödüllere sahip olan bir usta Kapalıçarşı'nın taklitçi yapısından kendisini kurtarabilmek için özel ihtimam gösterdiğini ve bu gelenekle kendi içerisinde ve piyasada savaşmak zorunda kaldığını ve kendi tarzını da ancak bu şekilde keşfedebildiğini dile getirmiştir. Söz konusu usta çırakken Kapalıçarşı'da hep klasik taklit ürünleri yaptığını, sürekli olarak Bulgari'nin, Cartier'in tasarımlarını kopyaladıklarını ve seri şekilde ürettiklerini ve zaten Kapalıçarşı'da bundan başka bir şey de görmediklerini dile getirmiştir. Bu ustaya göre Kapalıçarşı'da kullanılan "tasarımcı" tanımlaması ise küresel anlamdaki "tasarımcı" tanımlaması birbirlerine uyum göstermemektedir. Buna göre Kapalıçarşı'da tasarımcı demek, piyasada en popüler olan markaların en çok satılan ürünlerinin tasarımlarının kopyalanması ve zaman zaman birbirlerine eklenmesinden ibaretken, küresel anlamdaki tasarımcılık yaratıcılık ve estetiğin özgün bir biçimde bir araya getirilmesini olarak betimlenmektedir. (S. B., Erkek, 21.01.2014)

Bu usta, mücevher üretiminde katma değerın ancak tasarımla gerçekleştirilebileceğini düşünmektedir. Bu tasarımın da Kapalıçarşı'daki sakatlanmış tasarım tanımına değil, küresel anlamdaki tasarıma uygun olması gerektiğini yani özgün ve daha önce üretilmemiş bir yapı taşıması zorunluluğundan söz etmiştir.

"Sektör biliyorsunuz maalesef sektörün böyle bir şey tarafı vardır sizden her daim satılan ürünü ister. Yani bu da bir şeylere çok benzer. Benim hayallerimin içerisinde tabi kopya yapmak çok yoktu ama sektörün benden istediği bir şeyler vardı bir gün üç beş kuruşum

olunca da dedim ki ben kendi hayallerimi yapacağım o noktada da kendi dünyam çıkmaya başladı ortaya.

Türkiye’de böyle bir sorun var sanatkarımız var yok değil ama risk almayı sevmiyoruz. Hazır reklamı yapılmış bir şeyin kopyasını yapmak daha çok işimize geliyor. Kapalıçarşı’da usta nasıl kurtulur şu saatten sonra belki hayal kuracağım şu saate kadar gelmemesi lazım şu saatten sonra o ustanın kurtulabilmesi için tekrar kendi hayallerini bir finansör bulması lazım. Birkaç büyük şirketin bu tip insanları yaşatmak ve onların yaptıklarına katma değer yapmak ortaya çıkan güzel şeyleri yaşatmak adına bir şey kurması lazım belki. Finans şeyi ve onları yaşatması lazım ya da üniversitelerde iyi ustalara belki iyi paralar vererek orada çırak yetişmesi adına bir şeyler yapılması lazım.”

demektedir. Bu ustaya göre teknolojiadaki dönüşüm öncesinde el yapımı mücevher ustaları iyi paralar kazanabiliyorlardı fakat sanayileşme sonrasında söz konusu ustalar gelişen yeniliklere, yaşlarının ilerlemiş olmasının etkisiyle adapte olmak istemediler ve yeni piyasa koşullarına uyum sağlamayı reddettiler, reklam yapmayı, şirketleşmeyi, yeni müşteriler bulmayı gerçekleştirmediler. Özetle yeni şartlara ayak uyduramadılar ve maddi açıdan günümüzde oldukça zor dönemlere geldiler.

Günümüzün başarılı olan el yapımı mücevher ustalarından bir başkası da aynı durumu şu şekilde tahlil etmektedir:

“Eskiden çok para kazanırlardı, şimdi az. Eskiden dünya kapalıydı şimdi bilgisayarlar çıktı basıyorsunuz düğmeye her şey ortaya çıkıyor. Fiyatlarını veriyor kaliteyi veriyor tabi bu eskiden bu imkanlar

yokken insanlar birbirlerini bilmiyorlardı daha kandırabiliyordu bu çok güzel diyerekten. O da, bu da çok güzel diyerekten iş yapıyordu ama bugünkü dünya rekabet dünyası tamamen basıyorsun düğmeye markaları da görüyorsun fiyatı da görüyorsun sen de o zaman kendine ona göre çeki düzen vermek lazım ki iş yapasın. Sen kendine çeki düzen veremezsen tabi iki iş yapamazsın eskisi gibi eskiden daha çok adam kandırıyordun şimdi daha az adam kandırıyorsun onun için de iyice zayıflar. Adamın seçme şansı var. Fuarlar düzenleniyor herkes fuara geliyor kimin kaç paraya iş yaptığını görüyor.” (A. K., Erkek, 14.04.2014)

Kapalıçarşı’nın eskiden el yapımı mücevherler bağlamında bir taklit üretim merkezi olduğunu zanaatkar yönü ağır basan ustalar da kabul etmektedirler. Örneğin zanaatkar yönü ağır basan ustalardan birisi bu konuyu

“Kraliyet ailesinden örnek getirirlerdi biz aynısını yapar işlerdik ama şimdi yap deseler çok zor. Ne onları yapacak usta kaldı ne bende o göz kaldı.”

şeklinde dışa vururken, (A. K., Erkek, 17.11.2013) bir diğer zanaatkar yönü ağır basan usta da

“Benim çıraklık dönemim yani bundan 40 sene evveline gidecek olursak yapılan işlerle şimdiki işlerin arasında dağlar kadar fark var bir kere. Bizim zamanımızda sür gitsin işler bir tane model gelirdi o modelden otuz tane vardı aynısını sürüm olarak yapardım şimdi öyle değil o kadar teknoloji gelişti ki envai çeşit taşlar geliyor.”

diyerek aynı durumu kabul etmektedir. (G. A., Erkek, 25.11.2013)

Gözlemlendiği kadarıyla, bir de sanatkar yönü güçlü olmasına karşın, kolayına geldiği için Kapalıçarşı'nın taklit piyasasına zamanında tutunmuş ve sanatkar yönünü nadiren ortaya koyan fakat genellikle piyasanın kendisinden arzuladığı taklit ürünleri üreten bir kesim usta bulunmaktadır. Günümüzün başarılı olan ustalarından birisi bu konuda

“Bugün başarılı olanlar rahatsızlıklardan dolayı olmuşlardır.

Ortada olanla devamlı bir tatminsizlik var ve daha iyi daha farklı bir şey imkanlar dahilinde. Sonuçta Kapalıçarşı'nın bize sunduğu herkesin buraya beraberinde getirdiğin bir alfabe var onun içerisinde bu nasıl geliştirilerek şiir yazabiliriz bir rahatsızlık var yani onun için şekillenmiştir bu insanlar. Ama çoğunlukta o atölyecilik mağazalara çalışan çok iyi zanaatkarlar var ama yani. Çünkü onların devam ettiği yol o. Onları tatmin etmiştir.” demektedir. (S. B., Erkek, 21.01.2014)

Bu bölümden anlaşılan odur ki, teknoloji ve makineleşme karşısında zayıf düşerek rekabet gücünü yitiren ve ekonomik açıdan büyük sıkıntılar yaşayan grup, sanat odaklı değil, zanaat odaklı üretim yapan el yapımı mücevher ustalarıdır. Teknolojiyi ve makineleşmeyi kendi sanatsal üretimleri için birer enstrümana dönüştürmeyi başaran sanat odaklı üretim yapan el yapımı mücevher ustaları ise bu dönüşümden yarar sağlamışlar ve daha yüksek sanatsal değer ve daha yüksek ekonomik değer taşıyan mücevherler üreterek hem zenginleşmişler hem de gerek ulusal, gerek de uluslararası tanınırlıklar ve saygınlıklar elde etmişlerdir.

4.4.4. Zenginleşenler Sanatkar mı, Tüccar mı?

Bir önceki bölümde zanaatkar özellikleri ağır basan el yapımı mücevher ustaları ile sanatkar özellikleri ağır basan ustalar arasında bir ayırım yapılmış ve iki taraf karşılaştırılmıştı. Bu karşılaştırma sırasında, küreselleşmenin ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerin artmasıyla taklitçi Kapalıçarşı ekolünün yara aldığı ve böylece bu ekolün sağlam durduğu günlerde başarılı sayılan zanaatkar özellikleri ağır basan ustaların, yerlerini, sanatkar özellikleri ağır basan ustalara kaptırdığı ortaya konulmuştu.

Zanaatkar özellikleri ağır basan ve bu nedenle de günümüzün piyasa şartlarına adapte olamamış ileri yaştaki el yapımı mücevher ustalarıyla yapılan görüşmelerin tümünde, söz konusu ustalar ekonomik olarak çok ciddi bir gerileme yaşadıklarını ve işlerinin artık ortadan kalkmak üzere olduklarını defalarca bildirmişlerdir. Bu konuda zanaatkar özellikleri ağır basan ustalarla sanatkar özellikleri ağır basan ustalar arasında bir görüş ayrılığı yoktur. Fakat hangi usta tipinin sanatkar özelliklerinin ağır bastığı konusunda, eski dönemde taklit ürünler yapan ustalar ile bu döngüyü kırmaya çalışan ustalar arasında bir fikir ayrılığı bulunmaktadır.

Ustaların çoğunluğunu oluşturan yoksullaşan kesim, zenginleşen dar azınlık kesimi oluşturan ustaların aslında işin sanatıyla hiç ilgilenmediklerini, doğrudan birer işadami olarak faaliyet gösterdiklerini, kurdukları ilişki ağları, gerçekleştirdikleri pazarlama başarıları, sahip oldukları ticari yetenekler sayesinde bulundukları konumlara ulaştıklarını ileri sürmüşlerdir. Ustalardan birisi bu genel savı şu şekilde özetlemektedir:

“Kendini kurtaranlar yurt dışı ile bağlantısı olanlar. Bunların sanatkarlığı çok önde olmayabilir. Daha çok ticari şansları vardır.

Bazıları da tanıdıklara sahip olan sıradan kişiler. Bir akrabası çabasıyla o çerçevede eşi ahababı dostu olarak tavsiye etti örneğin Amerika'da şu firma dediler geldiler sanat olarak baktılar sanatı da çok beğendiler ve ihracat yaparak ihracatı da onlar öğreterek bu işi hızlandırıp kendini kurtarmış oldular. Ama bunlar on parmak iki kişi üç kişi onlar kendilerini çok güzel yerlerde buldular. Artı bizim bildiğimiz bazı kişiler aynı şekilde yine el sanatından çok para kazandılar. Sebebi ise yine akrabaları vasıtasıyla ya da eş dost vasıtası ile yurt dışında gördükleri antika eşyaları burada el sanatı ucuz olduğu için burada yaptılar yaptırdılar mücevher haline getirip yurt dışındaki bu kişilere antika diye sattılar ve bu kişi hem bu kişi para kazandı hem öbür taraf para kazandı ama bu kişiler çok az kişi; on kişiden üç kişi.” (G.K., Erkek, 18.01.2014)

Yani aslında zenginleşen kesim de, yoksullaşan kesim de, gerçek sanatçıların kendileri olduğunu savlamakta ve diğer kesimi iyi sanat yapamadıkları ve sanatçı olmadıkları şeklinde zaman zaman örtülü, zaman zaman da doğrudan bir şekilde eleştirmektedirler.

4.4.4.1.Zenginleşen Ustalar

Tüm bu zorlaşan şartlara rağmen, el işi mücevher ustaları arasında çok zenginleşen ve hatta dünya çapında ün sahibi olmayı başarabilen, yurt içinde ve yurt dışında önemli müşteri portföyleri oluşturabilen dar bir kesim de bulunmaktadır. Bu grup, varlıklı kesimlerle kurmayı başardıkları sağlıklı ilişkiler, tasarıma getirdikleri

ciddi yenilikler ve üzerinde ciddi şekilde emek harcadıkları itibar yönetimi (PR) sayesinde ürettikleri orijinal tasarımlara küresel piyasalarda çok yüksek fiyatlarla müşteriler bulabilmekte ve ustaların genelinin işsizlik ve düşen kar marjları yüzünden geçinemedikleri ve dükkanlarını kapatmak zorunda kaldıkları bir ortamda tam aksine büyük varlıklar elde edebilmektedirler. Alan araştırması sırasındaki gözlemlere göre yalnızca sanatçılık ile işadamlığı kimliklerini büyük bir başarıyla birleştirebilen ustalar bu zenginleşmeye ulaşabilmişlerdir. Ustalar arasında İngiltere Kraliçesi'ne, çeşitli ülkelerin Cumhurbaşkanılarına ve Başbakanlarına, Türkiye'deki Cumhurbaşkanılarına ve Başbakanlara mücevher üretmiş kimseler vardır. Fakat ustaların günümüzde ekonomik olarak başarı sağlayamamış olanları, yaşamları boyunca kendi küçük imalathanelerinden hiç çıkmamış, tüm yaşamı Kapalıçarşı ve çevresinde geçmiş, küresel eğilimlere biraz uzak kalmış kimselerden oluşmaktadır.

Zenginleşen ustalar da aslında kendi içlerinde ikiye ayrılmaktadırlar. Zenginleşen el yapımı mücevher ustalarının ilk tipi doğrudan yurt dışını hedeflemiş ve doğrudan ihracat gerçekleştiren ustalardır. Bir usta bu tipolojiyi şu şekilde betimlemektedir:

“Türkiye’deki ustalar kısıtlı çerçevede kaldılar bu çerçeve içinde kendini kurtaranlar yurt dışı ile bağlantısı olanlar. Bir akrabası çabasıyla o çerçevede eşi ahabası dostu olarak tavsiye etti örneğin Amerika’da şu firma dediler geldiler sanat olarak baktılar sanatı da çok beğendiler ve ihracat yaparak ihracatı da onlar öğreterek bu işi hızlandırıp kendini kurtarmış oldular. Ama bunlar on parmakta iki kişi, üç kişi. Onlar kendilerini çok güzel yerler buldular, artı bizim

bildiğimiz bazı kişiler aynı şekilde yine el sanatından çok para kazandılar. Sebebi ise yine akrabaları vasıtasıyla ya da eş dost vasıtası ile yurt dışında gördükleri antika eşyaları burada el sanatı ucuz olduğu için burada yaptılar yaptırdılar mücevher haline getirip yurt dışındı bu kişilere antika diye sattılar ve bu kişi hem bu kişi para kazandı hem öbür taraf para kazandı. Ama bu kişiler çok az kişi. On kişiden üç kişi.”

(R. Ş., Erkek, 22.11.2013)

Bir başka usta da bu kişilerin zaten artık ne Kapalıçarşı’da, ne de İstanbul’da yaşadıklarını ve ürettiklerini söylemekte ve onların bir süredir küresel piyasalara uyum sağlamalarıyla beraber, atölyelerini de yurt dışına taşıdıklarını aktarmaktadır. Bu ustanın anlattığına göre

“Şu anda Kapalıçarşı’da değil zaten onlar. Bir konuma geldikten sonra ya Amerika’da ya İngiltere’de, Fransa’da. Ama bir anda oraya gidince o işler çoğalınca aynı şekilde atölyeleri oralarda kurdular ve orada büyüdüler onlar.” (S. S., Erkek, 24.02.2014)

Zenginleşen el yapımı mücevher üreticilerinin ikinci tipolojisi ise daha sanatsal ağırlıklı üretim yapan ve halen yurt dışına önemli ihracatlar gerçekleştirse de İstanbul’da ve Kapalıçarşı civarında üretim gerçekleştirenlerdir. Bu sınıfta bulunan üç usta bulunmaktadır (Av. K., Erkek, 14.04.2014; K. B., Erkek, 22.02.2014 ve S. B., Erkek, 21.01.2014). Bu üç usta Türkiye’de mücevher ustalığının koleksiyon anlamında en yaratıcı, kazanç anlamında da en yüksek gelirleri elde eden grubu olarak tanımlanmaktadır. Aralarından bir usta (S. B., Erkek, 21.01.2014) uluslararası ödülleri ve diğerlerine oranla daha başarılı görünen itibar yönetiminin (PR) de etkisiyle diğer

ikisinden daha önde görünmektedir. Bu üçlü arasında, en popüler olan usta da diğer iki usta ile arasındaki farkı şu şekilde dile getirmektedir:

“Benden başka başarılı olan aslında yok, (Av. K.) abimiz vardır, (K. B.) ustamız vardır. Hani beni olayın içerisinde Michael Jackson olarak göreceksen onlar da İbrahim Tatlıses olarak yöresel kahramanlardır, biz biraz daha dünyaya açıldığımız için.” (S. B., Erkek, 21.01.2014)

Söz konusu bu başarılı üç el yapımı mücevher ustası arasından bir diğeri ise

“(S. B.), (Av. K.) ve ben, üçümüz. (Av. K.) tamam da (S. B.) bizden başka bir şey. O başka bir şey biz yaparız. Teknikle bir şey tutturmuş. Biz her şeyi kendimiz yaparız. Bizim eksiklerimiz güzel konuşamayız sadece.”

diye görüş bildirerek, üçlü arasındaki rekabeti de gözler önüne sermektedir. (K. B., Erkek, 22.02.2014) S. B. (Erkek, 21.01.2014) kendisini mücevher dünyasının Michael Jackson’u olarak koyutlayıp, (Av. K.) ile (K. B.) yi yöresel kahraman İbrahim Tatlıses’ler olarak betimlerken, kendisini onların üzerinde bir yere yerleştirmektedir. Buna karşılık K. B. (Erkek, 22.02.2014) de (S. B.) yi kendilerinden ayrı tutarak, onun sanatsal üretimlerinin kendi yapıtları olmaktan çok, bir ekibe yaptırılmış ve daha sonra da etkili bir pazarlama kampanyasıyla yıldızlanmış ürünler olduğunu ileri sürmüştür. Her ikisi de Türkiye’nin en önemli el yapımı mücevher ustaları olan bu kişiler arasındaki bu gizli rekabetin, aslında rakipler arasındaki sıradan bir rekabet olduğu görülmektedir. İkili sosyal yaşamda iyi anlaşıyor görünmektedirler.

Ancak, (K. B., Erkek, 22.02.2014)'nin üretmiş olduğu,

“sanatsallıktan çok pazarlama yetenekleri ile başarılı olunması”

tezi, yalnızca (K. B.) tarafından ileri sürülmemekte, aynı zamanda içinde (K. B.) nin de bulunduğu bu en başarılı üçlü hakkında, günümüzde ekonomik başarı sağlayamamış olan ustalar tarafından da sıkça dile getirilmektedir. Buna göre, eskiden Kapalıçarşı'da taklit ürünler yaparak iyi kazanç sağlayan ve bu esnada sanatsal üretim yerine zanaatkar üretime odaklanmak zorunda kalan ve günümüzde şartların değişimine ayak uyduramayınca da önemli gelir uğrayan geniş el yapımı mücevher ustaları grubu, asıl sanatkar olarak kendilerini görmekte ve günümüzde başarı sağlayan bu az sayıdaki ustayı da sanatkarlar değil, tüccarlar olarak sınıflandırmaktadır.

Günümüzün başarılı mücevher ustalarını sanatkar değil, tüccar olarak niteleyen genel usta görüşünü, ustalardan birisi şöyle özetlemiştir:

“Nerede garip bir adam buldun mu sanatkar o dur aslında çünkü bitmiş sanatkar zaten para kazanamaz. Çünkü adamın işi sanatıyla nasıl yapacağım nasıl edeceğim bu devirde sanatının karşılığında para alamadığına göre gittikçe çöküyor yani. Bunu ticarete çevirenler de sanatçı kişiliğini kaybediyor. Sanatçı dediğin çalışacak sonra üç saat gezecek dolaşacak geri gelir. Evet, özeti bu iyi sanatkar zaten para kazanamaz. Para kazanan adam sanat yapmıyordur, ancak ticarete dökmüştür.” (Al. K., Erkek, 30.01.2014)

Yine bu üçlü arasından en çok eleştiriye uğrayan (S. B.) de sanatkardan çok tüccar olmakla nitelendirilmektedir. Bir ustanın sözleri, bu görüşü iyi bir şekilde temsil etmektedir. Bu sözlere göre:

“Zaten sanat olarak eski sanatkarlara bakmak lazım. (S. B.) iyi bir sanatkar mı? Sanatkar. Ama iyi mi dersen, iyi değil. Adam bir model buluyor işte Fatih Sultan’ı buldu bir Sabancı’ya geldi onu aldı. İki üç kere geldi kendine sanat oldu. Kendini iyi pazarladı.” (R. Ş., Erkek, 22.11.2013)

Bu bölümde, geçen bölümde tartışılan zanaatkar özellikleri ağır basan ustalar ile sanatkar özellikleri ağır basan ustalar arasındaki nitelemelerin, bu kez zanaatkar özellikleri ağır basan ustaların gözünden ele alınmasına çalışılmıştır. Görüldüğü üzere, iki taraf, olup bitenleri farklı gözlerle değerlendirmekte ve ortaya farklı bakış açılarından elde edilen savlar koymaktadır. Ancak öyle görünüyor ki, bu konuda günümüzde önemli başarılar elde etmiş bu üç ustaya biraz haksızlık edilmektedir. Zira görünen o ki, taklitçi ürün yapmak yerine özgün ürünlere yönelmek ve bu yönelimin altından da başarıyla kalkmak ve ardından da gerek iç gerek de dış piyasada sanatsal yönleri aracılığıyla belli bir yer edinmek özellikle bu üç usta tarafından gerçekleştirilmiştir.

Öyle görünüyor ki, el yapımı mücevher ustalarının ekonomik olarak güç duruma düşmelerinin nedeni, aslında bu ustaların mücevher piyasasına çok fazla sanatsal katkılarının olmaması ve kendilerinden Kapalıçarşı tarafından istenilen taklit ürünlere odaklanmaları ve yıllarca bu işi yapmaları sonucu, artık sanatsal üretim tarafına geçememeleri ya da geçseler bile, artık bu sanatsal üretimleri satın almak isteyen kitle

ile hiçbir tanışıklıklarının kalmamış olması yüzünden herhangi bir satış gerçekleştirilememeleridir. Yani günümüzde dara düşen el yapımı mücevher ustaları, aslında hazır modeller üzerinden, taklit üzerine yapılanmış seri üretim yapan ustalardır.

4.4.5. Büyük Sermayeli Türk Şirketlerinin Piyasaya Girişi

Seri üretim yapan el yapımı mücevher ustalarının dara düşmelerindeki önemli nedenlerden birisi olan makineleşmeyi ve bu sayede yarı vasıflı çırakların ve kalfaların da çok uzun yıllar eğitim almalarına gerek kalmadan Kapalıçarşı piyasası için üretim yapabilmeleri olduğunu görmüştük. Seri üretim konusunda, el yapımı mücevher ustaları için ortaya çıkan bir diğer tehdit unsuru da, yüksek sermayeli Türk şirketlerinin mücevher üretimi işine girmiş olmaları olmuştur. Bu şirketler gerek büyük üretim merkezleri oluşturarak, gerekse de yurtdışından, özellikle de Uzakdoğu'dan büyük ithalatlar gerçekleştirerek ülke içerisindeki mücevher arzını daha da arttırmışlardır.

Yine bu büyük sermayeli Türk şirketleri yoğun ulusal reklam kampanyaları ile önemli bir marka bilinirliği sağlamışlar ve mücevher gibi hassas bir konuda ülke nezdinde azımsanmayacak bir güvenilirlik elde etmişlerdir. Bu marka bilinirliği ve güvenilirliğin üzerine bir de ölçek ekonomisinin getirdiği avantajlar eklendiğinde hem ürünler daha uygun fiyatlara tüketicilere sunulur olmuştur hem de kredi kartları aracılığıyla önemli taksitlendirme olanakları sayesinde mücevherler genel tüketici için daha erişilebilir konuma gelmiştir. Müşterilerine bu olanakları sağlayamayan el yapımı mücevher ustaları için bu rekabet koşulları ağır kalmıştır ve büyük sermayeli Türk şirketleri karşısında önemli bir güç kaybetmişlerdir.

Ustaların tümü Türkiye’de son yirmi yılda ortaya çıkan büyük sermayeli kuyum şirketlerinin mücevher üretimini emek yoğun bir süreçten, iyice sermaye yoğun bir sürece dönüştürdüğünü, bunun da el işi üretim yapan mücevher ustalarının mesleklerini sürdürmelerini daha da zorlaştırdığını söylemişlerdir.

Özetle, sanayileşmeyle birlikte çok ciddi şekilde daralan el işi mücevher talebi ustalar zorunlu olarak kendi aralarında da bir fiyat kırma rekabetine girmek zorunda kalmışlar ve bunun sonucunda da 1980’lerde oldukça iyi kar marjlarına ve çok yüksek bir müşteri talebine sahip olan ustalar, bugün çok düşük kar marjlarına, değerli taşların mıhlama sırasında her an kırılabilme risklerine (dolayısıyla her an yüksek marjlarda zarar edebilme risklerine) ve çok düşük bir müşteri talebine sahiptirler. Küçük atölyelerde iş yapan tüm ustaların ortak fikri, yapılan işin, aylık masrafları çoğu zaman ya karşılamadığı ya da tam sınırdaki kaldığı şeklindedir. Bu yüzden de mesleğin artık sürdürülemez noktaya geldiğini düşünmektedirler.

El yapımı mücevher ustalarına göre büyük sermayeli Türk şirketlerinin kendileri üzerindeki olumsuz etkilerinin başlangıcı on beş – yirmi yıl öncesinde başlamıştır. Bir usta şöyle anlatıyor:

“Bu büyük firmalar aşağı yukarı on beş - yirmi senedir var. Ben ilk açtığım zaman dükkânı yaptığım bir parçadan bir haftalık masrafımı çıkartıyordum. Şimdi bir haftalık yaptığım iş benim bir aylık yaptığım iş benim on beş günlük masrafımı çıkartıyor öyle söyleyeyim yani.” (B.

U., Transseksüel, 11.02.2014)

Bir diğer usta da görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

“Büyük firmalar çıktı. Çok büyük firmalar çıktı. Yani Altınbaş’ı çıktı, şu çıktı, bu çıktı. Adamlar bütün işleri kendi bünyelerinde toplamaya başladılar. Adam mihlayıcısını koydu, sadekarını koydu, cilacısını koydu, dökümcüsünü koydu, hepsi bir yerde. Ama bunlara kim öğretecek işsizlik döneminde? Askerden yeni gelmiş çocuklar, işte ne bileyim ya da askerden gelmiş, üç sene geçmiş üstünden, işsizlikle bocalıyorlar, hemen büyük firmalar gel oğlum ne alıyorsun sen haftada kaç para kazanıyorsun beş yüz lira, gel iki milyar sağlık sana, fabrikanın başına geç müdürsün. Mihlayıcıların müdürüsün. Üç sene oradaki insanlara bildiklerini öğretiler. Bu diyelim ki kırk kişi varsa otuzu aptal çıktı, on tanesi yine mihlayıcı oldu orada. Üç sene sonra fabrikanın sahibi ya işler çok kötü müdür efendi, sen hadi kapının önüne, al tazminatını git. On kişi orada yetişti on kişi, bir on kişi daha yetiştirdi. Böyle böyle çoğaldı. Ve şimdi bana ve enişteme gelen işler onların yapamadıklarını bana yolluyorlar. Onların yapamadıklarını çünkü bunları bilmiyorlar.” (M. B., Erkek, 03.12.2014)

Bir diğer usta da şöyle anlatıyor:

“Çok şey değişti ya para öne çıktıktan sonra atölyecilik bitti. Bizim zamanımızda iki üç kişi dört kişi sonra altı kişi oldum ben yirmi beş kişiye kadar vardım ben burada. Askerden gelenlere hep dükkan açardım genelde yeteneği olanlara. Sonra şimdi kimse dükkan açar olmadı. İki üç kişilik atölyeciler gitti eskiden atölyeci dediğin zaman askerden gelir iki üç sene sonra bir arabasını alır, bir müddet sonra

*evlenir, bir tane de evini alır, en fazla on sene içinde, on sene tutmazdı
yani evi ile beraber arabasını alır, evlenir, hayatını devam ettirirdi.
Ama şimdi hayal. Bitti. Çünkü hiçbir şeyin değeri kalmadı. Büyük
sektör bitirdi. Çok büyük onların katkısı akıl almaz oldu dünya çapında
olduk ama onun yanında bu kısımlar öldü.” (G. K., Erkek, 18.01.2014)*

Atölyeciliğin büyük sermayeli şirketlerin piyasaya girmesiyle bitmesine bir başka örnek de şu an büyük sermayeli bir mücevher şirketinde müdür olarak çalışan bir ustadır (Ar. K., Erkek, 25.09.2013). Bu usta da çıraklığının ardından çeşitli yerlerde çalışmış, ardından büyük bir atölyede iş yapmaya başlamıştır. Ancak atölyeciliğin değişen yeni ekonomik yapı ve sektöre giren yüksek sermayeli yerli şirketlerin etkisiyle artık mağazacılıkla desteklenmeden ayakta kalamayacağını fark ederek, atölyeyi desteklemek adına atölyenin yanı sıra bir de mağazacılığı da denemiştir. Söz konusu usta bu deneyimini şu şekilde dile getirmiştir:

*“Atölyecilik yapıldığı zaman o zaman çok büyük bir mihlama
atölyemiz vardı. O zaman hem mihlama atölyesi yapıp hem de bir
öngörü olarak bir dükkancılık yapmak istedim. Atölye için Rumeli
caddesinde bir dükkân açtım hem atölyeciliği hem dükkânı idare ettim
fakat bir müddet sonra baktım ki dükkancılık zor. Nasıl zor? Sermaye
gittikçe genişleyen bir durum aldı dükkancılık. Büyüklerin arasında
kaybolmayalım diye dükkancılık yapalım dedik, ona büyük sermaye
gerektiğini hesaba katamadık. Bizde de var mı böyle bir sermaye? Yok.
Ondan bundan borçla harçla olacak iş değil bunlar. Büyük yatırımlar.
İnsan ancak içine girince fark ediyor. Dışarıdan yaparım hemen*

diyorsun, işin iyi taraflarını görüyorsun ama içine girince öyle değil. Onun için dükkancılığı kapatıp atölyeye devam etmek istedim. Atölyede bir kısım daha devam ettim sonra bir arkadaşlar beraber ortak bir dükkân açtık yani kuyumcu dükkânı olarak ortak bir dükkân açtık. O dükkânda sermayeleri birleştirip biraz daha büyük çapta bir dükkân açtık sonra baktık ki orada da ortaklık güzel bir şey olmadığını anladık. Son kalan paraları da orada bıraktık, bir de borçlandık. Sona ne yaptım? Yine paşa paşa bildiğim işe dönmek zorunda kaldım. Fakat bu kez atölye yerine, kurumsal bir şirketin yolunu tuttum. Böyle bir şirkette iş bulunca da kendimi şanslı saydım. Ya işte böylesine değişti her şey. Korktuğumuz düşmanın saflarına katılmakta buldum çareyi.”

Görüşülen ustalardan birisi de aynı konuyu büyük atölyelerin sabit maliyetlerinin çok yüksek olduğunu ve bu nedenle sürekli olarak iş yapması gerektiğini, iş gelmeyen dönemlerde böyle büyük atölyelerin ciddi zararlara uğradığını ve bu nedenle de piyasada tutunamadığını vurgulayarak dile getirmiştir. Bu ustaya göre, büyük sermayeli mücevher şirketlerinin piyasaya girmesi üzerine bu rakiplerle ancak büyük atölyeler aracılığıyla mücadele edilebilirdi fakat büyük atölyeler de işlerin durgunlaştığı dönemlere yüksek bir negatif duyarlılık gösteriyor ve işlerin iyi gittiği dönemlerde elde edilen karları, durgun dönemlerde büyük bir hızla eritiyor ve genellikle de zarara dönüyordu. (M.O., Erkek, 15.03.2014) Bu ustanın sözleri önemlidir:

“Tabi bunlar çok büyük faktörler atölyecilik yaptığınız zaman ekibinizi de kurduğunuz zaman o ekibe bakmak zorundasınız iş olsun olmasın eski sistemde buydu bizim ustalık döneminde ustamızdan

öğrendiğimiz sistem buydu iş olsun olmasın ekibine bakmak zorundasın. Yaptığınız işlerin değeri eskiden istediğiniz rakamları alıyordunuz mesela bir yüzüğü alırken mihlama ücreti olarak 150 dolar alabiliyordunuz sonra bu rakamlar geriye gitti 150 yerine 50 dolara kadar düştü düşünce o kişilere bakamaz duruma geldiniz yani aile düşünün eve ekmek götürüyorsunuz kazancınız yarıya düşerse eve yarım ekmek götürüyorsunuz. Çocuklar aç kalıyor. Çeyreğe düşürürseniz yine aç kalıyor. Biz atölyecilikte böyledir yani o aldığınız ekibe bakmak zorundasınız rakamlar düşünce kapatmak zorunda kalırız.”

Bir başka usta da, büyük sermayeli Türk şirketlerinin mücevher üretiminde adedi çok yukarılara çektiğini vurgulamıştır. Bu ustaya göre büyük sermayeli Türk şirketlerinin fabrikaları o kadar çok üretim yapmaktadır ki, el işçiliği ile üretim yapan bir usta ile aradaki fark üç yüz, dört yüz katlara ulaşmaktadır. Böyle bir ortamda da el yapımı mücevher üreten usta için hiçbir rekabet şansı kalmamaktadır. (G. E., Kadın, 30.04.2014)

Bir diğer usta da bu rekabetin, el yapımı mücevher ustalarını piyasadan sildiğine dikkat çekmektedir:

“Bu firmalar işlerimizi bitirdi, onu kast ediyorum. Ticari bakıldığı zaman zaten küçük esnaf yok oluyor. Yani sen orada bir şey olmuyorsun. Yani ya gidip bir firmada çalışman gerekiyor, çoğu da kapatıp öyle büyük firmalarda ustabaşı olarak çalışanlar da çok vardı. Onlarla belli bir dönem çalışıldı, işi öğrendikten sonar çıkardılar işten

adamlar işsiz kaldı. Yani bir daha dönüşü olmaz yani bizim meslek öyle bir meslek ki kapattığın zaman bir daha açamazsın. Çünkü tüm müşterilerini yitirmiş olursun. Adamlar der ki, bu bir kez kapattı gitti, niye bir daha gitmesin. Gelmez bir daha. Güvenmez.” (V. Ö., Erkek, 29.05.2014)

Büyük sermayeli Türk mücevher üreticisi şirketler için gelen eleştirilerden birisi de, sanatsallığın hiç dikkate alınmadığı ve piyasa için seri üretimden başka bir şey düşünmedikleri şeklindedir. Bununla birlikte bu şirketlerin Türkiye’yi mücevher ihracatında dünya ikinciliğine taşımaları karşısında belli bir saygı da duymaktadırlar. Fakat söz konusu şirketleşme kendi işlerini sekteye uğrattığı için de, bu durumdan oldukça şikayetçidirler. Bir usta bu konuda şu sözleri söylemiştir:

“O tip firmalar Türkiye’yi bir numara yaptı ama sanata gelince de bir o kadar yok ettiler, hepsi yok etti. Onların, ki ticaret, koskoca holding onlar ama ben hep şey alıyorum, biz şahsen onlarla birlikte çalışılması eğer işi düşüneceksek onların hiçbir şekilde yansıması yok bize. Hep fikir ticari onlarda. Maalesef öyle. Hepsi öyle yani. Halbuki onların her şey var ellerinde bu tip atölyeleri, iki üç kişilikleri. Hadi biz biraz daha büyüğüz ama sanatı yukarı almaları şart ama onlar sağ olsun baltalıyorlar hepsi. Halbuki kendi bünyelerinde iki üç beş tane atölye olsa, otuz kişi yapar. Bir usta, iki çırak ya da hepsi usta olacak şekilde kendi özel parçaları da olsa kendi vitrinlerinde olsa. Onu niye düşünmüyorlar anlamıyorum.” (J. S., Erkek, 23.09.2013)

Bir başka usta da aynı durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Yani şimdi sanatsal bakımından hiç kimsenin sanatkar olarak bir değeri yok. Sadece iş olarak bir değeri var sadece iş yapılıyor sanatsal hiçbir iş yok. Eğer sanatsal bir iş yapılıyorsa çok büyük rakamlar konuşuluyor onu da bazı artık beş parmağın beşi gibi beş altı tane usta kaldı bu işleri yapacak.”

El yapımı mücevher ustalarının hemfikir oldukları bir konu, artık büyük sermayeli Türk şirketlerinin piyasaya girmesinin ardından, düşük sermayelerle artık piyasada iş yapma olanağının bulunmadığı konusudur. Onlara göre ustalığın ölmesinde en önemli nedenlerden birisi, mücevher ustalığının artık çok büyük özsermayeler gerektirmesidir. Bu konuda bir usta kendisini şöyle ifade etmektedir:

“Bu sermayeler üç beş kilo altın değil yani. Hesaba kitaba vurduğun zaman bazen bankacı gibi hesap yapmak durumundasın. Banka şu faizi veriyor, ben şu kadar mal satmışım. Bu malın adam kaptı kaçtı var, şusu var, busu var dediğin zaman bir sürü meselelerini hesaplıyorsun. Bu işin baktığın zaman, işçilik kısmı üstünde bir sürü pırlantalar var. Bunları biz belediyeden almıyoruz yani. Bunları bir bedel ödeyerek alıyorsun. O da ayrı bir sermaye yani.” (G. A., Erkek, 25.11.2013)

Bu konudaki el yapımı mücevher ustalarının genelinin düşüncelerine temsili noktayı şu ustanın söyledikleri koyuyor:

“Para kazanması mümkün değil bir sanatkarın. Ancak seri imalat yapması sermaye işi döndüremezse para kazanamazsın. Sadece geçinirsin. Yani bir işte karın tokluğuna yemeğini yersin belki özel bir

şey dışarıda bir yemek çıkabilirsen eğer o da işini iyi ayarlayabilirsen iyi ustaysan onun dışında işet şunu da yapayım büyük atölye kurayım o zamanlar geçti yani. Biz yapamıyoruz ya bizde bir eksiklik var sanatkar olarak ya da ekonomik durum sanatkarı böyle yok ediyor. Firmalaşma budur.”

4.4.6. Müşteri/Kuyumcu Bilincinin Düşmesi

El yapımı mücevher ustalarının, mesleklerinin giderek ortadan kalkmaya yüz tutmasında neden gösterdikleri bir diğer gelişme müşterilerin ve son kullanıcılara ürün satan kuyumcuların ve büyük şirketlerin satış mağazalarında çalışan tezgahhtarların artık kuyum ve mücevher hakkında bilgi sahibi olmayışlarıdır. Ustaların on bir tanesi, müşteri tipolojisinin son yıllarda değiştiğini ve bilinç oranının düştüğünü düşünmektedir. Bu ustalar, bilinç oranı düşen tüketicilerin, makine üretimi ile el işi üretim arasındaki kalite ve özgünlük farklarını algılayamadıklarını ve yalnızca fiyata duyarlılık gösterdiklerini ifade ederek tüketimlerini kendilerinden, kalitesiz olsa da ucuz üretilere kaydardıklarını dillendirmişlerdir.

Bu konuda el yapımı mücevher ustalarının bir kısmı tarafından üretilmiş olan temel argüman, kuyumcuların ve müşterilerin mücevherden artık anlamadıkları için, el yapımı mücevher ustalarının üretimlerine yeterince fiyat ödemeye gönüllü olmadıklarıdır. Bu konudaki bilinçsizlik savı hakkında el yapımı mücevher ustalarından birisi şöyle söylemektedir:

“Uzakdoğu ürünü bu da el yapımı dediğinde onu anlayacak kitle yok. Yok o kitle yok. O kuyumcular da yok. Kuyumcu pırlantayı bilmiyor ya. Adam öğrenmemiş öğrenemez ki yani pırlantayı zaten kuyumculuk ayrı mücevhercilik ayrı yani. Şimdi adam bakayım koy şuraya on kırat mal, üç tane pırlanta at içine, ben sana tık diye ayırayım. Adam bunu ayıramaz yani. Bilmiyorlar çünkü. O mazoraytın içine verdiği ışık var bembeyaz olmaz hafif K kalır K ile TT arası bir şeydir mazoraytın rengi o yüzden hafif böyle gökkuşağı gibi renk görürsünüz onu yakalamak lazım baktığın zaman onu ayıramıyorlar. Mazoraytın ölçüleri birebir pırlanta ile aynı yani.” (R. E., Erkek, 01.03.2014)

Bir diğer mücevher ustası da aynı konu üzerine şunları dile getirmiştir:

“Kapalıçarşı’da zaten artık bizim tanıdığımız çok azaldı yani çarşıda. Anadolu’dan gelen cebine iki kilo altın koyuyor kuyumcu oluyor ne pırlantadan anlar ne altından anlar.” Kuyumcuların bilinçsizliği savı üzerine bir görüş de bir başka ustadan şu şekilde dillendirilmiştir: “Zaten piyasada esnaf olarak adam yok bir kere. Esnaf dediğin mağazacı. Mağazacı koyun gibi dünyadan bir haber. Ne götürsek onu yapar. Bizim çıraklığımızda ustalığımızda bizim çalıştığımız mağazalar hepsini anlardı. Şimdi kime ne versen aa ne güzelmiş deyip alıp gidiyor. Çalıştığımız bir iki tane mağaza var bayağı iki durumdalar bakıyorsun tezgahtarları daha bir şey bilmiyor zaten patronu da bilmiyor ki bir işi satarken anlamak lazım yani. Bu ne

oluyor git gide gidiyor bizim gibiler kalıyor ne kadar kalacak ne kadar olacak.” (H. A., Erkek, 17.02.2014)

Bu savları üreten el yapımı mücevher ustaları arasındaki grubun bir düşüncesi de, kuyumcuların mücevherden anlamadıkları gibi, kendilerine de saygı göstermedikleri konusudur. Özellikle zanaatkar yönü ağır basan el yapımı mücevher ustalarının savunduğu bu tezi bir usta şu şekilde dile getirmektedir:

“Bugün şu Kapalıçarşı çehresi değişti. Bizim zamanımızda çalıştığımız bütün firmalar bize hürmet ederlerdi. Çünkü bilirlerdi ki biz onlardan daha iyi biliyoruz bu mesleği. Onlar işveren ama biz bu işin çekirdekten yetişmesi olduğumuz için bize hürmet ederlerdi yani. Bir günden bir güne bizi hakir gören kötü laf, şu, bu, hiç böyle bir şey. Şimdi ise maalesef ve maalesef babası parayı veriyor, sermayeyi koyuyor, gel oğlum dükkân açıyorum sana diyor. Adam sana işini öğretmeye kalkıyor ya. Senin yaşın kadar ben burada çalışmışım, senden daha iyi biliyorum ben bunu. Sen bana bunu öğretemezsin.” (K. Y., Erkek, 01.12.2013)

Söz konusu el yapımı mücevher ustaları, kuyumcular ve mağazacılar kadar son kullanıcı olan tüketicilerden, yani müşterilerden de yeterli bilinç düzeyinde olmadıkları bağlamında şikayetçilerdir. Bu konuda bir mücevher ustası tüketicilerin daha pırlantanın nasıl bir taş olduğunu bile bilmediklerini, mücevher markalarının kendilerine özel pırlantalar ürettiklerini düşündüklerini aktarmıştır. (A. K., Erkek, 17.11.2014) Bu anlamda bazı müşterilerin kuyum dükkanlarına girip, “Atasay pırlanta istiyorum”, “Sponzo pırlantalardan memnun değilim” gibi ifadeler kullandıklarını ve bu anlamda

henüz tükettikleri şeylerin ne olduğunu bile farkında olmadıklarını dile getirmiştir. Bu durumun da el yapımı mücevher ustaları için bir başka dezavantaj oluşturduğunu zira pırlantanın niteliğini bile bilmeyen tüketicilerin el işi mücevher ile makine yapımı mücevher arasındaki kalite farklarını sezememesini getirdiğini ve bu nedenle de daha ucuz ve markalı görünen ürüne yöneldiğini aktarmıştır.

Bu görüşteki mücevher ustalarının bir savı da, teknolojinin sanatı ezmesinin yalnızca Türkiye ile sınırlı olmadığı ve ABD’de ve Avrupa’da da aynı sürecin yaşandığı şeklindedir. Bunu mücevher ustalarından birisi şu şekilde ifade etmektedir:

“Bu zaten Türkiye’de olan bir sorun değil sadece İtalya’da da Amerika’da da bu sorun var. Teknoloji her yeri emiyor. Bizim en büyük kaybımız o. Düşünebiliyor musun sen bir ressam fabrikasından üç yüz bin dolara tablo alır mısın? Almazsın. Sen o kişiyi, o adamın elinden, o alın terinden, onun gecesini gündüzünü orada hissettiği şeyi alır. O bedeli öyle verirsin. Ama şimdi her şey fabrikalaştığı için ortaya katma değer çıkmıyor.” (V. Ö., Erkek, 29.05.2014)

Bununla birlikte, uzun süre görüş alışverişinde bulunulduğunda, aslında bu mücevher ustaları da sanatsal üretimden anlayan müşterilere hitap etmenin başka bir yolu bulunduğunu kabul etmektedirler. Bu konuda kendi savlarıyla sonunda ters düşen bir şekilde bir açıklama yapan bir mücevher ustası sonunda şunu itiraf etmektedir:

“Esasında bir kesim var biraz anlıyor ama bir Avrupa Amerika’daki gibi fazla böyle el sanatına değer veren kesim çok az onlar da çok markalaşmış kişilerden almayı tercih ediyor markalaşmamışsan biraz zorluk çekiyorsun yani el sanatında biraz

*yükselebilmek için markalaşmak gerekiyor bene son yıllarda gördüğüm
o markalaşmış bir firma olursan el sanatı ile belki çok iyi yerlere
gelebilirsin.” (Su. S., Erkek, 19.04.2014)*

Sonuç olarak, on bir farklı el yapımı mücevher ustası tarafından dile getirilmiş olan, kuyumcuların ve müşterilerin mücevherden artık anlamadıkları için, el yapımı mücevher ustalarının üretimlerine yeterince fiyat ödemeye gönüllü olmadıkları savı, bazı açılardan geçerli olduğu kadar, bazı açılardan da geçersiz görünmektedir. Taş kalitesi ve ürün işlenmesi bakımından müşterilerin ve kuyumcular ile büyük şirketlerin mağazalarında çalışan tezgahhtarların çok bilgili olmadıkları konusu doğrudur. Ancak bir yandan da internet sayesinde gelişen bir karşılaştırma olanağı söz konusudur. Bu yüzden de gerek tüketiciler, gerekse de satıcılar, el yapımı mücevher ustalarının bir kısmının söylediği kadar bilinçsiz görünmemektedirler.

Tüketiciler açısından fiyat – kalite paritesi aslında bir şekilde ölçülebilmektedir. Buradaki temel çatışma, zanaatkar yönü ağır basan ustalarla, seri üretim yapan makineleşmiş atölyeler ile neredeyse bant üretimi yapan büyük sermayeli Türk şirketleri arasında gerçekleşmektedir. Bu çatışma ana eksenini de aslında kaliteden ziyade, parça başına üretim maliyeti rekabeti oluşturmaktadır. Büyük şirketleri ve makine kullanan atölyeleri sanatçı olmamakla nitelemek aslında bu rekabetin meşrulaştırıcı argümanı olmaktan ibarettir zira zaten zanaatkar ağırlıklı üretim yapan el yapımı mücevher ustaları da başka büyük markaların seri ürettikleri tasarımların taklitlerini üretmekten başka bir şey yapmamaktadırlar. Bu kurguda, gerçek sanatsal değer taşıyan ve özgün üretimleri, az sayıdaki mücevher ustası gerçekleştirmektedir ve onlar da seri üretim yapan makineleşmiş atölyeler ile bant üretimi yapan büyük sermayeli Türk şirketleriyle

ya da Uzakdoğu'dan ithal edilen kuyumlarla aynı müşteri kitlesine hitap etmemektedirler. Dolayısıyla aslında reel olarak sanatsal üretim yapan el yapımı mücevher ustaları ile teknoloji ve makineleşme aracılığıyla seri üretim yapan mücevher üreticileri arasında bir rekabet ya da çıkar çatışması görülmemektedir.

Mevcut çıkar çatışması taklit ürün yapan el yapımı mücevher ustaları ile seri üretim yapan mücevher ustaları arasındadır ve bu çatışmanın galibi de açık bir şekilde görülmektedir ki seri üretim yapan mücevher üreticileridir. Bu galibiyetin nedeni de parça başına üretim maliyetlerin ciddi ölçüde düşürebilmeleri, çok adetli üretimi gerçekleştirebilmeleri ve tüketici gözünde de belli bir marka değeri taşıyor olmalarıdır.

4.4.7. Uzakdoğu Etkisi

Ustaların neredeyse tümü, Çin'de gerçekleştirilen mücevher üretiminin küresel ticaretin gelişmesiyle birlikte çok ucuz fiyatlarla dünya piyasalarında kendisine büyük yer bulduğunu ve bu sürecin Türkiye'de de son derece işlerlik kazandığını söylemişlerdir. Bu durumu da kendi işlerini azaltan ve mücevher fiyatlarını da oldukça kıran önemli bir olumsuzluk olarak nitelemişlerdir. Dahası söz konusu fiyat düşüşleri iç piyasayı etkilediği gibi, dış piyasayı da etkilemektedir. Bu nedenle Türkiye'deki el yapımı mücevher ustalarının Uzakdoğu etkisi yüzünden iç piyasalarının daralmasının yanı sıra, ihracat piyasalarının da daralması söz konusudur.

Ustalardan birisi Uzakdoğu'da özellikle Çin'in dünya mücevher fiyatlarını oldukça kırdığını ve tüm alıcıları bölgeye çektiğine vurgu yapmaktadır. Bu ustaya göre durum şu şekildedir:

“Çin bütün dünyayı mahvetti. Amerika’yı mahvetti bizi mahvetti.

Herkes de alıyor. O kadar ucuza veriyorlar ki. Türkiye’deki bütün

kuyumcular oradan alıyorlar çanta çanta.” (M. B., Erkek, 03.12.2013)

Görüşme yapılan el yapımı mücevher ustaları, Uzakdoğu’nun ve Çin’in bu kadar ucuza mücevher imal edebilmesini ise makineleşmedeki dev yatırımlara, aşırı düşük işçilik ücretlerine ve devlet desteklerine bağlamaktadırlar. Makinelerin gelişmişlikleri ve hacimleri üzerine ustalardan birisi şöyle bilgiler vermektedir:

“İstanbul’da Çin’deki büyüklükte makineler yok zira Çin tüm dünya

pazarına üretim yapacak ölçüde fabrikalaşmış. Bu da Çin’e ciddi bir

maliyet avantajı sağlıyor. İstanbul’da bu küpeyi yapacak makine yok.

Şöyle söyleyeyim, bunların şu görmüş olduğunuz şeyin montürün

kolyenin dökümü var yani bunu eskiden elle yapılıyordu şimdi adam

şunun bir tane toplumunu muma alıyor bunu döküyor tık tık halka

aralarını yapıyor. Onu elde yaptığı vakit bir buçuk iki gün

sürüyorduydu şimdi günde üç tane yapıyor bundan yani döküm olduğu

için. Ama şimdi şunu alıp da makinenin içine atıp taşları da atıp o

mümkün değil. Onun için bizim bu sanatımız yani şu anda.” (V. Ö.,

Erkek, 29.05.2014)

Bir başka usta da Çin’deki makine yatırımlarının ne kadar pahalı oldukları üzerine kulaktan dolma da olsa çok ciddi rakamlar vermekte ve söz konusu yatırımların devam ettiği sürece, Çin’in Türkiye gibi imalat pazarlarından sürekli müşteri çekmeye devam edeceğini dile getirmektedir.

“O kadar çağ hızlı bir şekilde değişiyor ki bir de bu Çin’de yapılan işleri görseniz aklınız durur. Aklınız durur yani bunu nasıl yapmışlar diye beynin durur yani ama adamlar makine işi bu Çin o kadar şey yapmış ki Nasıl söyleyeyim mesela taşın kenarında ufak bir atık oluyor çalıştığımız vakit onu işliyor adam. Makine de böyle büyük bir çemberdir içi hep elmas taşlarla doludur kırık elmas taşlarla, elmas elması yer. Bakın mum dediğimiz şu şu mesela kalıp olarak mum bu. Buna taşı böyle koyuyorlar bunu kalıba böyle fırına verdiği vakit alçıya alıyorlar bunu alçıya alındığı vakit bu kalıp alçıya gidiyor. Alçıyı fırına veriyorlar fırının sıcaklığında mum eriyor alçının almış olduğu bu kalıp alçının içinde kalıyor kurumuş vaziyette ondan sonra madeni oradan içine döktüğün vakit alçının içindeki bu kalıba altın bu şekli alarak çıkıyor ve bunun üzerine de adam taşları mıhlamış oluyor ve şaşırsınız yani. Şu görmüş olduğunuz montür bundan kalıp çıkartıyor mumdan şu anda elde yaptığım gibi diyor ondan sonra fırına veriyor fırına verdiği vakit mum eriyor altın geliyor ve o kalıp altına dönüşüyor ve o taşlar mumun üzerinden altına bağlı şekilde çıkıyor. Çok büyük bir teknoloji yani. 600 bin Euro falan yani. Bizim kapasitemizin çok yükseğinde.” (A. S., Erkek, 26.02.2014)

Bir başka usta da Türkiye ile Uzakdoğu’yu mücevher imalatı makineleri konusunda karşılaştırmakta ve Türkiye’de makineleşmeye ayrılan sermaye ile Uzakdoğu’da makineleşmeye ayrılan sermaye arasında bir uçurum olduğunu bildirmektedir. Bu sermaye uçurumunun yanı sıra, Türkiye’de devletin sektöre herhangi bir desteğinin de

olmadığının altını çizmektedir. Bu şartlar altında da Türkiye'nin Uzakdoğu ile rekabet etmesinin çok güç olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir:

“Makineleri çok güzel bugün burada bir makine 30 bin dolar onların 250 bin dolar. Bir plakete burada 14 yüzük yapabilirsin adam orada 70 yüzük yapıyorsun. Devlet destekli, sipariş alıyor gidiyor devletten beş kilo altın alıyor siparişim var diyor getirip yapıyor burada öyle bir şey yok ki.” (A. A., Erkek, 21.03.2014)

Görüşülen el yapımı mücevher ustalarının Uzakdoğu ile ilgili verdikleri bir bilgi de bu bölgedeki işçilik fiyatlarının olağanüstü düşüklüğüdür. İşçi ücretlerinin bu düşüklüğünde makineleşmenin de etkileri olduğu gibi, genel üretim ve yaşama koşullarının da etkisi vardır. Türkiye’de geçinmeye imkan olmayan ücretlerle, bir Uzakdoğulu çalışabilmekte ve yaşamını da çok kötü şartlarda da olsa sürdürebilmektedir. Görüşülen ustalar, Türkiye’de ücretlerin bu seviyelere inmesini mümkün olamayacak bir gelişme olarak görmekteler. Bu nedenle de Uzakdoğu ile Türkiye’nin mücevher imalatı konusunda nicelik açısından yarışmasının olanak dışı olduğunu altını çizmektedirler. Bu konuda bir usta Uzakdoğu’daki mücevher ustalarının ve işçilerinin çalışma biçimleri ve ücretleri hakkında şöyle söylemektedir:

“Duyduklarımızı anlatıyoruz tabi orada aylık en büyük usta 100 dolar alıyor. Yani Çin’de işte ne bileyim Uzakdoğu’nun Hindistan’da yüz dolar alıyorlar. Mesela benim yetiştirdiğim kalfa işini ilerletti bana iş veriyor mesela. Bana iş veriyor usta diyor şunları yapar mısın yaparım diyorum. Hindistan’a gidip orada taşçıların çalışmasını

*çekmişler öyle tezgah falan yok yerde hani köyde nasıl oturursunuz
yerde yemek yersiniz öyle çalışıyorlar ya.” (J. S., Erkek, 23.09.2013)*

Aynı konuda bir başka usta da yukarıda sözlerine yer verilen ustaya (J. S., Erkek, 23.09.2013) oranla daha farklı maaş rakamları vermekle birlikte, aynı sonucu üreten bildirimlerde bulunmakta ve Uzakdoğu’daki işçilik fiyatları ile Türkiye’deki işçilik fiyatları arasındaki uçuruma işaret ederek, bu uçurum kapanmadığı sürece Türkiye’nin rekabet etme gücünün kalmayacağını savunmaktadır:

*“Orada ucuz yapıyorlar bunu da anlatamıyorsun kişiye aslında
biliyor da işine geliyor. O arada ayda 200 dolara adam çalışıyor.
Burada tek bir kişiye 2600 dolar ben toplam haftalık dağıtıyorum. Nasıl
mücadele edeyim? Müşterilerimi nasıl koruyabilirim? Koruyamam.”
(G. K., Erkek, 18.01.2014)*

Yine görüşülen ustalar, ucuz işçilikle makineleşmenin birleşmesiyle, tek bir ustanın yapamayacağı ürünlerin kitlesel şekilde üretilebildiklerine ve bu durumun da ciddi maliyet düşüşlerine yol açtığını aynı zamanda da arzı çok arttırdığı için, genel talep karşısında arzı güçlü kılarak mücevher fiyatlarının dolayısıyla da sektördeki kazançların gerilediğini dile getirmektedirler. Uzakdoğu’da ucuz kitlesel işçilik ile makineleşmenin birleşmesine örnek olarak bir usta şu bilgileri vermektedir:

*“Uzakdoğu’da taşları hem elle, hem de makineyle mıhlıyorlar.
Ben gitmedim görmedim. Giden arkadaşlar anlatıyor. Mumun üzerinde
diziyorlar taşları. Yani montü nasıl hani dedim ya döküm mum yüzük
mumlu mumu yüzünü üzerine çıkartıyorlar onun üzerine taşları o
diziyorlar. Yani nasıl mıhlama yapıyoruz biz onlar da mumun üzerinde*

*mum yumuşak istediğin gibi oynayabiliyorsun taşlar iş bittikten sonra
diyorum ki bunu bu adam nasıl yapmış yani mantığını çalıştırıyorum.
Makine var bir de bizden daha zor olan işlem bu görmüş olduğunuz
taşların kesimini yapanlar pırlantayı. Yani şimdi bu hem bir pırlanta 32
fastadır. Pırlanta 32 fastadır. Bizim çocukluğumuzda pırlanta yoktu.
Ben çalıştığım vakit elmas vardı karavana vardı. Karavana yeni yeni
elmastan pırlantaya dönüşüm olmak gibi şeyler. Şimdiki çocukların hiç
biri onları bilmiyor. Sonradan pırlanta çıktı, hepsi aynı madendir.
İşlenerek düşün ki bir fabrikada 20 kişi bir tek yere vurur. Onlar vurdu
mu yandakine verir 20 kişi oraya vurur çünkü bir kişi bununla
uğraşmaya kalkarsa kafayı uçurursunuz düşünebiliyor musunuz şu
pırlantada 32 kesim var yani.” (G. A., Erkek, 25.11.2013)*

Sonuç olarak Türkiye’deki el yapımı mücevher ustaları, Uzakdoğu’daki büyük tesislerin, son model makinelerle destekledikleri ve olağanüstü ucuz işçiliklerle yürüttüğü ve üretimlerinin son derece yüksek adetlerde gerçekleştirilmesi nedeniyle tüm dünya piyasasına çalışmayı başararak bütün dünyada mücevher üretimi fiyatlarını geriye çektiklerine işaret etmektedirler. Ayrıca Uzakdoğu’da mücevher üretiminin yalnızca belirli kolları değil, tüm kolları faaliyet gösterdiğinden, bir mücevher üretmek için hiçbir başka ülkede üretim yapmaya gerek kalmaksızın, tamamıyla Uzakdoğu’da üretim yapılabilmesinin mümkün olması, küresel tüm mücevher siparişlerini bu bölgeye çekmektedir. Bir ustanın sözleri bu meseleyi kısaca özetlemektedir:

*“Hem maddi bir de şöyle bir şey daha var bizi etkileyen en
büyük unsurlardan bir tanesi uzak doğu da işlerin yapılması*

Uzakdoğu'dan alındığı zaman eskiden sade alınıyordu mihlamalar burada yapılıyordu şimdi hem sade alınıyor hem mihlamalar orada yapılıyor bitmiş olarak getiriyorlar oradan burada sadeciye ve mihlayıcıya anca küçültme ve büyütme için geliyor parçalar oradaki üretim çok olduğu için Türkiye'de büyük bir tüketim var fakat bize yansımıyor o tüketim burada. Daha çok Uzakdoğu'dan alındığı için çoğu şey buraya çok nadir şeyler gelip de tek tük şeyler alınıyor yani bizden isteniyor.

Ben onları tam bilmiyorum yani ticarete nasıl bir sınırlama var ne var tam bilemiyorum ama biliyorum çoğu büyük firmaların mesela bize sade yaptıranlar vardı eskiden şimdi hiç bir büyük firma yaptırmıyor sadece özel işlerini yaptırıyorlar eskiden biz onların imalatlarını da yapıyorduk erkek yüzükleri yapıyordum işte tektaş alyans şu bu tip şeyleri yapıyorduk o zaman o üretimi de burada atölyemizde çıkartabiliyorduk ama şimdi çoğu şeyleri Uzakdoğu'dan karşılıyorlar o zamanda buradaki atölyeci ya da el sanatı ile uğraşan da zorluk çıkıyor. Şimdi mesela çok özel bir şeyi bile oraya yollayıp yaptırabiliyorsun bir hafta içinde yaptırıyorsun. Mesela hayvan figürü burada çok fazla yapan yoktu öyle şeyler bize geliyordu elle yapıyoruz diye şimdi bir hafta üç gün içinde yolluyorlar o da tabi bizim buradaki sanatkârların azalmasına sebebiyet veriyor.” (M. B., Erkek, 03.12.2013)

4.4.8. Piyasada Etnik Kimliklerin Etkisi

Görüşülen ustalar arasındaki Ermeni kökenli ustaların on iki tanesi, özellikle son yirmi yılda Türk kuyumcu ve mücevher üreticilerinin kendilerine ancak yapımı çok zor parçalar için başvurduklarını ve bunun dışındaki işleri etnik ayrımcılıktan ötürü Türkler arasında gerçekleştirdiklerini ileri sürmüşlerdir. İyi kazanç sağlayan Ermeni kökenli ustalar ise (dört kişi) bu teze katılmamışlar ve geçmişte etnik sorunların yaşanmış olduğunu söylemekle birlikte, artık ticarete etnik farklılıkların hiçbir önem taşımadığını iddia etmişlerdir.

Gözlendiği kadarıyla, Türklerin Ermenilerden etnik nedenlerden ötürü alışveriş yapmaması tezi, söylemde yaygın olmakla birlikte, ciddi bir gerçeklik taşımamaktadır. Bu söylemin varlığı daha çok Ermenilerle Türkler arasındaki uzak geçmişin acı olaylarla dolu olmasından ötürü, ekonomideki iniş çıkışlardan ya da değişen iş yapma biçimlerinden ötürü ortaya çıkan iş bolluğunun ya da darlığının ekonomik nedenlerden çok etnik kökenlere yansıtılmasından ileri gelmektedir. Zira Türkiye’de son yirmi yıllık sürede radikal Türk milliyetçiliğinin arttığı değil, azaldığı bir eğilim gösterdiği görülmektedir. Bu nedenle de son yirmi yılda etnik ayrımcılık yüzünden iş yaparken Ermeni ustalara sipariş geçilmemesi tezi çok inandırıcı durmamaktadır.

Bu konuda Ermeni ustaların savunmaları ise, yirmi yıl önce hiç Türk ustanın olmadığı ve bu yüzden tüm etnik grupların zorunlu olarak kendilerinden alışveriş yaptıkları yönündedir. Ancak bu savunma da yeterince geçerli görünmemektedir zira el yapımı mücevher işinde Ermeni ustaların yanı sıra Türk ustaların da ortaya çıkmasındaki neden etnik koşullardaki değişiklikten çok, genel ekonomideki ve piyasadaki değişimlerin el yapımı mücevher işinde Ermeni ustaların eski yöntemlerle iş

yapmalarını zorlaştırmamasından ve yeni kuşak Ermeni gençlerinin de artık el yapımı mücevher işine eskisi kadar ilgi göstermemesinden ve okumayı tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Ermenilerin ilgisi azalınca, Ermeni ustalar zorunlu olarak Türk çıraklar almak durumunda kalmışlardır ve bir Ermeni mesleği olarak görülen el yapımı mücevher ustalığında yavaş yavaş artık Türk ustalar da görülmeye başlamıştır. Bu durumda da bir kısım işlerin Türk ustalara gitmesi normaldir. Ermeni ustaların iş hacimlerindeki azalma, etnik kökenleri yüzünden reddedilmelerinden çok, el yapımı mücevher işindeki genel gerilemeden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte piyasadaki değişimlere ayak uydurmayı başarmış olan Ermeni kökenli el yapımı mücevher ustaları oldukça zenginleşmişler ve eski dönemde elde edemeyecekleri büyüklükte kazançlara kavuşmuşlardır. Sorun etnik olmaktan çok, piyasanın değişen koşullarına ayak uydurup uyduramamak konusunda düğümlenmektedir.

4.4.9. Cemaatsel/Dinsel Ayrım

Görüşülen Ermeni kökenli ustalardan yedi tanesi, son yıllarda kuyumcular arasında Fethullah Gülen Hareketine mensup kimselerin arttığını ya da eskiden böyle bir mensubiyeti olmayan kuyumcuların bu harekete katılarak yeni iş ilişkileri geliştirdiklerini dile getirmişlerdir. Bu ustalara göre cemaat de yalnızca cemaate mensup ustalarla iş yapmayı özendirmektedir ve dolayısıyla da gerek Ermeni kökenli, gerekse de Türk kökenli olan fakat cemaatte yer almayan el işi mücevher ustalarıyla mümkün olduğunca iş yapılmaması konusunda ısrarcı ve belirleyici bir çizgi izlemektedir. Bu iddiaya bazı ustalar uzak durmayı tercih edip bu tarzda bir dışlamanın olmadığını

söylerken, bazı ustalar da konu kendilerine sorulduğunda böyle bir şeyin olabileceğini ya da yeni yeni böyle bir gelişmeye de rastlandığını aktarmışlardır.

Cemaatçilik aracılığıyla piyasadaki mücevher imalatı işlerinin Ermeni kökenli mücevher ustalarına bilinçli bir şekilde verilmediğini iddia eden ustalardan birisinin savı şu şekildedir:

“Kendilerini kolluyorlar kendilerinden olanlara iş veriyorlar hani bu cemaatçilik diyorlar ya çarşı da da bunu görüyor mu ben yani cemaatçilik yapıyorlar kendi seçmenlerini bilmiyorum artık imza mı veriyorlar ki duyduğuma göre konuşuyorum bunu onlardan olmayan insanlar çok sanatkâr arkadaşlarım var iş yok yani göz ardı ettiler çöpe attılar resmen yani. Yazık günah değil mi sen bu tarafı kollayacaksın o taraf aç kaldı yani. Bu hafta birine uğradım bir ayda bir hafta sadece ara ara gelmişler ve oturuyor dükkân kirası ev kirası karnını doyuracak evli bu insanlar ne yiyip ne içecekler yani.” (B. U., Transseksüel, 11.02.2014)

Yine aynı konuya değinen bir başka usta cemaatçiliğin daha açıktan ve daha merkezi bir şekilde gerçekleştirildiğini ve merkezden verilen direktiflerle cemaatçilerin birbirleriyle iş yapmalarının söylendiğini dile getirmekte ve bu konuya tepki göstermektedir.

“Camilerdeki hutbelerde cemaatçiler çok hakim oldu. Gayrimüslimlere iş vermeyin Müslüman kardeşlerinize iş verin diyorlar. O yüzden bazı kuyumcular elini ayağını Ermeni ustalara iş vermekten çektiler. Bunları cemaat örgütledi Çarşının içinde. Konuşmalarda vaazlardan

etkilenenler diyorlar ki paranızı Müslümana yatırm, eskiden milliyetçiler bize para vermek istemezlerdi paramız ASALA'ya gidiyor diye şimdi de dine bağladılar. Benim fiyatımla kendi kuyumcularının aralarında 6 bin dolar fark var ondan gidip aldılar malı. Bildiği halde param benim kuyumcuma gitsin benden de alıyor ama mesela orada bir broş var onu bana yaptırdı. Ama ne zaman yaptırıyor biliyor musun? Bu işi bir gayrimüslim sanatkardan başkası yapamayacağı zaman. Yoksa Cemaatçiye gidiyor.” (A. K., Erkek, 17.11.2013)

Bir başka usta da cemaat olgusunun yeni yeni ortaya çıkan bir ticari cephe olduğunu ve söz konusu durumun genel bir ticari dayanışma içerdiğini ve bunun kuyum ve mücevher sektöründe de kendisini gösterdiğini dile getirmektedir. Bu konuda cemaatin oldukça katı bir görünüm sergilediğinin de özellikle altını çizmektedir:

“İşte hani net olarak diyebilirim ki böyle bir dört beş senedir bu ortaya çıktı yani. Ve o kadar acımasızca davranıyorlar ki sadece bizden olan ben burada değil yani dışarıda da bunu görüyorum yani.” (G. K., Erkek, 18.01.2014)

Bazı ustalar da cemaatçilerin hem birbirlerini tuttuklarını hem de mücevher sektörüne çok büyük sermayelerle girdiklerini ve bu yüzden de bu kesimle rekabet etmenin çok zor olduğunu, giderek piyasadan silindiklerini ifade etmektedirler. Böylesi bir söyleme örnek olarak Ermeni kökenli bir ustanın söyledikleri önemli bir temsil gücüne sahiptir:

“Küçük ustalar zaten sanatkar olanlar küçük ustalar onlar da artık yarışa giremiyorlar yani çünkü bir tarafta değişik bir kesim girdi hepsi

çok büyük sermayelerle oynuyorlar 300-500-1000 kilo böyle 2000 kilo burada bile var yani isim vermek istemiyorum var yani bu tipte atölyeler onlar da herhalde bir taraftan destekleniyorlar herhalde öyle büyüyorlar. Hadi adını da söyleyeyim, tarikat destekliyor.” (R. E., Erkek, 01.03.2014)

Yine bir diğer usta da cemaatin gayrimüslimlerle iş yapmaya karşı olmasının ürettiği telkinler sonucu bazı müşterilerini yitirmeye başladığını dile getirmektedir. Bununla birlikte bu yitirilen müşterilerin belli bir zaman sonra bir türlü istenilen kalitede ürün bulamadığı için yine dönüp dolaşıp kendilerine geldiğini de eklemektedir. (R. Ş., Erkek, 22.11.2013) Bu eklenen geri dönüş hikayesinin doğruluğu ise biraz kuşkulu olabilir zira buradaki geri dönüşte kazananın yeniden Ermeni kökenli mücevher ustalarının olduğuna ilişkin bir anırtıma vardır ve bu ustalar tarafından gerçekleştirilen üretimin benzersiz olduğu vurgulanmaktadır. Bu vurgu anlık bir kendini değerli hissetme güdüsüyle yapılmış da olabilir. Bununla birlikte söylenenlerin tamamıyla doğru olma olasılığı da vardır:

“Yani maalesef böyle bir müşterim vardı İzmir’de kuyumcu yıllardır çalıştım bir gün geldi dedi ki artık biz sizinle çalışmayacağız dedi. Dedim niye biz dedi Müslüman yetiştirdik. Müslümanlığın ne olduğunu bilmiyor Müslümanlığa gelirsek sen de Müslümansın ben de Müslümanım ama sen İslam’sın ben Hristiyan’ım. Müslüman inanan kişi değil mi? Ben de inanıyorum, siz de inanıyorsunuz. Tamam dedim gelme. Üç sene sonra geldi. Ne oldu dedim, senin gibi yapamıyorlar, boş verdim dedi.”

Cemaat etkisiyle eski müşterilerin artık Ermeni kökenli mücevher ustalarından mal almamalarını temin için cemaatin mücevher üretimi konusunda eğitim vererek yeni ustalar yetiştirdiği iddiası da bir diğer sav olarak öne çıkmaktadır. Bu sava göre cemaat çeşitli makineler aracılığıyla üretim yapmak için insan gücü yetiştirmenin peşine düşmüştür. Böylece Ermeni kökenli mücevher ustalarının bu işin tekeline sahip olmaları engellenmek istenmektedir. Bu konuda Ermeni kökenli bir ustanın söyledikleri bir çerçeve çizmektedir:

“Cemaat uzun süredir bizden mal alıyordu artık kendi adamlarını yetiştiriyorlar. Şu an mesela mikro mihlama diye bir şey vardır. Mikro mihlama kendileri veriyorlar paraları çocukları yetiştiriyorlar Rusya’da biri geldi on bin dolara öğretiyor makine nede olsa makineyi alıyorsunuz başlıyorsunuz mihlamaya altı ay sonra sen de mihlamacı olursun.” (B. M., Erkek, 09.10.2013)

Ermeni ustaların anlattıklarına göre, zaman zaman cemaat mensubu kişiler yine de Ermeni ustalardan mal almak zorunda kalabilmektedirler. Fakat bu alımları son derece isteksiz bir şekilde gerçekleştirmekte ve böylesi alımlar yaptıklarında kendilerini manevi açıdan rahatsız hissetmektedirler. Bu konuda iyi bir örnek bir Ermeni usta tarafından verilmiştir:

“Ermenilerden mal almalarını istemiyorlar benim müşterilerim var bazen bana diyorlar ki senden aldım diye akşam özür duası yaptım diyor.” (G. A., Erkek, 25.11.2013)

Cemaatin Ermeni ustalar üzerindeki negatif etkisinin ne zaman başladığı konusunda farklı tarihler dile getirilmektedir. Bazı ustalara göre sekiz aydır, bazı

ustalara göre bir buçuk yıldır, bazı ustalara göre ise dört beş yıldır böyle bir durum ortaya çıkmıştır. Fakat görünen o ki, söz konusu tutumun geçmişi pek eski değildir ve 8 ay ile 5 yıl arasında bir süredir mevcuttur. Ancak, cemaatin böyle bir tutum içine girdiğini savunan Ermeni kökenli ustalara göre söz konusu tutum oldukça katı bir şekilde uygulanmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede bir Ermeni kökenli usta şöyle söylemektedir:

“Hani net olarak diyebilirim ki böyle bir dört beş senedir bu ortaya çıktı yani. Ve o kadar acımasızca davranıyorlar ki sadece bizden olan ben burada değil yani dışarıda da bunu görüyorum yani.” (B. U., Transseksüel, 11.02.2014)

Yine benzer bir çerçevede bir başka Ermeni kökenli usta söz konusu durumu şu şekilde özetlemektedir:

“Bir buçuk senedir falan var çünkü işler kesile kesile o da yukarıda kahvede arkadaşşıma söylemişler ki biz size mal veremiyoruz iş yok diye vermiyoruz böyle böyle konuşma yapıldı onun için iş vermezlik yapmıyoruz diyorlar.” (P. D., Erkek, 29.11.2013)

Tüm bu savlara karşın, Ermeni kökenli ustalar arasında, mücevher sektöründe cemaatçilik gibi bir durumun olmadığını ve herhangi bir baskı ya da dışlama gözlemlemediklerini söyleyen bir görüş de bulunmaktadır. Bu savı ileri süren üç usta, özetle kendilerinin cemaatten pek çok müşterileri olduğunu söylemekte ve cemaatten herhangi bir olumsuz müdahalenin kendilerine ulaşmadığını dile getirmektedirler. Bu savı ileri süren bir Ermeni mücevher ustası bu konuda şöyle söylemektedir:

“Yok yok ben onları hiç birine inanmıyorum onların hepsi çok yanlış öyle bir şey yok onların hepsi bir bahane. Olur mu bugün benim o cemaatlerden beni tutan ve benden alışveriş yapan çok inan var hepsi de beni çok çok seviyor yaptığım işi takdir ederler. Bütün dünyadan bizim müşterilerimiz var Japon’da Çinli de Türk’te iş başak bir şeydir yaptığınız iş eğer işi doğru yapıyorsan böyle bir şey yok. Olur mu ben dünyanın en güzel camisinin mihrabını yaptım. Peygamberin sakal-ı şerifini yaptım. Olur mu öyle şey bana da taparlar yani. Benden başkasına yaptırtmazlar o tamamen yanlış onun üstüne çizgi çek benim dediklerimi yaz. Öyle bir şey yok yani bugünkü dünyada öyle şeyler yok. Olabilir tabi iki olur ama ona bakmayacaksın sen mühim olan kötülere atıp iyilerle çalışacaksın ki o kötü düşünen kötülere de düzeltesin.” (Av. K., Erkek, 14.04.2014)

Cemaatten bir baskı görmediklerini dile getiren bir başka Ermeni kökenli usta da kendisini şu şekilde ifade etmektedir:

“Valla ben şey olarak meslekte öyle bir şey hissetmedim her türlü grupta da işim var bilirim ederim ama ne kimseyi siz beyninizin arkasında iş yaparken bunları görmeyeceksiniz. Bu şekilde hissetmeyeceksiniz ben öyle düşünüyorum ama şöyle bir şey söyleyeyim benim her kesimden müşterim var.” (A. S., Erkek, 26.02.2014)

Cemaatin baskı yaptığını fakat bu baskıyı yalnızca Ermeni mücevher ustalarına değil, tüm mücevher piyasasına gösterdiğini söyleyen bir başka usta ise cemaatin özel olarak gayrimüslimlere değil, cemaatten olmayan herkese karşı olduğunu belirtmektedir. Bu

sava göre cemaat mal alınmayacak kimseleri gayrimüslim olup olmalarına göre ayırmamakta, kendi cemaatinden olmayan herkesi dışlamaktadır. Söz konusu usta bu konu hakkında şöyle söylemektedir:

“Cemaat bizi Ermeni olduğumuz için istemiyor değil ki. O Ermeni olmuşsun bilmem ne olmuşsunla ilgili değil, cemaatten olup olmamanla ilgili. Cemaat bugün var yarın olur mu bilmiyorum. Genele bakacaksın.” (A. A., Erkek, 21.03.2014)

4.4.10. Mücevher Ustalarının Başka Mesleklere Geçişi

Ustaların on sekizi, el işi mücevher ustalığının bu derece düşük gelir getiren bir mesleğe dönüşmesi sonucu, birçok el yapımı mücevher ustasının kendi iş yerlerini kapatmak zorunda kalarak ya büyük sermayeli mücevher ve kuyum şirketlerine maaşlı çalışanlara dönüştüklerini ya gıda, restoran, yayıncılık gibi kendi meslekleriyle hiçbir bağlantısı bulunmayan apayrı sektörlere geçtiklerini ya da kendilerini erkenden emekliye ayırmak zorunda kaldıklarını aktarmışlardır.

Bu konuda mihlamacılıktan restorancılığa geçen bir Ermeni kökenli ustanın anlattıkları önemli bir temsil gücüne sahiptir:

“İki seneye kadar ben mihlama yapıyordum. Hatta sadekarlığı da kendi yaptığım ürünler var onları çocuklara diyorum saklayın ama bıraktık neden bıraktık evvelden bir domlara bir buçuk dolara mihlardık şimdi 30 sente düşünce bu iş yapılmaz dedim. Zaten son üç beş senedir de kendi işimi mihlıyordum. Bir de artık el sanatına

gereksinim kalmadı. Millet bilgisayarda çıkıyor, mihnı çıkartıyor, döküyor işte onun baskısını alıyor falan. O şekilde iyi götürüyorlar. Sanatkara artık ihtiyaç kalmadı gibi bir şey yani. Ayhan diye bir arkadaşım var onunla birlikte burada ortak bir atölye açtık iyi de gidiyorum yani. Onunla bazı nedenlerden dolayı anlaşılmadık, atölyeyi kattım. Sonra restoranımız vardı. İkiledik, üçledik burada. Baktım kuyumculuk rezil oldu sanatkarlar açısından. Rezil olunca artık bıraktım ben, yapmam bu işi dedim. Ben oturacağım 25-30 sente taş mıhlıyacağım yani yok dedim, bu iş yapılmaz. Bıraktım. Şu anda köfteci restorançı dönerci oldum burada. Dönerci kuyumcu oldum yine de burada işin içinden çıkamadıklarında gelip bana soruyorlar burada. Geçen burada 45-50 tane siyah kıratlık pırlanta gezdiriyorlar herkes safir demiş sonra demişler köfteciye sor.” (A.K., Erkek, 17.11.2013)

Bu konuda bir başka örneği de yine Ermeni kökenli bir başka usta vermektedir. Bu ustanın söyledikleri, el yapımı mücevher işinde çalışanların ne kadar çaresiz kalarak, geçimlerini sağlayabilmek adına niteliksiz işlere bile rıza göstermek zorunda kaldıklarını sergilemesi açısından önemlidir:

“Kuyumculuk artık büyük sermayesi olanların elinde kaldı küçükler de onlarla boy ölçüşemiyor. Kaç tane küçük kapattı onların fabrikalarına işçi olarak girdiler yani. Geçen bir mıhlıyıcı çocuk gördüm ben Migros'ta 27 yaşında ekmek reyonunda ekmek satıyor ya. Ne oldu dedim ne işin var burada abi iş kalmadı ki diyor burada bari bin lira maaş alıyorum diyor. Mıhlıyıcı bu ekmek reyonunda ekmek satıyor.

Benim arkadaşımın oğlu yani. Başka işler yapıyorlar ve böyle çok var yani. Güünü kurtarmak için parasız gezmektense sigara içiyorsa hiç değilse bir sigara parasını çıkar sın ne bileyim üç beş evine bir katkıda bulunsun böyle yani. Evlenemez o parayla zaten.” (M.O., Erkek, 15.03.2014)

4.4.11. Karapara Aklama

Ustalardan on bir tanesi, Kapalıçarşı’da bugünkü esnaflığın kendi dönemlerine oranla çok farklılaştığını, ülkenin doğu bölgelerinden gelen ve asli meslekleri kuyumculuk ya da ustalık olmayan kişiler tarafından Kapalıçarşı dükkanlarının ederlerinden çok daha yüksek fiyatlarla kiralandığını ve burada kara para aklama amaçlı faaliyetler gösterildiğini belirtmişlerdir. Böyle kimselerin Kapalıçarşı’daki dükkan fiyatlarını aşırı yükseltmeleri sonucu Ermeni el işi mücevher ustalarının ve onların doğrudan birlikte çalıştıkları Ermeni kuyumcuların bir kısmı reel kazançlarla bu aşırı kira masraflarını karşılayamadıkları için Kapalıçarşı piyasasından çekilmek zorunda kalmışlardır.

Konuyu ustalardan birisi iyi bir şekilde özetlemektedir:

“Burada [Kapalıçarşı’da] kiralar yıllıktır ve dolar üzerinden ödenir. Adam geliyor, neredeyse yıllık yapılacak ciro kadar kirayı mal sahibinin eline şak diye peşin sayıyor. E kardeşim, o zaman neyle kar edeceksin? Neyi satıyorsun ki sen? İşi de bilmiyorsun, doğudan gelmişsin, daha önce kuyum mu gördün? Mıhlama bilmez, sadekarlık

bilmez, kalemden anlamaz. Yapmayı bırak, görse de anlamaz anladın mı? E diyeceksin ki o zaman niye geliyor bu adam? Geliyor çünkü burada para kazanmak değil ki derdi. Doğuda yaptığı kaçakçılıktan kazandığı parayı şey ediyor anladın mı? Ne denir, aklıyor. Sisteme sokuyor. Satış yaptığı falan yok. Yapmış gibi gösteriyor, parası yasal hale geliyor. Az bir kayıba, parası kullanılabilir oluyor. Biz şimdi böyle bir sistemde nasıl yarışalım anlatabildim mi?” (R. Ş., Erkek, 22.11.2013)

4.4.12. Değişen Turist Tipolojisi

Ustalar değişen turist tipolojisinden de işlerin olumsuz etkilendiğini söylemekte, Türkiye’ye gelen turistlerin artık harcama yapan zengin ve mücevherden anlayan kaliteli müşteriler olmadıklarını, bu yüzden de turistlere gerçekleştirilen hacimli satışların artık mümkün olmadığını aktarmaktadırlar. Bu konuda görüş bildiren usta sayısı görece olarak azdır ve üç ustayla sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte, turistler doğrudan ustaların kendilerinden değil de kuyumculardan alışveriş yaptıkları için, turistlerin zenginlik oranlarındaki düşüşün ustaların iş hacimlerini olumsuz etkilediğini, tüm ustaların yeterince fark etmemiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

4.4.13. Çırak Bulunamaması

El yapımı mücevher ustalığı işi yirmi birinci yüzyılda eski karlılığını yitirmiş görünmektedir ve yerini makineleşmiş seri üretime bırakmaya başlamıştır. Kazançların

çok ciddi bir şekilde düşmüş olduğu böylesi bir durumda, yeni nesil doğal olarak yaşamını kazanabileceği iş sektörlerine ilgi göstermekte ve el yapımı mücevher ustası olmak için çıraklık yapmak istememektedir. Bunun yerine kurumsal makine üretimi yapan mücevher üreticilerine işçi olarak girmeyi tercih etmektedirler. Böylece hem kurumsal bir şirkette çalışmış olacaklarını hem de geleceği olan bir mesleğe adım atacaklarını düşünmektedirler.

4.4.14. Çocuklara Başka İş Arama

Görüşülen ustaların on dokuz tanesi el işi mücevher ustalığı mesleğinin gelecek on – on beş yıl içerisinde tamamıyla soan ereceğini düşünmektedir. Bu düşünce nedeniyle hiçbir usta kendi çocuğunu el işi mücevher ustası yapmayı istememiştir ve ustaların çocukları çok büyük bir oranda başka iş kollarında çalışmaktadır. Çocukların üniversite mezunu olmalarına tüm ustalar tarafından özellikle özen gösterilmiştir ve bunu da iki örnek dışında tümü başarmıştır. Yeni nesilden genellikle beyaz yakalı olmaları beklenmektedir.

Bu konuda Ermeni kökenli ustalardan birisi kendisini ve genel düşüncüyü şu şekilde ifade etmektedir:

“Benim de bir oğlum ve bir kızım var. Bizim mesleğe yatkınlar fakat şimdiki nesil okumak ve pratik iş yapmak istiyorlar. Yani masa başında oturup iş yapmak istemiyorlar ve sorumluluk almak istemiyorlar genç nesil. Zaten ben de bizim mesleği tavsiye etmem. Ticareti tavsiye ederim ama bunu tavsiye etmem. Çevremdekiler de

böyle düşünüyor. Kendileri bile işi bırakma çabasındalar ama yani hani bırakamıyorlar. Şu anda çoğu da ustalığı bırakmış yani dükkana gidip geliyor, zamanını geçirmek için uğraşıyor. Kimse çocuğunu bu işe koymak istemez. Hele ustalar kendi evlatlarına bu meslek olsun bu şartlarda asla istemez. Okusunlar. Başka türlü ne yapacaklar?” (G. A., Erkek, 25.11.2013)

Yine bir başka usta da oğlu ile olan mesleki ilişkisinin neredeyse hiç bulunmadığını ifade etmekte ve zaten kendisinin, oğlunun işi devam ettirmesini istese bile oğlunun istemeyeceğini dile getirmektedir:

“Oğlum var 26 yaşında uğradığı bile yok zaten okuttunuz mu buraya kimse gelmez yani esnaflığı öğrenemez. Kuyumcu satışını siz de yaparsınız. Şunu 11 liraya satacağını söylersiniz satar. Bizde bitti zaten. Bundan sonra başka yetişmez yani.” (R. Ş., Erkek, 22.11.2013)

4.4.15. Kurumsallaşma Yokluğu

Üç usta, Kapalıçarşı’da el işi mücevher ustalığının kan kaybeden bir iş kolu olmasını, Kapalıçarşı’da herhangi bir kurumsallaşmanın bulunmamasıyla açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre Kapalıçarşı’daki patron her işi kendi başına halletmeye çalışmaktadır; hem çaycıyla muhataptır, hem tuvalet temizler, hem üretim yapar hem de müşteriyle uğraşır. Esnaf zihniyetinin egemen olduğu böyle bir işletmede dışa açılmak, ihracat gerçekleştirmek, yurtdışı fuarları kovalamak pek mümkün değildir. Bu görüşte olan ustalar, Kapalıçarşı’nın çok az parametreyle çalıştığını, erkek egemen bir zihniyete

sahip olduğunu ve bu yüzden tasarımların bile yalnızca erkek zihniyetini temsil ettiğini ve kadın bakışını istemeden de olsa hep dışladığını ileri sürmüşlerdir. Bu görüş, Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustalarının neden Çarşı dışına açılmadıkları üzerine isabetli bir bakış açısı sunuyor görünmektedir. Dolayısıyla da mesleğin gerilemesinde belli bir açıklayıcılık sunmaktadır.

V. BULGULARIN ANALİZİ

İstanbul’da gerçekleştirilen el yapımı mücevher ustalarının mesleğindeki dönüşüm çalışması önemli sonuçlar üretmiştir. Öncelikle görülmüştür ki, bu meslek İstanbul’da yüzyıllardır Kapalıçarşı ve çevresinde yoğunlaşmıştır ve bu lokasyondan pek dışarı sızmamıştır. Bu durumun temeli on beşinci yüzyılda Fatih Sultan Mehmed’in Anadolu’daki tüm el yapımı mücevher üreticilerini İstanbul’daki Kapalıçarşı’da toplamasıyla atılmıştır. Lonca sistemi çerçevesinde, yalnızca usta-çırak ilişkisiyle ilerleyen el yapımı mücevher ustalığı hiçbir zaman geniş kitlelere erişmemiş ve dar Kapalıçarşı bölgesinde ustalardan çıraklara öğretilerek süregelmiştir. Lonca sisteminin, sisteme çırak olarak eklenmemiş kişilerin mücevher ustası olmasına imkan vermeyen yapısı, el yapımı mücevher ustası olmak isteyen bireylerin, zorunlu olarak küçük yaşta Kapalıçarşı’da herhangi bir mücevher ustasının yanında çırak pozisyonunda işe başlamasını bir dayatma haline getirmiştir. Mücevher gibi pek hafif olmasına karşın oldukça kıymetli bir hammaddeye sahip olan bu sektörde, hammaddelerin çalınmaya son derece uygun görünen yapısı, ustaların çıraklarına büyük bir güven duymasını gerektirmektedir. Bu nedenle de, el yapımı mücevher ustaları daima tanıdıkları, bildikleri ve ahlakına güvendikleri kişilerin çocuklarını çırak olarak almayı tercih etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, mahalleler genellikle dinsel topluluklar bağlamında ayrılmışlardır. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu tebaası, Müslüman, Yahudi ve Hristiyan gibi din tabanlı farklı mahallelerde yaşamışlardır. Bu durum da, her dinsel grubun, kendi dinsel grubundan olan insanlarla daha yakın bir yaşam sürmesine, böylece de bu kişilerde daha büyük bir güven ilişkisi tesis etmesine yol açmıştır. Kapalıçarşı’nın kuruluşu sırasında Ermeni kökenli ustaların elinde olan el yapımı mücevher işi, söz konusu Ermeni kökenli ustaların güvenilebilecekleri çıraklar

aracılığıyla ilerlemiştir. Bu ustaların yakınlarında bulunan güvenilebilir kişiler ise, kendi yaşam alanlarında, kendi Ermeni mahallelerinde yaşayan diğer Ermeni kökenli gençler olmuştur. Dolayısıyla el yapımı mücevher ustalığı mesleği, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, söz konusu sosyal gerçeklikler yüzünden, Ermeni kökenli kişilerin tekelinde kalmıştır.

On beşinci yüzyıldan yirmi birinci yüzyıla değin bu iş kolunun İstanbul'da bölgesel olarak dağılmamasının önemli nedenlerinden birisi, Kapalıçarşı'nın çok geniş bir çarşı olması ve yirminci yüzyılın son çeyreğinde AVM'ler ortaya çıkana değin herhangi bir alışveriş merkezi rekabetiyle karşılaşmamasıdır. Bu nedenle Kapalıçarşı yirminci yüzyıl sonuna kadar İstanbul'un en büyük ve komplike çarşısı olmayı sürdürmüş, tarihsel önemi nedeniyle turist müşterilerin de en çok uğradığı kompleks olmayı başarmıştır. Ağırlıklı olarak kuyumculardan oluşan bir çarşı olması, bu bölgenin el yapımı mücevher ustalarının ana üretim merkezi olarak kalmasını ciddi şekilde desteklemiştir.

Mesleğin Kapalıçarşı bölgesinden dışarı sızmamasının bir önemli nedeni de, el yapımı mücevher ustalığının on beşinci yüzyıldan beridir neredeyse yalnızca Ermeni kökenli ustaların elinde kalmış olmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde el yapımı mücevher işinin Ermeni kökenli ustaların tekelinde olmasında, Osmanlı İmparatorluğu döneminde milletler sistemi ile yönetilen ülkede ekonomik iş bölümünün milletler ayırımına belirli bir uyum göstermesinin önemli bir temel oluşturmuştur.

Osmanlılar kuruluşundan itibaren özellikle devletin yükselme döneminde, imparatorluk sınırları içinde yaşayan Gayrimüslim'lere, Osmanlı "millet sistemi" içinde etnik ve dinsel kimliklerini barış ve düzen içinde korumalarını ve kendilerini

yönetmelerini sağlayacak haklar tanımışlardır. (Demirağ, 2002, s. 16) Millet kavramı, Arapça'daki “mille” sözcüğünden türetilmiştir ve “bir söz” anlamına gelmektedir. Buradan hareketle millet de bir sözü ve vahiy kitabını kabul eden bir insan topluluğunu nitelemek için kullanılmıştır. (Eryılmaz, 1990, s. 17) Millet kelimesinin modern “ulus” sözcüğünü karşılaması ise yeni bir gelişmedir. Yirminci yüzyılın başlarına değin Osmanlı literatüründe “millet”, aynı dine veya mezhebe inanan insan topluluğu anlamına gelmekteydi. (Gürkaynak, 2003, s. 276) Millet, klasik İslam literatüründe şeriat, din, mezhep ve bunlara bağlı topluluğu ifade etmekte ve ırk ya da soydan çok din ve mezhep mensubiyetini vurgulamaktadır. (Eryılmaz, 1999, s. 236) Bu bağlamda İslam'ın kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim'de millet kavramı, bir inanç sistemi olarak din anlamından çok, inanç dinamiklerinin belirleyiciliğinde şekillenmiş toplulukları ifade etmektedir. Aynı kavram Osmanlı'da ise, dini toplulukların dini-yönetimsel yapılanmasını belirtmede kullanılmıştır. (Eryılmaz, 1999, s. 236)

“Millet sistemi” terimi ise, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslüman devlet otoriteleri ile Gayrimüslim topluluklar arasındaki düzenlemeleri tanımlamak için kullanılmıştır. (Braude, 2000, s. 131) Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altındaki Gayrimüslimler, mezhep ya da dinlerine göre gruplandırılmış ve bu gruplara millet adı verilmiştir. (Akçam, 1999, s. 54) Dinsel ayrılıklarına göre sınıflandırılan bu toplum kesimleri, toplumsal uygulamalar bakımından çeşitli özerkliklerle donatılmışlardır ve birbirlerinden ayrılmışlardır. (Adıyeke, 2000, s. 192) Müslümanlar ise, mezhep ayrımlarından bağımsız bir şekilde tek bir millet olarak sayılmaktaydı. (Türköne, 1995, s. 42) Gayrimüslimlerin statüsü özellikle II. Mehmet döneminden, yani on beşinci yüzyılın ortasından itibaren millet sistemi dahilinde düzenlenmiştir ve uygulamaya konmuştur. (Soykan, 2000, s. 4)

İmparatorluktaki kanunların, yerleşim bölgelerinin ve sosyoekonomik yaşamın milletler sistemi çerçevesinde değişim göstermesi, iş kollarındaki uzmanlaşmalarda da kendisini göstermesi sistemin doğal sonuçlarından birisidir.

Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda milletler sistemi yaklaşımı terk edilmiş ve tüm tebaanın devlet ve hukuk karşısında eşit olduğu bir modernleşme sürecine girilmiştir. Batılılaşma aracılığıyla gerçekleştirilen modernleşme sırasında ise, Batılı yeni siyasal ve kültürel düşünceler de İmparatorluğa gelmiş ve böylece on dokuzuncu yüzyılın gözde siyasal eğilimi milliyetçilik akımı da İmparatorluk'ta kendisine önemli bir yer bulmuştur. Çokuluslu bir imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu'nda böylece farklı etnik gruplar kendi milliyetçiliklerini keşfetmeye ve İmparatorluktan ayrılma girişimlerine başlamışlardır. Bu esnada Ermeni milliyetçiliği ve Türk milliyetçiliği de yükselişe geçmiş ve taraflar Anadolu'da kendi ulus devletlerini kurmak için bir mücadeleye de girişmişlerdir.

Böylece Osmanlı İmparatorluğu döneminde milletler sistemi yüzünden ekonomik iş bölümünde gerçekleşen sosyal ayrımlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında ve Cumhuriyet döneminde de milliyetçilik akımı yüzünden işlerliğine devam etmiştir. Dinsel ayrımın yerini bu kez etnik ve milli ayrımlar almıştır. Cumhuriyet döneminde gayrimüslimlerin devlet memuru olmaları ve çeşitli iş kollarında faaliyet göstermeleri olanak dışı kalınca, gayrimüslimler de kendi ellerinde tuttukları iş kollarını etnik bir yalıtıma tabi tutmuşlar ve bu işleri kendi dışındaki etnik gruplarla paylaşmamışlar, diğer gruplara öğretmekten bilinçli olarak kaçınmışlardır. El yapımı mücevher üretimi de tam bu şekilde Ermeni etnik kökenli vatandaşların tekelinde kalmış ve bu vatandaşlar da söz konusu tekeli yitirmemek için kendi çıkarlarını yalnızca

Ermeniler arasından seçmişler ve ekonomik temellere sahip fakat milliyetçi bir hayatta kalma güdüsüyle mesleği kendi etnik gruplarıyla sınırlandırmışlardır.

Kurulmasından bu yana pek çok farklı etnik grubun çeşitli işler yürüttüğü Kapalıçarşı’da mücevher ustalığı istikrarlı bir şekilde Ermeni ustaların elinde kalmıştır ve yüzyıllar boyunca Ermeni ustalar işlerinin inceliklerini kendi etnik gruplarının dışındaki kesimlerle paylaşmaktan sistemli ve kesin bir şekilde kaçınmışlardır. (Köseli, 2012) Mücevher işleme ustalığının inceliklerinin ve sırlarının paylaşılması konusundaki bu etnik koruyuculuk yirmi birinci yüzyıla değin katı bir biçimde uygulanmıştır. Ermeni ustalar çıraklarını yalnızca Ermeniler arasından seçmişlerdir. (Köseli, 2012) Bu etnik seçimin çeşitli kültürel nedenleri bulunmaktadır ve bu kültürel nedenlerden ötürü el yapımı mücevher ustalığı işi yalnızca Ermeniler tarafından yapılan bir iş haline gelmiştir. Kapalıçarşı’daki el işi mücevher ustalığının yalnızca Ermeniler tarafından yapılması ve diğer etnik gruplara kapalı hale gelmesi de, el işi mücevher ustalığı işini yapmak isteyen beşeri nüfusu oldukça azaltmıştır ve mesleğin yok olmaya yüz tutmasında en önemli bileşenlerden birisini oluşturmuştur.

Bu etnik kapalılık, ulusçuluğun icat edildiği ve yükseldiği on dokuzuncu yüzyıla değin Osmanlı İmparatorluğu’nda uygulanan ulusçuluk öncesi din temelli “Milletler Sistemi”nin çeşitli özelliklerinden kaynaklanmıştır.

Ermeni el yapımı mücevher ustalarının etnik kapalılığını sürdüren ikinci gelişme on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda yayılan ulusçuluk akımıyla ilişkilidir. Bu dönemde ulusçuluk fikri Avrupa’da olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu toprakları içerisinde yaşayan farklı etnik grupları doğrudan etkilemiştir. Doğduğu Batı Avrupa’da birleştirici ve bütünleştirici bir özelliğe sahip olan ulus kavramı, Doğu

Avrupa’da daha çok farklılıkları ön plana çıkaran ve ayrıştırıcı bir özellik taşımıştır. Önce Balkanlar’daki etnik grupların ve daha sonra Arap yarımadasındaki Arap topluluklarının ulusçuluk akımıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmaları, Ermeniler için de bir rol model olmuştur. Kendi ulusal bilinçlerini geliştiren Ermeniler de Osmanlı İmparatorluğu’ndan bağımsız bir ülke olarak ayrılmak istemişlerdir. Fakat önce Balkanları ardından da Arabistan’ı yitiren Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu’da da benzer ayrılıkların meydana gelmemesi için sert bir siyaset yürütmüştür. Söz konusu mücadeleler karşılıklı ulusal bilinçleri daha da güçlendirmiş, bir yanda Ermeni ulusunun meydana gelmesini sağlarken, diğer yandan da Türkçülük akımını bir miktar beslemiştir. Özellikle 1915 yılında gerçekleşen Ermeni tehciri, Anadolu ve İstanbul’da yaşayan Ermeni toplumunun ulusal bilincini ciddi anlamda dönüştürmüştür. Ermeni ulusçuluğu bu tarihten itibaren yeni bir yapılanmaya girmiştir. Ermenilerin dönüşen bu ulusal bilinci, onlarda aynı topraklarda yaşadıkları diğer etnik gruplara, özellikle de Türklere karşı bir güvensizlik üretmiştir.

Yeni dönem Ermeni ulusçuluğu, siyaseti ve kültürü, özellikle diasporada 1915 yılındaki bu travma üzerine tesis edilmiştir. (Dink, 2003); (Dink, 2003a) Ermeniler ile Türkler arasında kültürel anlamdaki bu dışlayıcı ilişki, Cumhuriyet Döneminde de Varlık Vergisi, 6-7 Eylül olayları ve ASALA terörü gibi olaylarla beslenmiştir. (Akçam, 1992) Türkiye’de yaşayan diaspora Ermenileri Türkiye’ye uyum sağlasalar da, kendi gazeteleri, kendi cemaatleri, kendi toplulukları, kendi okulları aracılığıyla Türk toplumundan kendilerini belli şekillerde yalıtmışlar, Türkiye’den de sosyal anlamda benzer tepkileri görmüşlerdir.

Günümüzde hem Ermeni hem de Türk tarafının entelektüelleri kamusal alanda yapıcı adımlar atmaya çalışsalar ve iki halk arasında hiçbir sorun olmadığına dair önermeler üretseler de yaptığımız görüşmeler sonunda gerek bu entelektüellerin bir kısmının, gerekse de entelektüel olmayan kesimlerin büyük bir bölümünün karşılıklı olarak birbirine büyük bir güven duymadığı görülmüştür.

Bu kültürel nedenlerden ötürü de Ermeniler kendi cemaatleriyle sınırlı olan üretim kollarında diğer etnik gruplara, özellikle de Türklere söz konusu üretim koluna girme fırsatı vermemişler ve bundan keskin bir biçimde kaçınmışlardır. Bu durum da Kapalıçarşı'da mücevher ustalığı için aday olabilecek kişilerin sayısını oldukça daraltmıştır. Son yirmi yıllık sürede de Ermeni gençleri mücevher ustalığına mevcut ekonomik ve sosyal güçlükler nedeniyle fazla ilgi göstermeyince, beşeri kaynağı dar olan Ermeni cemaati mücevher ustası yetiştirmekte zorlanmaya başlamıştır. Bu durum Kapalıçarşı'da mücevher ustalarının sayısının hızla azalmasındaki en önemli nedenlerden birisidir.

Dolayısıyla İstanbul'da el yapımı mücevher ustalarının mesleğinin dönüşümüyle ilgili bir çalışma, evrenini zorunlu olarak Kapalıçarşı lokasyonu ve Ermeni etnik kökeniyle sınırlandırılmış bulmaktadır. Özetle İstanbul'da el yapımı mücevher imalatı denildiğinde, aslında varolan evren çok büyük oranda Kapalıçarşı'daki Ermeni kökenli ustalarla sınırlı olmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın alan araştırması da doğal olarak bu çerçevede gerçekleştirilmiştir.

Görüşülen el yapımı mücevher ustalarının hemen hemen tümü Kapalıçarşı'da usta-çırak ilişkisi çerçevesinde yetişmişlerdir. Çoğu, daha ilkokul ya da ortaokul çağlarında ailelerinin yaşadıkları ekonomik zorunluluklar yüzünden ailesine yardım

etmek üzere okulu bırakarak akraba ya da tanıdık bir Ermeni ustanın yanına çıracak olarak verilmişlerdir ve uzun yıllar süren bir alaylı eğitimin sonunda ustalık mevkisine ulaşabilmişlerdir. Ustalarından aldıkları eğitimde Kapalıçarşı'daki müşteri ilişkileri, esnafılık gelenekleri ile Ermeni kültüründen oluşan bir alışım ile yoğurulmuşlardır. İstisnasız tüm el yapımı mücevher ustaları kendi ustalarını aileleri olarak kabul etmekte ve onlara büyük bir saygı ve sevgi beslemektedirler. Bu da söz konusu ilişkilerin ne kadar birincil olduğunu göstermektedir.

Bu çevre, Kapalıçarşı'ya hizmet verdiğinden ve piyasanın kalbi de Kapalıçarşı olduğundan, Kapalıçarşı'nın talep ettiği ürünleri üretmekte uzmanlaşmışlardır. Kapalıçarşı'daki mücevher talebi yirminci yüzyıl sonlarına değin oldukça yüksek kalmıştır ve Ermeni kökenlilerle sınırlı kalmış olan el yapımı mücevher ustalığı mesleği söz konusu sınırlılık yüzünden arzın kısılmasına yol açmış ve böylece de yüksek talep karşısındaki düşük arz yüzünden el yapımı mücevher fiyatları uzun yıllar boyunca pahalı kalmıştır. El yapımı mücevher ustaları bu yıllar boyunca deyim yerindeyse sürekli olarak yoğun bir iş temposu yaşamışlar ve bol kazanç sağlamışlardır.

Kapalıçarşı'nın bu yıllar boyunca talep ettiği ürünler ise genellikle Batılı mücevher markalarının ürünlerinin taklitleri olmuştur. Sürekli olarak piyasadan gelen talebe uygun üretim yapan el yapımı mücevher ustaları da bu nedenle bu konularda daha büyük bir uzmanlık geliştirmişlerdir. Fakat bu durum el becerilerinde ciddi bir çabukluk ve yetkinlik getirmiş olsa da, yaratıcılığa ket vurmuştur. Zira Kapalıçarşı sürekli olarak en çok satılan ürünlerin talebini gerçekleştirmekte ve yenilikçi tasarımla şiddetle kapıyı kapatmaktadır. Dolayısıyla el yapımı mücevher ustaları yaratıcı üretimler konusunda önemli bir piyasa baskısıyla karşılaşmışlar ve yaratıcı üretimler

yerine taklitçi üretimleri gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır. Çıraklar arasında yaratıcı tasarımlar yapmak isteyenler de Kapalıçarşı'da tutunamamışlar ve işlerinden olmuşlardır. Söz konusu durum Kapalıçarşı çevresindeki el yapımı mücevher ustalarını birer makineye dönüştürmeye başlamış ve onların yaratıcı yeteneklerini dışlamak suretiyle körelterek onları seri üretime zorlamıştır. O yıllar boyunca elde edilen yüksek kazançlar da, söz konusu el yapımı mücevher ustalarının bu izlektan çıkmalarını engellemiştir. Kısacası sistem kendisini korumuş ve el yapımı mücevher ustalarına da taklit ürünlerin seri üretimi görevini vermiştir.

Ancak yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren dünyada ulaşımın ve özellikle internetin gelişmesi sonucu küresel iletişimin çok etkin hale gelmesi ve ucuzlaması, küresel fiyatların artık dünyanın dört bir yanında bilinmesine, modellerin ve ücretlerinin internet ortamında görülebilmesine ve ucuzlayan ulaşım olanakları sayesinde söz konusu ürünlerin yurt dışından elde edilebilmesine olanak tanımıştır. Bu durum el yapımı mücevher üretimine talep gösteren Türk tüketicisini de dönüştürmüştür ve tüketicinin söz konusu ürünler için ödemeyi kabul ettiğı fiyatları aşağı çekmiştir ve talebin bir kısmını da Kapalıçarşı piyasasından taşımıştır.

Bu gelişmeye eklenen ve fiyatları düşüren bir başka gelişme de, Türkiye'de yüksek sermayeli şirketlerin mücevher ve kuyum üretim işlerine girmesi olmuştur. Söz konusu yüksek sermayeli şirketler, gelişen teknolojiye ayak uydurmaya çalışmışlar ve yüksek bedelli yatırımlar karşılığında makineleşmeyi sağlamışlardır. Böylece seri üretim bu makineler aracılığıyla oldukça ucuz fiyatlara gerçekleştirilir olmuştur. Bu durum da Kapalıçarşı'daki genel mücevher fiyatları seviyesini aşağıya çekmiştir. Söz konusu şirketler sahip oldukları yüksek sermaye aracılığıyla kentin farklı bölgelerinde

mağazalar açmaya başlamışlar ve talebi Kapalıçarşı'dan taşıma eğilimleri de göstermişlerdir. Ayrıca yine sahip oldukları ekonomik güç sayesinde yazılı ve görsel basında verdikleri reklamlar aracılığıyla tüketici nezdinde bilinen isimler ve markalar tesis ederek önemli bir tüketici güvenilirliği elde etmişlerdir. Yine çeşitli bankalarla anlaşarak taksitli satış biçimleri geliştirmişler, ucuz fiyatlı ve çok taksitli şekilde ödenebilecek ürünler sağlayarak, bir de bunlara marka değeri ekleyerek ve bunu tüketicilerin mağazalar aracılığıyla yakınlarına taşıyarak önemli bir ticari avantaj elde etmişlerdir. Bu durum Ermeni kökenli el yapımı mücevher üreticilerinin tekeline kalmış olan mücevher üretimindeki tekeli kırmış, dahası daha uygun fiyatlı ve daha yüksek marka değerli ürünleri daha erişilebilir taksitlendirmelerle tüketiciye sunma imkanı yaratmıştır. Böylece el yapımı mücevher ustalarından, büyük sermayeli Türk mücevher şirketlerine önemli bir müşteri kayması gerçekleşmiştir.

Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustalarına bir diğer darbe ise küreselleşmenin yoğunlaşması sayesinde dünyanın ucuz üretim merkezi haline dönüşen Uzakdoğu'dan gelmiştir. Dünyanın bu bölgesindeki çok ucuz işçilik dev makineler ve kayan bant üretim biçimleriyle birleştiğinde fiyatları çok aşırı ölçüde düşürmekte ve el sanatları karşısında ciddi bir fiyat avantajı sağlamaktadır. Mücevher talebinin Uzakdoğu'daki fiyat avantajı sayesinde önemli ölçüde Uzakdoğu'dan ithalat yapmaya dönmesi, Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustalarını ciddi bir işsizlik tehdidiyle karşı karşıya bırakmıştır.

Bu ekonomik gelişmelerin yanı sıra, el yapımı mücevher işinde belli bir tekel oluşturmuş olan Ermeni ustalar çeşitli etnik ve dinsel ayrımcılıklarla da zaman zaman karşılaşmakta ve özellikle de günümüzde artık mücevher üretim tekelinin ellerinden

kaçması sonucunda, bu ayrımlar yüzünden de müşteri yitirmektedirler. Eskiden arz kısıtlılığı yüzünden zorunlu olarak Ermeni el yapımı mücevher ustalarından alım yapan etnik ve dinsel hassasiyeti yüksek alıcılar, artık piyasada mevcut olan üretici çeşitliliği sonrasında yönlerini ekonomik nedenlerin yanı sıra, etnik ve dinsel nedenlerden ötürü de başka üreticilere kaydırmaktadırlar. Dolayısıyla bu konu da Ermeni el yapımı mücevher ustalarının işlerinin ve karlılıklarının azalmasında bir başka bileşen olarak kendisini göstermiştir.

Kapalıçarşı'daki kuyumculuk mesleğinin yakın zamanlarda, doğuda çeşitli kaçakçılık işleri aracılığıyla servet edinen bazı grupların, elde ettikleri geliri ve kazancı yasallaştırmak adına para akladıkları bir kulvar olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum da söz konusu grupların mücevher satışında el yapımı mücevher ustalarından çok, niteliksiz ürünleri tercih etmelerine ve asıl amaçları kuyumculuk işiyle kar elde etmekten çok karapara aklama olan bu kişilerin Kapalıçarşı'da giderek yayılmalarıyla el yapımı mücevher ustalarının mal satabilecekleri alanın daha da daralmasına yol açmaktadır.

Kapalıçarşı'daki el yapımı mücevher ustalarını böylesine zorlayan çeşitli bileşenlerin bir araya gelmesi, söz konusu ustaları ciddi anlamda etkilemiş ve iş hacimlerinin çok önemli düşüşler yaşamasına neden olmuştur. Eskinin bol kazançlı, ellerindeki işleri yetiştirmekte zorlanan ustaları bugün işsizlikten kırılmakta ve aylık geçimlerini sağlamak bile büyük güçlükler çekmektedirler. Çekilen ekonomik sıkıntı o kadar büyümüştür ki, pek çok usta farklı iş kollarına geçmek zorunda kalmışlar ya da büyük sermayeli Türk şirketlerine maaşlı çalışanlar olarak katılmaya mecbur olmuşlardır. Söz konusu durum sektöre çirak olarak girmek isteyen gençlerin de

önünü kapatmıştır ve sektör kendisine iş bulamadığı gibi, çırak da bulamamaktadır. Küçük atölyeler hızla kapanmakta, el yapımı mücevher ustaları artık Ermeni olmayan çıraklara da kapılarını açmış olsalar da kendilerine yeni çıraklar bulamamakta ve emekli olan ustaların yerine yenileri yetişememektedir.

Ancak tüm bu olumsuzluklar sanki İstanbul'daki el yapımı mücevher ustalığı mesleğinin sona ereceğini işaret ediyor gibi olsa da, meslek kendisine başka bir çıkış yolu bulmayı başarmıştır. Bu çıkış yolu şimdilik çok küçük bir çatlak gibi görünse de ilerleyen yıllarda kendisini büyütme potansiyelini de beraberinde taşımaktadır. Söz konusu çatlak, el yapımı mücevher ustalarının işlerine bakış açılarını değiştirmelerinde yatmaktadır.

Bu çalışma süresince daha önce de çeşitli kereler belirtildiği üzere, Kapalıçarşı, yirminci yüzyılın son dönemine değin İstanbul'daki el yapımı mücevher ustalarının en büyük pazarı olmuştur ve Batılı markalı mücevher ürünlerinin taklitlerini talep etmiştir. Bu esnada da taklit ürün yapmak yerine kendi tasarımlarını üretmek isteyen el yapımı mücevher ustalarını dışlamış ve onlara piyasada bir şans tanımayarak ciddi bir caydırıcı etki yaratmıştır. Bununla birlikte bu yüksek caydırıcı ortam içerisine bir türlü vazgeçmeyen birkaç örnek kendisini göstermiştir. Bu örnekler şimdilik üç tanedir (K. B., Av. K. ve S. B.). Fakat ciddi ulusal ve uluslararası başarılar yakalamışlar ve servet açısından da önemli aşamalar katetmişlerdir. Bu üçlünün özelliği, taklit ürün yapmak yerine yaratıcı yeni tasarımlar geliştirmek ve mücevher üretiminde zanaatkar olarak kalmak yerine, sanatkarlık ortaya koymak olmuştur. Bununla birlikte sanatkar yanı ağır basan (B. M.) gibi başka ustalar da varolmakla birlikte, piyasanın pazarlama kanallarına yalnızca bu üçlü adapte olabilmıştır. Dolayısıyla yeni sistemde varlığını sürdürebilecek

olan İstanbullu el yapımı mücevher üreticileri sanatkarlığı ön planda tutan ve pazarlama kanallarına uyum gösterebilen ustalar olacaktır.

Bu analize göre aslında tükeniyor gibi görünen bir meslek, el yapımı mücevher ustalığı tükenmemekte, günümüzün şartlarına ayak uydurmakta ve aslında bu uyum sağlama sırasında da önemli bir gelişim sağlamaktadır. Zira artık bu meslekte üretilen ürünler taklit değil özgün yapıtlar olmak zorundadır ve ciddi bir sanatsal içerikle donatılmak mecburiyetindedir. Söz konusu şartlar yerine getirildiğinde, el yapımı mücevher ürünlerine dar fakat önemli bir talep gösterilmekte ve bu talebi gösteren tüketici kesimi söz konusu özel ürünler için oldukça yüksek bedelleri ödemeyi göze almaktadır. Söz konusu sanatçı üçlünün elde ettikleri ün ve servetin kaynağı da işte değişen bu piyasa şartlarına ayak uydurmayı başarmış olmalarıdır.

VI. SONUÇ

Elinizdeki bu çalışmanın vardığı sonuçlara göre, İstanbul’da el yapımı mücevher üreticileri İstanbul’un Fatih Sultan Mehmet tarafından alınması ve ardından Kapalıçarşı’nın inşa edilmesiyle birlikte etkili olmaya başlamışlar ve bu tarihten itibaren de İstanbul’daki etkinliklerini aynı bölgede olmak üzere hiç yitirmemişlerdir. Her zaman kentin önemli geleneksel değerlerinden birisi olmuşlar ve uluslararası bir ün kazanmışlar ve söz konusu ünlerini de yüzyıllar boyunca sürdürmeyi başarmışlardır.

İstanbul’daki el yapımı mücevher ustaları 1990’lara değin mesleklerini geleneksel yöntemlerle icra etmeye devam etmişler ve görece korunaklı ve dışa kapalı kendi evrenlerinde usta sayısını çok fazla arttırmadan, piyasadan gelen talebe oranla daima daha az ustaya sahip olarak, yüksek fiyat ve bol iş denklemini korumuşlardır. Kazanç olarak ortalama bir İstanbul’luya oranla daha yüksek ve sürdürülebilir kazançlar elde etmişlerdir.

Türkiye’nin çok partili yaşama geçişinin ardından yürürlüğe koyduğu liberal ekonomi siyaseti çerçevesinde Türkiye küresel piyasalara uyum sağlamaya başlamıştır. Bu eğilimin yükselmesiyle birlikte, 1950’lerden itibaren Kapalıçarşı’nın el yapımı mücevher ustalarından talep ettikleri ürünler, giderek markalı küresel ürünlerin taklitleri olmuştur. Piyasadaki bu değişiklik, yüzlerce yıldır özgün ürünler tasarlayarak bunları üreten el yapımı mücevher ustalarının iş yapma biçimlerinde bir kırılma meydana getirmiştir. Artık özgün tasarımlar yerine, dünyaca ünlü markaların tasarımlarının seri üretim taklitlerine yönelinmiştir. Bu süreçte, yaratıcılık geri plana atılmış, zihinsel bir üretim gerektiren sanatkarlık yerine, gördüğünü kopyalamaya yönelik el becerileri yani zanaatkarlık ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla İstanbul’daki el yapımı mücevher

ustalarının 1950’lerden 1990’lara değin asli iş hacimlerini, küresel tanınırlığı olan büyük markaların tasarımlarının taklitlerini üretmek oluşturmuştur. Bu süreç içerisinde de el yapımı mücevher ustalığı mesleği, yeni talebin gerekliliklerine uygun şekilde yeniden biçimlenerek, yaratıcı ustaları dışlamış, el becerileri yüksek ustaları kaldırmıştır. Benzerlik oranı yüksek ve seri şekilde üretebilen ustalar, söz konusu dönemin en makbul ve kazanan ustaları olarak öne çıkmıştır. Yaratıcı denemeler yapan ustalar ise piyasada talep bulamamış ve zorunlu olarak ya sistem dışına atılmış ya da sisteme uyum sağlamak zorunda bırakılmıştır.

Sanatkarlık yerine zanaatkarlığın önemli kılındığı ve taklit yılları, İstanbul’daki el yapımı mücevher ustalarının yüzyıllardır sahip oldukları yaratıcılık özelliğinin körelmesine yol açmıştır. Fakat piyasa çerçevesinde talep ile arz birbirlerinden memnun oldukları için ortaya 1990’lara değin bir kriz çıkmamıştır.

Söz konusu krizin birden bire 1990’larda başlaması ise, el yapımı mücevher ustalarının kendi içlerinde meydana gelen bir dönüşümden değil, öncelikle küresel bir dönüşümden kaynaklanmıştır. Bu dönüşüm, mücevher üretiminde teknolojinin kullanılması ve bu teknolojiyi kullanarak tüm dünyaya çok ucuz ve çok seri şekilde üretim yapan Uzakdoğu ülkelerinin piyasaya girmesiyle kendisini göstermeye başlamıştır. Söz konusu gelişmeyi, yüksek sermayeli Türk şirketlerinin mücevher üretimi işine girmesi ve bu üretimi yine teknoloji aracılığıyla ve fiyat ve zaman rekabeti açısından oldukça avantajlı bir şekilde başarabilmesi izlemiştir. Böylece piyasadaki mücevher arz ve talebi arasındaki denge bir anda arz aleyhine bozulmuştur.

Arzdaki 1990’larda başlayan ani artış, el yapımı mücevher üreten ustaları fiyat ve zaman bağlamlarında oldukça dezavantajlı bir konuma itmiş, yüksek sermayeli Türk

ve Uzakdoğu şirketleri karşısında rekabet etmelerini engellemiştir. Zira 1950'lerden itibaren taklit ürün üretmeye alışmış olan ve özgün ürünler tasarlama konusunda pek az usta yetiştirmiş olan İstanbul'daki mücevher ustaları zanaat aracılığıyla yüksek sermayeli rakipleriyle rekabet edemez konuma düşmüşlerdir. El yapımı mücevher ustalarının hem fiyatları çok yukarıda kalmıştır, hem de üretim süresi olarak makine üretimine oranla çok daha uzun sürelerle gereksinim duymuşlardır.

Böylesi bir dönüşüm karşısında rekabete devam edebilecek el yapımı mücevher ustaları, 1950'ler ile 1990'lar arasında makbul sayılmayan yaratıcı ve özgün tasarımlar yaparak bunların üretimlerini gerçekleştiren ustalar olmuşlardır. Fakat söz konusu kırk yıllık dönem böylesi ustalara pek yaşam hakkı tanımadığı için, yaratıcı usta sayısı çok ciddi şekilde azalmıştır.

El yapımı mücevher ustaları arasında özgün ve yaratıcı tasarımlar üreten ustalar, makine üretimiyle girdikleri rekabette, sağladıkları mal farklılaşması ve kattıkları fazladan katma değer sayesinde, çok daha yüksek fiyatlara alıcı bulabildiklerinden rekabet edebilir pozisyonda kalmışlardır. Dahası el yapımı özgün mücevherlerin fiyatları makine üretimi arttıkça artış göstermiştir zira artık fiyatları ucuzlayan mücevherlerin daha çok kişi tarafından erişilebilir olması, mücevher aracılığıyla fark yaratmak isteyen tüketicilerin daha pahalı olan el yapımı mücevherlere talep göstermesine neden olmuştur.

İstanbul'da el yapımı yaratıcı mücevherler tasarlayıp üreten çok az sayıdaki mücevher ustası 1990 sonrasında büyük başarılar yakalamışlar ve bu başarılar ödülleri, ulusal ve uluslararası tanınırlıklarla ve yüksek kazançlarla kendilerini göstermişlerdir. Dolayısıyla İstanbul'daki el yapımı mücevher ustalığı, 1990'lardan itibaren artık yeni

bir yola girmek durumunda kalmıştır. Ancak sektör, işlerini 1990’larda bir anda yitirmemiştir ve işlerin azalması süreci 2000’lere kadar yavaşça ilerlemiştir. Yirmi birinci yüzyılla birlikte ise, sermayenin daha hızlı gelişmesi sonucu, zanaatkarlıktan sanatkarlığa geçiş yapamayan ustaların tümünün iş hacimleri çok büyük oranlarda durmuştur. Söz konusu durgunluk öyle bir seviyededir ki, zanaatkar el yapımı mücevher ustaları yanlarında çalıştırmak için çırak bile bulamamaktadırlar.

Sonuç olarak bu çalışma göstermektedir ki, önümüzdeki kısa dönem içerisinde, İstanbul’da el yapımı mücevher üreticisi sayısında bir azalma olacak fakat üreticilerin nitelikleri seviyesinde önemli bir yükselme gerçekleşecektir. Piyasa taklit ürün yapmak konusunda devam etmek isteyen el yapımı üreticileri elemekte ve sanatsal, özgün yeni ürünler üreten üreticileri desteklemektedir. İstanbul’da el yapımı mücevher ustalığı mesleği yok olmayacak fakat önemli bir değişim geçirerek daha nitelikli ve özgün ve sanatsal üretimler gerçekleştirerek daha yüksek bir seviyede kendisini yeniden kuracaktır.

VII. KAYNAKÇA

- Adıyeke, N. (2000). Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair. H. C. Güzel (Dü.) içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*. İstanbul: Yeni Türkiye.
- Akçam, T. (1999). *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*. Ankara: İmge.
- Akçam, T. (1992). *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*. İstanbul: İletişim.
- Akın, H. (2008). *Kuyumculuk Sektörünün Vergilendirilmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı Mali Hukuk Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Aktaş, C. (2007). Türkiye'nin TTurizm Gelirlerini Etkileyen Değişkenler İçin En Uygun Regresyon Denkleminin Belirlenmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi* , 6 (2).
- Aktüre, S. (1981). *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği.
- Aktüre, S. (1975). *Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirsel Yapının Değişme Süreci*. Ankara: ODTÜ.
- Altuntek, N. S. (2009). *Yerli'nin Bakışı, Etnografya: Kuram ve Yöntem*. Ankara: Ütopya.
- American Anthropological Association. (2009). *Code of Ethics of the American Anthropological Association*.

- Anonim. (2006, Aralık 24). Erdoğan: En Büyük Reformları Yaptık, Krizleri Çok Geride Bıraktık. *Radikal* .
- Anonim. (2014). Osmanlı Saray Mücevherleri, Cihan Devletinin 500 Yıllık Parıltısı. *İstasyon* .
- Anonim. (2003). Yükselen Trendler. *Capital* , s. <http://www.capital.com.tr/yukselen-trendler-haberler/15511.aspx> (Erişim, 20.08.2013).
- Applebaum, H. (1987). *Perspectives in Cultural Anthropology*. New York: State University of New York.
- Artun, A. (2012). *Çağdaş Sanatın Örgütlenmesi, Estetik Modernizmin Tasfiyesi*. İstanbul: İletişim.
- Ash, A., & Thrift, N. (1995). *Globalization, Institutions, and Regional Development in Europe*. London: Oxford University Press.
- Asiltürk, O. (2008, Nisan 13). Kapalıçarşı'nın da Derdi Çin Malları. *Bugün* .
- Aslanpa, O. (1996). *Osmanlı Mimarisi*. Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Ataman, Y. S. (1997). *Türk İstanbul*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı.
- Atay, H. (1996). Semantik. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7).
- Avcıoğlu, D. (1968). *Türkiye'nin Düzeni*. Ankara: Bilgi.
- Ay, H. (2006, Kasım 21). Kapalıçarşı Kentsel Yenileme Alanı Oluyor. *Hürriyet* .

- Aydemir, A. (2010). Türk Folklorunde Nişanlanma ve Evlilik Semböli Olarak ‘Gerdanlık, Küpe ve Yüzük’. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi* (282).
- Baer, G. (1970). Monopolies and Restrictive Practices of Turkish Guilds. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* , 13 (2).
- Baer, G. (1963). Türk Loncalarının Yapısı Ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi. *Tarih Araştırmaları Dergisi* , 8 (14).
- Bakoğlu, R. (2004). Geçmişten Günümüze Kapalıçarşı Kuyumcularının İş Gelenekleri ve Büyüme Mekanizmaları: Sözlü Tarih Çalışması. *1. Aile İşletmesi Kongresi*. içinde İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Balaban, A. (2006). *İskit, Hun ve Göktürklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Barnard, A. (2001). *History and Theory in Antropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bates, D. G. (2009). *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji İnsanın Doğadaki Yeri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar* (32).
- Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti’nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (21).

- Benett, C. (1996). *In Search of the Sacred-Anthropology and the Study of Religions*. London: Cassell.
- Benmayor, G. (2013, Mayıs 25). Kapalıçarşı’da Size Has Bir Şey Bulamadım. *Hürriyet*.
- Berend, I. T. (2013). *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Berkes, N. (1970). *Türkiye İktisat Tarihi* (Cilt 2). İstanbul: Gerçek.
- Berkes, N. (1976). *Türkiye İktisat Tarihi* (Cilt 1). İstanbul: Gerçek.
- Best, S., & Kellner, D. (1991). *Postmodern Theory, Critical Interrogations*. New York: The Guilford.
- Bilgin, M. (2006). *Takı Sektör Profili*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Bloch, M. (2002). *Marksizm ve Antropoloji*. Ankara: Ütopya.
- Bove. (1986). The Ineluctability of Difference: Scientific Pluralism and the Critical Intelligence. *Theory and History of Literature* (28).
- Braude, B. (2000). Millet Sistemi’nin İlginç Tarihi. H. C. Güzel (Dü.) içinde, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*. İstanbul: Yeni Türkiye.
- Brinton, C. (1959). *The Shaping of the Modern Mind*. New York: Mentor Books.
- Brinton, C., Christopher, J. B., & Wolf, R. L. (1964). *Civilization in the West*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Büngül, N. R. (t.y.). *Eski Eserler Ansiklopedisi* (Cilt 1). İstanbul: Tercüman.

- Cem, İ. (1970). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Cem.
- Cengiz, E., & Özden, B. (2002). Perakendecilikte Büyük Alışveriş Merkezleri ve Tüketicilerin Büyük Alışveriş Merkezleri ile İlgili Tutumlarını Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış Dergisi* , 2 (1).
- Cengiz, Z. (2011). *Turist Başına Gelirler Düşmeye Devam Ediyor*.
<http://www.turizmguancel.com/makale/turist-basina-gelirler-dusmeye-devam-ediyor-m376.html> (Erişim 14.11.2013): Turizm Güncel.
- Cezar, M. (1981). 14-16. Yüzyıllar Türk Şehrinde Çarşının Konumu. *Akademi* (10).
- Clammer, J. (1990). Approaches to Ethnographic Research. R. F. Ellen (Dü.) içinde, *Ethnographic Research*. London: Academic Press.
- Clark, E. (1974). The Ottoman Industrial Revolution. *International Journal of Middle East Studies* , 5 (1).
- Condon, J. C. (1984). *Kelimelerin Büyüğü Dünyası, Anlambilim ve İletişim*. İstanbul: İnsan.
- Çağman, F. (1998). Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hiref Teşkilatı. *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*. içinde İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Çelik, B. (2004). Osmanlı Lonca Sistemi İçinde Yamaklık Olgusu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* .
- Çiğdem, A. (2006). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim.

- Çınar, A. (2011). *Antropolojiye Giriş*. Bursa: Emin.
- Danışoğlu, A. Ç. (2004). Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi* , 3 (6).
- Demirağ, Y. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal Ve Ekonomik Durumları. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (13).
- Demirkent, I. (2003). XII. Yüzyıla Kadar Bizans'ta 'Loncalar. *Osmanlı Öncesiyle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri, 9-10 Mayıs 2002, Bildiriler* (Cilt 1). içinde İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.
- Derman, Ç. (2007). *Osmanlı Tezhibine Çağdaş Bir Bakış*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Dilber, İ. (2005). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi-Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi* , 14 (12).
- Dinçer, B., & Dinçer, D. (2011). Tüketicilerin Alışveriş Merkezi Ziyareti ve Davranışı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 15 (11).
- Dinçer, İ. (2010). Türkiye'de 1980 Sonrası Yapısal Dönüşümün Mekânsal İzlerine Bir Örnek: Yenileme Alanları. *Mimarlık* (352).
- Dink, H. (2003, Aralık 5). Ermeni Kimliği Üzerine (3): Kaç Vartan'ın Çocukları. *Agos* .

- Dink, H. (2003a, Aralık 19). Ermeni Kimliği Üzerine (4): Patrik Kimliğinin Teorisi. *Agos* .
- Diyarbakirli, N. (1973). Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı. *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*. içinde İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Dobb, M. (1992). *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Belge.
- Duhani, S. N. (1984). *Eski İnsanlar, Eski Evler 19. Yüzyıl Sonunda Beyoğlu'nun Sosyal Topografyası*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Durmuş, İ. (1993). *İskitler (Sakalar)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Düzbakar, Ö. (2008). Work And Organization In The Ottoman Empire: Notes On The Trade Guilds Of Sixteenth And Seventeenth Century Bursa. *Turkish Studies* , 3 (4).
- Ecerel, T. Ö., Köroğlu, B. A., & Uğurlar, A. (2009). Kuyumculuk Kümeleri: İstanbul'un Kapalıçarşı ile Dünya Örneklerinin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi. *Ekonomik Yaklaşım* , 20 (70).
- Eicher, M. (1988). *Nonsexist Research Methods*. London: Allen & Unwin.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Erdem, S. E. (2005, Kasım 7). Kuyumcular Taşınıyor: Kapalıçarşı'da Üretim Bitiyor. *Radikal* .
- Erdenen, O. (1965). *İstanbul Çarşıları ve Kapalıçarşı*. İstanbul: Yenilik.

- Erdoğan, S. (2009). The Nakkaşhane. *Tarih Graduate History Journal* , 1 (1).
- Erdoğan, İ. Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (11).
- Erdoğan, İ. (2000). Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (11).
- Ergenç, Ö. (1978). Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri. *I. Uluslararası Türkiye 'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri (Ankara, 11-13)*. içinde
- Ergin, O. N. (1960). Çarşı Vakfiyeleri. R. E. Koçu içinde, *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 3). İstanbul: Koçu.
- Eriksen, T. H. (2009). *Küçük Yerler Derin Mevzular, Sosyal ve Kültürel Antropolojiye Giriş*. İstanbul: Avesta.
- Eryılmaz, B. (1999). Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım. In E. Güler (Ed.), *Osmanlı* (Vol. 4). Ankara: Yeni Türkiye.
- Eryılmaz, B. (1990). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*. İstanbul: Risale.
- Evren, Y. (2010). *Mücevher Tasarımı ve Kuyumculuk*. İstanbul: İstanbul Kültür Mirası ve Kültür Ekonomisi Envanteri.

- Faroqhi, S. (2009). *Artisans of Empire, Crafts and Craftspeople Under The Ottomans*. London: Tauris.
- Faroqhi, S. (2004). Krizler ve Değişim 1590-1699. H. İnalcık, & D. Quataert (Dü) içinde, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (Cilt 2).
- Fırat, H. (2007, Kasım 5). Çin Malları Kapalıçarşı'dan Uzak Tutulmalı. *Sabah*.
- Freely, J. (2007). *Evliya Çelebi'nin İstanbul'u*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Freely, J. (2002). *Türkiye Uygarlıklar Rehberi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Geertz, C. (1990). “‘Yerli Gözüyle’ Antropolojik Anlamanın Doğası Üzerine”, *Toplum*. İstanbul: Hürriyet Vakfı.
- Geertz, C. (1983). *Local Knowledge*. New York: Basic.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic.
- Gibb, H. A., & Bowen, H. (1950). *Islamic Society and the West*. London: Oxford University Press.
- Giddens, A. (1996). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Gilbert, F. B., & Gilbert, L. M. (1948). *Fatigue Study*. New York: Sturgis & Walton Co.
- Görmüş. (2011). Bilimsel Etik Üzerine. *SDUGEO*, 2 (3), 14-18.
- Grakov, B. N. (2006). *İskitler*. İstanbul: Selenge.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu*. İstanbul: Ötüken.

- Gürkaynak, M. (2003). Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 9 (2).
- Harvey, D. (1999). *Postmodern Durum*. (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis.
- Herzfeld, M. (2012). *Antropoloji Kültürde ve Toplumda Teorik Uygulama*. (B. Toksöz, Çev.) İstanbul: Say.
- Hobsbawm, E. J. (1998). *Sanayi ve İmparatorluk*. Ankara: Dost.
- İlkin, A., & Dinçer, M. Z. (1991). *Turizm Kesiminin Türk Ekonomisindeki Yeri ve Önemi*. Ankara: TOBB.
- İnalcık, H. (1969). Capital Formation in the Ottoman Empire. *The Journal of Economic History* , 29 (1).
- İnalcık, H. (1969). Capital Formation in the Ottoman Empire. *The Journal of Economic History* , 29 (1).
- İnalcık, H. (1997). İstanbul'un İncisi: Bedesten. M. Özel (Dü.) içinde, *İktisat ve Din*. İstanbul: İz.
- İnalcık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İncekara, A., & Savrul, M. (2011). Küreselleşme, Büyüme ve Ekonomik Entegrasyonlar: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* , 61 (2).

- Kal'a, A. (1998). *İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri, İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları* (Cilt 1). İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- Kaplan, K. (2003). *Türkiye’de Kuyumculuk ve Altın*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Kar, M., Zorkirişçi, E., & Yıldırım, M. (2004). Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (8).
- Karbeyaz, A. (2005). Türkiye’de Kuyumculuk Sektörü. *Uluslararası Değerli Taşlar ve Metaller Sempozyumu Bildiri Kitabı*. içinde İstanbul: Beril.
- Kartal, Z. (2007). Kavramsal Ve Tarihsel Yönleri İle Küreselleşme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 8 (2).
- Kasaba, R. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*. İstanbul: Belge.
- Kaya, K. (2006). *Küçük Gruplar Sosyolojisi*. Isparta: Fakülte.
- Kaya, Ş. (2006). *Türkiye’de Kuyumculuk Sektöründe Çalışma Koşulları (İstanbul Kapalıçarşı Örneğinde)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kazgan, G. (2002). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kessing, R. M. (1972). Paradigms Lost: The New Ethnography and The New Linguistics. *Southwestern Journal of Anthropology* , 28 (4).

Kılıç, D. (2011). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Ermeniler ve Kutsal Mekanları.
Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi , 11 (2).

Koca, S. (1990). *Türk Kültürünün Temelleri*. İstanbul: Damla.

Komisyon. (2012b). *Alışveriş Merkezi Piyasası Raporu 2012*. İstanbul: İstanbul
Gayrimenkul Değerleme ve Danışmanlık.

Komisyon. (2012c). *Altın Mücevherat Sektörü*. Ankara: T.C. Ekonomi Bakanlığı,
İhracat Genel Müdürlüğü, Maden, Metal ve Orman Ürünleri Daire Başkanlığı.

Komisyon. (2012c). *Altın Mücevherat Sektörü*. Ankara: T.C. Ekonomi Bakanlığı,
İhracat Genel Müdürlüğü, Maden, Metal ve Orman Ürünleri Daire Başkanlığı.

Komisyon. (2013b). *Incoming Turizm Raporu, TURSAB*.

http://www.tursab.org.tr/dosya/7010/2012_7010_6106181.pdf (Erişim,
20.08.2013): TURSAB.

Komisyon. (1972). *Kapalıçarşı*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Komisyon. (2006). *Kuyumculuk Teknolojisi, Takının Gelişimi*. Ankara: T.C. Milli
Eğitim Bakanlığı.

Komisyon. (2013a,

[http://www.kapalicarsitarihi.com/index.php?option=com_content&view=article&i](http://www.kapalicarsitarihi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=111&Itemid=61)
[d=111&Itemid=61](http://www.kapalicarsitarihi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=111&Itemid=61) (Erişim, 29.08.2013)). Tarihçe.

Komisyon. (2013c). *Turizm İstatistikleri 2012*. Ankara: TÜİK.

Komisyon. (1995). *Türkiye'de Kuyumculuk Sektörü*. İzmir: İzmir Ticaret Odası.

Kozak, M., Kozak, N., & Kozak, M. A. (1997). *Genel Turizm İlkeler – Kavramlar*.

Ankara: Turhan.

Köseli, B. (2012, Eylül 15). Kapalıçarşı’da Bir Gelenek Sona Eriyor. *Zaman*

Cumaertesi .

Kurzweil, E. (1980). *The Age of Structuralism: Levi Strauss to Foucault*. New York:

Columbia University Press.

Küçükerman, O. (2008). *Sanayi ve Tasarım Yarışında Bir İmparatorluk, İki Saray*.

İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Küçükerman, Ö. (1991). Geleneksel Türk Evi. *Antik Dekor* (15).

Küçükerman, Ö., & Mortan, K. (2007). *Kapalıçarşı*. Ankara: Kültür ve Turizm

Bakanlığı.

Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*.

İstanbul: Bağlam.

Lademan, C. (1983). *Wives and Midwives: Childbirth and Nutrition in Rural Malaysia*.

Berkeley: University of California Press.

Lemert, C. (1995). *Sociology After the Crisis*. Boulder: Westview.

Levi-Strauss, C. (1986). *Mit ve Anlam*. İstanbul: Alan.

Levi-Strauss, C. (2011). *Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji*. İstanbul:

Metis.

Lewellen, T. C. (2011). *Siyasal Antropoloji*. Ankara: Birleşik.

- Lewis, B. (1937). The Islamic Guilds. *The Economic History Review* , 8 (1).
- Lo, F. C., & Yeung, Y. M. (1998). *Globalization and The World of Large Cities*. Tokyo: The United Nations University Press.
- Luckenbill, D. D. (1968). *Ancient Records of Assyria and Babylonia* (Cilt 2). New York: Greenwood.
- Malinowski, B. (1966). *Argonauts of the Western Pacific*. London: Routledge.
- Malinowski, B. (1998). *İlkel Toplum*. Ankara: Öteki.
- Mantran, R. (1990). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Massey, D. (1993). Power-Geometry and A Progressive Sense of Place. J. Bird, & B. Curtis (Dü) içinde, *Mapping The Futures Local Cultures Global Change*. London: Routledge.
- Mead, M. (1977). *Letters from the Field 1925-1975*. New York: Harper & Row.
- Memiş, E. (1987). *İskitlerin Tarihi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Meriç, R. M. (1953). *Türk Sanat Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Türk ve İslam Sanatları Enstitüsü.
- Monaghan, J., & Just, P. (2007). *Sosyal ve Kültürel Antropoloji*. Dost: Ankara.
- Mortan, K. (2007). *Önder Küçükerman ile 40 Yıl Konuşmaları*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ve Arkeoloji ve Sanat.

- Mortan, K., & Küçükerman, Ö. (2011). *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Ocak, E. (1996). Kentin Değişen Anlamı. *Birikim* (86-87).
- Ortaylı, İ. (2007). *Lonca'dan Oda'ya*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Öcal, V. (2009). *Alaturka Mücevher*.
<http://blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=176262> (Erişim 09.08.2013).
- Öktem, M. M. (2005). Kuyumculukta Ülkemiz Dünyanın Gözbebeği Olacak. *Gold News*.
- Özbudun, S., Şafak, B., & Altuntek, N. S. (2007). *Antropoloji, Kuramlar / Kuramcılar*. Ankara: Dipnot.
- Özdemir, S. (2013 йил 31-Mayıs). ÖTV Çözülürse İhracat ve İstihdam Patlar. *Hürriyet*.
- Özdeş, G. (1998). *Türk Çarşıları*. Ankara: Tepe.
- Pala, İ. (1995). *Türk Düğmeciliği ve Bahriye Düğmeleri*. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı.
- Pamuk, Ş. (1997). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914*. İstanbul: Gerçek.
- Ponterotto, J. G. (2006). Brief Note on The Origins, Evolution, and Meaning of The Qualitative Research Concept 'Thick Description'. *The Qualitative Report*, 11 (3).
- Quataert, D. (2004). 19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914. H. İnalcık, & D. Quataert (Dü) içinde, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*.

Radcliffe-Brown, A. R. (1952). The Mother's Brother in South Africa. A. R. Radcliffe-Brown içinde, *Structure and Function in Primitive Society* (s. 15-31). London: Routledge & Kegan.

Rice, T. T. (1958). *The Scythians*. London: Thames and Hudson.

Ricoeur, P. (2009). *Yorumların Çatışması, Hermenoytik Üzerine Denemeler* (Cilt 1). İstanbul: Paradigma.

Rifat, M. (1996). *Göstergebilimcinin Kitabı*. İstanbul: Düzlem.

Rifat, M. (2005). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Rincon, P. (2006). Study Reveals 'Oldest Jewellery. *BBC News*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/5099104.stm> .

Robertson, R. (1992). *Globalization*. London: Sage.

Rosenau, P. M. (2004). *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*. Ankara: Bilim ve Sanat.

Russel, B., & Russel, D. (1959). *The Prospects of Industrial Civilization*. London: Routledge.

Sarup, M. (2004). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*. Ankara: Bilim ve Sanat.

Seyfi, A. R. (1934). *İskitler ve İskitler Hakkında Heredot'un Verdiği Bilgiler*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

Sezgin, C. (2004). *Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar.

- Soykan, T. T. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler: Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü*. İstanbul: Ütopya.
- Sudaş, N. (2013). Kuyumcukent Sektöre Mal Olmuş Bir Değer. *Kuyumcukent* , 1 (1).
- Şansal, B. (2012, Haziran 3). Kapalıçarşı'nın 'Başka Bir Dünyadan Gelen' Ustası. *Akşam Pazar* .
- Şaylan, G. (2009). *Postmodernizm*. Ankara: İmge.
- Şekerkaya, A., & Cengiz, E. (2010). Kadın Tüketicilerin Alışveriş Merkezi Tercihlerinin Belirlenmesi ve Bir Pilot Araştırma. *Öneri* , 9 (34).
- Şenocaklı, D. (t.y.). *Mücevhercilik Tarihimiz*.
<http://www.pirlantaturk.com/mucevhercilik-tarihimiz-14y.htm> (Erişim 09.08.2013).
- Tabakoğlu, A. (1997). *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah.
- Tarhan, T. (1979). Eskiçağ'da Kimmerler Problemi. *VIII. Türk Tarih Kongresi*. içinde Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Taylor, F. W. (1997). *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*. (B. Akın, Çev.) Konya: Çizgi.
- Taymaz, E. (1993). Kriz ve Teknoloji. *Toplum ve Bilim* , 5-41.
- Tekeli, İ. (2013). Postmodernizm Tartışmaları Üzerine Düşünceler. *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*. içinde İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

- Tekeli, İ. (2013a). Türkiye'nin Modernleşmesi Neye Benziyor? (2). *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*. içinde İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Tezcan, M. (2008). *Kültürel Antropoloji*. Ankara: Maya.
- Toffler, A. (1981). *Üçüncü Dalga*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Toprak, Z. (2009). İktisat Tarihi. S. Akşin (Dü.) içinde, *Osmanlı Devleti 1600-1908*. İstanbul: Cem.
- Tosun, C. (2001). Challenges of Sustainable Tourism Development in the Developing World: The Case of Turkey. *Tourism Management* (22).
- TÜBA. (2001). *Bilimsel Araştırmalarda Etik ve Sorunlar*. TÜBA.
- Türe, A. (2005). *Dünya Kuyumculuk Tarihi 1: Takının Öyküsü*. İstanbul: Goldaş Kültür Yayınları.
- Türköne, M. (1995). *Osmanlı Modernleşmesinin Kökenleri*. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.
- Tütüncüoğlu, S. (2013). Baş Yazı. *Kuyumcukent* , 1 (1).
- Uçak, N. Ö., & Birinci, H. G. (2008). Bilimsel Etik ve İntihal. *Türk Kütüphaneciliği* , 22 (2).
- Uzunçarşılı, İ. H. (1986). Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defteri. *Belgeler* , 11 (15).
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Tarihi* (Cilt 3). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Ülgen, A. (1999). Osmanlı Kuyumculuğu. *Türkler* (Cilt 11). içinde Ankara.
- Waters, M. (2001). *Globalization*. London: Routledge.
- Wulf, C. (2004). *Tarihsel Kültürel Antropoloji*. Ankara: Dipnot.
- Yaman, B. (1996). 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Saray Ehl-i Hiref. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (3).
- Yaman, B., & Akdemir, M. S. (2004). 1796 Tarihli Ehl-i Hiref Defterine Göre Osmanlı Saray Sanatkarları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (13).
- Yavlal, Ç. (2009). Anadolu’da Takı Sanatı ve Kuyumculuk. *I. Uluslararası Katılımlı Mücevher-Takı Tasarımı ve Eğitimi Sempozyumu, 26-28 Haziran 2009*. içinde Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Karacasu Memnune İnci Meslek Yüksekokulu.
- Yazıcı, İ. (2013). Yazıcı Grup Kısa Bir Süre Sonra Kuyumcukent’te. *Kuyumcukent* , 1 (1).
- Yazıcı, N. (1996). Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler. *Ankara İlâhiyat Fakültesi Dergisi* (35).
- Yıldırım, O. (2000). Craft guilds in the Ottoman Empire. *METU Studies in Development* (27).
- Yıldırım, O. (2008). Ottoman Guilds in the Early Modern Era. *International Review of Social History* , 53 (16).

Yırtıcı, H. (2005). *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Zengingönül, O. (2005). Nedir Bu Küreselleşme? Kaçabilir miyiz? Kullanabilir miyiz? *Siyasa* (1).

Zürcher, E. J. (1996). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim.

VIII. EKLER

A. Görüşülen Mücevher Ustaları

İsim	YAŞ	İlk Görüşme	İkinci Görüşme	Üçüncü Görüşme
A.A.	28	21.03.2014		
Al.K.	45	30.01.2014		
Ar.K.	51	25.09.2013	04.03.2014	
A.K.	57	17.11.2013	17.01.2014	
A.S.	42	26.02.2014		
Av.K.	63	04.10.2013	21.02.2014	14.04.2014
B.U.	56	23.09.2013	11.02.2014	
B.M.	56	09.10.2013	23.12.2013	06.02.2014
G.A.	59	22.11.2013		
G.K.	53	18.01.2014		

G.E.	54	30.04.2014		
H.T.	41	13.11.2013	03.03.2014	
H.A.	45	17.02.2014		
J.S.	49	23.09.2013		
K.Y.	48	01.12.2013		
K.B.	52	26.11.2013	22.02.2014	
M.B.	53	03.12.2013		
M.O.	56	15.03.2014		
P.D.	55	29.11.2013		
R.E.	60	14.01.2014	01.03.2014	
R.Ş.	57	22.11.2013		
Se.S.	59	22.12.2013	24.02.2014	
S.B.	45	25.10.2013	21.01.2014	
Su.S.	61	19.01.2014	19.04.2104	
V.Ö.	48	29.05.2014		

B. Örnek Görüşmeler

Görüşme Örneği 1

(Ar. K., Erkek, Yaş 51, 25.09.2013)

-Sizi yakından tanıyabilmemiz için ailenizin geçmişi hakkında ne anlatabilirsiniz nereden geldiniz İstanbul'a kaç yılına dayanıyor?

Ailemin geçmişi; babam İstanbul doğumlu, dedem İstanbul doğumlu, onun babası Erzincan doğumlu. Yani köken olarak Erzincan'dan geliyoruz. Anemin annesi İstanbul doğumlu, onun babası ise Sivas'tan göç etmiş. İstanbullu bir aile sayılırız.

-Kaç yıldır yaşıyorsunuz İstanbul'da?

Babamın ailesine bakacak olursak üç nesil. Yani babamın babası da İstanbullu.

-Üç nesildir mücevherat ustalığı ile mi uğraşıyorsunuz?

Dedem benim demirci ustasıymış camilerin hilalini yaparmış, babam ise süpermarket. Yine demirle alakalı işler ama süpermarketlere reyonlarını dizayn ederdi. Ben ise kuyumculuk. İlk başta yazları sadekar denilen yani yüzüğün hamını yapan, sonra lise öğreniminden sonra mihlayıcılığa dönüp, mihlama ustası yani taşları yerine koyan mihlama ustalığına geçtim.

-Kaç yaşında başladınız mesleğe?

14 yaşında başladım yazları.

-Liseyi bitirdiniz mi?

Lise üçe kadar okudum lise üçten terkim. O dönemden sonra da mıhlayıcı oldum. Tabi sadekarcılık benim iki senemi aldı yazları. Sonra mıhlayıcılığa döndüm. Mıhlayıcılığın da zannediyorum ki üç sene çıraklığım sürdü. Yani yazlarım sürdü, ondan sonra da devamlı çalışmaya başladım.

-Kapalıçarşı'da mı başladınız?

Evet sonra da burada devam ettim.

-Daha sonra nasıl oldu? Şu an kurumsal bir firmada üst düzey yöneticilik yapıyorsunuz. Nasıl gelişti bu süreç?

Atölyecilik yapıldığı zaman o zaman çok büyük bir mıhlama atölyemiz vardı. O zaman hem mıhlama atölyesi yapıp hem de bir öngörü olarak bir dükkancılık yapmak istedim. Atölye için Rumeli caddesinde bir dükkân açtım hem atölyeciliği hem dükkânı idare ettim fakat bir müddet sonra baktım ki dükkancılık zor. Nasıl zor? Sermaye gittikçe genişleyen bir durum aldı dükkancılık. Büyüklerin arasında kaybolmayalım diye dükkancılık yapalım dedik, ona büyük sermaye gerektiğini hesaba katamadık. Bizde de var mı böyle bir sermaye? Yok. Ondan bundan borçla harçla olacak iş değil bunlar. Büyük yatırımlar. İnsan ancak içine girince fark ediyor. Dışarıdan yaparım hemen diyorsun, işin iyi taraflarını görüyorsun ama içine girince öyle değil. Onun için dükkancılığı kapatıp atölyeye devam etmek istedim. Atölyede bir kısım daha devam ettim sonra bir arkadaşlar beraber ortak bir dükkân açtık yani kuyumcu dükkânı olarak ortak bir dükkân açtık. O dükkânda sermayeleri birleştirip biraz daha büyük çapta bir

dükkan açtık sonra baktık ki orada da ortaklık güzel bir şey olmadığını anladık. Son kalan paraları da orada bıraktık, bir de borçlandık. Sona ne yaptım? Yine paşa paşa bildiğim işe dönmek zorunda kaldım. Fakat bu kez atölye yerine, kurumsal bir şirketin yolunu tuttum. Böyle bir şirkette iş bulunca da kendimi şanslı saydım. Ya işte böylesine değişti her şey. Korktuğumuz düşmanın saflarına katılmakta buldum çareyi.

-Burada mıydı?

Hayır. Bağdat Caddesindeydi onlar bazı firmanın bayiliğini almak istediler ben almak istemedim. O zaman bize ayrılık göründü ve ayrıldık. Sonra kurumsal bir firmada çalışmaya başladım.

-Kaç yılında?

15 sene geriye gidersek, 2001-2002 gibi.

-Bu kararı almanızda ekonomik sebepler mi etken oldu mu?

Tabi bunlar çok büyük faktörler. Atölyecilik yaptığınız zaman, ekibinizi de kurduğunuz zaman, o ekibe bakmak zorundasınız. İş olsun olmasın, eski sistemde buydu bizim ustalık döneminde ustamızdan öğrendiğimiz; sistem buydu. İş olsun olmasın ekibine bakmak zorundasın. Yaptığınız işlerin değeri eskiden istediğiniz rakamları alıyordunuz. Mesela bir yüzüğü alırken mihlama ücreti olarak 150 dolar alabiliyordunuz. Sonra bu rakamlar geriye gitti. 150 yerine 50 dolara kadar düştü. Düşünce o kişilere bakamaz duruma geldiniz. Yani aile düşünün, eve ekmek götürüyorsunuz, kazancınız yarıya düşerse eve yarım ekmek götürüyorsunuz, çocuklar aç kalıyor. Çeyreğe düşürürseniz yine aç kalıyor. Biz atölyecilikte böyledir. Yani o aldığınız ekibe bakmak zorundasınız. Rakamlar düşünce kapatmak zorunda kalırız.

Yani şimdi sanatsal bakımından hiç kimsenin sanatkar olarak bir değeri yok. Sadece iş olarak bir değeri var. Sadece iş yapılıyor, sanatsal hiçbir iş yok. Eğer sanatsal bir iş yapılıyorsa çok büyük rakamlar konuşuluyor. Onu da bazı artık. Beş parmağın beşi gibi, beş altı tane usta kaldı bu işleri yapacak.

-El işçiliğı dünya çapında değerenirken Kapalıçarşı piyasasında neden değeri kaybetti?

Dünyada bu değeri kaybetti, Türkiye’de değil. Teknoloji çok yenilendi. Eskiden bir yüzüğü yapmak bir hafta sürerdi, şimdi teknoloji o kadar ileri ki, akşam koyuyorsunuz, sabah döküm olarak alıyorsunuz o yüzüğü. Onun için bir taraftan teknoloji ile mücadele ediyor bir taraftan da sanatı ile mücadele ediyor.

-2005 yılında İBB’nin atölyelerin buradan taşınması ile ilgili raporunun bir etkisi oldu mu bu son zamanlardaki?

Hayır zannetmiyorum. Zaten sanatkarların ufak çaptaki sanatkar dediğiniz zaten bir usta iki çırağı ile birlikte çalışır. Fabrikalardan bahsetmiyoruz, sanatkarların çoğı burada. Yani belediyenin bir kararı ile Kuyumcu Kent’e taşınmış değiller. Yani onun bir etkisi olduğunu zannetmiyorum.

-Sizin ailenizde mücevherata sizden başka ilgi gösteren oldu mu? Kardeşiniz var mı?

Hayır, ablam var o kadar.

-Siz nasıl girdiniz bu işe?

Hayatta iki mesleği sevmiştim ben ufak çocukken. Birincisi pilotluk, ikincisi mücevhercilik. Pilotluğu yapamadım, mücevherci olmak istedim, mücevherci oldum. Eşim de çok sever yani.

-Peki sizin böyle mesleğe ilgi gösteren bir oğlunuz ya da bir kızınız var mı?

Yatkınlar fakat şimdiki nesil okumak ve pratik iş yapmak istiyorlar. Yani masa başında oturup iş yapmak istemiyorlar ve sorumluluk almak istemiyorlar genç nesil.

-Siz önerir misiniz el yapımı mücevherat ustası olmasını oğlunuz üniversiteyi bitirdikten sonra gelip size dese ki el yapımı mücevherat ustası olmak istiyorum dese?

Hayır tavsiye etmem. Ticareti tavsiye ederim ama bunu tavsiye etmem.

-Çevrenizde bu işi yapanlar ikinci nesle tavsiye ediyor mu?

Hayır, onlar hala bırakma çabasındalar ama yani hani bırakamıyorlar şu anda. Çoğu da ustalığı bırakmış yani dükkana gidip geliyor zamanını geçirmek için uğraşıyor.

-Bir derneğiniz var mı el yapımı mücevherat ustalarının?

Var tabii ama el yapımı diye değil sanatkarlar derneği var kuyumcular odası var, şu var bu var.

-Dernekte ya da kendi aranızda bu yaptığımız iş yok oluyor, yazık oluyor, bu tarz sohbetler oluyor mu?

Oluyor, bunları da büyük firmalara lanse ediyoruz yani. Nasıl diyoruz; bu ustalara bakmak lazım yarın öbür gün bu ustaları bulamazsak teknoloji de yapamayacağımız şeyi bu ustalar da olmadığı için hiçbir şey yapılmayacak diye

düşünüyoruz. Bu da böyle bir gün gerçekleşecek belki de yakın tarih. Yani bir on sene sonra. Yani sıfırdan bir yüzük istersiniz bir usta bulunamayınca yapılamayacak. Sadece teknolojinin verdiği imkanlarla yapılacak, o da güzel bir şey değil.

-Türkler arasında var mı el yapımı mücevherat ustası yetişen genç bir grup?

Valla öyle bir grup olduğunu zannetmiyorum. Yalnız ben burada ustalarda kabahat buluyorum. Neden bir eski usta kendi yetiştirdiği elemanları toplayıp da ya arkadaş ya da bir sadekar dediğimiz kişi, büyük ustalardan bu kişileri toplayıp da bir ortaya bir şey koyamadılar? Nasıl mesela bir yüzük yapılırken sıfırdan işte sanatkar bakımından şu bin liraya yapacaksanız deseler de o ustalar o bin liraya yapılacaktır. Çünkü o devirde hala da o ustaların lafı geçer ustanın dediği şey kanundur. Yani bin liraya yapılacak derse yapıldı. Mıhlayıcı ise şu yüz elli liraya mıhlanacak deseydi mıhlanırdı ama bu ustalar kendi kalfa ve çıraklarına sahip çıkmadılar.

-O kalfa ve çıraklar bu işi yapmaya başladığından fiyat mı kırdı?

Tabi rekabete girdiler tabi ki bunları sübvansede büyük firmalar da vardı yani sen on liraya yapıyorsun ben sana çok iş vereceğim 8 TL'ye yap diye ve bu fiyat kırıla kırıla bu noktaya geldi ve şu anda herkes bu durumdan şikayetçi. Şu anda fiyatlar çok düşük, sanatkar olmanın hiçbir anlamı yok. Yeni yetişen sanatkarlara sorarsanız bu işi bırakmak ister.

-Günümüzde Avrupa'da el yapımı mücevherata çok para ödüyorlar.

Bir örnek vereyim: iki tane, dünyada çok nadir olan iki tane inci çıkıyor. Bu incinin hiçbir deliği yok. Alıyorlar götürüyorlar İngiliz Kraliyetine, bunu hediye ediyorlar. İki tane çok paha biçilemiyor. Kraliyet bakıyor, kraliçe bir mücevher

yaptıracak bundan; delik delinmesi gerekli. Ne yapalım bunu? Osmanlı zamanında bunu dünyada kim deler? İşte İstanbul’da şu usta var, ona götürün delik delsin. Getiriyorlar ustaya, eline alıyor şöyle bir bakıyor, ben buna delik delemem diyor. “Ya neyse usta parası ödenecek” diyorlar, “hayır” diyor, ben buna delik delemem, dünyada nereden buldunuz bu inciye böyle bir inci yok ki” diyor. Adam ısrar ediyor, “bunu delmeniz için kraliçe söyledi ücret neyse verelim”, “delemem” diyor “elime alıp delemem” diyor. “Muhakkak delmeniz gerekiyor” deyince adam, çırağına veriyor “buna iki tane delik del evladım” diyor. Çırak alıyor cart cart iki tane delik delip adama veriyor. Adam tekrar böyle hayretler içinde: “senin usta olarak delemediğini” diyor “çırağa niye verdin deldirdin” diyor. O nasıl deldi diyorsa. “O bu incilerin değerini bilmez ki” diyor. “Aldı rastgele deldi ve verdi, buyurun incilerinizi” diyor, geri veriyor. Yani değeri anlaşılan şey artık para etmiyor Türkiye’de.

-Peki usta sayısında bir azalma söz konusu mu?

Evet. on yıl içinde daha da ciddi bir azalma söz konusu olacak çünkü ustalara benim görüşümle değer verilmiyor. Hakkı verilmiyor ve değer verilmiyor.

-Kuyumcu Kent’te bu işi devam ettiren var mı el yapımı usta yoksa taşındılar mı yoksa taşınmamayı mı tercih ettiler?

Kuyumcu Kent’te daha çok el yapımı ustalar değil de fabrikasyon ustaları var çünkü Kuyumcu Kent’te yerler büyük. Fabrikasyon teknoloji ile uğraşan, döküm yapan, dökümden imalat yapan kişiler taşındı, çıktı. Orası daha geniş, burası gibi küçük yerler değil. Ekipleri ile oraya gittiler. Tabi iki içinde el yapımı yapan da vardır ama ben bilmiyorum yani. El yapımı yapan ustalar daha çok buralarda.

-Mesleğin az bir nüfustan besleniyor olması sizin için bir etki mi?

Hayır. Biz Ermeni kökenliyiz. Bu işte de dikkat edin, pek Ermeni kökenli olmayan usta yoktur. Hatta eskiden hiç yoktu. Şimdi şimdi var Ermeni olmayan ustalar. Türk çırak alıp çalıştırmazlardı çünkü o zaman; Ermeni çocuklarını alıp çalıştırırlardı. Şimdi ise Türk çıraklar alıp çalıştırıyorlar. Fark nedir diye sorarsanız yeni nesil hep okumak istiyor. Türk çırak dediğiniz de daha çok Anadolu'dan gelen kişileri çalıştırıyorlar, İstanbulluları değil.

-Bulamadıkları için mi Ermeni çocukları Türk çocuklara yöneldiler yoksa anlayış mı değişti?

Bulamadıkları için değil. Artık ustalar baktılar ki para kazanamıyorlar; bunu her şekilde kendi ailesine veya etrafına bunu söylemeye başladı. Söyleyince yeni gelecek nesildeki çocuklar bu işi yapmak istemedi. İşte “bu usta, Antanik Usta para kazanamıyor, baba ben bu işe girersem nasıl para kazanacağım” gibi şeylerle okumayı tercih ettiler. Okursa da tabii ki okursa da bir iş bulması bu devirde çok zor. Çok iyi okuması gerekir ki çok iyi işler yapabilsin. Büyük şirketlerde çalışabilsin.

-Peki Türk çıraklar daha mı ucuza çalışıyor?

Hayır çıraklar her zaman ucuza çalışıyor, aynı sistemde çalışıyor. Eskiden getirirlerdi, “eti senin kemiği benim” derlerdi kapıya bırakırlardı; ustası ne verirse alıp giderdi.

-Sizde öyle miydi?

Ben ustamın bana verdiği maaşla ancak gidiş geliş paramı öderdim yani yol masrafımı öderdim. Diğerini babam verirdi.

-Peki toparlayacak olursak sizce tam olarak Ermeni ustaların azalmasının nedeni nedir sizce? Sadece ekonomik nedenler mi?

Birinci ekonomik nedenler, ikincisi iş bulamamak. Teknoloji ile iş bulamama. Teknolojinin çıkması ile iş azalması, bulamaması. İsteddiği rakamlara işi yapamaması. İnsanlar devamlı ustaları kullanması, kullanması derken şöyle büyük firmalar tabii ki çok iş verdiği için istedikleri rakamalara çekilebiliyor. Örnek verecek olursak bir yüzüğü, beş yüz liraya yapıyorsa, “ben sana on tane vereyim, sen bana bunu yüz dolara yap” dediği zaman ekonomiyi daraltıyorlar. Ustaların gayreti azalıyor ve sanat ortadan kalkıyor. Fabrikasyon işler yapmaya başladılar. Şimdi en iyi usta dahi yarısı döküm, yarısı el işçiliği yapıyor. Adama “hepsini el işçiliği yap” dersen, bugün bir mücevher çıkarttığın zaman, bir kolye çıkarttığın zaman “hepsini el işçiliği yap” dersen yani ağır bir takıma 15-20 bin dolar para alması gerekir. Çünkü ona uğraşacağı zaman, iki aydır. Tabi iki ayda bu parayı kimse ödemeyeceğine göre ona, o da yarısını döküm yapıyor, yarısını el işçiliği yapıyor ve onu çok cüzi 7500-8000'lere düşürüyor ama işin hakkı kayboluyor. İşe verilen özen azalıyor. Çünkü bir fabrikasyon işle bir el sanatı her zaman ayrıdır.

-El işçiliği yapıp da aradan sıyrılıp da şu an büyük para kazanan var mı sektörde?

Var. Kendini kurtarmış kişiler var. Reklam olmuş kişiler vardır.

-Bunlar büyük firmalara mı yapıyor iç pazara mı dış pazara mı?

Hayır. Az evvel siz de dediniz; Türkiye'deki ustalar kısıtlı çerçevede kaldılar. Bu çerçeve içinde kendini kurtaranlar yurt dışı ile bağlantısı olanlar. Bir akrabası çabasıyla, o çerçevede eşi ahababı dostu olarak tavsiye etti. Örneğin Amerika'da şu firma dediler, geldiler, sanat olarak baktılar, sanatı da çok beğendiler ve ihracat yaparak ihracatı da onlar öğreterek bu işi hızlandırıp kendini kurtarmış oldular. Ama bunlar on parmakta iki kişi üç kişi. Onlar kendilerini çok güzel yerlerde buldular. Artı bizim bildiğimiz bazı kişiler, aynı şekilde yine el sanatından çok para kazandılar. Sebebi ise yine akrabaları vasıtasıyla ya da eş dost vasıtası ile yurt dışında gördükleri antika eşyaları burada el sanatı ucuz olduğu için burada yaptılar yaptırdılar. Mücevher haline getirip, yurt dışında bu kişilere antika diye sattılar ve bu kişi hem bu kişi para kazandı hem öbür taraf para kazandı ama bu kişiler çok az kişi. On kişiden üç kişi.

-Bunlar Kapalıçarşı'da değiller mi?

Şu anda Kapalıçarşı'da değil. Zaten onlar bir konuma geldikten sonra ya Amerika'da ya İngiltere'de, Fransa'da.. Ama bir anda oraya gidince, o işler çoğalınca, aynı şekilde atölyeleri oralarda kurdular ve orada büyüdüler onlar.

Görüşme Örneği 2

(G.A., Erkek, Yaş 59, 22.11.2013)

[Görüşmenin başında kayıt almama izin vermeyen mücevher ustası, ancak belli bir süre geçtikten sonra çalışmaya ilişkin bir güven oluşturmuş ve ancak bu aşamadan itibaren ses kaydı alınmasına müsaade etmiştir.]

(...)

Kuyumculuk mesleğinin en zor sanatı bizim sanat şu anki yaptığımız iş. Yani şimdi bizim hata yapma şeyimiz yok. Şu kolyeyi yapan arkadaş yaparken kolyeyi bozabilir, yanlış bir şey yapabilir, yeni baştan yapma imkanı var. Bana bunu müşterim yolladığında ya da bana gelen işe bakın şu anda üzerine taşları yerleştiriyorum. Benim bir lüksüm yok yani bunu yanlış yapmaya. Bunu yanlış yaptığım an, bu gidecek, potaya girecek, işçiliğini ben tekrar karşılayacağım, şunu yapacağım, bunu yapacağım. Mesela ben buna üç lira işçilik alacaksam, bunun maliyeti bana 53 liraya mal olacak yanlış yaparsam.

-Oluyor mu?

Şu ana kadar olmadı ama “taş kırılıyor mu” desen kırılıyor tabii ki. Taş kırılır. Yani ameliyata giren her hasta sağ çıkmıyor.

-Kaç yıldır bu işi yapıyorsunuz?

47 yıldır 12 yaşına girdim ben buraya 59 yaşımdayım. Benim iki buçuk yaşında torunum var.

-Çıraklıktan başladınız.

Tabi 12 yaşında ilkokulu bitirdim başarılı bir talebeydim. Maddi olanaklardan dolayı okuyamadık. İki tane oğlum da üniversite bitirdi. Biri Kadir Has Üniversitesi İstatistik bilgisayar mezunudur; İngilizce. Öbür büyük oğlum da Bilgi Üniversitesi İşletme mezunudur. Büyük oğlumun perdelik kumaş üzerine bir firması var. İngiltere’den bir firmanın Türkiye mümessilidir. Ufak oğlum da bir İngiliz firmasında müdür.

-İstanbul’dalar mı?

İstanbul’dalar geçen hafta İngiltere’ye gitti küçük oğlum. Şirket yolladı aynı zamanda da matematik dersi veriyor öğrencileri var.

-İkisi de bu işi yapmıyor yani.

“Maalesef baba” dediler, “bu iş akıl işi değil” getirdim buraya.

-Küçükken geldiler mi?

Tabi ikisini de ortaokuldan çalışmaya verdim ben. Buraya da getirdim ama hiç biri ısınmadı bu mesela.

-Maddi getirisinin düştüğünü mü düşünüyorlar?

Onu da düşünüyorlar. Maddi olanaklar da düştü. Bir de bizim mesleğimiz sabır işi. Bakmayın şu görmüş olduğunuz taşlar, büyük taşlar. Toplu iğnenin ucundan daha

ufak taşlara uğraşıyoruz. Bak mesela geçen gün stajyer kız yanımda oturdu; bakın geçtiniz mi, o görmüş olduğunuz üstündeki bütün taş var ya, o görmüş olduğunuz ürün üzerinde - onu ben yapıyordum – burada, o yüzüğün üzerinde 350 tane taş var. Yani sabır işi bizim işimiz. Sabır işi. Ben mesleğimi yine seviyorum. Bir daha dünyaya yine gelecek olsam, yine bu mesleği seçerim.

-Belki sizdeki yetenek oğlunuzda olmayabilir?

O da olabilir. Şu kadar söyleyeyim, benim çıraklık dönemim yani bundan 40 sene evveline gidecek olursak, yapılan işlerle şimdiki işlerin arasında dağlar kadar fark var bir kere. Bizim zamanımızda sür gitsin işler: bir tane model gelirdi, o modelden otuz tane vardı. Aynısını sürüm olarak yapardım. Şimdi öyle değil o kadar teknoloji geliştirdi ki envai çeşit taşlar geliyor. Bakın mesela şimdi, şuradaki küpeyi görüyor musunuz? Bunun üzerinde yuvarlak taş yok. Burada iki tane yuvarlak taş varsa; pinsa taşlar var mesela, bunlar bizim çocukluğumuz döneminde çıraklığımız döneminde askerden geldiğim dönemlerde bunların hiç biri yoktu. Sonradan yeni yetişen nesil bunları öğrendi ve ben onların yanında oturdum, “bana” dedim ki “bunları öğreteceksiniz”; “ya usta olur mu sen ustasın”. “Yok babam ben usta değilim şimdi, sen ustasın ben çırağım oturacaksın bana bunları öğreteceksin”. Ben oturdum, çalıştım. Onların yanında kendimi geliştirdim. Zaten kendimi geliştirmeseydim, şu anda zaten buralara gelemezdik yani. Bakın mesela şu taşlar yuvarlak değil pinsa dediğimiz taşlar mesela bunlar şu görmüş olduğunuz küpenin kenarları bunları geliştiremezseniz bugünkü teknolojiye ayak uydurmanız mümkün değil. O kadar çağ hızlı bir şekilde değişiyor ki. Bir de bu Çin’de yapılan işleri görseniz aklınız durur. Aklınız durur yani “bunu nasıl yapmışlar” diye beynin durur yani. Ama adamlar makine işi bu. Çin o kadar şey yapmış

ki ama bir satıldığı vakit yüzükler parmağa uymaz ki ufaltma olması lazım. O zaman işte pıtır pıtır taşlar dökülüyor.

-Çin'den çektiniz yani?

Tabi yalnız kuyumculuk olarak değil ki, adam halı işinde bile taklidini yapıyor.

-İstanbul'da bu küpeyi yapacak makine var mı?

Yok. Şöyle söyleyeyim, bunların şu görmüş olduğunuz şeyin montürün kolyenin dökümü var. Yani bu eskiden elle yapılıyordu, şimdi adam şunun bir tane toplu muma alıyor, bunu döküyor, tık tık halka aralarını yapıyor. Mumunu elde yaptığı vakit bir buçuk iki gün sürüyorduysa, şimdi günde üç tane yapıyor bundan. Yani döküm olduğu için. Ama şimdi şunu alıp da makinenin içine atıp taşları da atıp o mümkün değil. Onun için bizim bu sanatımız yani şu anda.

-Uzakdoğu'da da mı taşı mıhlıyorlar?

Elde de mıhlıyorlar fakat orada yapılan işlem - ben gitmedim görmedim giden arkadaşlar anlatıyor - mumun üzerinde diziyorlar taşları. Yani montü nasıl hani dedim ya döküm mum, yüzük mumlu mumu yüzünü üzerine çıkartıyorlar, onun üzerine taşları öyle diziyorlar. Yani nasıl mıhlama yapıyoruz biz, onlar da mumun üzerinde. Mum yumuşak, istediğin gibi oynayabiliyorsun. Taşlar iş bittikten sonra diyorum ki, bunu bu adam nasıl yapmış yani mantığını çalıştırıyorum.

-Mumla takıyı birleştiriyor mu?

Evet ya. Ondan sonra döküyorlar onu; o vaziyette taşlanmış vaziyette. Yani bildiğimiz mum. Şu görmüş olduğunuz montür bundan kalıp çıkartıyor mumdan; şu

anda elde yaptığım gibi diziıyor, ondan sonra fırına veriyor. Fırına verdiği vakit mum eriyor, altın geliyor ve o kalıp altına dönüşüyor ve o taşlar mumun üzerinden altına bağlı şekilde çıkıyor. Çok büyük bir teknoloji yani. 600 bin Euro falan yani. Bizim kapasitemizin çok yüksekinde.

-Çin’de sermaye yoğun üretim yapılıyor o zaman?

Duyduklarımızı anlatıyoruz tabi. Orada aylık, en büyük usta 100 dolar alıyor. Yani Çin’de işte ne bileyim, Uzakdoğu’nun, Hindistan’da yüz dolar alıyorlar. Mesela benim yetiştirdiğim kalfa işini ilerletti, bana iş veriyor mesela. Bana iş veriyor, “usta” diyor “şunları yapar mısın”; “yaparım” diyorum. Hindistan’a gidip orada taşçıların çalışmasını çekmişler. Öyle tezgah falan yok; yerde. Hani köyde nasıl oturursunuz, yerde yemek yersiniz, öyle çalışıyorlar ya.

-Nasıl bir şeyde?

Makine var. Bir de bizden daha zor olan işlem. Bu görmüş olduğunuz taşların kesimini yapandır pırlantayı. Bir pırlanta 32 fastadır. Pırlanta 32 fastadır. Bizim çocukluğumuzda pırlanta yoktu. Ben çalıştığım vakit elmas vardı, karavana vardı. Karavana yeni yeni elmastan pırlantaya dönüşüm olmak gibi şeyler. Şimdiki çocukların hiç biri onları bilmiyor. Sonradan pırlanta çıktı. Hepsi aynı madendir. İşlenerek farklılaşırlar. Düşün ki bir fabrikada 20 kişi bir tek yere vurur. Onlar vurdu mu yandakine verir 20 kişi oraya vurur çünkü bir kişi bununla uğraşmaya kalkarsa kafayı uçurursunuz düşünebiliyor musunuz şu pırlantada 32 kesim var yani.

-Makinesi var mı?

Var. Şöyle var; nasıl söyleyeyim mesela taşın kenarında ufak bir atık oluyor çalıştığımız vakit onu işliyor adam. Makine de böyle büyük bir çemberdir içi hep elmas taşlarla doludur kırık elmas taşlarla. Elmas, elması yer. Bakın mum dediğimiz şu şu mesela kalıp olarak mum bu. Buna taşı böyle koyuyorlar bunu kalıba böyle fırına verdiği vakit alçıya alıyorlar bunu alçıya alındığı vakit bu kalıp alçıya gidiyor. Alçıyı fırına veriyorlar fırının sıcaklığında mum eriyor alçının almış olduğu bu kalıp alçının içinde kalıyor kurumuş vaziyette ondan sonra madeni oradan içine döktüğün vakit alçının içindeki bu kalıba altın bu şekli alarak çıkıyor ve bunun üzerine de adam taşları mıhlamış oluyor ve şaşırırsınız yani.

-İstanbullu musunuz?

Doğma büyüme İstanbulluyum. Babam Şebinkarahisar annem İstanbullu.

-Hangi dönem göçmüşler?

Valla çok uzun zaman yani benim babaannem 1915'te hamileymiş. Onlar orada doğmuş, babam orada doğmuş, sonra gelmişler falan. Benim amcam anlatır ki abime hamileymiş. Babam genç yaşta ölmüştü. 42 yaşında ölmüştü. Baba mesleği de değil kendi 12 yaşında işte çıktık okuldan, annem ustamla görüşüyor. Ben de iki hafta evvel ustamla konuştum. O da Amerika'da, Los Angeles'ta. O orada ağladı biz burada ağladık çok çok iyi bir ustaydı.

-Niye göçtü?

Valla o 70'lerdeki anarşi durumları sağ sol çatışmalarından korkup kaçıp gittiler ani. Çok giden var. Mülklere el konulma tehlikesi çıktı. Risk vardı. Belki o da olabilirdi ama bir de anarşi dönemi bugün şu Kapalıçarşı çehre değişti. Bizim zamanımızda

çalıştığımız bütün firmalar bize hürmet ederlerdi. Çünkü bilirlerdi ki biz onlardan daha iyi biliyoruz bu mesleği. Onlar işveren ama biz bu işin çekirdekten yetişmesi olduğumuz içini bize hürmet ederlerdi. Yani bir günden bir güne bizi hakir gören, kötü laf şu bu hiç böyle bir şey. Şimdi ise maalesef ve maalesef babası parayı veriyor, sermayeyi koyuyor, “gel oğlum dükkân açıyorum sana” diyor. Adam sana işini öğretmeye kalkıyor. Ya senin yaşın kadar ben burada çalışmışım, senden daha iyi biliyorum ben bunu. Sen bana bunu öğretemezsin. Ben şimdi üniversite bitirmemişim, oturayım sizinle üniversite hakkında size ders vermeye kalkayım: bu mantıksızlık olur. Yani bunlar olmaya başladı. Şu görmüş olduğunuz bilmiyorum handan içeri girerken gördünüz mü? O bağırانlar, çağırانlar. Böyle bir şey yoktu bizim zamanımızda. Borsanın olduğu yerde manav vardı, elma satardı, muz satardı öyle borsa falan diye bir şey yoktu. Ayaklar baş, başlar ayak oldu. Çehre değişti. Beyefendi doluydu, yaka kravatı olmayan dükkancı göremezdin. Şimdi şalvarla dolaşıyorlar. Şu handa dükkân bulmak meseleydi. Çünkü neden biliyor musunuz? Kapalıçarşı’nın içindedir bu han. Çarşının kapıları kapandı mı, bu han kapanır. Çarşının dışında olan bir han değil burası. Yer bulmak mümkün değildi. Bu saatlerde; saat bire çeyrek var, bu saatlerde burada balık kokuları, neler neler... Şimdi ise affedersiniz lahmacun kokuları, pislik, bilmem ne. Yukarı çıkıyorum, hacı yağı kokuyor fenalık geliyor üstüm efendim. Bugün Cuma, bizim çocukluğumuzda da bilirdik ki Kemal Bey Cumaya gider, Ahmet Bey Cumaya gider. Onları bilirdik. Şimdi adam buraya geliyor, “abi ben dükkânı kapattım; Cuma’da zannetsinler beni, şurada bir sigara içeyim” diyor. Gösteriş başladı. O kapatıyor, ben de kapatıyorum.

-Neden oldu sizce?

Doğudan gelen göç eden şurada bir tane bakın inin aşağıya handan aşağıya inin; bakın bir şey anlatacağım karşıda Yapı Kredi Bankası var kapısı arka tarafta yanında ki koridorda Şerbetçi Ali Bey diye biri vardı. Yalnız limon suyu ve tulumba tatlısı yapardı. Biraz aşağıya gidin, bir vitrindeki altınlara bir bakın, vitrindeki altınlara bir bakın. 300 kilo var en azından. 300 kilo! Orası kebabçı dükkanıydı bizim çocukluğumuzda. Bu adamlar on senedir buradalar. Nereden geldiler; hep Doğudan. Hep kara para, hep kara paranın aklanması şu bu. Yoksa bunlar alın teri ile mi oldu? Alın teri ileyse, benim de o kadar altınım olması lazım. 47 senedir çalışıyorum. Sabah oturuyorum, akşam 7'ye kadar şu tezgahdan kalkmıyorum. Hiç ayağa kalkmıyorum.

-Yok mudur bu dükkanlardan o kadar mal alacak?

Bakın güzel kardeşim eskiden bu Kapalıçarşı'ya girdiğiniz vakit gelinlikçi vardı, terlikçisi vardı, kuyumcusu da vardı. Her şey vardı bu ana caddede, her şey vardı. Gelinlikçi vardı, terlikçi vardı, şu vardı bu vardı. Şimdi bir dolaşın, tişört satıyor adam. O dükkanların hepsi kuyumcuydu ve buradan giden Ermeni kuyumcularıydı onlar.

-Ermeni kuyumcular neden gittiler peki?

Bıraktılar dükkanlarını. Başkaları satın aldılar. Şimdi bunlar yeni olmuş bir şey değil. Zamanında tohumları attılar, büyüdü Doğulular. Şimdi ne oldu? Adam gitti giderken, dükkânını satacak. Pazarlıksız alıyorlar. Pazarlıksız. Pazarlık yok. “Kaç lira?” “Beş lira” “al ya” diyorsun ki “benim arkadaşım da gidecek”. Ahmet diyor “dükkan satılıyor böyle böyle”. Bugün Kapalıçarşı'da iş satan, yani mal satan Ermeni kuyumcu parmaklarımız kadar az bir şey. Çalışan mı; bizden gene var. Ama bunun yanı sıra tabi Ermenilerin dışında da çok Türk mihlayıcı oldu, şu oldu, bu oldu. Ama yine de kaliteli olarak bizlerin üstüne daha çıkamadılar.

Benim yanımda çalışan çırakların ikisi de Türk şimdi. Şimdiki gençlik ben zaten şimdiki gençliği hiç gözümün önünde gençlik diye bile görmüyorum, onların hepsi bitmiş, gitmiş adamlar. Şu anda kızlar, erkeklerden daha fazla çalışıyor. Adama yazın diyorum ki “üniversite ne oldu?”, “kaldık be abi” diyor. Erkek bu adam ya. 20 yaşında. Ben 20 yaşında iken ortalığı yırtıyordum ya. Darmadağın ediyordum ben 20 yaşındayken, beni tutamıyorlardı. Burada adamın elinde bir, iki milyarlık telefon, akşama kadar elinde. İki tane kız arkadaş yapmış, 20 yaşında hiç düşünmüyor ki hayat böyle devam etmeyecek benim istikbalim. Babasının parasına güveniyor. Benim çocuklarım ilkokulu bitirdiler, ortaokula başladıkları gün ben işe yolladım. Geçen gün bana diyorlar ki “yazın şimdiki çocuklar hep tatil yapıyor sen bizi çalıştırdın”. “Kötü mü yaptım oğlum” dedim “yok ama iyi yapmışsın”. İkisiyle de gurur duyuyorum ben. Geçen gün eşime de söyledim ne mutlu ki bize böyle iki tane hayırlı evlat yetiştirmişiz. Bu zamanda hakikaten sabahları ben yazlıktan adadan İstanbul’a geliyorum, vapura bir bakıyorum yüzde seksen kız, yüzde on erkek. Abi kızlar daha fazla çalışkan. Bunların da çoğalmasındaki sebep, büyük firmalar çıktı. Çok büyük firmalar çıktı. Yani adam Altınbaş’ı çıktı, şu çıktı, bu çıktı; adamlar bütün işleri kendi bünyelerinde toplamaya başladılar. Adam mihlayıcısını koydu, sadekarını koydu, cilacısını koydu, dökümcüsünü koydu. Hepsi bir yerde ama bunlara kim öğretecek? İşsizlik döneminde askerden yeni gelmiş çocuklar, işte ne bileyim ya da askerden gelmiş, üç sene geçmiş üstünden, işsizlikle bocalıyorlar. Hemen büyük firmalar “gel oğlum ne alıyorsun sen haftada, kaç para kazanıyorsun? 500 TL. Gel iki milyar aylık sana fabrikanın başına geç, müdürsün.” Mihlayıcıların müdürsün, üç sene oradaki insanlara bildiklerini öğrettiler. Bu diyelim ki kırk kişi varsa otuzus aptal çıktı; on tanesi yine mihlayıcı oldu orada. Üç sene sonra fabrikanın sahibi “ya işler çok kötü müdür efendi, sen hadi kapının önüne, al tazminatını

git". On kişi orada yetişti, on kişi bir on kişi daha yetiştirdi. Böyle böyle çoğaldı. Ve şimdi bana ve eniştirme gelen işler, onların yapamadıklarını bana yolluyorlar. Onların yapamadıklarını çünkü bunları bilmiyorlar. Bilseler de veriyorlar, bozuyorlar. Ben beş lira alıyorum, adam diyor ki "usta çok para". Tamam götür ona yaptır, o  liraya yapıyor, bir bakmışsın aynı iş bana geliyor. "Tekrar bozuldu ya bu iş" diyor. "Yine sana getirdim" diyor.

-Makine odaklı mı?

Hayır bilmiyorlar tekniğini bilmiyorlar. Onlar sr gitsin iş... şu gördüğünüz ocuk benim yanımda çalışıyor ortaokuldan beri. "Dokuz kere yedi kaç yapar" diye sor, bilmiyor. "Oğlum" diyorum, "sana" diyorum "bu ğretmen nasıl diploma vermiş?" Usta her sene dokuz kırıkım vardı. Kaç ders vardı; on dört ders. Hoca beni derse çıkartıyordu; "hocam ben bugün çalışmadım", "iyi o zaman otur". Bu adam ortaokul bitirmiş, yemin ediyorum sana beş tane koyun ver, caddeden caddeye geçiremez.  kaar, ikisi arabanın altında kalır ya. Bu adam nasıl büyüyecek, nasıl adam olacak, evlenecek çoluk çocuğa sahip olacak; ben şaşırıyorum. Bakın bu ocuk on beş yaşında, yani böyle bir şey yok. Bunlar şimdinin gençleri.

-İmalat yapmanıza İBB karar çıkartmıştı.

İmalat atölyeleri kapanacak dediğin vakit asitle uğraşanlar mesela ocakılar madeni eritenler onların o dumanı şu bizim öyle bir şeyimiz yok. Burada bir korku verdiler. Burada bir atölye kalmasın, hepsi Kuyumcu Kent'e gitsin. Orada bir rant var sonuçta. şimdi büyükler gitti. Bizim btcemizi orası kaldırmaz. Bir de btcemizi kaldırmamasının sebebi ne yakıtına, ne elektriğine, ne aidatına bizim şu anki kazanlarımız onu karşılamaz.

-Ben orayı ucuz diye düşünmüştüm.

Hayır. Bir de ne var, Kapalıçarşı'nın canı kalbi burası. Bir takım sıkıştırmalar yaptılar. Farz edelim geldi buraya bir tane müşteri; bir yüzük beğendi. Yüzüğü büyük geldi, onun ufalması lazım. Burada atölye olmazsa, Kuyumcu Kent'e gitmek zorunda. Bakın benim çocuk şu anda Kuyumcu Kent'te. Buradan servis var, servisle gidiyorlar. Gidip gelmesi bakın on birde gitti, saat bir daha yok. Düşün ki burada bir tane yüzük satmış bu adam yarım numara ya da iki numara büyüyecek. Kim yapacak bunları? Kuyumcu Kent'e mi götüreceksiniz? Çarşının dışarıda olan bazı atölyeler konfeksiyonların olduğu yerlerdeki atölyeleri, onları kapattılar. Ama şimdi bizim bu han çarşının içinde ve Çuhacı Han dediğimiz çarşının içinde olduğu için burada pek bir sorunumuz olmadı yani. Ama çarşı dışındakiler oldu. Onları götürdüler, kapattırdılar yani.

-Çok azsınız artık usta olarak.

Evet son örnekleriyiz bu mesleğin ve alttan da gelmiyor. Ustama dedim ki geçen gün usta dedim 47 senedir buradayım dedim. Şu görmüş olduğumuz kasam ustamdan kalma. Kasamı değiştirmemişimdir. O orada ağlıyor, ben burada ağlıyorum. Kalfa dedi ki “resmini çekip göndereyim”. “Dur” dedim, “kasanın resmini çek onu göstereyim ustama” dedim. Şimdiki çocukların hiç birinin bu meslek için konuşuyorum, sabrı yok. Gayeleri yok. Bizim gayemiz vardı. Çünkü neden gayemiz vardı, dediğim gibi maddi olanaklarımız olmadığı için. Ben bu mesleği öğreneceğim ve bundan para kazanacağım diye, böyle bir gayemiz vardı bizim. Arman'ın olsun hepimizin olsun, o dönemin çocuklarında. Şimdiki çocuklarda yok. Günlük yaşıyorlar. Bugün cebimde para var mı, dünyanın en mutlu adamıyım. Ama yarının ne olacağı belli değil ve öğrenmek için de

bir gayret sarf etmiyorlar. Acı ama gerçek. Ben 60 yaşına geldim daha kaç sene kadar çalışacağım? Ufak oğlumu da evlendirirsem tamam diyorum.

-Emekli planınız var mı?

Emekliyim zaten ama iş yapmama anlamında gözlerim çok yoruldu. Gözlerim inanın o kadar yorgun ki, akşam eve geliyorum iki lokma yemek yiyorum, hanım diyor ki “bir şeyler konuşmuyorsun”. Ya masada uyuyorum, gözlerim o kadar yorgun ki konuşacak dermanım yok. O kadar yorgun gidiyorum. Gözler hakikaten çok yoruluyor. Bakın şu gözlük benim beş numara ve üzerine de büyüteç kullanıyorum ki görebileyim. Gidebildiği kadar sağlığımız, el verdiği sürece yapacağım mesleğimi. Hakikaten çok seviyorum, diyorum bir daha dünyaya gelsem yine bu mesleği yaparım ama daha kaliteli nasıl kaliteli konuşabileceğim iki lisanım olsun. Gelen bir yabancı, buraya İngiltere, Almanya’dan geldiler, film çektiler, adam konuşuyor cevap veremiyorsun ya. Yine ya gerçekten yani öyle olmak isterim yani. Daha böyle kaliteli, daha ağzım laf yapacak. İki tane lisanım olsun en azından, bir tane lisenim olsun. Keşke konuşabilecek bir şey olsun diyorum ama mesleğimi çok seviyorum.

-Mesleğinize ilişkin başka sıkıntılarınız var mı?

Var. Bizi devlet de pek rahat bırakmamış. Daha 1923’te de Milli Türk Ticaret Birliği diye bir birim kurmuşlar o dönemde 4 ay içinde 1 milyon Rum ve Ermeni’nin işi elinden alınmış. Bir Türkleştirme hareketi.

-Günümüzde de böyle bir etki var mı?

Tabi canım.

-Nasıl peki?

Yok, yine bize geldikleri vakit usta diye hürmet ediyorlar, kaba kuvvet yok da, ayrımcılık onları tercih ediyor. Kendi Türk ustaya yaptırmak istiyor. Şimdi bakın bugün ben bunu her zaman söylüyorum; bugün 1975’lerden itibaren 1980’lere kadar yani beş seneden sonra Kapalıçarşı’daki Ermeni kuyumcular, Rum kuyumcular, bazıları da tabi rahmetli oldu. Bunlar eğer gitmemiş olsalardı, hali ve hazır burada kalmış olsalardı, biz yine hala bu çarşıda söz sahibi olurduk. Çünkü hepsini onlardan öğrendik. Bugün şurada bakın, Ordu pazarı diye buradan çıkın bizim handan çıkın böyle dönün tam karşısında Ordu pazarı diye bir yer vardı. Orada sahibi Diran Şen’di. İstanbul’da Ankara’dan başbakan, İstanbul valisi, Ankara valisi, belediye başkanı şu bu çarşıya girdiği vakit onun dükkanına giderlerdi. Şimdi gidin dükkâna, bakın. Sarraf bilmem kim diyor. Adamı bile tanımıyorum.

75’te yoktu o zamanlar yoktu yani 80’den sora 85’ten sonra dediğim gibi büyük firmalar türedikten sonra ondan sonra bunlar çıktı. Yani büyük firma bütün şeyi kendi bünyesine almıştı. Bütün firmalar büyük firmalar kendi bünyesinde aldı.

Ben hatırlıyorum ustam vardı, “oğlum” derdi bu meslek Türkleşirse siz aç kalırsınız. Çünkü elimizde çok bizim küçük para kazanma şansı olan bir zümreyiz. Yani her işi yapamıyorsun ticaret o kadar kolay değil ticaret için kapitaliniz olması lazım. Nedir sanattır, gel burada öğren, kendini kurtar ama eğer Türkleşirse ki onun dediği belki kırk sene oldu, gerçekleşti.

Bunu ben de yapıyorum normal işten bahsediyorum, ben de yapıyorum sen de yapıyorsun. İşveren aynı işi yapıyoruz seni tercih ediyor. Türk olduğu için böyle bir ayrımcılık var. Ben ya bu usta kırk senelik usta, bu yeni yetme “yok canım” diyor “onu

bırak” diyor. Kırk seneyi geç, o da yapıyor aynı işi bu da yapıyor aynı işi. Senin yapamadığını bana getiriyor. Eğer benim o yaptığımı sen yapacak olursan, zaten bana gelmiyor, sana gidiyor. Ben şu mesleğimle yurt dışına nereye gidersem ekmeğimi çıkarırım. Çünkü yurt dışına gidecek olursam beni elde tutarlar. Çünkü hakikaten yapmış olduğumuz iş bir sanat. Bakın Çarşamba günü beş taşlı bir alyans geldi bana her bir taş birer kırat. Beş tane taş var üzerinde. Beş tane taşın değeri toplam değeri ölüsü 30 bin dolar. Yani yerden bulsan satmaya götürsen 30 bin dolar. Bana getirdiler o beş taşı koyacağım kaç para işçilik almam gerekiyor benim. Bana getirdi çünkü birer kıratlık taş kırılırsa maliyeti benim. 30 bin dolarlık bir iş yaptım kaç para işçilik almam gerekiyor. Yani bugün şöyle bir hesaplayın ama şöyle bir örnek vereyim evde çamaşır makineniz bozuldu servis çağırıyorsunuz işte bakıyorsunuz onlarla kıyaslayarak söyleyin. 100 dolar aldım. 100 dolar!

-Bütün yüzüğü yaptınız mıhladınız ve yüz dolar öyle mi?

Evet. Hiç değilse 30 bin dolarlık işte 500 dolar para kazanmamız lazım. Bakın madalyonun diğer tarafına geçeceğiz şimdi. Aşağıda Kemal Gündoğdu diye bir patronumuz vardı bizim İzmirli baba derdik ama babaydı. Türk. Ben Ermeni'yim. Saat ikide öğlen gelirdi, buradan aşağıdan bağırırdı: “Partakoğlu buyur baba bir sigara al kahvemi de al gel” derdi. Şimdi Kemal Gündoğdu böyle hafta sonu hesap mesap yok. Almazdık hesap mesap adam bağırırdı ki “oğlum gel para vereceğim” diye bana yalvarırdı bu dediğim adam kaç yaşında biliyor musunuz o zaman ben askerden gelmişim 23 yaşındayım baba olmuşum. 23 yaşında o da herhalde 60 yaşlarında falandı. Saat iki de gelir, mal teslim ederim, mal alırım, dörtte giderim. Şu hemen bizim handan inin sola dönün üçüncü dükkan. Bir gün bana dedi ki oğlum artık gözlerim biraz

zor görüyor. Bak 60 yaşındaki adam zor görüyor dedi dizerken dedi eğer kötü taş görürsen dedi mihlama dedi. Ben 23 yaşındayım adam 60 yaşında bana saygı gösteriyor adam tamam babacığım dedim. Böyle bir tane kolye ortasında 60 santimlik bir şey bakın bu konuşma yalan değil üstüne basa basa bunu herkese de anlatıyorum. Böyle bir tane kolye ortasında da 60 santimlik bir tane taş var, broş baktım ki hafif bir renk var, ya dedim iş adama ayıp olmasın, gittim “baba” dedim “bunun taşı biraz renkli” dedim “tamam oğlum” dedi. “İyi ki söyledin” dedi “değiştir” dedi bir tane taş aldım dükkana geldim mihlarken kırıldı taş. 60 santimlik taş bugünkü değerini söyleyeyim, yani mihlamış olduğum taşın değeri aşağı yukarı 3 bin dolar falan. Umurunda bile değil aşağıya indim babacığım dedim taşı kırdık dedim. Canın sağ olsun oğlum dedi bir tane daha aldım. Dükkana geldim o da kırıldı bakın yalan konuşmuyorum. Yine aşağıya indim ne oldu dedim baba dedim kırıldı bir tane daha aldım geldim koyarken üçüncü de kırıldı. Öğrendi, “olsun evladım”, “canın sağolsun” dedi.